

Právněhistorické studie
49/1

Právněhistorické studie

49/1

Redakční rada:

Předseda: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Šéfredaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Výkonná redaktorka: Mgr. Kamila Stloukalová

Členové: prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M., prof. Dr. Ivan Halász, Ph.D., Dr hab. Maciej Jońca, prof. KUL doc. JUDr. Vladimír Kindl, ks. prof. dr hab. Franciszek Longchamps de Bérier, prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., dr. h. c., doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D., doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., Ao. Univ.-Prof. Dr. Thomas Olechowski, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc., doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc., prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

<http://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

Foto na obálce: *Silesia Ducatus z Theatrum Orbis Terrarum, sive Atlas Novus in quo Tabulae et Descriptiones Omnium Regionum, Editæ a Guiljel et Ioanne Blaeu, 1645.*

Zdroj: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Blaeu_1645_-_Silesia_Ducatus.jpg
[11. 02. 2019].

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2019

www.karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, 2019

ISSN 0079-4929 (Print)

ISSN 2464-689X (Online)

Obsah

Editorial	9–10
-----------------	------

Studie

<i>Joanna Kulawiak-Cyrankowska Raptus Semproniae?</i> An analysis of the Martial's <i>Epigram XII, 52</i>	11–24
<i>Marek Starý Ducatus, nebo Terra? (Na okraj 700. výročí vzniku</i> <i>Opavského vévodství)</i>	25–61
<i>Václav Valeš Mnichovská dohoda z roku 1619</i>	63–76
<i>Radim Seltenreich „The writs of assistance case“ na pozadí</i> <i>bouřlivé dekády 1761–1770 v anglických koloniích</i> <i>severní Ameriky</i>	77–89
<i>René Petráš – Kristýna Šultová Právní a praktické problémy</i> <i>fungování židovských náboženských obcí 1890–1949</i>	91–118
<i>Sanita Osipova Sowjetisches Ehe- und Familienrecht von den Ersten</i> <i>Dekreten 1917 bis zum letzten Gesetzbuch 1968: vom Standpunkt</i> <i>der Lettischen Sozialistischen Sowjetrepublik</i>	119–139

Studentské práce

<i>Dominik Macek „Sotva by koho mohl zajímati tuctový život</i> <i>úřednického synka, který bez velkých nesnází v slušném blahobytu</i> <i>vystudoval a stal se univerzitním profesorem.“</i> <i>O Pamětech prof. JUDr. Jana Krčmáře</i>	141–148
<i>Veronika Steinová Pracovní poměr mezi lety 1945–1948</i> <i>v českých zemích, jeho charakteristika a související</i> <i>pracovněprávní problematika</i>	149–188
<i>Jindřich Špergl Místní lidové soudy jako fenomén doby v teorii a praxi</i>	189–210

Vzpomínky

<i>Ladislav Soukup JUDr. Miloslav Doležal, CSc., zemřel</i>	211–212
<i>Karel Schelle Za doc. JUDr. Renatou Veselou, Ph.D.</i>	213–215

Recenze

Gábriš, T. Rytieri v republike. Zrušenie šľachtických titulov v Československu (<i>Rudolf Manik</i>)	217–219
Gregor, M. Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta (<i>Marek Novák</i>)	220–222
Hvízd'ala, K. – Příběh, J. Hledání dějin (<i>Radim Seltenreich</i>)	223–224
Jakubec, I. – Štemberk, J. Cestovní ruch pod dohledem Třetí říše (<i>René Petráš</i>)	225–226
Kotous, J. Vyšehradská miscellanea (<i>Karel Malý</i>)	227–228
Maršálek, P. Příběh moderního práva (<i>Daniel Bednár</i>)	229–230
Razim, J. Věrní Přemyslovci a barbarští Čechové (<i>Marek Starý</i>)	231–234
Stockmann, V. Dejiny lesníctva na Slovensku: chronológia dejinných udalostí v oblasti ochrany lesa, vývoja štátnej správy lesného hospodárstva a vývoja štátnych organizácií lesného hospodárstva (<i>Michael Urban</i>)	235–244

Zprávy

Závěrečný veřejný seminář Rekonstrukce politického procesu 50. let (<i>Lukáš Blažek, Tereza Blažková</i>)	245–246
Workshop Problémy právního postavení menšin v historii a konference Problémy vymezení pojmu tzv. „starých a nových menšin“ (<i>Tereza Blažková</i>)	247–249
XIV. mezinárodní seminář „Diritto romano e attualità“ (<i>David Falada</i>)	250–251
Bratislavské právnické fórum 2019 I. (<i>Martin Gregor</i>)	252–255
Bratislavské právnické fórum 2019 II. (<i>Dominik Macek</i>)	256–258
Mezinárodní konference „Sasko-magdeburské právo ako kultúrny spojovací medzičlánok medzi právnymi poriadkami východnej a strednej Európy. Stav a perspektívy budúceho vývoja“ (<i>Adriana Švecová</i>)	259–262
Pozvánka na 15. ročník konference Diritto romano e attualità a slavnostní vyhlášení Premio Boulvert	263–264
Pozvánka na výstavu Die Urbanisierung Europas im Mittelalter und das Magdeburger Recht	265–266

Contents

Editorial	9–10
-----------------	------

Research Papers

<i>Joanna Kulawiak-Cyrankowska</i> <i>Raptus Semproniae?</i> An Analysis of the Martial's <i>Epigram</i> XII, 52	11–24
<i>Marek Starý</i> Ducatus or Terra? (To the 700th Anniversary of the Duchy of Opava)	25–61
<i>Václav Valeš</i> The Treaty of Munich of 1619	63–76
<i>Radim Seltenreich</i> “The writs of assistance case” on the Background of the Stormy Decade 1761–1770 in the English Colonies of the Northern America	77–89
<i>René Petráš – Kristýna Šultová</i> Legal and Practical Problems of the Functioning of Jewish Religious Communities in 1890–1949	91–118
<i>Sanita Osipova</i> Soviet Marriage and Family Law from the Decrees 1917 to the last Code 1968: from the point of view of the Latvian Soviet Socialist Republic	119–139

Student Papers

<i>Dominik Macek</i> “You could hardly think, that anyone would be interested in an ordinary life of a white-collar son, who finished his studies without any troubles along with considerable wealth and then went on to become a university professor.” Memoirs of prof. JUDr. Jan Krčmář	141–148
<i>Veronika Steinová</i> The Employment Relationship Between 1945–1948 in the Czech Lands, its Characteristics and Related Labour Law Issues ...	149–188
<i>Jindřich Špergl</i> The Phenomenon of Local People's Courts in the Theory and Practice	189–210

Memories

<i>Ladislav Soukup</i> JUDr. Miloslav Doležal, CSc.	211–212
<i>Karel Schelle</i> Doc. JUDr. Renata Veselá, Ph.D.	213–215

Reviews

Gábriš, T. Rytieri v republike. Zrušenie šľachtických titulov v Československu (<i>Rudolf Manik</i>)	217–219
Gregor, M. Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta (<i>Marek Novák</i>)	220–222
Hvízd'ala, K. – Příbáň, J. Hledání dějin (<i>Radim Seltenreich</i>)	223–224
Jakubec, I. – Štemberk, J. Cestovní ruch pod dohledem Třetí říše (<i>René Petráš</i>)	225–226
Kotous, J. Vyšehradská miscellanea (<i>Karel Malý</i>)	227–228
Maršálek, P. Příběh moderního práva (<i>Daniel Bednár</i>)	229–230
Razim, J. Věrní Přemyslovci a barbarští Čechové (<i>Marek Starý</i>)	231–234
Stockmann, V. Dejiny lesníctva na Slovensku: chronológia dejinných udalostí v oblasti ochrany lesa, vývoja štátnej správy lesného hospodárstva a vývoja štátnych organizácií lesného hospodárstva (<i>Michael Urban</i>)	235–244

Reports

Reconstruction of Show Trial of 1950s – Final Students' Seminar (<i>Lukáš Blažek, Tereza Blažková</i>)	245–246
Workshop Problems of Legal Status of Minorities in History and Conference Problems of the Definition of the so-called “Traditional and New Minorities” (<i>Tereza Blažková</i>)	247–249
XIV. International Workshop „Diritto romano e attualità“ (<i>David Falada</i>) ...	250–251
Bratislava Legal Forum 2019 I. (<i>Martin Gregor</i>)	252–255
Bratislava Legal Forum 2019 II. (<i>Dominik Macek</i>)	256–258
International Conference “The Saxon-Magdeburg Law as a Cultural Link between the Legal Systems of Eastern and Central Europe. Current State and Perspectives of Future Development” (<i>Adriana Švecová</i>)	259–262
Invitation to the 15th Conference Diritto romano e attualità and Award Ceremony of Premio Boulvert	263–264
Invitation to the Exhibition The Urbanisation of Europe in the Middle Ages and Magdeburg Law	265–266

Vážení a milí čtenáři,

dostává se Vám do rukou další číslo Právněhistorických studií. V minulém vydání jsme vzpomněli 100 let od založení Československa i fakt, že rok 2018 byl významný připomínáním 80 let od uzavření Mnichovské dohody a 70 let od února 1948. Také rok 2019 přináší hned několik významných výročí, která jsou s československým právním a politickým vývojem 20. století významně spojena. V lednu před sto lety započala Pařížská mírová konference, která dovršila proces vzniku československého státu z hlediska mezinárodního práva. V Paříži uzavřené mírové smlouvy potvrdily existenci nových států vzniklých na území rozpadlého Rakouska-Uherska a jejich hranice. Velmoci také rozhodly o připojení Podkarpatské Rusi k Československu a zároveň v tzv. malé saint-germainské smlouvě prosadily koncepci ochrany národních (jazykových), rasových a náboženských menšin pod dohledem Společnosti národů.

Tuto problematiku budeme nejen v tomto čísle (kde najdete studii věnovanou problematice menšiny židovské), ale i v číslech následujících dále sledovat. Ve dnech 25. a 26. února 2019 se ostatně na Právnické fakultě Univerzity Karlovy odehrály hned dvě konference s mezinárodní účastí organizované Ústavem právních dějin ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, Historickým ústavem AV ČR, Slezskou univerzitou v Opavě, Zemským muzeem v Opavě a Husitskou teologickou fakultou. Dne 25. února šlo o workshop nazvaný Problémy postavení menšin v historii a druhý den o konferenci Problémy vymezení pojmu tzv. „starých a nových menšin“, o nichž čtenáře tohoto čísla informuje Tereza Blažková.

Před nedávnem jsme si pak připomněli jiné výročí – 80 let od událostí března 1939, kdy v rozmezí tří osudových dnů došlo k faktickému rozpadu pomnichovského Česko-Slovenska. Z hlediska právní historie se jedná o událost, která má celou řadu důležitých aspektů. Vznik samostatného slovenského státu, Protektorátu Čechy a Morava i druhého československého odboje přinesl řadu impulzů zejména k diskuzím o právní kontinuitě a diskontinuitě, o vztahu mezinárodního a vnitrostátního práva (například v otázce uznávání nových států či exilových vlád) a zejména o překonávání následků nacistického okupačního režimu a jeho právních forem. Zároveň bychom neměli zapomínat, že vzniku slovenského státu a Protektorátu předcházelo období tzv. druhé republiky, které přineslo významné omezení parlamentní liberální demokracie, pluralitního politického systému, občanských práv a prosazení dalších nedemokratických a autoritativních prvků.

Nezapomínejme však ani na „starší“ právní dějiny a na evropský a světový právně historický kontext. Z hlediska připomínání významných výročí se v tomto čísle Marek Starý zamýšlí nad 700. výročím vzniku Opavského vévodství (spadající ještě do uplynulého roku) a připomenout lze i další významná výročí, rok 1419 – první pražskou defenestraci, počátek husitských válek a mimo jiné tím i zánik pražské právní univerzity a přerušení univerzitní výuky práva. V červenci letos uplyne i 400 let od přijetí „české konfederace“. V tomto čísle rok 1619 připomene studie z pera Václava Valeše zaměřená na problematiku mnichovské smlouvy, která se týkala společenství Ferdinanda II. a Maxmiliána I.

Redakční rada PHS však nechce vázat přípravu jednotlivých čísel jen na připomínání výročí, byť chápe jejich význam zejména pro vyvolávání zájmu médií a širší veřejnosti o historická témata. Jsem zejména rád, že se již v tomto čísle postupně daří naplňovat cíl získávání kvalitních příspěvků ze zahraničí a v cizím jazyce. Joanna Kulawiak-Cyrankowska z university v Lodži napsala pro PHS studii z oblasti římského práva a Sanita Osipova z lotyšské univerzity v Rize se pak zabývá uplatněním a vývojem sovětského rodinného a manželského práva na lotyšském území. Stejně tak s radostí konstatuji, že záměr dát na stránkách PHS větší prostor studentským pracím přináší sledované cíle.

Již nyní můžeme prozradit, že pro příští číslo chystáme publikaci výsledků srovnávacího projektu vývoje občanského a rodinného práva v NDR, Polsku a Československu koncem 40. a první polovině 50. let, do kterého pod přílehlavým názvem Frost comes out of Kremlin – Mráz přichází z Kremlu byl Ústav právních dějin PF UK pozván prof. Martinem Löhnigem z Regensburgu.

Všem čtenářům Právněhistorických studií přeji podnětné čtení nového čísla a děkuji jim za přetrvávající přízeň

Jan Kuklík, předseda redakční rady

P. S. Pokud by se Vám po Právněhistorických studiích mezi vydáním jednotlivých čísel stýskalo, máme také facebookové stránky, kde naleznete nejen připomínky různých výročí a upozornění na právněhistorické zajímavosti, ale také témata článků připravovaných pro další číslo: <https://www.facebook.com/pravnehistorickestudie>.

doi: 10.14712/2464689X.2019.1

Raptus Semproniae?* An Analysis of the Martial's *Epigram XII, 52

Joanna Kulawiak-Cyrankowska

Department of Roman Law, University of Łódź

E-mail: jkulawiak@wpia.uni.lodz.pl

ORCID 0000-0001-9498-4845

Abstract:

The *Epigram XII, 52* written by Marcus Valerius Martialis is a description of a story of Sempronia – a woman, who was either abducted or seduced, but who later left her lover and returned to her lawful husband. The poet, by repeating the terminology associated with violence (*raptus*, *rapina*, *raptor*, *rapta*), puts emphasis on the motive of force (*vis*). This might suggest that the poem was composed as a speech in defence of Sempronia and Martial could have been trying to convince the general public that the woman was simply forced to leave her husband. The main aim of the paper is to assess to what extent this attempt could have been effective and credible in the eyes of an ancient reader. Moreover, describing the mutual relations between poetry, law and rhetoric will allow determining if Martial knew Roman law and wanted to make use of his knowledge or if he simply found linguistically attractive using the words that sounded similar but did not have the same meaning.

Keywords:

Raptus; *vis*; force; Martial; Roman Law

DOI: 10.14712/2464689X.2019.2

Funding: This article is an outcome of my research acquired during the term of the Visegrad Scholarship Program, funded by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through International Visegrad Fund. All the presented views are my own and do not represent the International Visegrad Fund.

The analyses of the declamatory speeches and of other literary sources might be beneficial as providing the Romanists with information about the general legal consciousness of the ancient Romans.¹ One of the greatest ways to become more familiar with the every-day life of Ancient Rome is to open one of the twelve books of Epigrams written by Marcus Valerius Martialis.² Published between 86 and 103 AD, they provide us with a comprehensive picture of daily habits and routines, standards of living and day by day problems. An ordinary life, yet described in a very remarkable manner.

Martial was endowed with a sharp mind and intelligent sense of humour,³ what can be easily observed in his works. On the other hand, he did not avoid smutty jokes and obscene language. Consequently, it might seem that a story like the one that was described in the 52nd *Epigram* from the 12th book⁴ of his works was grist to his mill. The story is presented as follows:

Epigram XII, 52

*Tempora Pieria solitus redimire corona
nec minus attonitis vox celebrata reis,
hic situs est, hic ille tuus, Sempronia, Rufus;
cuius et ipse tui flagrat amore cinis.
dulcis in Elysio narraris fabula campo,
et stupet ad raptus Tyndaris ipsa tuos:
[tu melior, quae deserto raptore redisti;
illa virum voluit nec repetita sequi.]
ridet, et Iliacos audit Menelaus amores:*

¹ One should cite here a very inspiring opinion expressed once by John A. Crook: “For reasons connected with the amateurism (until quite late in its history) of Roman public life – whereby the standard education included forensic rhetoric, and the law was run by members of a financially independent upper class in the interstices of pursuing political careers or just managing their estates, so that the talkers of law were also the readers and quite often the writers of literature – for such reasons, legal talk and terminology seem rather more frequent and more at home in Roman literature than in ours. Legal terms of art could be used for literary metaphor, could be the foundation of stage jokes or furnish analogy in philosophical discussion. And a corollary of this is that many a passage of Latin *belles lettres* needs a knowledge of the law for its comprehension.” See CROOK, J. A. *Law and Life of Rome*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1967, p. 8. Needless to say, the author of this article expresses the hope that the analysed *Epigram* can be included in the group of such a literature.

² The poet was born between 38 and 41 AD in a small town Bilbilis in province *Hispania Tarraconensis*. Most of the biographical information about Martial we distil from his own works. Cf SZELEST, H. *Marcialis i jego twórczość*. Warszawa – Wrocław – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1963, p. 7.

³ It seems to be enough to cite here the excerpt from the letter written by Pliny the Younger in 104 AD, that includes also the record about the Martial’s death: *Erat homo ingentiosus acutus acer, et qui plurimum in scribendo et salis haberet et fellis, nec candoris minus*. (*Epistulae* III 21, 1 – “He was a man of great gifts, with a mind both subtle and penetrating, and his writings are remarkable for their combination of sincerity with pungency and wit” – trans. PLINY THE YOUNGER. *Letters, Volume I: Books 1–7, Panegyricus*. Trans. by B. Radice. Loeb Classical Library 55. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 1969, p. 237).

⁴ This is the last book of Martial’s epigrams. It was published after his return to Spain. The mention about the consulate of Arruntius Stella in 101 AD constitutes the latest reference included. (Cf *Epigr.* XII, 2). However, it contains also some epigrams from previous years. It is complicated, therefore, to set an exact time frame. Also, because of that reason, it is more difficult to try to identify the characters of the story.

*absolvit Phrygium vestra rapina Parim.
accipient olim quum te loca laeta piorum,
non erit in Stygia notior umbra domo.
non aliena videt, sed amat Proserpina raptas:
iste tibi dominam conciliabit amor.*

Here lies one who was wont to bind his brows with a Pierian garland, a voice no less famous among frightened men on trial, here, Sempronia, your Rufus, whose very dust glows with love for you. Your story, a sweet romance, is told in the Elysian Fields, and Tyndareus' daughter herself is lost in amazement at your ravishing. [But you are better than she, for you forsook your ravisher and returned, whereas she would not follow her husband even when reclaimed.] Menelaus smiles as he listens to a tale of Ilian love; your rape absolves Phrygian Paris. When the happy places of the virtuous shall one day receive you, there will be no more famous shade in the house of Styx. Proserpina looks with no unsympathetic eye on ravished women, she loves them. Your love story will win you Her Majesty's good will. (MARTIAL. *Epigrams, Volume II: Books 6–10*. Edited and translated by D. R. Shackleton Bailey. Loeb Classical Library 94. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 1993, p. 133).

The beginning of the epigram is certainly an epitaph, honouring a man called Rufus, who probably was both a poet and an orator.⁵ Since Martial devoted his works to real and fictional characters, it is hard to establish definitely if such a man actually existed.⁶ Although the poem contains all the necessary elements of *elogium*, that is the name of the deceased, the confirmation of a burial in a given place, the information about his activities as well as the praise, one can easily notice that this is not just a typical sepulchral epigram. The main attribute of Rufus is his great love that is still vivid even after his death.⁷ A man gave his entire heart to the woman called Sempronia, who, in fact, is a true addressee of the poem. Brief introduction is, then, just a pretext for presenting another anecdote.⁸

⁵ Martial indues Rufus with two attributes: *Pieria corona* and *vox celebrata*. The first one provides information about the fact that the deceased was a poet. Moreover, a poet talented enough to be looked after by the Muses. The term *Pieria corona* comes from Pierides – the Muses that were living in Pieria, a region situated in southwest Macedonia. See FERRARI, A. *Dizionario dei luoghi del mito: Geografia reale e immaginaria del mondo classic*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli, 2011, pp. 714–715, s.v. *Pieria*. Hence, the name “Pierides” is very often used as a synonym of the word “Muses”. Cf Ovid., *Metamorph.* III 685; Hor., *Ars Poetica* 193; Aul. Gell., *Noctes Atticae* XIX 10.12. *Vox celebrata*, on the other hand, suggests that Rufus was pursuing the occupation of *advocatus*. His task had to be to provide legal advice before and during the legal civil and criminal trial. Martial, however, seems to mention only the first possibility, as using the term *reus* that is applicable only in terms of the civil proceedings. Nevertheless, he might have also chosen this word due to the rhythmic structure of the verse.

⁶ For sure Martial cannot be talking about his friend and a writer Canius Rufus, since he was married to a woman-philosopher Theophile. Cf Mart., *Epigr.* VII, 69.

⁷ This motive was known to Latin and Greek sepulchral poetry. See SZELEST, *op. cit.*, p. 165.

⁸ This is not the only time when Martial, creating an appearance of *elogium*, addresses himself to the relatives of the deceased person. A similar motive might be observed in the *Epigrams* VII, 40 and X, 71 when the poet describes the suffering of the sons after the loss of their parents.

Martial in fact tells the brief story of the ravished Sempronia,⁹ who later returned to her lawful husband.¹⁰ The heroine, although somehow disgraced, is described by the poet in a very respectful way. It will not be an exaggeration to say that Martial puts Sempronia on a pedestal. Comparing her to Tyndar's daughter, to mythical Helen of Troy, he puts her in the same line with the most beautiful of all women. He also decides to take his readers to the Elysian Fields. Martial is convinced that the merits of Sempronia, by which he certainly means her (slightly) late fidelity and her nobility will not only excuse all the faults of Paris, by which one should obviously understand the Troian War, but will also earn for her the kindness of other shades and, above all, of Proserpine, the queen of the underworld and, after all, the most famous kidnapped women in the history.

The general message might seem quite untypical, maybe interesting as a gossip, but not at all engaging from the legal point of view. But if one really focuses on the story, one can start doubting if it makes logical sense. It is not either rational or consistent to praise in such words a woman who simply did what she should have done, i.e. she returned to her husband.

The idea that a woman really pandered to another man is quite clear to the reader because of the comparison between the story of Sempronia and the Helen of Troy. On the one hand, their similarity is emphasized (*Iliacos amores*). On the other hand, however, Tyndar's daughter seems to be surprised and even slightly embarrassed by the behaviour of the protagonist of the epigram (*et stupet ad raptus Tyndaris ipsa tuos*). The poet puts emphasis on the difference between the behaviour of Helen and Sempronia. Since Sempronia returned to her proper husband, the question of her real will arouses some objections. One clearly understands that because Sempronia decided to return to her spouse, it means that she had this possibility. Her will was, without a doubt, the main measure, on which depended whether the woman was really abducted or simply cheated on her husband. The general message seems to be clear: Sempronia is a better wife than Helena. She abandoned her lover and returned to her lawful spouse. Tyndar's daughter, in turn,

⁹ One can even find the interpretation that it is Rufus himself who tells the story of Sempronia. Cf. MARTIAL. *Epigrams: With Parallel Latin Text*. Translated by G. Nisbed. Oxford: Oxford University Press, 2015, p. 215.

¹⁰ The content of the poem shows a great feeling between Sempronia and Rufus. It is, however, impossible to state whether the man was woman's husband (in such a situation the return should be interpreted as an expression of her love) or her lover – then abandoning him, though socially pleasing, had to be an act of the highest sacrifice for Sempronia. What is more, it would also mean that the woman never stopped to invest her emotions in the other man. Similar doubts concerning the interpretation of the poem have been expressed in the critical editions and translations. It seems that one can observe two tendencies in this context. On the one hand, there is an attempt to avoid defining the relationship between Sempronia and Rufus. Cf. MARTIALIS M. V. M. *Waleryusa Marcyalisa Epigramów ksiąg XII*. Trans. J. Czubek. Kraków: nakł. Akademii Umiejętności, 1908, p. 410; MARTIAL. *Epigrams: With Parallel Latin Text*, p. 215; MARTIAL. *Epigramme. Gesamtausgabe: Lateinisch-deutsch*. BARIÉ, P. – SCHINDLER, W. (eds.). Berlin: De Gruyter Akademie Forschung, 2013, p. 1418. On the other hand, Rufus is perceived as Sempronia's, husband. Cf. *Les Épigrammes de Martial traduites en vers français par C. DUBOS. Précédés d'un essai sur la vie et les ouvrages de Martial par M. J. JANIN*. Paris: Jules Chapellet et compagnie, Éditeurs, 1841, p. 504; BOHN, H. G. (ed.). *The Epigrams of Martial: Translated Into English Prose. Each Accompanied by One Or More Verse Translations, from the Works of English Poets, and Various Other Sources*. London: Georg Bell and Sons, 1881, p. 567; MARCO VALERIO MARZIALE. *Gli epigrammi. Testo latino a fronte*. VIVALDI, C. (a cura di). Roma: Newton Compton, 1993, p. 653, fn 12; MARZIALE. *Epigrammi*. Vol. II. BETA, S. (a cura di). Milano: Mondadori, 2007, p. 957.

surrendered to her feelings and followed the new beloved. Although Martial does not use the terminology that could suggest that Sempronia committed adultery (*adulterium*), the whole story indirectly conveys such an interpretation. So, although the tone of the *Epigram* XII, 52 is rather hopeful, one should have no doubts that the act the women committed was of a serious nature.

Martial composed his poem around one hundred years after introducing the famous and widely-discussed Augustus's laws on marriage: *lex Iulia de adulteriis coërcendis*¹¹ of 17 BC, *lex Iulia de maritandis ordinibus* of 18 BC and *lex Papia Poppaea* of 9 AD. Although the Augustan law on adultery was not probably the first one regulating this issue,¹² under this *lex* the crime once and for all lost its private character. The disputes were resolved by the tribunal called *quaestio perpetua de adulteriis*.¹³ The penalties imposed, although not resulting in *capitis deminutio*,¹⁴ were quite severe. The punishments were, in fact, two-fold. The first category was called *ius occidendi* and was a way to retaliate for the insult. The father of the adulteress could avenge the outrage by killing both of the lovers caught *in flagranti*.¹⁵ The husband, in turn, could render punishment only to the man.¹⁶ If, however, the allegations (*accusatio*) were made and the lovers were found guilty, the penalty took the form of the confiscation of assets¹⁷ and an exile in the island (*relegatio in insulam*). Obviously, the lovers were sent to two different islands.¹⁸ If then the nature of the offence was that serious, it is especially difficult to justify the deep delight of the poet over the heroine of the epigram.

¹¹ It should be noted here that this law is referred to in the Roman sources under many names, such as the *lex Iulia de adulteriis*, the *lex Iulia de adulteriis coërcendis*, the *lex Iulia de adulteriis et de stupro* and the *lex Iulia de adulteriis et de pudicitia*. The last expression, although not widely-known, was used by Suetonius (*De Vita Caesarum: Divus Augustus*, 34,1 *Leges retractavit et quasdam ex integro sanxit, ut sumptuariam et de adulteriis et de pudicitia, de ambitu, de maritandis ordinibus.*) ["He revised existing laws and enacted some new ones, for example, on extravagance, on adultery and chastity, on bribery, and on the encouragement of marriage among the various classes of citizens." – trans. SUETONIUS. *Lives of the Caesars, Volume I: Julius. Augustus. Tiberius. Gaius. Caligula*. Translated by J. C. ROLFE. Introduction by K. R. BRADLEY. Loeb Classical Library 94. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 1914, p. 203]. Rolfe translates the term *pudicitia* as "chastity". This translation is fairly correct, yet, one cannot forget that *pudicitia* means also "marital fidelity". In the following case, both translations would be of particular importance. More about the concept of *pudicitia* as a base of legal solutions is written by BIONDI, B. *Il diritto romano cristiano: La giustizia, le persone*. Vol. I. Milano: Giuffrè, 1952, pp. 265–279.

¹² Under the Sulla's laws the adultery was also considered a criminal offence. See AMIELAŃCZYK, K. *Crimina legitima w rzymskim prawie publicznym*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003, p. 277.

¹³ The problem of the *quaestiones perpetuae* and the *quaestio perpetua de adulteriis* in particular is widely discussed by Mary Alana Deminion. See DEMINION, M. A. *Staging Morality: Studies in the Lex Iulia de Adulteriis* of 18 BCE, pp. 27–53. [Master's thesis available online: <https://dspace.library.uvic.ca/bitstream/handle/1828/3341/Staging%20Morality.pdf?sequence=1&isAllowed=y>]. [Access: 30. 11. 2018].

¹⁴ See D. 48, 19, 28, 1.

¹⁵ Moreover, he had to do it with his own hands. See PS. 2, 26, 1; D. 48, 5, 23(22), 2; D. 48, 5, 24(23), 3; D. 48, 5, 24(23), 2; D. 48, 5, 23(22), 2.

¹⁶ See D. 48, 5, 25(24), pr.; PS. 2, 26, 4. He also had to notify when and where he nailed the lovers. Moreover, he was obliged to divorce his wife. See D. 48, 5, 25(24), 1.

¹⁷ To be precise, the man was deprived of the half of his estate and the woman of the one-third of the assets as well as of the half of her dowry. Cf PS. 2, 26, 14.

¹⁸ Cf PS. 2, 26, 14.

Taking a closer look at the terminology that was used by Martial can provide us some interpretative guidance. In the content of the poem, the author included four terms: *raptus*, *raptor*, *rapina*, *rapta* that hold a very legal meaning. Although the words are derived from the same core,¹⁹ depending on the context, they may have somewhat different legal significance. We can obviously assume that Martial could have found using some similarly sounding and synonymous, but still ambiguous terms simply linguistically attractive. However, although his poetry may seem somewhat obscene, one should have no doubts that Martial was a brilliant poet, who would not choose the words only because they fitted to the rhythmic structure of the verse. Moreover, one should take into account that Martial deliberately and voluntarily devoted himself to the poesy, thus giving up the paths guaranteeing him the potential financial and social success.²⁰ Maybe it is not widely known, but Martial was very well educated in the field of rhetoric and oratory and he was even encouraged by Quintilianus himself to follow the career path of an attorney.²¹ Having said that, one can assume that the author of the epigram knew Roman law, at least to some extent. Therefore, the right question is if he wanted to make use of his knowledge.

The very highlighted Latin term *rapere* entails the act of violence. Here, Martial, by applying the terminology *raptus*, *rapina*, *raptor*, *rapta*, seems to expose the concept of *vis*.²² The term is present both in the field of public and private law and whether in the form of physical or mental coercion, plays a huge role in legal argumentation.

Martial, then, evokes the concept of *rapina*, which was an aggravated form of theft directed against the interests of the individual. This civil law tort consisted in taking from another Roman citizen their personal property by force.²³ A person who committed the robbery was described as *raptor*. The meaning of the word, however, may vary according

¹⁹ See *Dictionnaire étymologique de la langue latine: histoire des mots* par A. ERNOUT, A. MEILLET. Paris: Klincksieck, 2001, p. 564, s.v. *rapio*.

²⁰ Martial was quite aware of the lawyers' earnings (cf *Epigr.* I, 76; II, 30; IV, 46). Despite that, he decided to fulfil the onerous and not very lucrative duties of the client. *Sportula*, which was a client's daily income amounted to 25 asses (cf *Epigr.* I, 59; III, 7; IV, 68; VI, 88; X, 74; XI 24). Although Martial's epigrams are full of descriptions of his terrible financial situation, his material status was probably in a quite good condition. He was the owner of a small house (cf *Epigr.* VIII, 61; IX, 18; IX, 97; X, 58; XI, 1), of a suburban estate near Nomentum (cf *Epigr.* X, 18; VIII, 61) and even of some slaves (cf *Epigr.* I, 88; I, 101; II, 8; V, 34; V, 37; X, 61). He also became the beneficiary of the *ius trium liberorum*, granted to him probably as a reward for his work (cf *Epigr.* II, 91; II, 92). Moreover, he received from Domitian the title of a military tribune. Belonging to this class was interconnected with meeting the property requirement of 400 000 sesterces. See MORAWSKI, K. *Historja literatury rzymskiej za cesarstwa. Od Augusta do Hadrijana*. Kraków: Gebethner i Wolff, 1919, p. 172.

²¹ See *Epigr.* II, 90.

²² It is also worth noting that this terminology has found a permanent place in the Martial's epigrams. See LANG, J. *Index omnium vocabulorum quae in omnibus M. Val. Martialis poematum libris reperiuntur, uná cum rerum, epithetorum ac phrasium singularium annotatione, tam ad linguae latinae, quam ad poëseos rectum usum*. Argentina: Aere Lazari Zetneri, 1595, p. 179, s.v. *Rapacitatis dirae, rape, rapere, raperis, rapiat, rapiant, rapiantur, rapiet, rapiente, rapina, rapina levi, rapinae dirae, rapinam mollam, rapinas, rapini, rapit, rapta, rapta, raptis catulis, rapto, raptor Gaugeticus, raptore deferto, raptum, raptus, rapuisti, rapuit*.

²³ In such a situation the plaintiff was granted an action called *actio vi bonorum raptorum*, in which he claimed *quadruplum*, that is a quadruple value of the robbed property. Moreover, the *actio* entailed also the infamy. See I. 4, 2; D. 47, 8; C. 9, 34.

to the character of the act. The term *raptor* can be also understood as a “kidnapper”, a “ravisher” or even a “rapist”. Hence, it indicates an author of the act of *raptus*.²⁴

Although, one can very easily associate the Latin term *raptus* with an English term “rape”, one has to state that the Romans perceived the *raptus* as an act of kidnapping or seduction, and not as an act of sexual violence. The rape itself was described as *stuprum per vim* or *cum vi*. *Raptus ad stuprum*, in turn, constituted an act of kidnapping in order to commit a sexual offence.²⁵

Raptus became a *crimen publicum sui generis* quite late, during the reign of Constantine the Great, i.e. in the period 306–337 AD.²⁶ Unfortunately, due to the limited number of sources, their lack of explicitness and numerous similarities to other offences of sexual nature, it is difficult to characterize the *raptus* under the classical Roman law.

A little early, in the times of Roman Republic, the act was probably classified as a specific case of the tort *iniuria*, that is an outrage against the other person.²⁷ Obviously, if one takes into account the hierarchical structure on the Roman society, one can easily understand that it was not the damage of reputation of a woman that came into question, but of her father. The consequence of the act had to be, then, imposing a fine.

The only passage from the period of classical Roman law that explicitly mentions the act of *raptus mulieris* is the fragment of the fourteenth book of the *Institutiones* written by the jurist Elius Martianus,²⁸ whose professional activity falls on the beginning of the 3rd century AD. Raising not only the legal issues but also the problems of philosophical and rhetorical nature, the work arouses discussion and numerous uncertainties among the

²⁴ In order to make the problem of translation even more intricate, one should note that the words *raptus* and *rapina* may also be treated as synonyms. See *raptus*. In *Thesaurus linguae Latinae (TLL) Online* (n.d.). Berlin, Boston: De Gruyter. Available online: https://www.degruyter.com/view/TLL/11-2/11_2_1_11_2_1_raptus_2_fv_19012013.xml [Retrieved 4. 12. 2018].

²⁵ See BOTTA, F. „*Per vim inferre*”. *Studi su stuprum violento e raptus nel diritto romano e bizantino*. Cagliari: Edizioni AV, 2004, pp. 81–95.

²⁶ About these regulations see WIEWIORSKI, J. Małżeństwo przez porwanie w antyku. Ustawa Konstantyna I (CTh. 9.24.1) w świetle psychologii ewolucyjnej. In: KALINOWSKI, Z. – PRÓCHNIAK, D. (eds.). *Bitwa przy Moście Mulwijskim. Konsekwencje*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, 2014, pp. 295–319; IDEM. Odpowiedzialność senatora, który uprowadził dziewicę (pannę) – uwagi na marginesie CTh 9.1. – C. 3.24.1. In: KOWALSKI, H. – KURYŁOWICZ, M. (eds.). *Contra leges et bonos mores: Przepięstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005, pp. 367–377; IDEM. Porywanie kobiet jako zjawisko społeczne w późnym antyku. Moralność i prawo. In: BANASZKIEWICZ, J. – ILSKI, K. (eds.). *Homo, qui sentit. Ból i przyjemność w średniowiecznej kulturze Wschodu i Zachodu*. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 2013, pp. 197–219; DESANTI, L. Costantino, il ratto e il matrimonio riparatore. *Studia et Documenta Historiae et Iuris*, 1986, 52, pp. 195–217; GRODZYNSKI, D. Ravies et coupables. Un essai d’interprétation de la loi IX, 24, 1 du Code Théodosien. *Mélanges de l’école française de Rome*, 1984, 96.2, pp. 697–726. EVANS-GRUBBS, J. Abduction Marriage in Antiquity: A Law of Constantine (CTh. IX 24.1) and its Social Context. *The Journal of Roman Studies*, 1989, 79, pp. 59–83.

²⁷ Cf. QUERZOLI, S. La puella rapta: paradigmi retorici e apprendimento del diritto nelle Istituzioni di Elio Marciano. *Annali Online Lettere – Ferrara*, 2011, 1–2, pp. 157 et seq.; NGUYEN, N. L. Roman Rape: An Overview of Roman Rape Laws from the Republican Period to Justinian’s Reign. *Michigan Journal of Gender and Law*, 2006, 13.1, pp. 86–96 with cited literature; WIEWIORSKI, Porywanie kobiet, p. 199; KOCH, A. Ewolucja deliktu iniuria w prawie rzymskim epoki republikańskiej. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1967, 19.2, pp. 51–74.

²⁸ For further description of the jurist and his work see DE GIOVANNI, L. La giurisprudenza severiana tra storia e diritto. Le *Institutiones* di Elio Marciano. *Athenaeum*, 2006, 94, pp. 487–506.

Romanists.²⁹ However, since the problem of *raptus mulieris* was not deliberated by the Roman jurists (or their opinions were not passed to us by the Justinian compilers), the lawyer must settle for the passage left by Martianus.

One finds the passage in the forty-eight book of the Digest of Justinian under the title *Ad legem Iuliam de vi publica*.³⁰ Hence, most of the researchers have no doubts that in the period of classical Roman law the act should be classified as *crimen vis*, and not as a typical *delictum*.³¹ So, one should locate the problem in the sphere of public law. The passage is presented by the jurist as follows:

D. 48, 6, 5, 2 Martian. 14 *inst.*:

*Qui vacantem mulierem rapuit vel nuptam, ultimo supplicio punitur et, si pater iniuriam suam precibus exoratus remiserit, tamen extraneus sine quinquennii praescriptione reum postulare poterit, cum raptus crimen legis Iuliae de adulteris potestatem excedit.*³²

The jurist describes *raptus* as an act committed by the one who abducted a woman indicated as the *mulier vacans*, that is a virgin, a widow or divorcee, or as the *nupta*, that is a married woman. The term *nupta* is usually considered to be an interpolation, the aim of which was to achieve accordance with subsequent legal regulations.³³

A woman had to be abducted either from her father's house, the house of another male relative under whose authority she remained or, if one takes the mention about *nupta* as an authentic one, from her husband's house. It is, therefore, evident that the *raptus mulieris* was not aimed against the women, but against the *pater familias*. It was, then, the attack on the *potestas* that was penalised. Hence, any sexual act was unnecessary for the presence of *raptus*. Moreover, the *raptor* was the only one who was punished.³⁴ Thus, *raptus* should

²⁹ Cf QUERZOLI, *op. cit.*, pp. 153–154.

³⁰ It should be noted that Otto Lenel in the *Palingenesia Iuris Civilis* located the passage among the sources referring to the *lex Iulia de vi privata*. See LENEL, O. *Palingenesia iuris civilis. Iuris consultorum reliquiae quae Justiniani Digestis continentur ceteraque juris prudentiae civilis fragmenta minora secundum auctores et libros*. Vol. I. Lipsiae: ex officina Bernhardi Tauchnitz, 1960, p. 1672. Maybe, then, already the Roman jurists had some problems with the legal qualification of the act. Cf SITEK, B. *Crimen rapti mulieris*. *Studia nad fragmentem Marcianusa 14 Inst. D. 48,6,5,2*. In: KOWALSKI, H. – KURYŁOWICZ, M. (eds.). *Contra leges et bonos mores: Przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005, p. 295.

³¹ The discussion is scrupulously referred by S. Querzoli. See QUERZOLI, *op. cit.*, p. 154, fn. 11.

³² “Anyone who has raped a single or married woman is punished by the extreme penalty, and even if the woman's father, moved by entreaties, forgives the injury done to him, yet a third party may still charge the guilty man outside the five-year limit, since the crime of rape exceeds the scope of the *lex Iulia* on adulterers.” – Trans. *The Digest of Justinian*. Vol. 4. Translation edited by A. Watson. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, p. 330.

³³ See DESANTI, *op. cit.*, p. 208–209; BOTTA, *op. cit.*, p. 85–86. Serena Querzoli, on the other hand, thinks that it could have been Martianus who, taking into account the rhetoric discussions on the problem in question, made such a mention. See QUERZOLI, *op. cit.*, p. 156, fn. 18.

³⁴ The punishment for this offence was described by Martianus as *ultimum supplicium*. According to the rhetorical sources from the work of Seneca Rhetor entitled *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*, the execution proceeded as follows: the raptor was exposed on public display and then deprived of life by the professional executioner (see Seneca, *Contr.*, I 5.2; II 3.19; VII 8.1). *Ultimum supplicium* should be understood then as *poena mortis* (cf D. 48, 19, 21, pr.). It is, however, a different and more severe

be described as a unilateral offence, as the woman's will was in this case irrelevant.³⁵ In addition, regardless of whether she accepted the kidnapping or not, she could not be held responsible for the crime.

In the content of the epigram, however, there is such a strong emphasis on the love story that one should rather recurse to the statement that the legal classification of an act is not doubtful and that the lovers committed the adultery. Moreover, if one accepts the concept that term *nupta* is a post-classical interpolation, there can be no doubt that the *raptus mulieris* could not be the case. It is, therefore, impossible to classify the facts presented in the epigram either as the *raptus* or, which is even more evident, the *rapina*.

One should not think, however, that the use of these terms is the expression of Martial's *licentia poetica*. The applied terminology rather seems to be an intellectual challenge. It is obvious that *adulterium* resulted from its double, mutual nature since it required the involvement of both woman and man. Because the cooperation of the two is absolutely necessary,³⁶ it can be described as *crimen commune*. If, however, this act was related to the use of force, the perception of the whole situation had to change:

D. 48, 6, 3, 4 Martian. 14 *inst.*:

*Praeterea punitur huius legis [scil. Iuliae de vi publica] poena, qui puerum vel feminam vel quemquam per vim stupraverit.*³⁷

D. 48, 5, 30(29), 9 Ulp. 4 *de adult.*:

*Eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari vel feminae, sine praefinitione huius temporis accusari posse dubium non est, cum eum publicam vim committere nulla dubitatio est.*³⁸

D. 48, 5, 14(13), 7 Ulp. 2 *de adult.*:

(...) *ceterum quae vim patitur, non est in ea causa ut adulterii vel stupri damnetur.*³⁹

D. 48, 5, 40, pr. Pap. 15 *resp.*:

*Vim passam mulierem sententia praesidis provinciae continebatur: in legem Iuliam de adulteriis non commisisse respondi, licet iniuriam suam protegendae pudicitiae causa confestim marito renuntiari prohibuit.*⁴⁰

punishment than those that were applicable under the Julian laws. Hence, some researchers perceive the term as an interpolation. Cf BOTTA, *op. cit.*, p. 83 et seq.

³⁵ Cf BOTTA, *op. cit.*, p. 81.

³⁶ See FERRINI, C. *Diritto penale romano. Teorie generali*. Milano: Hoepli, 1899, p. 107. See also BOTTA, *op. cit.*, pp. 38–42.

³⁷ “Furthermore, anyone who forcibly violates a boy or a woman or any other person is punished by the penalty of this statute [sc. *lex Iulia* on *vis publica*].” – Trans. *The Digest of Justinian*. Vol. 4, p. 330.

³⁸ “There is, however, no doubt that a person who has forcibly committed *stuprum* on either a male or a female can be accused without limit of time, since it is indubitable that he is committing *vis publica*.” – Trans. *The Digest of Justinian*. Vol. 4, p. 327.

³⁹ “If, however a woman is subject to violence, there are no grounds for her to be condemned for adultery or *stuprum*.” – Trans. *The Digest of Justinian*. Vol. 4, p. 322.

⁴⁰ “It was contained in a sentence [passed by] a provincial governor that a woman had suffered violence; I replied that she had not committed [an offence] against the *lex Iulia* on adulteries, although she forbade

According to the passages by Martianus and Ulpianus, the use of force resulted in punishing the crime not under the *lex Iulia de adulteriis* but under the *lex Iulia de vi publica*. Hence, the crime was not perceived as the adultery anymore, and could have been classified as *crimen de vi*.⁴¹ This means that such an act and *raptus* were seen as similar in their nature since both, as containing the element of violence, were punished under the same law. This is, therefore, perfectly logical that both Papinianus and Ulpianus claim that the woman who was subject to violence was released from legal responsibility. The use of force entailed a change of category from a bilateral crime to a unilateral crime.⁴²

So, it was necessary to consider if in a particular situation the carnal violence was the case. As a matter of fact, such questions was to interest not only to the jurists but also to citizens in general, which can be observed in numerous examples derived from the Roman declamation. Here, however, the prevailing opinion about the women was that they were rather pleasure-prone.⁴³ It would not be an exaggeration to say that woman's will to participate in the sexual act was rather implicit in the view of the Roman declaimers. Their opinion can be probably referred to as the view of the whole society. Hence, it might have been quite a challenge to convince the general public about the innocence of the women in such a case.

Especially if one takes into account that the women were under the obligation to prevent the seduction. Consequently, if they did not take the suitable precautions, they could have been perceived as unfaithful and could be held responsible for the adultery. The catalogue of these proper measures was not clearly defined since there was a real area of controversy in this field.⁴⁴ Passages from the work of Seneca the Elder, entitled *Oratorum et rhetorum sententiae, divisiones, colores*,⁴⁵ which is the collection of the finest speeches from the turn of the first century BC and first century AD can shed some light on this question:

her injury to be reported immediately to her husband, for the sake of protecting her modesty.” – Trans. *The Digest of Justinian*. Vol. 4, p. 329.

⁴¹ Broader discussion in this field is offered by BOTTA, *op. cit.*, pp. 38–42.

⁴² Cf LAMBERTINI, R. Stuprum violento e ratto. *Index. Quaderni camerti di studi romanistici*, 2008, 36, pp. 506 et seq.

⁴³ Citing the famous passage I 673–674 of Ovidian *Ars Amatoria* should be sufficient to prove this thesis: *vim licet appelles: grata est vis ista puellis;/ quod iuvat, invitae saepe dedisse volunt*. (“You may use force; women like you to use it; they often wish to give unwillingly what they like to give.” – OVID. *Art of Love. Cosmetics. Remedies for Love. Ibis. Walnut-tree. Sea Fishing. Consolation*. Translated by J. H. Mozley. Revised by G. P. Goold. Loeb Classical Library 232. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 1929, p. 59).

⁴⁴ Graziana Brescia offers an excellent article about the rhetorical discussion in this field. See BRESCIA, G. Ambiguous silence: stuprum and pudicitia in Latin Declamation. In: AMATO, E. – CITTI, F. – HUELSENBECK, B. (eds.). *Law and Ethics in Greek and Roman Declamation*. Berlin – Munich – Boston: De Gruyter, 2015, pp. 75–94.

⁴⁵ Excellent monographs about the author and his work are offered, among others, by Janet Fairweather and Emanuele Berti. See FAIRWEATHER, J. *Seneca the Elder*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, reprint 2007; BERTI, E. *Scholasticorum studia. Seneca il Vecchio e la cultura retorica e letteraria della prima età imperiale*. Pisa: Giardini, 2007.

Sen. *Contr.* 2.7:⁴⁶

*Quidam, cum haberet formonsam uxorem, peregre profectus est. In viciniam mulieris peregrinus mercator commigravit; ter illam appellavit de stupro adiectis pretiis; negavit illa. Decessit mercator; testamento heredem omnibus bonis reliquit formonsam et adiecit elogium: 'pudicam repperi'. Adii hereditatem. Redit maritus, accusat adulterii ex suspicione.*⁴⁷

The woman, who was also the wife of a man who went abroad, rebuffed the three-time advances⁴⁸ of another man – the merchant. She, however, limited herself to the simple denial (*negavit illa*). What is more, the merchant did not hold a grudge and, before his death, instituted her as heir. He was probably aware of the fact leaving an estate to the woman, who was neither his relative nor his wife, might raise some suspicions about her conduct, so he confirmed in the content of the testament that there was no sexual relationship between them (*pudicam repperi*). This was, however, not enough for her husband, who suspected that his wife committed adultery.

If one wonders what the woman should have done to look completely innocent in this situation, the declaimers are around to impart a little wisdom:

Sen. *Contr.* 2.7.5:

*Abunde te in argumentum pudicitiae profecturam putas si stuprum tantum negaveris, quod plerumque etiam impudicissima, spe uberioris praemi, de industria simulat?*⁴⁹

Sen. *Contr.* 2.7.6:

*Quod proximum est a promittente, rogata stuprum tacet.*⁵⁰

This is clear that social expectations were generally very stringent. No reaction and silence in response to the advances or even a simple rejection of them could risk in being perceived as giving a tacit consent and called into question the *pudicitia*, marital fidelity.

⁴⁶ Further analysis of this *controversia* is offered by Lydia SPIELBERG. See *Non contenti exemplis saeculi vestri: Intertextuality and the Declamatory Tradition in Calpurnius Flaccus*. In: DINTER, M. T. – GUÉRIN, Ch. – MARTINHO, M. (eds.). *Reading Roman Declamation–Calpurnius Flaccus*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH, 2017, p. 67 et seq. See also BRESCIA, *op. cit.*, p. 76 et seq.

⁴⁷ “A man with a beautiful wife went off abroad. A foreign trader moved into the woman’s neighborhood. He three times made her propositions of a sexual nature, offering sums of money. She said no. The trader died, leaving her all his wealth in his will, to which he added the clause: ‘I found her chaste.’ She took the bequest. The husband returned and accuses her of adultery on suspicion.” – Trans. SENECA THE ELDER. *Declamations, Volume 1: Controversiae, Books 1–6*. With an English translation by M. Winterbottom. Loeb Classical Library 463. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 1974, p. 363.

⁴⁸ Since the woman was married, obviously the term *stuprum* is not accurate. Cf D. 48, 5, 35 (34), 1 Mod. 1 reg.: *Adulterium in nupta admittitur: stuprum in vidua vel virgine vel puero committitur*: (“Adultery is committed with a married woman; *stuprum* is committed with a widow, a virgin, or a boy.” – Trans. *The Digest of Justinian*. Vol. 4, p. 328). This kind of lack of terminological and technical precision is present also in other declamatory speeches. From the content of the *controversia* one can understand that this is the problem of *adulterium* and not of *stuprum* that is raised in this case.

⁴⁹ “You think you’ll prove your chastity quite sufficiently if you merely say no to sex – a refusal that often even the most shameless woman purposely feigns in the hope of a fatter price?” – Trans. SENECA THE ELDER. *Declamations, Volume 1: Controversiae, Books 1–6*, p. 369.

⁵⁰ “Asked for sex, she keeps silent – the next thing to promising it.” – Trans. SENECA THE ELDER. *Declamations, Volume 1: Controversiae, Books 1–6*, p. 369.

Therefore, one can assume that it was a strong and a clear refusal that was socially desirable.

So, Martial, having a rhetorical background and being aware of the strict social requirements for the women, just in case seems to go a step further. He somewhat evokes the division⁵¹ between *vis privata* and *vis publica* – the first one represented by *rapina*, the second one by *raptus*, and puts emphasis on the element of violence. Then, by using numerous repetitions, creates in the mind of the reader the impression that Sempronia was forced to leave her husband. That the act she committed was not completely independent from external factors. That what she did was not done by her own will. He seems to pose the question if Sempronia was *adultera* or *pudica*, but, in fact, he does not leave any space for his public to think. Instead of that, he immediately convinces the reader that the woman was modest, chaste and faithful. The poet suggests with premeditation an incorrect legal classification, trying to achieve the result of a complete lack of Sempronia's legal responsibility. In other words, Martial deliberately suggests that the unlawful act really took the form of a *raptus* – a unilateral crime entailing the sole legal responsibility of Sempronia's lover.

Hence, it is impossible to resist the impression that all these praises appearing in the content of the epigram are not a pure delight, but rather a justification of women's behaviour. Suddenly, the poem appears to be a very rhetorical one. Numerous repetitions convince the audience to accept the different legal categorisation.

The comparisons seem to aim at gaining some sympathy for Sempronia. It was a common practice for the rhetoricians to give examples of various historical and mythological figures in order to illustrate certain features, values or personality types. This canon, in the view of the rhetorical background that Martial gained, was not foreign to the poet and he decided to express it in his works more than once.⁵² He also introduced the mythological figures into the content of sepulchral epigrams many times.⁵³

Helen represents the rhetorical *exemplum* of an unfaithful woman.⁵⁴ The one who betrayed her husband and did not return to him even when he followed her. Her misconduct brought a catastrophe to the entire Ancient world of those times. It is hard to find a more striking example of adultery. Martial decided to compare both characters with each other. Such comparisons were not unknown to his work. The poet very often put the character of a god or a hero next to the character of a human being. What is more, he usually came to the conclusion that it was the latter who outweighed the former, concerning either the advantages or the disadvantages.⁵⁵

Such conclusions were also included in the content of the analysed epigram. Sempronia is a better woman and wife than Helena because she abandoned her lover and seducer. In

⁵¹ D. 50, 17, 152, pr. Ulp. 69 *ad ed.*: *Hoc iure utimur, ut quidquid omnino per vim fiat, aut in vis publicae aut in vis privatae crimen incidat.* ("This is the law that we follow, namely, that anything done by force provokes a charge of public or private force." – Trans. *The Digest of Justinian*. Vol. 4, p. 479).

⁵² An excellent analysis offers SZELEST, *op. cit.*, p. 228–229.

⁵³ Cf *Epigr.* VI, 29; VI, 68; IX, 76; IX, 86; X, 50; X, 53; XI, 69.

⁵⁴ Martial refers to this example also in the epigram I, 62.5–6: *incidit in flammis: iuvenemque secuta relicto / Coniuge Penelope venit, abijt Helene* ("she fell into the furnace and left her husband for a younger man. Arriving Penelope, she departed Helen" – Trans. MARTIAL, *Epigrams, Volume I: Spectacles. Books 1–5*. Edited and translated by D. R. Shackleton Bailey. Loeb Classical Library 94. Cambridge – Massachusetts – London: Harvard University Press, 1993, p. 85).

⁵⁵ Cf *Epigr.* VI, 77; VII, 69; VIII, 46; VIII, 59; VIII, 69; IX, 51; IX 65.

this context, thanks to the comparison to the romance that became the cause of the Trojan War, the story of Sempronia seems to be a child's play. Even Menelaus, who should personally interpret such a disloyalty, laughs and nonchalantly absolves Sempronia from her temporary weakness (*ridet, et Iliacos audit Menelaus amores*). What's more, the woman's loyalty turns out to have a great motive power. Thanks to the fact that she returned to her husband, all the faults of Paris are forgiven (*absolvit Phrygium vestra rapina Parim*).⁵⁶

In turn, the presentation of the history of Proserpine seems to have a different aim. Demeter's daughter was kidnapped by Pluto. The act was committed not only under her protest, but also against her mother's will. When Pluto was ordered to return the daughter to her mother, he offered Proserpine six pomegranate seeds. Since it was the food from the world of the dead, she could not be allowed to freely return to the world of the living and had to stay in the underground world for six months. The myth does not mention that Proserpine was seduced by Pluto. She was indeed forced to become the wife of the kidnapper, which was a result of the deception he used.

All events took place against her will and in violation of her needs. Therefore, the goddess favours all the women who were kidnapped (*non aliena videt, sed amat Proserpina raptas*). What is more, the poet is sure that after her death Sempronia will become the favourite of the Lady of the underworld (*iste tibi dominam conciliabit amor*). Thus, Martial creates the impression that the story of Sempronia is much closer to the rape of Proserpine than to Helen's betrayal. The faithfulness she showed to her husband has already earned for her all the possible favours. She even does not have to be afraid of the condemnation of the dead. They impatiently await her in the Elysian Fields (*accipient olim quum te loca*

⁵⁶ If one lacks Martial's irony, they can try to track it down in this couplet. A careful reading might help to figure out a hidden wordplay. The term "*iliacus*" might obviously mean "Ilian", "related to Ilium", "Troian", but it also means "colicky" or "related to the colic". As causing abdominal pain, the romance does not seem that lovely anymore. See *iliacus*. In *Thesaurus linguae Latinae (TLL) Online*. n.d. Berlin, Boston: De Gruyter. Available online: https://www.degruyter.com/view/TLL/7-1-03/7_1_3_iliacus_v2007.xml. [Retrieved 26. 11. 2018]. A similar pun one can observe in the subsequent line, although it is not as obvious as the previous one. The word "*rāpīna*", as it was said before, means an act of robbery. The word "*rāpīna*", in turn, indicates a turnip or a turnip-field. The vegetable does not represent a clear symbolic meaning. Yet, one should take into account that it was, in general, the food of the lower and poorer class. In such a light the story of Rufus and Sempronia does not seem either special or extraordinary. More information about the turnip in the Antiquity are brought by BROTHWELL, D. – BROTHWELL, P. *Food in Antiquity. A survey on the diet of early peoples. Expanded edition*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1998, pp. 110–111. The differing vowel lengths might raise some objections. However, one cannot deny that it is also possible to solve this verse according to the form of the dactylic-spondaic hexameter:

absol|vit Phrygi|um || ves|tra ra|pina| Parim
+ - |+ u u|+ || -|+ -|+ -| + x

or the iambic senarius:

absol|vit Phrygi|um || ves|tra ra|pina| Parim
- +|- u u|- || + |x +|x +| u x

Applying any of these meters would actually result in keeping both of the vowels long. Obviously, this is just a secondary remark, showing the beauty but also the intricacy of the Latin language.

laeta piorum), and already perceive her as a noble person (*non erit in Stygia notior umbra domo*). All her faults have already been forgiven.

Taking the above remarks into account, the purpose of the *Epigram XII, 52* is clear. The use of rhetorical figures in the form of comparisons and repetitions enabled the poet to present the Sempronia's story in the different light that could result in absolution in the eyes of society. An interesting way to achieve this goal is to transfer the recipient to the world of the dead, where nobody attaches any importance to the temporary weakness of the woman, and where everyone praises the loyalty that she finally showed to her husband. Sempronia's actions remain in complete opposition to the actions of the Helen of Troy and this is why her behaviour deserves forgiveness. After all, everything returned to its previous condition.

The analysis of the epigram written by Marcus Valerius Martialis proved to be an interesting challenge. Simple, as it might seem, sepulchral epigram, thanks to the more detailed philological analysis, unveiled the artistry and education, as well as the ingenuity of the poet. The combination of his literary abilities, rhetorical figures and at least some basic legal knowledge resulted in a puzzle which, hopefully, was solved in this article.

At this moment, it is quite difficult to say how well Martial knew Roman law. However, the content of his work suggests that probably pretty good. He was bold enough to propose to his audience the different classification of the act, both in the social and in the legal sphere. From the act of adultery, he created the act of kidnapping. By citing all the above arguments of force, he creates the force of his own argument. The average reader would intuitively understand the voluntariness of the adultery and the violence accompanying the abduction. In turn, the reader who knows the principles of Roman law a bit better will be additionally aware of the responsibility of the kidnapper and the possible legal discussion behind the story. Martial, by transforming *adulterium* into *raptus*, exposed the blame of the lover. He created the impression that the man was the only one deserved to be punished. Consequently, the will of Sempronia and her disloyalty should be, in this case, irrelevant and the whole act should remain unpunished.

We do not know if Sempronia and Rufus were real figures. So, is impossible to state whether Martial acted heroically, by defending the wife tormented by the society, or just included in the content of the poem a hidden wit. However, without any doubt, one may state that the poet was aware of the fact that the power of rhetoric, especially connected with the precise legal argumentation, might allow presenting the same stories from the several points of view and create in our minds completely different images of the same situation.

An attentive reader should not believe in coincidental repetitions. Hence, I believe that more careful analyses can reveal the interesting legal traces that, although sometimes lacking some technical and juridical precision, might also help to see the bigger picture of the legal awareness of the society of ancient Rome.

If the interpretation of the *Epigram XII, 52* is correct and one could perceive the poem as a speech in defence of Sempronia, there is nothing more to say with the exception of stating that Martial was devoted to the same activities as Rufus was. Of course, the poet would take them in the reverse configuration, as giving priority to the poetry and only incidentally dealing with rhetoric in the legal context. However, in the light of the analysed epigram, one should have no doubts that the effects of his work would have been equally impressive in the field of poetry and in a real lawsuit.

Ducatus, nebo Terra? (Na okraj 700. výročí vzniku Opavského vévodství)

Marek Starý

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: starym@prf.cuni.cz*

Ducatus or Terra? (To the 700th Anniversary of the Duchy of Opava)

Abstract:

In the year 1318, the Duchy of Opava was created and became one of principalities, belonging to the Bohemian Crown as a fief. During the next two centuries, under the rule of the collateral branch of the Přemyslid dynasty, it was repeatedly divided between its male members. The aim of the study is to collect all the contemporary documents and references about these divisions and particularly to evaluate minutely the legal status of individual separated parts of the land. Especially the division in 1377 was crucial and originated three domains, to a large extent independent. However, while the territory of Krnov transformed into the principality *sui iuris* during the 15th century, the existence of the Duchy of Hlubčice was only fleeting.

Keywords:

Bohemian Crown; Duchy of Opava; succession; legal history; Přemyslid dynasty; co-ownership

Klíčová slova:

Česká koruna; Opavské vévodství; nástupnictví; právní dějiny; Přemyslovci; spoluvlastnictví

DOI: 10.14712/2464689X.2019.3

Stoleté výročí vzniku samostatného československého státu na sklonku 1. světové války, jež se v loňském roce průběžně a dosti intenzivně slavilo, zastínilo celkem pochopitelně další, velmi kulaté, avšak z hlediska našich dějin přeci jen méně významné jubileum. Totiž vznik Opavského vévodství, které se jako specifický státoprávní útvar a zároveň pevná a stabilní součást českého státu konstitovalo v roce 1318.

Počátky Opavského vévodství lze do určité míry spojovat již s vytvořením svébytné holasické provincie ve 12. století, stejně jako s poskytnutím některých zdejších statků jako apanáže nemanželskému (avšak ještě v dětském věku legitimovanému) synovi krále Přemysla Otakara II., knížeti Mikulášovi.¹ Ten vystupoval s titulem *dominus Opaviae* poprvé již za života svého královského otce, v roce 1269.² Po svém návratu z uherského zajetí, do něhož upadl v nešťastné bitvě na Moravském poli, pak dokázal ovládnout větší část Opavska a fakticky ho přetvořit ve svůj vladařský úřed. Ten ale nebyl jednoznačně státoprávně vymezen a byl do značné míry závislý na toleranci Mikulášova mladšího polo-rodého bratra, krále Václava II. Ten posléze Opavsko od Mikuláše převzal a náhradou mu poskytl hejtmanský úřad ve Velkopolsku. Po olomoucké královraždě v roce 1306 se Mikuláš na Opavsko vrátil a pokusil se zde restituovat svoji vládu. V chaotických poměrech se ale nedokázal prosadit a ze země byl záhy opět vypuzen.³

Byl to tak teprve Mikulášův stejnojmenný syn, který získal v roce 1318 Opavsko jako jednoznačně konstituované knížectví – zřejmě jako odměnu za to, že se přidržel krále Jana Lucemburského v jeho předchozím konfliktu se šlechtou. Bohužel, nedochovala se Janova listina, již došlo k udělení léna,⁴ naproti tomu je ale možno seznámit se s originálem reciproční listiny, tedy lenního slibu, který byl složen 3. července 1318 v Praze. Podle něj mělo Opavsko charakter feuda, dědičného v mužské linii Mikulášových potomků.⁵ V roce 1348 bylo Opavsko společně s Moravským markrabstvím a Olomouckým biskupstvím prohlášeno za součást České koruny.⁶ Tím byl na jedné straně znovu zdůrazněn „moravský původ“ Opavského vévodství, na stranu druhou ale i jeho neodvislost na markrabatech z moravské lucemburské sekundogenitury. Z tohoto pohledu je těžké jednoznačně popsat, jaké bylo vlastně v pozdním středověku a raném novověku postavení Opavska – i když ho

¹ Srovnej především BAKALA, J. Holasická provincie a formování opavského vévodství. *Časopis Slezského muzea*, série B, 1969, 1/XVIII, s. 9–23; TÝŽ. Geneze opavského Slezska a římská Kurie. In: BARCIAK, A. (red.). *Lux Romana w Europie Środkowej ze szczególnym uwzględnieniem Śląska*. Katowice: Instytut Górnolaski, 2001, s. 55–64; KOUŘIL, P. – PRIX, D. – WIHODA, M. *Hrady českého Slezska*. Brno – Opava: Archeologický ústav AV ČR, 2000, zejm. s. 404–437.

² ŠEBÁNEK, J. – DUŠKOVÁ, S. (eds.). *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Tomi V Fasciculus 2*. Prae: Academia, 1981, s. 180–181, č. 590.

³ K osobnosti Mikuláše I. naposledy přehledně WIHODA, M. Mikuláš I. Opavský mezi Přemyslovci a Habsburky. *Český časopis historický*, 2001, 2/IC, s. 209–230.

⁴ Udělení léna zmínil Petr Žitavský ve Zbraslavské kronice (*Eodem anno Johannes, rex Boemie, ducatum Oppaviae contulit Nycolao eleganti iuveni circiter triginta annos etatis habenti, filio videlicet senioris ducis Nycolai*), stejně jako následně i Přibík Pulkava z Radenína. EMLER, J. (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum (= FRB), Tom. IV*. Praha: Nákladem Nadání Františka Palackého, 1884, s. 250; *Tom V*. Praha: Nákladem Nadání Františka Palackého, 1893, s. 200–201.

⁵ Národní archiv (= NA) Praha, fond Archiv České koruny (= AČK), č. 79; pozdější opis této latinské listiny (z počátku 17. století) je též v NA Praha, fond České gubernium – Guberniální listiny (ČG-L), i. č. 27, sign. L II 20. Edičně je listina zpřístupněna např. v *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Pars III*. EMLER, J. (ed.). Prae: Regiae scientiarum societatis Bohemiae, 1890, s. 186–187, č. 454. Její text zahrnul do svého letopisu též Přibík Pulkava z Radenína. FRB V., s. 321–322.

⁶ AČK, č. 301; edice CHLUMECKÝ, P. (ed.). *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (= CDM), VII. Band*. Brünn: Verlag des Mährischen Landes-Ausschusses, 1858, s. 564–567, č. 775; HRUBÝ, V. (ed.). *Archivum coronarum regni Bohemiae. Tomus II*. Prae: Sumptibus Ministerii Scholarum et Instructionis Publicae, 1928, s. 59–62, č. 60. K obsahu listiny podrobněji např. BOBKOVÁ, L. 7. 4. 1348. *Ustavení Koruny království českého. Český stát Karla IV*. Praha: Havran, 2006, s. 61–65.

tak literatura neuvádí, bylo by asi nejpřiléhavější považovat ho za jednu ze zemí, tvořících korpus České koruny, a stavět ho tedy na roveň Moravy i Slezska.⁷

Na okraj je možno připomenout, že i v dalších desetiletích bylo postavení vévodství předmětem nejasností a sporů. Díky postupné integraci přemyslovských panovníků (i jejich nástupců z jiných dynastií) mezi slezská knížata se i Opavsko sblížovalo se sousedním Slezskem, na druhou stranu ale šlechta, resp. stavy inklinovaly nadále k Moravě, aniž by ovšem mohla být řeč o tom, že by Opavsko bylo *de iure* součástí markrabství.⁸ Vše vyvrcholilo v 16. století, kdy se státoprávní příslušnost Opavska stala předmětem vleklého právního sporu,⁹ který vyeskaloval udělením Opavska lénem Karlovi z Lichtenštejna ze strany císaře Matyáše listinou vydanou dne 4. ledna 1614 z titulu nejvyššího knížete ve Slezsku. Habsburský panovník v ní Opavsko prohlásil za součást Slezska, Karlovi povolil psát se „Herzog zu Troppau in Schlesien“ a obdařil ho stejnými právy, jaká mají ostatní slezská knížata.¹⁰

Mikuláš II., jenž se stal v roce 1318 prvním vládcem jasně státoprávně konstituovaného Opavského vévodství, zanechal čtyři syny, kteří se dožili dospělosti. Dva z nich sice posléze zemřeli bezdětní, i tak ale došlo v dalších generacích k rozvětvení rodu do několika linií.¹¹ Podobně jako u jiných aristokratických rodin, i u Přemyslovců byla ovšem genealo-

⁷ K podobnému závěru dospěl nedávno také KOZÁK, P. (ed.). *Červená kniha Opavského knížectví. Edice registra komunikace opavských stavů z let 1614–1618 ve věci jejich sporu s Karlem z Lichtenštejna*. Opava: Zemský archiv, 2015, s. 11–14. Ze starší literatury ke státoprávním poměrům Opavska ve středověku a raném novověku srovnej zejména KAPRAS, J. O státoprávních poměrech Opavska. *Věstník Matice opavské*, 1908, 16, s. 35–49, 1909, 17, s. 17–54; BULÍN, H. K otázce právního poměru Opavska k Moravě ve 14. století. *Slezský sborník*, 1957, 1/LV, s. 73–79; FUKALA, R. Státoprávní, správní a územní vývoj Opavska do počátku 16. století. *Husitský Tábor*, 2002, 13, s. 203–226; KONVIČNÁ, J. Opavsko – Morava, nebo Slezsko? (Několik poznámek k politicko-správnímu vývoji Opavska do konce husitských válek). In: BOBKOVÁ, L. (ed.). *Korunní země v dějinách českého státu I. Integrační a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku*. Ústí nad Labem: Pro ústav českých dějin FF UK Praha nakl. Albis International, 2003, s. 59–76.

⁸ Upozornit lze v této souvislosti na moravský landfrýd, uzavřený v roce 1421 – jeho členem byl i vévoda Přemysl Opavský a Opava byla společně s Brnem, Olomoucí a Znojmem jedním ze čtyř center, v nichž se měli obyvatelé Moravy odřeknout bludů. *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské (= AČ), díl X*. Praha: Domestikální fond království Českého : Bursík & Kohout, 1890, s. 246–250, č. 5.

⁹ O něm podrobněji FUKALA, R. Státoprávní spor o Opavsko v letech 1529–1606. *Sborník prací historických. Sv. 17. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica*. Historica, 2000, 29, s. 69–82. Prakticky doslovně totožný text byl znovu publikován i v JIRÁSEK, Z. a kol. *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490–1763*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 59–67.

¹⁰ Listinu publikoval již BRAUN, W. (ed.). Die Urkunde über die Verleihung des Fürstentums Troppau an Fürst Karl von Liechtenstein im Jahre 1614. *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens*, 1914, IX, s. 73–77, nově ji zpřístupnil též KOZÁK, P. (ed.). *Červená kniha Opavského knížectví*, s. 219–223. K některým sporným otázkám týkajícím se jejího vydání blíže BRŇOVJÁK, J. Lichtenštejnové a jejich knížecí tituly v 17.–18. století (1. část). *Genealogické a heraldické listy*, 2017, 3/XXXVII, s. 14–17.

¹¹ Genealogie opavských Přemyslovců dosud postrádá moderní kritické zpracování. Základní přehled se pokusili sestavit např. CHOCHOLATÝ, F. Genealogie opavských Přemyslovců 1255–1525. *Listy Genealogické a heraldické společnosti v Praze. Acta genealogica ac heraldica*, 6. řada, září 1978, s. 129–153, či WEGENER, W. *Die Herzöge von Troppau und Leobschütz, Jägerndorf und Ratibor, des Stammes der Přemysliden 1278–1521*. Göttingen: Reise-Verl., 1964.

gická expanze vystřídána degesí fertility a v roce 1521 vymřeli osobou knížete Valentina Ratibořského, reprezentujícího pátou generaci potomků Mikuláše II.¹²

Zprvu stoupající množství mužských příslušníků dynastie nemělo ale rozměr čistě genealogický, ale promítalo se velmi zásadně i do roviny majetkoprávní, ba dokonce státoprávní. Větší množství potomků bylo sice na jednu stranu zárukou dalšího zachování rodové kontinuity, na stranu druhou ale otevíralo palčivou otázku jejich dostatečného ekonomického zabezpečení a mocenské seberealizace. Řešením mohlo být předurčení „přebytečných“ synů církevní dráze, ale i tato možnost narážela na objektivní limity.¹³ Lákavým vzorem pro mladší sourozence se pak stávaly poměry v okolních knížectvích slezských, v nichž platilo, že rovnocenné právo na vládu si mohli po smrti vladaře nárokovat všichni jeho synové bez ohledu na stáří. V případě Přemyslovců problém poněkud oddálil zisk sousedního hornoslezského Ratibořského vévodství, jež bylo Mikulášovi II. uděleno lénem v letech 1337 a znovu 1339,¹⁴ avšak zejména v 15. století již ani toto významné rozšíření rodové mocenské základny nemohlo zabránit opakovanému drobení a postupnému „okrajování“ rodového majetku a pauperizaci jednotlivých členů první české panovnické dynastie.

Nutno podotknout, že obdobnému problému jako opavští Přemyslovci a slezští Piastovci čelili v pozdním středověku mnohé aristokratické rodiny. Řešení, poněkud ovšem macešské vůči mladším potomkům, přinesl právě fideikomis,¹⁵ respektive uspořádání jemu obdobná – zde je nutno vzpomenout především na rodové vladařství, které bylo ve druhé polovině 15. století zavedeno u jihočeských velmožů erbu růže, Rožmberků.¹⁶ Bez institucionálního právního zakotvení nedilnosti rodového majetku nebylo možné jeho drolení

¹² K demografickým trendům v aristokratických rodinách raného novověku srovnej především HONC, J. Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502–1794. *Historická demografie*, 1969, 3, s. 20–51. Valentinovi Ratibořskému věnoval biografický medailon MIKA, N. Ostatní Przemysłida – książę Walentyn Garbaty. In: CIESIELSKI, T. – IWAŃCZAK, W. (ed.). *Czechy i Polska między Wschodem i Zachodem – średniowiecze i wczesna epoka nowożytna (materiały międzynarodowej konferencji naukowej)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2016, s. 51–65.

¹³ Z opavských Přemyslovců byl původně k církevní dráze předurčen Mikuláš V. († po 1435), který se jí ale nakonec vyhnul. Jeho mladší bratr Přemysl II. (†1478) se stal vřatislavským kanovníkem, několik kanovníků získal i jejich synovec Přemysl III. (†1493), poslední příslušník opavské sekundogenitury.

¹⁴ Národní knihovna Praha, Rukopisy, sign. XVI C 7, Registrum St. Wenceslai (= RSW), fol. 36r–38r, č. 23, fol. 43r–45r, č. 26, fol. 67v–69r, č. 34; WATTENBACH, W. – GRÜNHAGEN, C. (eds.). *Codex diplomaticus Silesiae* (= CDS), VI. Band. Registrum St. Wenceslai. Breslau: J. Max & Komp., 1865, s. 182–186, č. IV a V; GRÜNHAGEN, C. – MARKGRAF, H. (eds.). *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter* (= LBS), II. Theil. Leipzig: S. Hirzel, 1883, s. 380–383, č. 2, s. 385–386, č. 4.

¹⁵ K fideikomisu v českém právu srovnej především PINSKER, Č. České zřízení rodové. Kapitola z práva svěřenského. *Právnícké rozhledy*, 1907, příloha ročníku VIII, a URFUS, V. Rodinný fideikomis v Čechách. *Právněhistorické studie*, 1962, 9, s. 193–237.

¹⁶ Autorem myšlenky a právní konstrukce vladařství se stal po husitských válkách Oldřich (II.) z Rožmberka, který k jeho zakotvení využil listinné falzum, hlásící se do doby vlády Karla IV. (1360). Jeho text byl vydán v RYNEŠOVÁ, B. (ed.). *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka. Svazek I. 1418–1437*. Praha: Nákladem Ministerstva školství a národní osvěty, 1929, s. 245–251, č. 360. Ve své velmi cenné studii upozornil MARÁZ, K. K problematice padělání pečeti na sklonku středověku. Sfragistický příspěvek k falzům Oldřicha II. z Rožmberka. *Sborník archivních prací*, 1998, 1/XLVIII, s. 62–64, 73–78, že padělána je nejen listina, ale i přivěšená (oboustranná) pečeť císaře Karla a stejně tak i další čtyři přivěšené pečeti bratří Jošta, Petra, Jana a Oldřicha z Rožmberka.

efektivně zabránit.¹⁷ I z historie Opavska jsou sice známy příklady, kdy sourozenci spravovali osudy země společně, avšak dělení vlády, respektive i její mocenské základny, se prosazovalo jako obvyklejší a dost možná i efektivnější řešení podobných situací.

Z dějin Opavska je známo přinejmenším šest případů, kdy byla vláda mezi jednotlivé příslušníky přemyslovské dynastie rozdělena. Nejdůležitější pro budoucí vývoj bylo patrně hned to první, k němuž došlo v roce 1377. Schylovalo se k němu vlastně již deset let, neboť již 28. února 1367 vydal císař Karel IV. společně s břežským a těšínským vévodou výrok, jímž se vyjádřil k stížnostem druhorozeného Mikulášova syna Mikuláše III. a stanovil, že má dostávat čtvrtinu příjmů z vévodství, ale také splácet čtvrtinu otcových dluhů. Kromě toho mu měla být do čtyř let vyplacena částka 2 500 grošů jako věno jeho matky Hedviky Olešnické. Konečně císař připustil vzájemný dědický nápad v případě smrti některého z bratrů.¹⁸ V roce 1372 pak došlo k reálnému vymezení Mikulášova čtvrtinového podílu v samotném městě Opavě.¹⁹

K rozdělení celého vévodství došlo nicméně až poté, co dospěl i Václav, třetí ze čtyř synů Mikuláše II. Šlo přitom vlastně o dvě dělení bezprostředně na sebe navazující. Osmičlenná šlechtická komise v čele se zemským komorníkem Mikulášem z Malenovic nejprve vydala 18. dubna 1377 dílčí listy, jimiž bylo vévodství rozděleno na dvě poloviny. Z nich západní, krnovská, byla vylosována pro starší bratry Jana I. a Mikuláše III., východní opavská připadla mladším Václavovi a Přemyslovi.²⁰ Jan s Mikulášem, kteří pocházeli z různých matek, ale sáhli vzápětí k další dělbě. Částečně obměněná, opět osmičlenná

¹⁷ Nepostačující byl v tomto směru institut nedílu, neboť ten již v pohusitské době ztratil svou někdejší stabilitu a stalo se celkem běžné, že dříve či později docházelo k jeho likvidaci a rozdělení rodinného majetku mezi jeho jednotlivé členy. K nedílu v českém právu existuje jen několik prací staršího data, z nichž zejména zasluhuje zmínku KADLEC, K. *Rodinný nedíl čili zadržu v právu slovanském*. Praha: vl. nákl., 1898, a RAUSCHER, R. *O rodinném nedílu v českém a uherském právu zemském před Tripartitem* (Zvláštní otisk z časopisu Učené Společnosti Šafaříkovy, 2). Bratislava: nákladem vlastním, 1928. Odkazy na další práce obsahuje studie HORSKÝ, J. *Ältere Diskussion über die Zadruga und die Familienbesitzgemeinschaft in Böhmen und das heutige Studium der Familienstrukturen und Typen*. *Historická demografie*, 1993, 17, s. 37–51, a encyklopedické heslo STARÝ, M. Nedíl. In: SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. (eds.). *Encyklopedie českých právních dějin. IV. svazek N–O*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, s. 199–206.

¹⁸ Text listiny se dochoval v kopiáři olešnických knížat ze 14. století a v poněkud mladším RSW, fol. 69r–70v, č. 35 a fol. 615v, č. 516. Podle prvního zdroje byl *in extenzo* vydán v LBS II, s. 479–481, č. 19; stručným regestem ho zmínil ŽERELIK, R. *Najstarszy kopiarz ksiązat olešnických i kozielsko-bytomskich*. *Historia CLXXXV*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2012, s. 174, č. 189. Podle opolského registra byl zpracován regest v CDS VI., s. 9, č. 39. Z jednoho z těchto zdrojů je nepochybně převzat text, který publikoval SOMMERSBERG, F. W. *Silesiacarum rerum scriptores*. Lipsiae: Hubert, 1829, s. 842–843, a z něhož vychází stručný obsah v *Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau* (= RGHT). KOPETZKY, F. (ed.). Wien: In Commission b. C. Gerold's Sohn, 1871, s. 93–94, č. 347.

¹⁹ Vyplyvá to z výpisků Josefa Zukala z nedochované opavské kroniky, známé podle místa někdejšího uložení jako *Chronicon Fürstenstein*. Zemský archiv (= ZA) Opava, fond Pozůstalost Josefa Zukala, i.č. 208a, *Chronik Fürstenstein* (= CHF), fol. 11r. Obsah zápisu reprodukoval PRIX, D. *Vévoda Václav I. Opavský*. Příspěvek k dějinám Opavského vévodství počátkem poslední čtvrtiny 14. století. *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 1997, 3, s. 62.

²⁰ Německy psané, v originále nedochované dílčí listy byly podle RSW, fol. 2v–4v, č. 3, fol. 571v–573r, č. 473, fol. 610v–612r, č. 510, poprvé vydány v CDS VI., s. 195–197, č. XIV (list na opavskou část) a s. 197–200, č. XV (list na krnovskou část). Nedlouho nato byly znovu otištěny v LBS II, s. 484–489, č. 23. Český překlad obou listů i s následujícím dokumentem a s podrobnějším komentářem publikoval o něco později PRASEK, V. *Překlad s výkladem na dílčí listy země Opavské z r. 1377*. In: *VII. program českého vyššího gymnasia v Opavě za rok 1889/1890*. Opava, 1890, s. 3–24 (text a překlad listů je

komise znovu zasedla a výsledkem jejího jednání se stala nová listina z 21. dubna, jež popisovala díl Mikulášův.²¹ Opavsko tak bylo rozděleno prakticky na tři části – Krnovsko, k němuž patřily hrady Fürstenwalde a Cvilín a města Krnov a Bruntál, Hlubčicko s hradem Edelštejnem, městy Cukmantl, Hlubčice a Nová Cerekev a konečně samotné okleštěné Opavsko, jehož součástí byly hrady Hradec nad Moravicí a Landek a města Opava a Hlučín.²² I když uvedené uspořádání nemělo trvalý charakter, předznamenalo přeci jen budoucí vývoj, v němž se kromě Opavy stala centry samostatných knížecích údelů další dvě bohatá a strategicky položená města, Krnov a Hlubčice.

Roztříštěnost Opavska, nad nímž visela do budoucna jako Damoklův meč hrozba brzkého rozdělení druhé, opavské poloviny, byla do značné míry překonána v důsledku dalšího vývoje dynastické genealogie. Již v roce 1381 zemřel mladý kníže Václav,²³ čímž nebezpečí dalšího štěpení odpadlo, a když v roce 1394 zesnul bezdětný Mikuláš III., převzal po něm hlubčicko doménu na základě předchozích dohod rovněž nejmladší Přemysl.²⁴ Ten tedy opět spojil ve svých rukou tři čtvrtiny země.

Svébytné byly pouze osudy Krnovska, které v roce 1377 připadlo Janovi. Ten se po smrti Mikuláše II. ujal vlády v Ratibořsku, a to z toho důvodu, že byl jediným synem z Mikulášova prvního manželství s ratibořskou kněžnou Annou. Ratibořsko sice udělil Jan Lucemburský v letech 1337 a 1339 lénem Mikulášovi a o svůj dědický nárok se tak mohli na první pohled ucházet všichni synové, podle všeho ale o výhradních nárocích Janových panoval všeobecný konsenzus. S nemalou pravděpodobností lze uvažovat o tom, že omezení dědického práva na sestřino potomstvo ustanovil Mikulášův švagr, ratibořský kníže Lešek (†1336), o jehož poslední vůli (v písemné podobě ovšem nedochovanou) se pretence Mikuláše II. opíraly.²⁵ Každopádně, Ratibořsko se po smrti Mikuláše II. stalo mocenskou základnou přemyslovské primogenitury a krnovská část Opavska zůstávala v jejím stínu. Janův syn Jan II. se pak nikterak nerozpakoval řešit své finanční problémy tím, že celý svůj podíl rodné země prodal v roce 1384 knížeti Vladislavovi Opolskému.²⁶ Od něho

na s. 10–17). Stručně, ale přehledně k dělení Opavska v roce 1377 dále např. KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 476–477.

²¹ RSW, fol. 4v–6r, č. 4; CDS VI., s. 200–201, č. XVI; LBS II., s. 490–491, č. 24.

²² Toto popsání dílů je pouze velmi rámcové, omezuje se na zeměpanské hrady a města a abstrahuje od menších majetkových hodnot (vsí, dvorů atd.), jakož i svrchovanosti nad statky šlechtickými, což vše bylo příslušnými listinami dopodrobna rozvedeno.

²³ Jeho nadmíru zdařilou biografii publikoval PRIX, Vévoda Václav I. Opavský, s. 54–89.

²⁴ Dohoda mezi Mikulášem III. a Přemyslem se v písemné podobě nedochovala, je ale jasně doložitelná listinou ze 4. dubna 1385, v níž olešnická knížata slíbila předat Přemyslovi po Mikulášově smrti veškeré jím zastavené majetky (jmenovitě jsou uvedeny Hlubčice, Edelštejn, Cukmantl, Landek, Hlučín, Cvilín, Křenovice a Divčí hrad). RSW, fol. 7r–8r, č. 6, regest je v CDS VI., s. 15, č. 70. Celý text dohody otiskl KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 26, pozn. 10.

²⁵ O knížectví musel ovšem Mikuláš svést tuhý boj s Leškovými piastovskými příbuznými. Stručně s odkazy na starší literaturu BAKALA, J. Problematika integrace Opavska s Ratibořskem ve světle listin Jana Lucemburského. In: *Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka. Sborník příspěvků*. Brno: Moravský zemský archiv v Brně, 2000, s. 69–77, MIKA, N. Przejęcie księstwa raciborskiego przez władcę opawskiego Mikołaja II. In: *Opava. Sborník k dějinám města 2*. Opava: AVE, 2000, s. 11–13.

²⁶ K dataci transakce KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 510. Obvykle se v literatuře klade spíše až do roku 1385 – tak např. ŠTĚPÁN, V. *Moravský markrabě Jošt (1354–1411)*. Brno: Maticе moravská, 2002, uvažoval o lednu 1385. Stejně tak se v literatuře často tvrdí, že Krnovsko nebylo prodáno, nýbrž pouze dáno do zástavy. Avšak v tomto směru nepřipouští pochybnosti listina Václava IV. z 23. března 1385, již římský a český král jakožto lenní pán *ex post* prodej schválil. Regest listiny, jejíž text se dochoval

získal v roce 1390 větší část této državy moravský markrabě Jošt Lucemburský, s Přemyslovci blíže spřízněný, zatímco Janovi se podařilo vykoupit zpět alespoň její menší část s hradem Fürstenwalde a městem Bruntálem.²⁷ Zbytek Krnovska pak přeci jen získal v roce 1422, když ho vykoupil od knížete Ludvíka Břežského, do jehož rukou se mezitím dostalo.²⁸ Právě toto období vytržení z přemyslovských rukou ale vedlo k znatelnému oslabení pout mezi Krnovskem a zbytkem Opavska. A nic na tom nemohla změnit ani listina Václava IV. z 16. srpna 1404, již uznal Opavsko za společné léno všech přemyslovských knížat a zaručil vzájemný dědický nápad jednotlivých příslušníků rodu.²⁹

Právě v době, kdy se Krnovsko nacházelo pod vládou Joštovou, proběhlo mezi opavskými Přemyslovci další dělení rodového majetku, tentokrát ovšem zcela marginální. Přistoupili k němu bratři Jan II. a Mikuláš IV.³⁰ Mechanismus rozdílu se nijak významně nelišil od předchozího případu: oba bratři jmenovali komisi, složenou v tomto případě z jednoho šlechtice, jednoho duchovního, členů bruntálské městské rady a městského fojta. Ti pak vystavili 1. října 1405 listinu, v níž byly podrobně popsány díly obou bratří, stejně jako majetek, který jim zůstal i po rozdělení společný.³¹ Za marginální lze toto dělení považovat ze dvou důvodů – za prvé bylo jeho předmětem pouze nevelké území, tvořící toliko malou část Opavska v celém jeho původním rozsahu, jednak mělo toto uspořádání jepičí život, neboť Mikuláš vzápětí zemřel.³²

Mnohem zásadnější pro další osudy Opavska bylo třetí dělení, jehož aktéry se stali synové vévody Přemysla I.³³ Tento obratný diplomat vládnoucí ve třech čtvrtinách Opav-

v RSW, fol. 323v–324r, č. 271, je v CDS VI., s. 15, č. 69, velmi stručně ji zmiňují též LBS II., s. 493, č. 27. Její text publikoval KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 43–44.

²⁷ Kupní smlouva mezi Vladislavem Opolským a Joštem Lucemburským je uložena v AČK, č. 1286, její edice byla otištěna v LBS II., s. 494–495, č. 29. Kupní cena činila 11 200 hřiven grošů. Listina o prodeji Bruntálska se nedochovala, z výpovědi vévody Vladislava Opolského, učiněné 10. dubna 1397, je ale patrné, že Jan část původní rodové domény Přemyslovců získal za 10 950 hřiven grošů. Tamtéž, s. 495–496, č. 30.

²⁸ Edice souvisejících dokumentů jsou v LBS II., s. 500–502, č. 36 (prodej Krnovska Zikmundem Ludvíkovi, 23. dubna 1421), s. 502–503, č. 37 (Zikmundův lenní list na Krnovsko pro Jana, 15. března 1422) a s. 503, č. 38 (Ludvíkova kvittance Janovi na úplné zaplacení Krnovska, 16. října 1422).

²⁹ Text nedochované listiny otiskl SOMMERSBERG, *Silesiacarum rerum scriptores*, Tomus I, s. 845; a s odkazem na něj se objevil i v LBS II, s. 496–497, č. 31.

³⁰ V rodokmenech opavských Přemyslovců vystupuje tento Mikuláš někdy bez číslovky a jako Mikuláš IV. je označován druhorozený syn knížete Přemysla Opavského. Avšak toto číslování se nijak neopírá o dobovou titulaturu a v zásadě není důvod, proč Mikuláše, který se dožil dospělosti, stal se aktérem několika významných právních aktů, a dokonce obdržel vlastní vladařský úřed, z číslované řady jeho jmenovců vynechat. Jako Mikuláše IV. označili mladšího syna Jana I. např. WEGENER, *Die Herzöge von Troppau und Leobschütz, Jägerndorf und Ratibor*, Tafel 2 (nepřidělil ale naopak řadovou číslovku jeho opavskému bratranci) či SCHWENNICKE, D. *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der Europäischen Staaten. Neue Folge. Band III. Teilband I. Herzogs- und Grafenhäuser des heiligen römischen Reiches. Andere europäische Fürstenhäuser*. Marburg: J. A. Stargardt, 1984, Tafel 18 (jehož číslování se jeví nejkonzistentnější).

³¹ CDS II. WATTENBACH, W. (ed.). *Urkunden der Klöster Rauden und Himmelwitz, der Dominicaner und Dominicanerinnen in der Stadt Ratibor*. Breslau: Max, 1859, s. 48–50, č. 49. Viz též s některými nepřesnostmi THANNABAUER, J. Die Freudenthaler Teilungsurkunde vom 1. Oktober 1405. *Freudenthaler Ländchen*, 1925, 5, s. 1–6, 9–12.

³² Dozajista byl mrtev 30. listopadu 1407, kdy Jan II. uzavřel dědickou smlouvu se strýcem Přemyslem a jeho syny. LBS II, s. 390–394, č. 11 a 12.

³³ K jeho osobě minuciózně ČAPSKÝ, M. *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků*. Brno – Opava: Matice moravská, 2005.

ska patřil nepochybně k nejschopnějším jedincům, které opavská přemyslovská dynastie dějinám nabídla. Měl ale tu smůlu, že závěrečná léta jeho vlády se překrývala s husitskou revolucí, která dosti výrazně zasáhla i do osudů samotného Opavska a především katastrofálním způsobem zdecimovala knížecí finance. Když sepsoval Přemysl krátce před smrtí, 18. září 1433 svůj testament, projevil přání, aby jeho synové přinejmenším po dobu, po kterou potrvá ohrožení ze strany podobojích, „zemi netrhali“ a aby se všichni podřídili autoritě nejstaršího Václava II.³⁴ Výslovně pak zapověděl, aby se jakéhokoliv reálného podílu dostalo jeho druhorozenému Mikulášovi V., který pohrdl slibnou duchovní kariérou a již za otcova života se neslavně vyznamenal naděláním dluhů.³⁵ Avšak již 2. února 1434 provedla dvanáctičlenná šlechtická komise v rozporu s tímto přáním rozdí, přičemž dochovaná dílčí listina popisuje pouze čtvrtinu, která připadla – v rozporu s otcovým přáním – právě nepokojnému Mikulášovi, který byl patrně iniciátorem dělení.³⁶ Jejím sídlem byl hrad Edelštejn a patřila k ní města Cukmantl a Hlubčice. Je poněkud kuriózní, že Mikuláš zřejmě ještě v tomtéž roce prodal tento svůj úděl staršímu Václavovi.³⁷ V literatuře se soudí, že mladší bratři Vilém a Arnošt obdrželi své díly teprve vzápětí, zřejmě na podzim roku 1434.³⁸ Avšak v zásadě nic neodporuje hypotéze, že ve skutečnosti bylo celé rozdělení realizováno právě již 2. února, čemuž ostatně nasvědčují i některé formulace dochovaného dílčího listu.³⁹ Listiny vymezující podíly ostatních bratří kromě Mikuláše nejsou dochovány, je ale zjevné, že samo město Opava bylo rozdělena na čtyři díly, přičemž každá část měla svou vlastní městskou radu.⁴⁰

³⁴ Jeho zdražilou biografii sestavil opět PRIX, D. Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický. Ve stínu otce, husitů a bezvládní. *Časopis Slezského zemského muzea*, 1999, 2/XLVIII, s. 152–192 (1. část), 1999, 3/XLVIII, s. 193–223 (2. část).

³⁵ Testament, přepsaný do RSW, fol. 50r–52r, č. 30 a fol. 78v–80r, č. 45, otiskl s komentářem KAPRAS, J. Testament knížete Přemka a jeho provedení. *Věstník Matice opavské*, 1907, 15, s. 1–7.

³⁶ RSW, fol. 602r–605v, č. 506; obsáhlý regest je v CDS VI., s. 55–57, č. 188. Celý text otiskl též KAPRAS, J. Testament knížete Přemka a jeho provedení, s. 4–7.

³⁷ Bližší okolnosti nejsou známy, již v září 1434 ale Václav uplatňoval svou svrchovanost nad Hlubčicemi. RGHT, s. 138, č. 485.

³⁸ KOPETZKY, F. Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau. *Archiv für österreichische Geschichte*, 1869, Band XLI, s. 52, soudil, že k dělení mezi Václava, Viléma a Arnošta došlo brzy po 2. únoru 1434. BIERMANN, G. *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Teschen: Prochaska, 1874, s. 199, upozornil, že se tak muselo stát již před 7. březnem 1435, ze kdy pochází první samostatná listina bratří Viléma a Arnošta. PRIX, Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický (2. část), s. 195, posunul toto další dělení do podzimních měsíců, přičemž jako pravděpodobný termín *post quem* stanovil zasedání opavského zemského soudu, jež se odehrálo ve dnech 15.–18. září 1434 a na němž bratři vystupovali společně (tamtéž, s. 211–212, pozn. č. 221). Jeho údaje převzal následně také MAMULA, J. Vilém Opavský v zápase o Minstrberské knížectví. Příspěvek k biografii opavsko-minstrberského zeměpána v polovině 15. věku. *Slezský sborník*, 2014, 1/CXII, s. 7.

³⁹ Poslední listina, kterou bratři vydali společně jako nedílní vládci Opavska, pochází z 21. ledna 1434. Jak již bylo uvedeno výše, vystupovali Václav, Vilém a Arnošt společně před opavským zemským soudem ještě v září téhož roku, když postoupili Třebovice s příslušenstvím bratřím Janu Sobkovi a Matěji Bělíkovi z Kornic. RGHT, s. 136–137, č. 481, s. 138, č. 484. Avšak v tomto případě šlo o dispozici odumrtí, která jim připadla po smrti jejich švagra Jana Jičínského z Kravař, tedy o majetkoprávní úkon, který vyžadoval souhlas všech bratří. Společné právní jednání není proto v žádném směru v rozporu s hypotézou, že i mladší synové Přemysla I. již v té době měli konkrétně přiřčené díly země.

⁴⁰ BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer*, s. 198–199; PRIX, Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický (2. část), s. 195.

Prakticky vzápětí došlo k dělení rodového majetku i v ratibořské přemyslovské primogenituře. Výrok devítičlenné šlechtické komise byl vydán 15. října 1437 a znamenal v podstatě opětovně úplné oddělení Opavska a Ratibořska – mladší Václav III. obdržel Ratibořsko, starší Mikuláš VI. Krnovsko (s Bruntálskem a panstvím Vartnov), k němuž byla od Ratibořska odtřezána dominia Pština, Rybník, Vladislav a Bavorov.⁴¹ Po Mikulášově smrti pak došlo k další fragmentaci jeho údělu mezi syny Jana V. a Václava V. Listina se v tomto případě nedochovala, z kontextu je ale zřejmé, že rozdíl proběhl v roce 1465 a Janovi v jeho důsledku připadlo Krnovsko s Bruntálem a Vladislaví, zatímco zbylé ratibořské statky Rybník a Pština se staly doménou Václavovou.⁴²

Literatura konečně předpokládá, že po smrti Václava II. v roce 1446 se o jeho pozůstalost neprodleně rozdělili dva jeho synové, přičemž starší (?) Jan III., jemuž se později dostalo přídomku „Zbožný“,⁴³ obdržel Hlubčicko, mladšímu (?) Janovi IV., v pramenech stabilně vystupujícímu pod jménem Hanuš, připadly statky, jejichž centrem byl Hradec nad Moravicí.⁴⁴ Bohužel, ani v tomto případě se nedochovala listina, z níž by bylo možno bližší povahu tohoto dělení poznat, a život a panování Václavových synů dokumentuje jen dosti malé množství diplomatického materiálu. Na první pohled nápadná je ovšem skutečnost, že jsou dochovány pouze samostatné listiny obou bratrů a neexistuje, pokud je známo, ani jediný dokument, který by vydali společně. Lze tedy mít za to, že si oba sourozenci skutečně sféry vlivu rozdělili, přičemž šlo ale zřejmě pouze o faktickou dohodu a ne o formální rozdíl.

V každém případě je z výše uvedeného přehledu víc než patrné, že původně homogenní Opavské vévodství se v průběhu staletí opakovaně štěpilo mezi mužské příslušníky přemyslovské dynastie. Některá dělení byla epizodická, jiná se ukázala být poměrně trvalá. V první řadě je potřeba upozornit na oddělení Krnovska od zbytku Opavska v roce 1377, v jehož důsledku se osudy těchto dvou zemí do značné míry rozešly (byť povědomí o společném původu přetrvávalo). Krnovsko, poté co se na počátku husitských válek znovu vrátilo do rukou Přemyslovců, zůstalo pevně spojeno s Ratibořskem a při dělení tamních knížat opakovaně představovalo základ jednoho z bratrských dílů. V rámci redukovaného Opavska se pak brzy ukázal význam města Hlubčic, které společně se svým okolím opakovaně tvořily část jednoho z knížecích údělů (poprvé také již v roce 1377).

Vytvoření tří hlavních územních korpusů dosti samostatného charakteru je patrné i z dalších událostí ve druhé polovině 15. století, kdy Přemyslovci v různém čase a různým způsobem o jednotlivé díly původního rodového knížectví přišli (pouze sousední Ratibořské

⁴¹ Český text listiny, jež byla opsána do RSW, fol. 605v–609r, č. 507, publikoval KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 48–51, obsáhlý německý regist je v CDS VI., s. 59–61, č. 195, mnohem stručnější v LBS II., s. 394–395, č. 13.

⁴² KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 522. Zde je také dovozena správná datace rozdílu, který starší literatura kladla do roku 1464 – viz např. KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 52. Dělo se tak chybnou interpretací listiny z 9. dubna 1464 – viz RSW, fol. 19v–21r, č. 11, fol. 73v–74v, č. 39; CDS VI., s. 87, č. 268. Mladší Václav se jako samostatný pán na Rybníku poprvé připomíná 9. února 1466. ZIVIERA, E. *Geschichte des Fürstentums Pleß. I. Teil: Entstehung der Standesherrschaft Pleß (bis 1517)*. Kattowitz: Druck und Verlag von Gebrüder Böhm, 1906, s. 186, č. 12.

⁴³ Důvodem je především založení františkánského kláštera v Hlubčicích, jehož fundační listinu vydal Jan 26. září 1448. NA Praha, fond Františkáni Praha, Listiny, sign. 19.

⁴⁴ KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau*, s. 57–59, 62–63; KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 31. Naposledy KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 496. Pořadí obou synů je nejisté a v literatuře se různí.

vévodství se dynastii podařilo udržet až do jejího vymření v roce 1521). Nejprve zcizil vévoda Arnošt v polovině padesátých let větší část Opavska (svůj díl a díl svého nedávno zemřelého bratra Viléma, který spravoval jako poručník jeho nezletilých dětí) piastovskému knížeti Boleslavovi Opolskému.⁴⁵ Když získal od Boleslavova bratra Mikuláše v roce 1460 tuto část Opavska král Jiří z Poděbrad,⁴⁶ zaměřil svou pozornost i na zbytek země a posléze dotlačil i vévodu Jana k prodeji části jeho državy. Podle literatury se tak mělo stát v roce 1464, přičemž jako podklad k této datici je odkazováno na zprávu Bedy Dudíka o listině, která se měla nacházet v pražském archivu maltézského řádu.⁴⁷ Tu se ale již ve druhé polovině 19. století nepodařilo nalézt.⁴⁸ Nelze přitom vyloučit (ba zdá se to dosti pravděpodobné), že šlo o omyl a že Dudík pouze příliš volně interpretoval privilegium z 26. ledna 1464, v dotčeném fondu skutečně uložené, jímž Jiříkovi synové Boček, Viktorin, Jindřich a Hynek potvrdili na žádost svého kaplana Valentina oltáři v kapli kostela sv. Jana v Opavě roční plat 10 hřiven grošů, který měl být podle nařízení zesnulého Václava II. Opavského odváděn z „oddielu města Opavy, kterýž sme od kněze Jana, syna jeho, dědičně koupili“.⁴⁹ Zmínka o prodeji Janova dílu Opavska je také v deskovém zápise z února téhož roku.⁵⁰ Z těchto zmínek ale jasně vyplývá pouze to, že k prodeji Janova dílu Opavy a hradeckého zboží došlo před uvedenými daty, mohlo se tak ale klidně stát již dříve. A nejspíše i stalo, neboť obě zprávy implicitně předpokládají, že ke změně situace na Opavsku došlo již před nějakým

⁴⁵ Arnošt nejprve zastavil Boleslavovi panství Bilovec a následně prodal, nebo rovněž zastavil prakticky celý zbytek Opavska, náležející jemu a jeho synovcům. Příslušné dokumenty se nedochovaly a Boleslavovy zisky lze rekonstruovat pouze na základě listin, jejichž prostřednictvím převedl jeho bratr a dědic Mikuláš tyto majetky na Jiřího z Poděbrad. Tak se v roce 1460 zavázal Mikuláš králi „dát i sstúpiti nejprve svú spravedlnost, kterúz jměl na Opavě po knízi Bolko, bratra jeho [sic!] dobré paměti, i list ten, kterýž svědčí na ta dva odtiely [sic!] vosum a dvaceti tisíc zlatých celý a neporušený, Edelštajn hrad, Cukmantel městečko s jeho příslušenstvím, tak jakož to kněz Bolek sám držal, a ty listy také dáti, ješto svědčí na tu zástavu, a Bielovic městečko zase vypustiti z toho knížetství [sic!] opolského“. Text je přepsán v RSW, fol. 478r–480r, č. 402, obsáhlý regest byl publikován v CDS VI., s. 79, č. 248. Také v dalším listu Mikuláše Opolského z roku 1465 jsou zmíněny „listy na dva oddiely na knížetství opavské na osmécitma tisíc zlatých svědčiti [sic!] i také listy zástavné na hrad Edlštejn a Cukmantel městečko i na příslušnosti jich, také list ten na městečko Bielovic i všecky jiné listy“. RSW, fol. 179v–180v, č. 147; CDS VI., s. 89–90, č. 273. KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 495, soudili, že částka 28 000 zlatých se vztahovala nejen na dva díly Opavska, ale též na bilovecké zboží a Edelštejn s Cukmantlem, které měl Boleslav v zástavě od Arnoštova bratra Václava II. Avšak skladba obou listin spíše odpovídá tomu, že se tato suma vztahovala toliko na samotnou část Opavy. Pokud jde o Bilovec, ten byl opolským knížatům postoupen o něco dříve a dozajista zástavně. Starší literatura zpravidla zjednodušeně hovořila o prodeji dvou čtvrtin Opavska za 28 000 zlatých, viz např. KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau*, s. 60; BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer*, s. 209. K správné datici transakcí opět KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 495.

⁴⁶ RSW, fol. 478r–480r, č. 402; CDS VI., s. 79, č. 248.

⁴⁷ KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau*, s. 62; BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer*, s. 211; KAPRAS, *O státoprávních poměrech Opavska* (2. část), s. 37 aj.

⁴⁸ Srovnej LBS II., s. 508, č. 48. Hodnověrnost Dudíkovy zprávy ostatně podlamuje i fakt, že měl podle ní Jan prodat celé své panství, tedy i Hlubčicko, což se s jinými dochovanými prameny jednoznačně nesrovnává.

⁴⁹ NA Praha, fond Archiv českého velkopřevorství maltéského řádu, Listiny, sign. 2018.

⁵⁰ KAPRAS, J. (ed.). *Pozůstatky knih zemského práva knížetství Opavského. Díl I. Knihy přední. Část 1. (1413–1484)*. Praha: Nákladem České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906, s. 68, č. 39 („že jemu osviecené knieze, kněz Jan Opavský a Hlubčický, to, což protiv Jeho Milosti a jeho poddaným učinil, odpustil, prve nežli králově M[ilost]i svuoj oddiel v Opavě a Hradec prodal“).

časem.⁵¹ Poslední doklad Janovy vlády v části Opavska je každopádně spojen s rokem 1461, kdy zemský soud nalezl v jednom sporu, že má být důkaz proveden „před kniežeci Milostí, knězem Janem, a před hejtmanem královským a před comorníkem“.⁵²

Ve výsledku tak Poděbradové ovládli větší část země a vévodství opavské bylo králem Jiřím uděleno jeho třem synům lenním listem ze 16. prosince 1465, společně s Minstrberským vévodstvím a Kladským hrabstvím.⁵³ Jan IV. si podržel Hlubčicko, které po jeho smrti (zřejmě v roce 1483⁵⁴) spadlo jako odumřelé léno na Matyáše Korvína, který jako jeden z uznaných českých králů vykonával svrchovanost nad vedlejšími zeměmi České koruny. Pokud jde o Krnovsko, toho se Matyáš v roce 1474 zmocnil vojensky a dosavadního vládce Jana V. nechal dožít pouze na vladislavském zboží, které bylo součástí Ratibořska a s Krnovskem bylo spojeno v důsledku bratrského rozdílu z roku 1465. Zatímco Opavsko bez Hlubčicka se po krátké vládě Jánoše Korvína a jagellonského prince Zikmunda a dvacetiletém hejtmanství Kazimíra Těšínského stalo bezprostředním knížectvím, a to až do roku 1614, kdy bylo (jak již bylo uvedeno výše) uděleno coby slezské knížectví Karlovi z Lichtenštejna, Krnovsko a Hlubčicko se záhy sešly pod společnou vládou Jiřího ze Šelmberka (1503) a následně ansbašských Hohenzollernů (1523).

Poměrně obsáhlý exkurz k dějinám Opavska a k jeho dělení mezi různé vládce byl nezbytným prologem k nastolení klíčové otázky, položené již v titulu této práce. A sice,

⁵¹ Martin Čapský dospěl v kolektivní monografii JIRÁSEK, Z. a kol. *Hradec v dějinách*. Hradec nad Moravicí: Městský úřad Hradec nad Moravicí, 2010, s. 37, k závěru, že k prodeji došlo patrně v roce 1463.

⁵² *Pozůstatky knih zemského práva knížectví Opavského. Díl I. Knihy přední. Část I. (1413–1484)*, s. 62, č. 559.

⁵³ Originál listiny je v AČK, č. 1717; editována je v LBS II., s. 156–158, č. 36. Pozoruhodná je skutečnost, že lenní list se vztahuje pouze na tu část Opavska, kterou Jiří koupil od Jana IV., totiž hradecké panství a třetí díl města Opavy (*ducatu Oppaviensis videlicet castrum Hradec et terciam partem civitatis Oppavie*). V této souvislosti se nabízí hypotéza, že zbytek Opavska získali Boleslav Opolský a po něm král Jiří pouze jako zástavu, což by vysvětlovalo, proč se na něj lenní list nevztahoval. To by předpokládalo, že teprve po roce 1465 došlo k převedení zástavní držby na vlastnické právo. Bohužel, torzovitost dochovaných pramenů neumožňuje tuto hypotézu dále argumentačně podpořit. Za pozornost ovšem stojí, že ještě v roce 1474 zapsal Viktorin z Poděbrad své druhé choti Žofii Těšínské vdovské věno právě na Hradci nad Moravicí a třetině města Opavy. LBS II., s. 511, č. 54.

⁵⁴ Jan se jako žijící objevuje v listině vratislavského biskupa Jana (IV.) Rotha z 12. srpna 1482. RSW, fol. 365r–366r, č. 291; CDS VI., s. 114, č. 343, s. 216–217, č. XXVII. Toto datum se jako *terminus post quem* Janova úmrtí běžně objevuje v genealogické literatuře, viz např. v GROTEFEND, H. *Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740*. Breslau: Max, 1875, Tafel XI; WUTKE, K. *Stamm- und Übersichtstafeln der Schlesischen Piasten*. Breslau: Ferdinand Hirt, 1910–1911, Tafel VIII; WEGENER, *Die Herzöge von Troppau und Leobschütz, Jägerndorf und Ratibor*, Tafel 3; či nejnověji KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 584–585. S tím celkem koresponduje i orientační datum 1485, jež je obsaženo v pracích CHOCHOLATÝ, *Genealogie opavských Přemyslovců 1255–1525*, s. 146; či SCHWENNICKÉ, *Europäische Stammtafeln III.1.*, Tafel 18. Datum Janovy smrti lze ale specifikovat ještě přesněji. Naživu byl totiž ještě 21. prosince 1482, kdy osobně vystavil list, jímž vyslovil souhlas se zabezpečením hlubčického špitálu. PRASEK, V. *Historická topografie země Opavské A–K*. Opava: Jubilejní fond na vydávání Vlastivědy Slezské, 1889, s. 202–203. Mrtev pak byl nepochybně 19. května 1484, kdy král Matyáš konfirmoval veškerá privilegia města Hlubčic. MINSBERG, F. *Geschichte der Stadt Leobschütz. Beitrag zur Kunde oberschlesischer Städte*. Neisse: Wangenfeld, 1828, s. 155–157, příloha č. 15. Listina je zmíněna též v konfirmačním privilegiu markraběte Jana Jiřího z roku 1609, uloženém v NA Praha, fond Česká dvorská kancelář (= ČDK), Listiny, i.č. 122. REIMANN, G. J. *Die Franziskanerkirche zu Leobschütz. Geschichte und Führung*. Breslau: Franke, 1939, s. 7, uvedl (zřejmě na podkladě místní tradice), že Jan zemřel na počátku roku 1483, což v zásadě velmi dobře odpovídá výše shrnutým skutečnostem.

jaké byly dopady shora uvedených dělení v rovině státoprávní. Primárním důvodem výše uvedených aktů bylo vždy uspokojení vladařských ambicí jednotlivých Přemyslovců. Šlo tedy o dohody tak říkajíc dynastické. Rozpadlo se však Opavské vévodství touto cestou skutečně na menší, svébytná knížectví, nebo vedly uvedené dílčí procesy pouze k rozdělení vlády a majetku, aniž by tím došlo k narušení státoprávní integrity vévodství? Nebo ještě jinak, jednodušeji: byly jednotlivé přemyslovské državy knížectvími, nebo šlo jen o části jedné země?

Na první pohled by se mohlo zdát, že nemůže být složité na takto položenou otázku odpovědět. Avšak již jen letmý pohled do dosavadní historiografické produkce nutí ke korigování optimismu. Rozsah a složení souboru slezských knížectví se v jednotlivých pracích často liší, právě podle toho, do jaké míry autoři přikládají jednotlivým dělením státoprávní význam. Vršit jednotlivé příklady by nemělo smysl, pro ilustraci snad postačí poukaz na encyklopedické dílo předního znalce slezské historie, Rudolfa Žáčka, který do části „Územní a správní vývoj Slezska“, zařadil soubor krátkých, abecedně řazených hesel, v nichž ve zkratce vylíčil osudy jednotlivých teritorií, která se ve Slezsku v průběhu staletí vygenerovala.⁵⁵ V poznámce předřazené tomuto seznamu nicméně zdůraznil, že dotýčný soupis „byl pořízen podle dostupné literatury, která se ovšem v detailech (zejména v oblasti právního statutu jednotlivých území, období držby daného území jednotlivými knížaty, společného spravování územního celku více knížaty apod.) někdy i poměrně výrazně liší“ a že „zvláště právní statut není u některých územních celků zcela jasný“.⁵⁶

Právní historie nebyla dosud při hledání odpovědi na subtilní státoprávní otázky, spojené s rozříštěností slezského prostoru, příliš aktivní.⁵⁷ Pokud jde o Opavsko, jeho právními dějinami se svého času zabýval především profesor Jan Kapras. Obě jeho fundamentální studie jsou zasvěcené zpracované a velmi přínosné, bohužel ale hlubší analýza státoprávního postavení jednotlivých derivátů původního vévodství, konstituovaného v roce 1318, v nich provedena není. Zejména přehledově uspořádané Opavské právní dějiny doby knížecí z přelomového roku 1918⁵⁸ tuto otázku víceméně opomíjejí.

⁵⁵ ŽÁČEK, R. *Dějiny Slezska v datech*. Praha: Libri, 2004, s. 410–456.

⁵⁶ ŽÁČEK, R. *Dějiny Slezska v datech*, s. 409. Jako příklad poněkud bezradného a nepřilíš konzistentního přístupu lze uvést studii KONVIČNÁ, J. Několik poznámek k dějinám pštinského knížectví do roku 1517. In: PAZDEROVÁ, A. – KAHUDA, J. (eds.). *Našim jubilantkám (Sborník příspěvků k poctě životního jubilea Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové)*. Praha: Státní ústřední archiv Praha, 2000, s. 129–134, v níž autorka v rozporu s názvem práce dospívá k správnému závěru, že Pštínsko představovalo od 14. století značně svébytné území, využívané jako vdovské věno pro ratibořské kněžny, až do 16. století bylo ale vždy součástí jiných knížectví.

⁵⁷ Právní historii slezských knížectví (a svobodných panství) se systematicky věnuje především vatislavský profesor Marian J. Ptak. Zde se sluší upozornit zejména na studii PTAK, M. J. *Czy istniało Księstwo Legnicko-Brzeskie? Ustrój polityczny i prawny władztwa Piastów legnicko-brzesko-wołowskich w XVI i XVII wieku*. In: *Dziedzictwo reformacji w księstwie legnicko-brzeskim. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 8–10 grudnia 2005 r. w Muzeum Miedzi w Legnicy (Das Erbe der Reformation in den Fürstentümern Liegnitz und Brieg. Protokollband der internationalen Fachtagung veranstaltet am 8.–10. Dezember 2005 im Kupfer-Museum zu Liegnitz)*. Legnica: Muzeum Miedzi, 2007, s. 13–21, v níž autor argumentačně dovedl, že nikdy neexistovalo často literaturou uváděné Lehnicko-břežské knížectví, neboť Lehnicko i Břežsko si přes opakované spojování pod vládu příslušníků jedné z větví piastovské dynastie podržely svoji státoprávní samostatnost.

⁵⁸ KAPRAS, J. *Opavské právní dějiny doby knížecí. Věstník Matice opavské 1918*, 24, s. 3–45.

O několik let starší výklad O státoprávních poměrech Opavska⁵⁹ obsahuje přeci jen několik stručných komentářů na toto téma. Tak v souvislosti s rozdělením země v roce 1377 soudil Kapras, že „jednotné knížetství nerozpadlo se však na tři samostatná knížetství, nýbrž pouze na tři části, z nichž jen vlastní Opavsko označováno v následující době knížetstvím, kdežto ostatní dvě pravidelně jen zemí (land) nazývány“.⁶⁰ O hlubčickém díle, jemuž vládl Mikuláš III., zdůraznil *in specie*, že „bylo tehdy vždy považováno za pouhou část knížetství Opavského“ a naprosto analogicky zopakoval na jiném místě i o Krnovsku, že „třebas mělo tehdy již zvláštní organisaci, nebylo považováno za nic více než za část Opavska“.⁶¹ Když bylo Hlubčicko po smrti Mikuláše III. znovu spojeno s polovinou Opavska, již držel Přemysl I., komentoval to Kapras tak, že „přivtělením Hlubčicka neměnilo se na státoprávní povaze ničeho,“ protože Hlubčicko nebylo „považováno za knížetství samostatné, nýbrž jen za část oddělenou pro jednoho člena rodu“.⁶² A konečně i při dalším dělení země mezi Přemyslovy syny bylo podle Kaprase nepochybné, že „Opavsko bylo tedy pouze fakticky na tři části roztrženo, avšak i na dále tvořilo jednotku, z níž pouze Hlubčicko bylo vyzdviženo označením v titulu knížete Václava“.⁶³

Poněkud méně jednoznačné jsou Kaprasovy glosy vztahující se k pokročilejšímu období po polovině 15. století. Tak o vládě vévody Jana IV., sídlícího v Hlubčicích, konstatoval, že „Hlubčicko ... v posledních desetiletích značně se osamostatnilo, tak že jako samostatný kraj Hlubčický proti Opavsku jest kladeno“, resp. že „začíná poprvé Hlubčicko i v deskách Opavských býti označováno jako samostatný kraj Hlubčický odlišný od kraje Opavského“.⁶⁴ Obsáhlý komentář o vnitřním vývoji Krnovska pak ze státoprávního pohledu resumoval poukazem na to, že „vzdor tomuto samostatnému vývoji vnitřnímu na Krnovsku nemluví se o Krnovsku nikdy jako o knížetství, nýbrž pouze jako o zemi (lant)“.⁶⁵ Na první pohled překvapivá a snad až zarážející úspornost této části výkladu je ovšem plně v souladu se zaměřením studie na dobu „knížecí“, kdy Opavsku vládl přemyslovský rod – rozklad jeho panství a nástup nových dynastií již ležely přeci jen stranou Kaprasova zájmu. A tak vlastně jen glosa, že uherský a český král Matyáš Hunyady pojistil v roce 1487 v rámci dohody o zásnubách svého nemanželského syna Jana s Blankou Marií Viscontiovou věno nevěsty „mezi jinými i na knížetstvích Opavském a Hlubčickém“⁶⁶ dává tušit, že státoprávní postavení Hlubčicka rozhodně nelze popsat jako statické.

K tomu, aby bylo možno Kaprasovy teze (nepochybně velmi fundované, neboť právními dějinami Opavska a Slezska vůbec se zaobíral dlouhodobě a systematicky) potvrdit, případně korigovat, je ovšem nutno najít obecný interpretační klíč. Tedy pokusit se o teoretické vymezení toho, podle jakých kritérií mají být právní status a míra státoprávní samostatnosti

⁵⁹ KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (1. část), s. 35–49, (2. část), s. 17–54.

⁶⁰ KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 24–25.

⁶¹ Tamtéž, s. 44.

⁶² Tamtéž, s. 27, 41.

⁶³ Tamtéž, s. 31. V moderní literatuře se lze ale setkat s tvrzením zcela opačným – za všechny srovnaj poměrně hojně využívané přehledové dílo WECZERKA, H. *Handbuch der historischen Stätten. Schlesien* (= Kröners Taschenausgabe, Band 316). Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2003, s. 276, jež ovlivňuje současnou historiografii prvoplánovým tvrzením, že Hlubčicko tvořilo v letech 1365 (sic!) – 1394 a 1434–1482 „ein eigenes Fürstentum“.

⁶⁴ KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 33, 39–40.

⁶⁵ Tamtéž, s. 53.

⁶⁶ Tamtéž, s. 40.

jednotlivých knížecích úředů vrcholného a pozdního středověku (a ostatně i nastupujícího raného novověku) posuzovány. Teprve vypořádání se s tímto problémem může otevřít prostor pro smysluplnou analýzu, jejíž výsledky pak mohou být podrobeny další odborné diskuzi.

Je nepochybné, že primárním vodítkem musí být základní dokumenty, jejichž účelem bylo nastavit fundamentální právní vztahy mezi českým králem a slezskými knížaty, resp. mezi těmito knížaty navzájem. Za takové dokumenty lze v první řadě považovat lenní listy, dále též kupní, případně zástavní smlouvy, jimiž docházelo k převodu držby celých teritorií. Patřit budou do této skupiny nepochybně i dílčí listy, jimiž docházelo k vypořádání otcovského dědictví mezi jednotlivé příslušníky knížecích dynastií.

Avšak soubor shora vymezených pramenů, jež se do dnešních dob zachovaly buď v originále, nebo aspoň v opisu a o něž se lze v první řadě opřít, není bohužel nijak zvlášť rozsáhlý a vykazuje značnou mezerovitost. Ke slovu tak musí přijít i další písemnosti, o něž se svého času velkou měrou opíral i Kapras. Jejich obsah může přitom v zásadě nabídnout dvě argumentační roviny. Na jedné straně je to náhled současníků na status jednotlivých teritorií. Ten ovšem představuje ukazatel subjektivní, který nemusí nutně korespondovat s objektivní právní realitou. Na straně druhé pak může být diskutována míra autonomie vnitřního uspořádání jednotlivých knížecích dominií. Zde ovšem pro změnu platí, že samostatná správa a soudnictví ještě samy o sobě nemusejí nutně znamenat vyšší státoprávní kvalitu a mohou být pouze projevem decentralizace v rámci stále jednotného, navenek nerozděleného knížectví.

Pokud jde o první rovinu, na místě je přihlížet předně k titulatuře jednotlivých knížat, kterou sama používala ve svých listinách. Lze z ní celkem nepochybně dovozovat, jak sami vládci státoprávní status svého teritoria vnímali.⁶⁷ Zároveň je ale zapotřebí vést v patrnosti, že panovnická titulatura mohla odrážet i obsahově prázdné nároky nebo reminiscence na starší mocenskou situaci, jako tomu bylo třeba v případě minstrberských Poděbradů, kteří užívali titulu kladských hrabat až do vymření rodu v polovině 17. století, ačkoliv hrabství prodali již v roce 1501 hrabatům z Hardeka.⁶⁸

Podobně subjektivní je také označování jednotlivých teritorií v dalších pramenech, kupříkladu narativní povahy. Z nich lze opět dovozovat přesvědčení autora o státoprávních poměrech, toto přesvědčení se ale i v těchto případech může s realitou více či méně míjet. Je přitom nasnadě, že smysl má zkoumat pouze prameny kontemporální, neboť jakýkoliv výraznější časový odstup zásadně problematizuje výpovědní hodnotu toho či onoho zdroje, nevyhnutelně vycházejícího z informací nějakým způsobem zprostředkovaných.

Z hlediska vnitřního vývoje jednotlivých knížecích úředů je nutno sledovat teritoriální působnost klíčových správních a soudních orgánů – do chvíle, kdy navzdory formálnímu rozdělení přetrvává institucionálně společné zabezpečení veřejné moci, těžko lze uvažovat

⁶⁷ Pozoruhodnou a metodicky podnětnou práci představuje ve vztahu k interpretaci knížecí titulatury nedávno vydaná monografie GRABOWSKI, J. *Dynastia Piastów mazowieckich. Studia nad dziejami politycznymi Mazowsza, intytucją i genealogią książąt*. Kraków: Avalon, 2012, zejm. s. 213–412.

⁶⁸ K tomu je ovšem třeba dodat, že si Poděbradové v kupní smlouvě další užívání hraběcího titulu – byť „ohne Mittel“ – výslovně vyhradili. Stejně jako později Hardekové, když Kladsko prodali králi Ferdinandovi I. K dějinám Kladska (které mimochodem držel v letech 1397–1422 zástavně opavsko-ratibořský přemyslovský kníže Jan II.) v té době srovnej FELCMAN, O. – HLADKÝ, L. – ŠŮLA, J. Právní postavení Kladska v českém státě do roku 1742 (K ústavněprávnímu, politickosprávnímu a církevněsprávnímu vývoji Kladska). 2. část. *Kladský sborník*, 1999, III, s. 9–14.

o existenci skutečně samostatných státoprávních celků. Na druhou stranu je ale zjevné, že vytváření vlastních orgánů v jednotlivých údělech jim ještě samo o sobě státoprávní entitu nedává a že může být pouze signálem postupné, nicméně stále ještě nedovršené decentralizace.

Jinými slovy, veškeré argumenty ohledně státoprávního statusu dominií jednotlivých knížat je vždy nutno posuzovat komplexně. Žádný z nich není možné bezvýhradně absolutizovat, žádný nelze bezdůvodně pominout. S trochou nadsázky to lze vyjádřit tak, že je nutno vycházet ze zásady volného, nikoli formálního hodnocení důkazů.⁶⁹ Ta bude nyní postupně aplikována na dvě knížecí državy, které se z původně jednotného Opavska v průběhu 14. a 15. století oddělily, totiž Hlubčicko a Krnovsko.

Počátky jejich samostatných dějin lze hledat v tzv. prvním dělení Opavska, k němuž došlo v roce 1377. Interpretace jeho výsledků je přitom velmi složitá, neboť výpověď jednotlivých pramenů není v žádném případě jednoznačná. Samotné dílčí listiny mluví o rozdělení země na dva díly („das wir von Gebotes vnd von Geheise wein derselben vnser Herren das Lant zu Troppaw in zwei Teil geteilet haben“), respektive o rozdělení poloviny země na dva díly („des haben wir das selbe Halbe Land van irem Geheisse vnd von irem gutten Willen in zwei Teil geteilt“),⁷⁰ nikoli o vzniku nových knížectví. To se zdá poměrně jasně signalizovat, že smyslem tohoto kroku bylo pouze zajistit každému ze synů Mikuláše II. samostatnou sféru vlivu (společná ovšem zůstávala urbura ze zlatých dolů kolem Cukmantlu). Chápání Opavska, byť rozděleného, jako jedné entity podporuje na první pohled i následně užívaná titulatura všech čtyř bratří, kteří se shodně označovali jako knížata opavská (*dux Oppauiae*).

Na druhou stranu je ale třeba pozastavit se u lenního listu, který nedlouho po rozdělení, 17. července 1378, vydal král Václav IV. pro syny z třetího manželství Mikuláše II., Václava a Přemysla.⁷¹ Již to, že udělení léna neproběhlo současně ve vztahu ke všem čtyřem bratrům, se na první pohled zdá nasvědčovat, že jednotlivé součásti Opavska nastoupily zcela samostatnou cestu. Předmětem udělení léna bylo sice dle textu dokumentu „das Herczogtum und Furstentum zu Troppaw mit seinen furstlichen un herlichen Rechten, Gerichten, Zollen, Lehen, Manschafften, Eygenschafften, Steten, Slossen, Landen, Leuten, Gutern und mit allen iren Zugehorungen“, těžko lze ale pochybovat o tom, že se listina omezovala na tu část země, která adresátům před rokem připadla na základě bratrského dělení. List také zaručoval vzájemný dědický nápad Václava a Přemka, kdy po smrti jednoho bez mužských dědiců mělo knížectví automaticky připadnout druhému z nich. I to mluví spíše ve prospěch hluboké separace jednotlivých podílů – pokud by totiž celé Opavsko mělo *de iure* fungovat jako společný majetek všech Přemyslovců (tedy prakticky obdoba nedílu ve smyslu českého zemského práva⁷²), byť s reálně vymezenými podíly pro jednotlivá knížata, nemohli by mít někteří sourozenci při přebírání podílu jiných přednost a musela by fungovat přísná parita dílů.

Za povšimnutí stojí v této souvislosti i kontrast mezi dvěma listinami olešnického knížete Konráda II., vztahujícími se k dílu Mikuláše III. V roce 1374 slíbil olešnický Piastovec, který

⁶⁹ Druhá alternativa bývá označována též jako legální teorie důkazní.

⁷⁰ CDS VI., s. 195–201, č. XIV–XVI; PRASEK, Překlad s výkladem na dílčí listy země Opavské z r. 1377, s. 10–21.

⁷¹ ZA Opava, fond Slezský stavovský archiv Opava (= SSAO), sign. A VI-3, i. č. 5; LBS II, s. 491–493, č. 25.

⁷² K institutu nedílu naposledy STARÝ, Nedíl, s. 199–206, kde je i přehled starší literatury.

měl Mikulášův díl Opavska v zástavě, že ho v případě Mikulášovy smrti vrátí po zaplacení dlužného věna své sestry Hedviky (Mikulášovy matky) ostatním bratřím.⁷³ Avšak o devět let později, v roce 1383, se stal adresátem obdobného příslibu již jen nejmladší z Mikulášových bratří, Přemysl.⁷⁴ Ten se pak v roce 1394 po Mikulášově smrti skutečně bez odporu ujal jeho pozůstalosti, aniž by jakékoliv nároky vznášeli další žijící příslušníci přemyslovské dynastie. Určitou logiku v tom lze spatřovat z toho pohledu, že Přemysl byl posledním žijícím Mikulášovým bratrem a byl tedy jeho bližším kognátem než ratibořští synovci. Pro ně asi nemělo navíc hlubčické dědictví příliš velkou přitažlivost, neboť bylo silně zadlužené a jim se nedostávalo prostředků ani na výplatu Krnovska. I tak je ovšem více než patrné, že vzájemné vazby mezi jednotlivými díly Opavska byly již v devadesátých letech 14. století zcela zásadně oslabeny. V majetkovém společenství (byť zachovávaném toliko ve formálně právní rovině) patří totiž automatická akrescence podílů zbylých členů společenství v případě smrti jednoho z nich k nosným principům, které tento právní režim charakterizují.

Také míra samostatnosti při výkonu dispozičních práv k jednotlivým součástem původně jednotného Opavska ze strany rozdělených bratří dalece přesahovala možnosti obvyklé v rodinných majetkových společenstvích. Již sama skutečnost, že dal Mikuláš III. celý svůj díl do zástavy příbuzným z matčiny strany, se v tomto ohledu jeví podezřelou. Jestliže to by ale bylo možno vysvětlit oprávněnými nároky olešnických knížat, vážícími se k jejich nezpochybnitelné a poměrně vysoké pohledávce za Mikulášem II., k jejímuž vyrovnání či zajištění jiným způsobem se Přemyslovcům nedostávalo prostředků, pak jiné kroky, jimiž jednotlivá knížata řešila svoji finanční tíseň, se takovému vysvětlení vymykají. Extrémním případem byl postup knížete Jana II., který v roce 1384 prodal celý svůj podíl Opavska, to jest Krnovsko, opolskému vévodovi Vladislavovi.⁷⁵ Tato transakce byla následujícího roku zpětně schválena i králem Václavem jakožto lenním pánem.⁷⁶

Velkým nebezpečím pro jednotu Opavska byla aktivita moravského markraběte Jošta, který v osmdesátých letech 14. století souběžně usiloval o získání částí země od jednotlivých zadlužených Přemyslovců, s nimiž byl prostřednictvím své matky Markéty Opavské blízce pokrevně spřízněn. Souviselo to s jeho snahou soustředit ve svých rukou vládu nad Moravou v celých jejích historických hranicích – kromě mladších bratří mu stáli v cestě olomoucký biskup a právě opavští vévodové. Jejich državy byly totiž v inkorporační listině Karla IV. z roku 1348 prohlášeny za přímá léna českého krále, a tím pádem definitivně odloučeny od státoprávního útvaru Moravského markrabství.⁷⁷

Jošt nejprve obrátil svou pozornost k dílu nejmladšího Přemysla, jehož nouze přinutila dát do zástavy rozsáhlé dominium Hradec nad Moravicí i s rezidenčním knížecím hradem. Jošt se nepochybně nabídl jako věřitel, Přemysl dal ale přednost pánům z Kravař, které

⁷³ RSW, fol. 570r–570v, č. 471, fol. 610r–610v, č. 509; CDS VI., s. 12, č. 53; LBS II, s. 482, č. 21.

⁷⁴ RSW, fol. 7r–8r, č. 6; CDS VI., s. 15, č. 70.

⁷⁵ Starší literatura kladla postoupení Krnovska opolskému vévodovi do let 1384–1385 a často se uvažovalo o jeho zástavním charakteru. Avšak podle všeho se jednalo o standardní koupi, k níž došlo ještě v roce 1384, neboť již téhož roku složilo město Bruntál Vladislavovi Opolskému hold. Blíže KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 510–511.

⁷⁶ RSW, fol. 323v–324r, č. 271; CDS VI., s. 15, č. 69 (23. března 1385); KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 44 (pozn. 7).

⁷⁷ AČK, č. 301. K listině blíže BOBKOVÁ, 7. 4. 1348. *Ustavení Koruny království českého. Český stát Karla IV.*, s. 61–66. Na Joštův nátlak ve vztahu k olomouckému biskupství upozornil přesvědčivě VÁLKA, J. *Dějiny Moravy I. Středověká Morava*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 1991, s. 103–110.

právem považoval za méně nebezpečné pro své budoucí plány. Jošt ale dosáhl alespoň toho, že mu Přemysl za půjčku hotových peněz přiznal pro případ své bezdětné smrti nástupnická práva ve své části Opavska.⁷⁸ Také tento krok, implicitně, avšak zcela zjevně popírající nástupnictví Přemyslových ratibořských příbuzných, je mimochodem dalším argumentem proti státoprávní jednotě Opavska v této době.

Výrazně úspěšnější byl Jošt v případě té části země, která při dělení Opavska v roce 1377 připadla právě ratibořské primogenituře a následně byla, jak již bylo zmíněno výše, v roce 1384 knížetem Janem II. odprodána Vladislavovi Opolskému. Jan počal o několik let později usilovat o zpětné vyplacení otcovského dědictví, nebyl ale schopen uspokojit zjevně přemrštěné nároky opolského vévody. Nakonec došlo v roce 1390 k třístrannému jednání, při němž vévoda Jan vykoupil nazpět pouze část země, totiž Bruntálsko s hradem Fürstenwalde, a větší část Krnovska prodal Vladislav právě markraběti Joštovi.⁷⁹ Tomu se tím pádem podařilo rozšířit svrchovanost moravského markraběte i na nemalou část Opavského knížectví. Již první jeho vladařský krok, když 1. března 1390 osvobodil město Krnov ode všech cel a poplatků na Moravě,⁸⁰ jasně signalizoval hlavní linii jeho zdejší vnitřní politiky – opětovnou faktickou integraci Krnovska do Moravského markrabství.

Joštův postup ale nebyl v tomto ohledu důsledný, zřejmě především z ohledu na místní politickou reprezentaci, která si po rozdělení Opavska v roce 1377 rychle navykla na výsadní postavení v této části země. Již v roce 1379 se připomíná Aleš z Heraltic, komorník krnovské cúdy („Kammerer der Zuden zu Jägerndorff“),⁸¹ z dalších let jsou doloženi též zemský komorník a písař, což nepochybně signalizuje dotvoření samostatného zemského soudu.⁸² S tím koresponduje zřízení úřadu zemského hejtmána, který Jošt svěřil sobě oddanému rytíři Janu Küchenmeisterovi, který v roce 1405 inicioval reformu krnovských zemských desk, vedených ovšem již od samotného rozdělení.⁸³ Krnovsko si

⁷⁸ Srovnej Joštovo prohlášení z 9. dubna 1383, uložené v ZA Opava, fond Archiv města Opava, sign. III/5, i.č. 9. Regest je otištěn v RGHT, s. 107–108, č. 397.

⁷⁹ Transakce z roku 1390 zachycují dvě listiny Vladislava Opolského: kupní smlouva na Krnovsko, datovaná 28. února 1390, a výpověď z 10. dubna 1397. Originál první z nich je uložen v AČK, č. 1286. Texty obou jsou *in extenso* otištěny v LBS II, s. 494–496, č. 29 a 30, první pak také v CDM XI., s. 511–513, č. 589. Zatímco v kupní smlouvě se cena za Krnovsko stanoví ve výši 11 200 kop pražských grošů, ve druhé listině jsou částky přepočítány na polské hřivny a hovoří se zde o 11 050 hřivnách za Krnovsko a 10 950 hřivnách za Bruntálsko.

⁸⁰ Text privilegia se dochoval v konfirmaci z poloviny 18. století – viz ZA Opava, Státní okresní archiv (= SOKA) Bruntál, fond Archiv města Krnov, i.č. 1, fol. 13r–13v.

⁸¹ SOKA Bruntál, Archiv města Krnov, i.č. 1, fol. 12v.

⁸² Tak se komorník, cúdař a písař „des Gebitis czu Jegerdorff“ objevují již roku 1404 v úvodním zápise krnovských zemských desk. PRIX, D. (ed.). *Zemské desky krnovské. Svazek I. 1403–1522*. Opava: Zemský archiv v Opavě, 2008, s. 33–34, č. 1. Viz též KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 53.

⁸³ O tom, že iniciativa Jana Küchenmeistera neznamenal zřízení zemských desk, jak uvedl po vzoru některých starších prací ještě ŠTĚPÁN, *Moravský markrabě Jošt*, s. 583, nýbrž pouze jejich reformu podle moravského vzoru, podal přesvědčivé důkazy PRIX (ed.), *Zemské desky krnovské. Svazek I.*, s. 20–30. Ten také editoval (s. 92, č. 108) zápis z 6. ledna 1406, který to jasně dokládá (český překlad je na s. 25). Že šlo o pouhou reorganizaci, uvedl ostatně již např. KAPRAS, J. *Oberschlesische Landbücher. Ein Beitrag zur Geschichte der öffentlichen Bücher. Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens*, 1908, XLII, s. 73 (rovněž zde je edice zápisu z roku 1406); TÝŽ, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 53 (kladl ovšem reformu do roku 1404). *In margine* lze doplnit, že v roce 1407 dal markrabě Jošt Janovi Küchenmeisterovi a jeho bratru Čáslavovi hejtmanský úřad dědičně do zástavy, a to za půjčku 1 000 kop grošů. CDM XIII., s. 537, č. 500.

tak udrželo samostatnou administrativu, nepropojenou se správním aparátem moravským. Na druhou stranu ale sbližování Krnovska s markrabstvím dále pokračovalo, což platilo i o období po bezdětné Joštově smrti. Král Václav IV., který Joštovo dědictví převzal, totiž vydal 22. března 1411 obyvatelům Krnovska konfirmační privilegium, v němž jim garantoval všechna práva, jež požívají obyvatelé Moravského markrabství, a zároveň přislíbil, že po dobu svého života Krnovsko nezczizí od Koruny české a Moravského markrabství.⁸⁴

Sluší se dodat, že podobně jako na Krnovsku, probíhal zřejmě i v hlubčické části Opavského vévodství hned od roku 1377 v oblasti správy a soudnictví emancipační proces, jehož projevem bylo zřízení samostatných zemských úřadů a zemského soudu. Písemné doklady jsou v případě Hlubčicka ojedinělé, avšak pro rozhodnutí ve sporu mezi knížetem Mikulášem a jakýmsi Michálkem, jež vynesli „Kamerer, czudener und lantlute zu Lupschicz“ a jež bylo, opatřeno pečeti komorníka a sudího, zasláno na Krnovsko,⁸⁵ se dá těžko hledat odlišná interpretace.⁸⁶

Všechny uvedené argumenty poměrně jasně ukazují na to, že jednotlivé části Opavského knížectví se po jeho rozdělení v roce 1377 začaly vzájemně dosti rychle odcizovat.⁸⁷ Tato tendence ovšem byla částečně zažehnána tím, že v roce 1394 zemřel bezdětný Mikuláš III. a znovu došlo ke spojení hlubčického dílu s polovinou Opavska v rukou Přemysla I.

Dokument, který si v rámci výkladu rozhodně zaslouží delší zastavení, je privilegium Václava IV., vydané pro Přemysla I. a jeho synovce Jana II. a Mikuláše IV. během králova pobytu ve Vratislavi 17. srpna 1404. Text v originále zřejmě nedochované listiny se nachází v tzv. Registru Sancti Wenceslai⁸⁸ a v objemném díle Somersbergově,⁸⁹ podle nějž byl během 19. století vydán ještě ve dvou edičních korpusech. V obou byl přítom označen jako společné oblíbení⁹⁰ a stejně tak je chápán i v literatuře.⁹¹ Tím je ovšem jeho obsah do jisté míry posunut. Minimálně Přemysl již lenní slib složil dávno předtím (v roce 1378) a dosti

⁸⁴ SSAO, sign. A VI-4, i.č. 410; LBS II, s. 497–498, č. 34.

⁸⁵ Blíže nedatovaný rozsudek zpřístupnil TILLER, F. Zur Geschichte der Landrechte der Fürstentümer Jägerndorf und Leobschütz. *Schriften der historisch-statistischen Sektion der k.k. mähr. schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* 1856, IX, s. 133; podle něj též KAPRAS, *Oberschlesische Landbücher*, s. 75.

⁸⁶ KAPRAS, *Oberschlesische Landbücher*, s. 74–75, upozornil v této souvislosti na zprávu o prodeji vesnice Suchá Pština „in iure Lubshicensi situatam“, k němuž došlo již v roce 1337. Tato zmínka se ale nezdá dostatečně jednoznačná k tomu, aby bylo možno vyvozovat, že Hlubčicko mělo vlastní soud již za vlády vévody Mikuláše II.

⁸⁷ Tak také soudil např. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 218–219, že zrod Krnovského knížectví je třeba datovat k dělení v roce 1377 („war die Trennung des Jägerndorfischen von dem Herzogthum Troppau eine vollständige, und man kann mit vollem Rechte den Bestand eines Herzogthums Jägerndorf von dem Augenblicke an datiren“).

⁸⁸ RSW, fol. 330v–331v, č. 274.

⁸⁹ SOMMERSBERG, *Silesiacarum rerum scriptores, Tomus I*, s. 845.

⁹⁰ LBS II, s. 496–497, č. 31 („Gesammtbelehnung“, datum je zde chybně přepočteno na 16. srpna); CDM XIII., s. 337, č. 326 („K[önig] Wenzel belehnt die Herzoge von Troppau“). Regest v CDS VI., s. 24, č. 105, je zpracován podle RSW, fol. 331, č. 274, je zde ale nesprávná datační formule („der nestge Tag [namisto „Sonntag“ – pozn. aut.] nach U[nserer] F[rauen] Tag Assumptionis“, posouvající datum vydání rovněž k 16. srpnu).

⁹¹ Namátkou KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau*, s. 44; KAPRAS, *O státoprávních poměrech Opavska* (2. část), s. 27. Také SPĚVÁČEK, J. *Václav IV. 1361–1419*. Praha: Svoboda, 1986, s. 355, pozn. 1, komentoval vratislavské události tak, že král Václav přijal hold tří opavských vévodů „a udělil jim opavské vévodství jako léno České koruny listinou ze 17. srpna 1404“.

pravděpodobně se dá předpokládat, že i Jan II. ho někdy v osmdesátých letech napodobil. K udělování léna tak v zásadě chyběl důvod. Královská listina, v naraci právem označená jako mimořádná milost („besundre Gnade“), ovšem zcela měnila dosavadní právní stav v tom smyslu, že *pro futuro* prohlašovala všechny země držené oběma přemyslovskými liniemi (ratibořskou i opavsko-hlubčickou) za léno společné („dass sie alle ire Furstenthumb, Herrschaft, Land und Leute in gesampter Lehn haben, halden und besiczen sollen“).

Znamená to, že bylo Opavsko znovu autoritativně prohlášeno za jedinou, nedílnou zemi? Nikoli. Takový výklad nemá v listině oporu. Jednak se vztahovala pouze na aktuální državy Přemyslovců a zcela mimo její dosah tak zůstávalo Krnovsko, nacházející se v této době pevně v rukou markraběte Jošta.⁹² Listina navíc nebyla vůbec omezena pouze na Opavsko, ale zjevně pod režim společného léna subsumovala i Ratibořské knížectví, na které měli dědičné právo pouze potomci Jana I. jakožto synovce posledního ratibořského knížete z rodu Piastovců.⁹³ Více než výmluvný je také dovětek k prohlášení všech přemyslovských držav za společné léno – podle listiny měly mít stejný režim, jako by všichni tři její adresáti nebyli odděleni („gleicherweis als ob sie mit denselben iren Landen und Lüten ungesundert und ungeteilt weren“). Z čehož *a contrario* jasně vyplývá, že oddělení byli a že tedy na Opavsko po roce 1377 nelze v žádném směru nahlížet jako na společný rodový majetek, který by byl rozdělen pouze fakticky, tvořil ale jednotnou entitu po stránce právní. Ostatně hranice mezi Ratibořskem a Bruntálskem na straně jedné a Opavskem se znovupřipojeným Hlubčickým dílem na straně druhé měla existovat i nadále a každá rodina měla nadále svými državami vládnout zcela libovolně.

Hlavním přínosem listiny tak bylo potvrzení dědičných nároků mezi jednotlivými liniemi přemyslovské dynastie.⁹⁴ Jak již bylo výše zmíněno, vzájemný dědičný nápad jednotlivých synů Mikuláše II. zaručovala již listina Karla IV. z 28. února 1367. Uplynutím několika desetiletí došlo ovšem k pochopitelnému uvolnění vztahů mezi oběma přeživšími rodovými liniemi, takže znovupotvrzení jejich nároků rozhodně nebylo samoúčelné (byť by se mohlo *de iure* zdát zbytečné). Navíc došlo k významnému posunu v tom smyslu, že Karlova listina se týkala pouze Opavska, zatímco nyní došlo k rozšíření tohoto právního režimu i na Ratibořsko.

Zdá se nepochybné, že iniciátorem vratislavského privilegia z roku 1404 byl kníže Přemysl. Jednak se jeho prostřednictvím otevírala i opavské sekundogenituře možnost ujmout se vlády v Ratibořském knížectví, jednak v jeho prospěch hovořila i rodinná situace – zatímco jeho ratibořští synovci byli oba svobodní a bezdětní,⁹⁵ Přemysl sám měl

⁹² Nelze tedy souhlasit s interpretací, již publikoval PRÍX (ed.), *Zemské desky krnovské. Svazek I.*, s. 26–27, totiž že Přemyslovci si nechali „potvrdit vzájemná nástupnická práva ve všech částech bývalého opavského knížectví“.

⁹³ V roce 1366, po smrti Mikuláše II., také udělili Karel IV. a Václav IV. Ratibořsko lénem pouze Janovi. RSW, fol. 1r–1v, č. 1 a fol. 92r–93r, č. 54 (listina Václavova), fol. 315r–316r, č. 264 (listina Karlova); krátké registry jsou v CDS VI., s. 8, č. 35 a 36. Na základě popisu v Moravském zemském archivu je text obou lenních listů in extenso vydán také v CDM IX., s. 311–312, č. 413–414. Je ovšem třeba připomenout, že lenní listy z let 1337 a 1339 nic o výhradním dědičném právu potomků Mikuláše II. z manželství s Annou Ratibořskou neobsahovaly, jak upozornil již BAKALA, *Problematická integrace Opavska s Ratibořskem ve světle listin Jana Lucemburského*, s. 73–74.

⁹⁴ Tento aspekt správně zdůraznil ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433)*, s. 169.

⁹⁵ V genealogické literatuře se tradičně uvádí, že se Jan II. oženil teprve v roce 1407 s Helenou Korybutovnou, neteří polského krále. Teprve TĘGOWSKI, J. *Pierwsze pokolenia Giedyminowiczow*. Poznań – Wrocław:

s manželkou Annou Luckou dva syny blížící se dospělosti.⁹⁶ Dalibor Prix soudil, že listina vlastně směřovala proti markraběti Joštovi, neboť král Václav „zdůraznil formální svrchovanou nerozlučnost vévodství jako celku, byť jeho díly byly v držení jednotlivých členů rodu ... a jasně tak dal najevo, že jeho [tj. Joštovu – pozn. aut.] vládu v Krnovsku považuje za epizodickou a nemínil tolerovat jakékoliv pokusy směřující k okleštění nebo narušení integrity Opavska“, čímž listina v konečném důsledku „smetla eventuální Joštovy iluze o možném zpětném přičlenění Opavska k Moravě“.⁹⁷ Taková interpretace se ale zdá poněkud nadsazená – nové právní poměry jistě představovaly dosti pevnou překážku proti dalším expanzivním snahám moravského markraběte, což byl zřejmě hlavní důvod, proč se do projektu zapojili i Jan II. a jeho bratr. Na druhou stranu se ale listina dozajista neobracela adresně proti Joštovi a jeho držbě Krnovska (jehož se, jak již bylo řečeno, vůbec netýkala) – markrabě nedlouho předtím poměrně významným způsobem vystoupil proti plánům namířeným proti králi Václavovi, a ten tak dozajista neměl důvod, aby tuto podporu „odměnil“ zpochybněním Joštovy vlády na území, které řádně koupil a zaplatil.

Václavovo privilegium se stalo výchozím bodem pro další kroky, které již podnikli sami vévodové Jan II. a Přemysl I. a které směřovaly k upřesnění podmínek vzájemného dědického nápadu. Již v září roku 1404 na schůzce v městečku Křenovicích obě strany deklarovaly své srozumění s vzájemným dědickým nápadem,⁹⁸ v roce 1407 pak došlo k uzavření skutečných dědických smluv, jejichž prostřednictvím měly být přemyslovské državy, tj. celé někdejší Opavsko (stále však bez Krnovska, ovládaného Joštem Lucemburským) a Ratibořsko, velmi úzce spojeny.⁹⁹ V té době se situace v přemyslovském rodě dále zjednodušila, neboť kníže Mikuláš, jemuž byla v roce 1405 postoupena k samostatné vládě polovina bruntálského panství,¹⁰⁰ krátce nato zemřel a naživu zůstávali skutečně již jen Jan II. a Přemysl se svými syny.

Wydawnictwo Historyczne, 1999, s. 85–86, upozornil, že se Jan již v polovině devadesátých let 14. století oženil s jinou Jagellovou příbuznou, dcerou kyjevského a posléze kopylského a sluckého knížete Vladimíra († po 1398). O trvání tohoto manželství, z něhož nevzešli žádní potomci, se nedostává zpráv; zdá se ale velmi pravděpodobné, že Janova první choť zemřela před rokem 1404.

⁹⁶ Přemyslovo manželství bylo uzavřeno již před rokem 1386, kdy se Přemysl objevuje s označením „unsern lieben Schwager“ v listině vlodiměřsko-luckého knížete Fjodora (†1431). ZA Opava, fond Pozůstalost Františka Tillera, i.č. 3. Blíže též STARÝ, M. Anna „von der Luczka“ (K původu první manželky vévody Přemysla I. Opavského). In: STARÝ, M. (ed.). *Genealogia ac heraldica Bohemica*. Praha: Česká Genealogická a Heraldická Společnost, 2002, s. 57–65. V době, kdy došlo k vydání společné listiny pro ratibořské i opavské Přemyslovce byla Anna ještě naživu, neboť téhož dne, 17. srpna 1404, vydal král Václav souhlas k převedení jejího vdovského věna na opavský hrad, ves Kylešovice a další majetkové příslušenství. SEDLÁČEK, A. (ed.). *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*. (= Historický archiv 39), Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa, 1914, s. 71, č. 459.

⁹⁷ PRIX, Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický (1. část), s. 156–157.

⁹⁸ O jednání z 30. září se dochovala zmínka v dodnes bohužel v originále nedochované *Chronicon Oppaviense* – viz CHF, fol. 25r–26r. Zatímco BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 183, soudil, že obě strany vydaly při této příležitosti listiny, uvedl nověji ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433)*, s. 169, že ze schůzky nevzešla „žádná společně zpečetěná listina“, což se skutečně zdá být pravděpodobnější.

⁹⁹ Text smluv se nachází v RSW, fol. 8v–15v, č. 7 a 8. Regesty jsou v CDS VI., s. 27 a 28, č. 112–113, v LBS II., s. 390–394, č. 11 a 12, je plný text listiny Janovy a regest Přemyslovky.

¹⁰⁰ CDS II., s. 48–50, č. 49. Vzhledem k tomu, že předmětem dělení bylo v tomto případě jediné panství a jeho centrální hrad Fürstenwalde zůstal – stejně jako některé příjmy ze samotného města Bruntálu – oběma bratřím společný, těžko uvažovat v tomto případě o nějakém výraznějším státoprávním rozměru tohoto

Velmi podrobné reciproční listiny z roku 1407 se již nezabývaly jen vzájemnou dědičností, dostatečně pojištěnou královskou listinou zpřed tří let, ale šlo v nich též o zabezpečení ženských příslušnic vymřelé linie, spolupráci při vojenských aktivitách (vzájemná pomoc, umožnění průtahu vojska jedné strany přes území druhé) a především o neztenčování komorních statků. V případě potřeby směli signatáři prodávat či dávat do zástavy pouze vesnice, nikoli hrady a města (výjimku tvořily případy nouze, kdy bylo ale k zatížení třeba i souhlasu druhé smluvní strany). Omezeno bylo také právo odkazovat majetek církevním institucím i světským služebníkům. Spory a nejasnosti měly být řešeny arbitrárně zástupci obou dominií. Obě rodové linie si ovšem zachovaly svou svěbytnost a tvrzení, že jejich země jsou zemí jedinou („sollen die selbigen unnser beiden Lande bei einander bleiben unnd ein Landt sein“), bylo mnohem spíše vznosnou proklamací, než odrazem právní a politické reality.¹⁰¹ Navíc po několika letech došlo postupně k vypovězení smlouvy jak ze strany Jana II. (1416), tak i Přemysla (1422).¹⁰² K tomu je ovšem třeba doplnit, že toto vypovězení zrušilo platnost integrujících (v praxi ostatně nejspíš nijak zvlášť důsledně dodržovaných) článků, aniž by se ale dotklo vzájemného dědického nápadu, vyplývajícího z královského listu z roku 1404. Totéž lze *mutatis mutandis* prohlásit i o skutečnosti, že na počátku roku 1420 přijali Jan i Přemysl své země z rukou krále Zikmunda jako léno samostatně.¹⁰³

Shodou okolností krátce předtím, než i vévoda Přemysl rezignoval na původní dohodu (a jistě k tomu nemalou měrou přispěla skutečnost, že i jeho synovci se z druhého manželství narodili dva synové), se do rukou Jana II. vrátila krnovská část Opavska. Také král Zikmund potvrdil sice po smrti Václava IV. 22. ledna 1420 tamním obyvatelům jejich privilegia, zejména garanci být zachováni „by der Crone zu Behem und Lantrechten zu Merhern“,¹⁰⁴ to mu ale nebránilo v tom, aby Krnovsko vzápětí nezcizil. Novým držitelem se stal břežský kníže Ludvík, jemuž bylo prodáno za 55 000 rýnských zlatých bez 4 000 kop grošů, které obdržel od vratislavských a svídnických židů.¹⁰⁵ Zatímco pro Ludvíka ale nemělo Krnovsko jiný význam než způsob zajištění jeho pohledávek vůči králi,¹⁰⁶ ratibořský Přemyslovec měl o část rodné země svých předků enormní zájem a vyvinul intenzivní a posléze i úspěšnou aktivitu směřující k jejímu získání.

aktu. Tím spíše, že samo od Krnovska odtržené Bruntálsko ani nevykazovalo obvyklé rysy svěbytného knížectví, nemělo vlastní soudní a správní organizaci atd.

¹⁰¹ Symbolickým projevem dočasného sblížení obou linií se stalo i vytvoření nového sekretního typáře vévody Přemysla – jeho otisk je znám z listiny z 3. dubna 1407 a na pečeti je čtvercý štít, v němž se polcený znak Opavska střídá s ratibořskou (hornoslezskou) orlicí. NA Praha, fond Řád maltézských rytířů – listiny, i.č. 1983; na listinu upozornil PRIX, Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický (1. část), s. 157.

¹⁰² CHF, fol. 28r–28v, 30r–30v.

¹⁰³ GRÜNHAGEN, C. *Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420–1435*. Breslau: Ferdinand Hirt, 1872, s. 15.

¹⁰⁴ SSAO, sign. A VI-5, i.č. 415; LBS II., s. 498–500, č. 35.

¹⁰⁵ SSAO, sign. B XXI-1, i.č. 416; LBS II., s. 500–502, č. 36. V literatuře je tato transakce někdy interpretována jako zástava, avšak v listině se výslovně mluví o prodeji. Právní režim nicméně nebyl příliš odlišný, neboť Zikmund si pro sebe i další české krále vyhradil právo zpětné koupě („wiederkaufu“) za stejnou cenu, a to jak od Ludvíka či jeho dědiců, tak i od kohokoliv, komu by bylo Krnovsko dále prodáno (přičemž prodáváno mělo být opět jediné za výše uvedenou částku). 15. července 1421 potvrdil Ludvík zdejšími obyvatelům privilegia. SSAO, sign. A VI-6, i.č. 417.

¹⁰⁶ Ostatně stojí za zmínku, že pokud jde o kupní cenu za Krnovsko, byla z větší části řešena započtením a břežský kníže na oplátku vrátil Zikmundovi panství Trenčín, které měl od něho v zástavě v částce 40 000 rýnských zlatých.

Okolnosti tohoto významného znovurozšíření přemyslovského dominia nejsou dodnes úplně jednoznačně rozklíčovány. Jisto je, že 22. března 1422 udělil král Zikmund Janovi Krnovsko lénem¹⁰⁷ a ten pak potvrdil s několikaměsíčním odstupem zemským stavům jejich privilegia –13. září městu Krnov¹⁰⁸ a následně 20. září celé obci („Rittere und Knechte und dy ganzze Lantschaft zu Jegerdorf“).¹⁰⁹ Dne 16. října 1422 kvitoval Ludvík Břežský Jana ze zaplacení kupní sumy, jež je příslušnou listinou uváděna ve výši 8 664 kop pražských grošů.¹¹⁰ V minuciózním díle o hradech českého Slezska, jehož součástí je i podrobný výklad středověkých dějin tohoto teritoria, se uvádí, že Jan držel Krnov již v září 1421, kdy měl posílit posádku ve městě 50 jezdců.¹¹¹ Avšak tzv. grotkovský zápis, který starší literatura kladla do roku 1421,¹¹² byl ve skutečnosti sjednán až v roce 1427, po Janově smrti.¹¹³ Předání Krnovska tak lze ve světle uvedených dat najisto předpokládat až v roce 1422.

Velmi dobře tomu odpovídá i kontext dalších událostí, jejichž byl Jan II. Ratibořský aktérem. První z nich představuje zajetí husitských posílů doprovázených polskými šlechtici, které se odehrálo na počátku září 1421 v Ratiboří.¹¹⁴ I starší literatura zpravidla soudila (a nezdá se, že neprávem), že tímto riskantním krokem, který nalezl velmi negativní ohlas u Janových polsko-litevských příbuzných, se ratibořský kníže snažil si krále Zikmunda zavázat.¹¹⁵ Zřejmě v souvislosti se svou snahou získat Krnovsko, k čemuž logicky muselo dojít teprve později. Především je ale třeba upozornit, že prakticky zároveň s nabytím Krnovska pozbyl Jan Kladsko, které měl od roku 1397 v zástavě. Jeho zdejší vláda je naposledy doložena v květnu 1422, v srpnu již držel Kladsko jako Zikmundův hejtmán východočeský magnát Půta z Častolovic.¹¹⁶ Je dosti zřejmé, že oba majetkové převody jsou velmi úzce propojeny a že zajetí husitských posílů předchozího roku sice přineslo ratibořskému knížeti Zikmundovu vděčnost, rozhodně ale nebylo samo o sobě impulzem

¹⁰⁷ SSAO, sign. B XXI-2, i.č. 418; LBS II., s. 502–503, č. 37; listina je stručným regestem zmíněna též v SEDLÁČEK (ed.), *Zbytky register králův*, s. 118, č. 827. KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 515, pozn. 38, uvedli, že Sedláček datoval listinu o udělení města a hradu „Gagersdorf“ lénem do roku 1421 a před březen 1422, ve skutečnosti je ale u regestu uvedena správná data a dokonce i odkaz na Grünhagenovu a Markgrafovou edici.

¹⁰⁸ SOKA Bruntál, Archiv města Krnov, i.č. 1, fol. 23v–25v.

¹⁰⁹ SSAO, sign. A VI-7, i.č. 419.

¹¹⁰ SSAO, sign. B XXI-3, i.č. 420; LBS II., s. 503, č. 38.

¹¹¹ KOUŘIL – PRIX – WIHODA, *Hrady českého Slezska*, s. 515, pozn. 39.

¹¹² Např. GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420–1435*, s. 56–57.

¹¹³ Z novější literatury k této problematice ČAPSKÝ, M. Spolek slezských knížat a jeho pokus o společnou obranu jižní hranice Slezska proti husitům (Poznámky k významu a datování šotkovského sněmu). In: BOROVSKEJ, T. – JAN, L. – WIHODA, M. (ed.). *Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám*. Brno: Matice moravská, 2003, s. 341–350; BERAN, Z. *Landfrýdní hnutí v zemích České koruny. Snahy o zajištění veřejného pořádku a bezpečnosti ve středověké společnosti*. České Budějovice – Hradec Králové: Veduta, 2014, s. 69–70.

¹¹⁴ Blíže KOPETZKY, F. Die Gefangennahme der hussitischen Gesandten in Ratibor. *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens*, 1869, IX, s. 209–217; GRÜNHAGEN, *Die Hussitenkämpfe der Schlesier 1420–1435*, s. 61–65.

¹¹⁵ Např. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 221–222. KOPETZKY, Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau, s. 72, naproti tomu soudil, že Jan zřejmě jednal na Zikmundův příkaz nebo přinejmenším přání.

¹¹⁶ BRETHERL, B. (ed.). *Geschichtsquellen der Graffschaft Glatz. VI. Band. Heft 2. Die Urkunden im Glatzer Ratsarchiv*. Glatz: In Commission J. Franke, 1927, s. 10–11, č. 24; ŠANDERA, M. Dějiny Kladska od zástavy Janu II. Opavsko-Ratibořskému po vznik hrabství. In: *550 let hrabství kladského. 550 lat hrabstwa kłodzkiego*. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, 2009, s. 80.

k tomu, aby král postoupil do jeho rukou rozsáhlé území, které krátce předtím prodal někomu jinému. To by navíc byla přespříliš velkorysá odměna za projev podpory, který byl ve svých konečných politických důsledcích přinejmenším problematický. Nehledě na to, že Jan podle listiny z října 1422 očividně Ludvíkovi Břežskému za Krnovsko nemalou částku na hotovosti vyplatil.

Kombinací výše rekapitulovaných okolností, o nichž svědčí dodnes dochované písemnosti, lze nejspíše předpokládat, že někdy na počátku roku 1422 došlo k výplatě březského knížete, přičemž Jan ale poskytl v hotovosti jen část dohodnuté ceny a zbytek na svá bedra převzal král Zikmund. Ve chvíli, kdy byla tato transakce dovršena a Jan obdržel na Krnovsko lenní list, vrátil králi „na protiúčet“ Kladsko.¹¹⁷ Je otázkou, nakolik měl na tomto novém uspořádání poměrů zájem sám panovník – Jan dozajista splňoval Zikmundovy představy, že má Kladsko v neklidných časech držet spolehlivý muž, který by „oplýval i diplomatickými a vojevůdcovskými schopnostmi“, a je otázkou, zda panovníkovi bylo skutečně *a priori* proti mysli, aby Kladsko držel slezský kníže.¹¹⁸ Pokud, pak mohl být z královny strany problematický spíše dosavadní charakter Janovy správy, která se nevyznačovala přemírou zájmu o svěřené území a jejímž hlavním motivem bylo vylepšení vlastní ekonomické situace s pomocí příjmů, které z něj plynuly.

Každopádně určitě nedošlo k tomu, že by „věčně zadlužený Lucemburk knížete vyplatil tak, že mu náhradou poskytl Krnovsko“¹¹⁹ – už z toho prostého důvodu, že Zikmund pánem Krnovska nebyl a nikomu ho tedy poskytnout nemohl. Stejně tak nerozkrývá celý komplex transakcí ani jednoduchá představa Franze Kopetzského, že Zikmund vyplatil půjčenými penězi Krnovsko od Ludvíka a následně ho udělil (za odměnu) Janovi.¹²⁰

Tak či onak, vrátilo se Krnovsko v roce 1422 do rukou Jana II. Opavsko-Ratibořského. Již výše bylo dokumentováno, že hned od rozdělení Opavska v roce 1377 začala jeho krnovská část směřovat k vlastní identitě, což posílila dvě dekády trvající vláda markraběte Jošta a vlastně i pokračující spojení s Moravou po jeho smrti. Jaký obrázek o dobovém chápání statusu Krnovska přitom nabízejí dochované dokumenty? V lenním listu pro Jana II. z března 1422 se hovoří o tom, že Zikmund udělil Janovi „Sloss und Stat Jegersdorff mit allen und iglichen iren Mannen, Landleuten, Leuten, Zinsen, Rechten und Gulten, Welden, Wildpannen, Püschen, Streuchen, Wysen, Weyden, Fischereyen, Teychen, Eckern, Bergen, Talen, Wassern, Wasserleufen und allen andern Unsern Rechten und Zugehorungen“. Označení jádra udělovaného majetku jako „zámek a město“ a navazující podrobný výčet příslušenství odpovídající obratům obvyklým v případě udílení šlechtických dominií rozhodně žádným způsobem neevokují státoprávní svébytnost léna. Avšak o rok dříve při prodeji Krnovska Ludvíkovi Břežskému se hovoří o „Land und Stat Jegerdorff“ a totožný obrat je použit také v kvitanční listině Ludvíka Břežského z října 1422. Pojem „země“ samozřejmě nelze chápat

¹¹⁷ K tomu lze dodat, že není dochována lenní listina na Kladsko a o výši zástavní sumy se lze dohadovat pouze na základě skutečnosti, že v roce 1401 dostal mladší moravský markrabě Prokop právo vyplatit od Jana Kladsko (k němuž byla připojena též frankenštejnská vikpilda) za 4 000 kop pražských grošů. ŠTĚPÁN, *Moravský markrabě Jošt*, s. 520.

¹¹⁸ ŠANDERA, M. *Zikmundovi věrní na českém severovýchodě*. České Budějovice: Veduta, 2005, s. 61–62; TÝŽ, *Dějiny Kladska od zástavy Janu II. Opavsko-Ratibořskému po vznik hrabství*, s. 79.

¹¹⁹ ŠANDERA, *Dějiny Kladska od zástavy Janu II. Opavsko-Ratibořskému po vznik hrabství*, s. 79.

¹²⁰ KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau*, s. 74–75. Tuto tezi převzal beze zbytku KAPRAS, *O státoprávních poměrech Opavska (2. část)*, s. 46–47.

v moderním slova smyslu, na druhou stranu ale poměrně jasně signalizuje, že Krnovsko bylo mnohem víc než jenom rozsáhlé panství. Nota bene, jeho území sestávalo z nemalé části ze svobodných či lenních šlechtických statků a jeho držba tak kromě přímého panství zahrnovala i výkon svrchovaných práv, příslušejících panovníkovi.

Určitě si také zasluhuje zmínku, že ve dvou konfirmacích ze září 1422 užil ratibořský vévoda v intulaci poprvé označení „Herzog zu Troppaw, zu Ratibor und zu Jegerdorff“, tedy vévoda opavský, ratibořský a krnovský. Vzhledem k tomu, že z někdejšího Opavska mu patřilo právě jen Krnovsko (s nímž bylo neprodleně znovu spojeno bruntálské zboží), je nutno titul vévody opavského chápat jako označení rodové, užívané všemi Přemyslovci bez ohledu na jejich konkrétní držbu (objevuje se i ve druhé polovině 15. století u Janových potomků, kteří vládli výhradně v Ratibořsku a na Opavsku jim nepatřila ani půda), zatímco „vévoda krnovský“ byl titul nově přijatý, odrážející Janovo opětovné ovládnutí tohoto specifického území. Podobně se i Ludvík Břežský při přijetí holdu a konfirmaci privilegií zemských stavů z roku 1421 psal „Herzog in Slesien, Herre zum Brige, zu Lignicz und zu Jegerdorff“.¹²¹

Je pravda, že samo označení „vévodství krnovské“, popřípadě „knížectví krnovské“ se v dané době neobjevuje a že samo Krnovsko se zásadně označuje „jen“ jako země.¹²² Otázkou ale je, zda lze tuto skutečnost samu o sobě považovat za postačující doklad toho, že Krnovsko svěbytným státoprávním celkem nebylo. A pokud bylo, pak vyvstává otázka, jak jinak lze jeho status popsat, než ho prohlásit za samostatné knížectví? Dezintegrace Opavska byla již na takovém stupni, že lze krnovskou přemyslovskou državu jen stěží vnímat – i s ohledem na její naprostou správní a soudní emancipaci – jen jako fakticky oddělenou část stále jednotného Opavského knížectví. Tím spíše, že listina o společném charakteru udělených lén, jejíž vydání vedlo roku 1404 k dočasnému sblížení obou linií přemyslovského rodu a jejich dominií, se právě na Krnovsko nevztahovala.

Jediná smysluplná alternativní interpretace by mohla směřovat k úvaze o integraci Krnovska do knížectví ratibořského. Tomu by mohla do jisté míry nasvědčovat i změna v titulatuře ratibořských Přemyslovců – zatímco Janův prvorozený syn Mikuláš se zpočátku psal podle otcova vzoru „Herzog zu Troppau, Ratibor und Jägerndorf“,¹²³ od roku 1428 vládli společně s mladším bratrem Václavem již jen jako knížata opavská a ratibořská.¹²⁴ A jistě se v této souvislosti také nelze nepozastavit u dílčí listiny, která byla 15. října 1437 uzavřena mezi Janovými syny. Její vydavatelé, oběma knížaty vybraní „zemané a manové ratibořský, krnovský a rybnický“ hned v naraci své listiny zdůraznili, že byli vybráni, aby „ty země, jakožto ratibořskou, krnovskou a rybnickou mezi Jejich Milosti na dvě rozdělili“, přičemž staršímu Mikulášovi přidělili podle následného výčtu město Krnov, panství Bruntál, Vartnov, Pštínu, hrad Rybník „i tu všechnu krajinu rybnickou“ s panstvím Vladislav

¹²¹ SŠAO, sign. A VI-6, i.č. 417; obdobně též v privilegii pro město Krnov, jehož opis je v SOKA Bruntál, Archiv města Krnov, i.č. 1, fol. 21r–23r.

¹²² Patříčně to, jak již bylo výše uvedeno, zdůraznil KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 47.

¹²³ SOKA Bruntál, Archiv města Krnov, i.č. 1, fol. 27v–29v; na listinu dále upozornili např. WELTZEL, A. *Geschichte der Stadt und Herrschaft Ratibor*. Ratibor: Verlag von Max Muschik, 1881, s. 91; BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 223; KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 47–48 aj.

¹²⁴ S doklady KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 48.

a panství Bavorov, na Václava pak zbylo sídelní město Ratiboř se vším příslušenstvím „a panstvím gbitu a země ratibořskej“.¹²⁵ Pozoruhodná je zde především skutečnost, že Krnovsko bylo postaveno na roveň se „zemí rybnickou“, přičemž město Rybník s okolím tvořilo ovšem od pradávna integrální součást Ratibořska a nic nenasvědčuje tomu, že by se v jeho rámci těšilo výraznější autonomii v oblasti práva či organizačního zajištění veřejné moci. Z toho lze s patřičnou opatrností usuzovat, že Krnovsko bylo při dělení v roce 1437 chápáno jako součást jednotného Ratibořska a označení „země“ mělo především sloužit k vymezení obou teritorií, jež byla vydělena pro staršího z přemyslovských bratří.

Jak zmenšené Ratibořsko, tak spojený krnovsko-rybnický úděl fungovaly od roku 1437 jako svébytné státoprávní celky, což je patrné i z toho, že byly jako léno českými králi udílěny samostatně.¹²⁶ Nic na tom nezměnilo období poručenské správy, kterou po Mikulášově smrti vykonával na Krnovsku a Rybnicku jeho přeživší mladší bratr, čímž byla vláda v obou oddělených celcích nakrátko opět fakticky spojena. V roce 1465 pak byla atomizace majetku ratibořské přemyslovské primogenitury dovršena dalším dělením, v jehož důsledku se Krnovsko s připojeným panstvím Vladislav osamostatnilo a bylo odevzdáno Mikulášovu staršímu synovi Janovi. Vzhledem k tomu, že se dílčí listina v tomto případě nedochovala, je možno pouze hypoteticky předpokládat, že režim dělení byl podobný jako o čtvrtstoletí dříve v předchozí generaci ratibořských Přemyslovců. Jan každopádně ve svém dominiu vykonával zcela samostatnou vládu, a to až do doby, kdy byl Krnovska v roce 1474 králem Matyášem zbaven a byla mu ponechána toliko Vladislav, kde v ústraní dožil.

Krnovsko se mělo stát součástí rozsáhlého slezského panství Matyášova nemanželského syna Jana, nečekaná smrt uherského a českého krále ale pohřbila i tento velkorysý projekt.¹²⁷ V listině z roku 1487, jíž mělo být zaručeno věno Janovy snoubenky Blanky Marie Sforzové, je mezi jinými knížectvími jmenováno *ducatus Vuladislaviensis*¹²⁸ – jedná se tu nepochybně o Krnovsko, přičemž jeho neobvyklé označení je třeba nepochybně přičíst skutečnosti, že právě Vladislav (Wodzisław Śląski) byla poslední knížecí rezidencí zesnulého Jana Krnovského (†1483). Po Matyášově smrti v roce 1490 se vlády v zemi ujala spolu se svým manželem sestra Jana Krnovského, kněžna Barbora, která v roce 1491 potvrdila městu Krnov privilegia.¹²⁹ Král Vladislav Jagellonský ale vnímal Krnovsko jako odumřelé léno a v roce 1493 ho udělil českému nejvyššímu kancléři, Janovi ze Šelmberka.

¹²⁵ RSW, fol. 605v–609r, č. 507; KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 48–51.

¹²⁶ Tak hned na konci roku 1438 přijal Mikuláš Krnovsko-Rybnický od Albrechta lénem svůj díl, zatímco jméno Václava Ratibořského se v seznamu slezských knížat, která Habsburkovi holdovala ve Vratislavi, neobjevuje (nepochybně proto, že předtím – byť pod nátlakem a podmíněně – přislíbil podporu polské kandidatuře).

¹²⁷ Bliže např. FUKALA, R. *Slezsko. Neznámá země Koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*. České Budějovice: Veduta, 2007, s. 139–140; RADEK, D. Zeměpanské strategie Matyáše Korvína v prostředí slezských knížat. *Slezský sborník*, 2015, 2/CXIII, s. 207–229; ČAPSKÝ, M. – RADEK, D. Paralela ke zhořeleckému vévodství? K rodové politice Matyáše Korvína v Horním Slezsku. *Historie – otázky – problémy*, 2015, 1/VII, s. 172–179.

¹²⁸ LBS I., s. 33, č. 19.

¹²⁹ SOKA Bruntál, Archiv města Krnov, i.č. 1, fol. 29v–32r. Osobě kněžny Barbory byly v nedávné době věnovány dvě samostatné studie – viz KOŽÁK, P. Skon Barbory Opavské a Ratibořské, posledního zástupce rodu Přemyslovců na krnovském knížecím stolci. *Časopis Matice moravské*, 2017, 2/CXXXVI, s. 269–280; STARÝ, M. „... pojava k svatému manželství jich sestry dceru“. Marginálie ke genealogii slezských knížat a k osudům Krnovska na přelomu 15. a 16. století. *Časopis Matice moravské*, 2018, 1/CXXXVII, s. 57–85.

V lenní listině je předmět právního pořízení definován jako „alle Unser Gerechtkait, womit Uns die als Kunige zu Beheim und Herzoge in Schlesien an Czwilin, Jegersdorff Stat und Schloss und dem ganczen selben Fürstenthumb ... angefallen ist“.¹³⁰ I když není ani v tomto dokumentu užito výslovného označení „Krnovské knížectví“, které nelze chápat tak úplně jako státoprávní název v moderním slova smyslu, je z něj patrné, že tak bylo v dobové politické i právní praxi vnímáno. Termín „Fürstenthumb“ je totiž naprosto jednoznačný a nepochybné je také to, že Krnov tvořil jádro tohoto knížectví, byť knížecí rezidencí nebyl zřejmě krnovský hrad, ale nedaleký Cvilín, připojený ke Krnovsku v polovině 15. století. Kromě původu pak již toto knížectví nemělo prakticky nic společného s Opavskem, jehož vývoj se od poloviny 15. století ubíral značně odlišnými cestami.

Kolize nároků kněžny Barbory a českého nejvyššího kancléře našla řešení ve sňatkovém spojení mezi oběma rodinami – Barbořina jediná dcera, kněžna Helena Osvětimská, se v roce 1498 provdala za kancléřova nejstaršího syna Jiřího ze Šelmberka.¹³¹ Mezi Jiřím a Barborou došlo zároveň ke specifickému rozdělení vlády, jež našlo svůj odraz v done dávna neznámé smlouvě, uzavřené již předchozího roku.¹³² V roce 1506 (22. května) pak Vladislav Jagellonský vydal Jiřímu ze Šelmberka další privilegium, v němž mu přiznal – i s poukazem na jeho spříznění s přemyslovským rodem – tatáž práva, jakým se těšili vládcí ostatních slezských knížectví („těch svobod, kterýchž jsou nadepsaná kniežata opavská a ratibořská užívali a podnes užíevají“).¹³³ Ani toto privilegium, ani genealogické spříznění se slezskými knížecími rodinami ale neznamenal statutární vzestup Šelmberků ve šlechtické hierarchii – Jiří sice na Krnovsku a k němu připojenému Hlubčicku vykonával vládu (zpočátku společně se svou tchýní, po její smrti pak již zcela samostatně), avšak nebyl knížetem a tituloval se pouze „Herr des Fürstenthums Jägerndorf und Leobschütz“.¹³⁴ Krnovsko ovšem jako svébytné knížectví (zcela nezávislé na Opavsku, které v té době držel králův bratr Zikmund Jagellonský¹³⁵) dozajista vnímáno bylo, ostatně

¹³⁰ Na základě vidimusu z roku 1529 uloženého ve Vídni byl text listiny *in extenzo* vydán v LBS II., s. 526–527, č. 71. Opis lenního listu je dochován v Staatsarchiv (= StA) Nürnberg, fond Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Herrschaftliche Bücher, Nr. 29, fol. 35v–36v, pozdější opis z 18. století se nachází též v ČDK, sign. II A 4, i.č. 590, kart. 186.

¹³¹ Blíže k osudům Krnovska v této době naposledy STARÝ, „... pojav k svatému manželství jich sestry dceru“, s. 57–85. Zde je také rozebráno vročení sňatku, který někteří starší autoři kladli již do roku 1492.

¹³² StA Nürnberg, Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Brandenburger Literalien, č. 970, fol. 8r–8v.

¹³³ Originál česky psaného listu, podle něhož byl zpracován obsáhlý regest v LBS II., s. 534, č. 79, je uložen v SSAO, i.č. 458, sign. B XXI-5. Dochoval se též vidimus purkmistra a rady Starého Města pražského z roku 1528, uložený v NA Praha, Česká dvorská kancelář, Listiny, i.č. 33. Německý překlad, označený ovšem jako opis („Abschrieft“) je v ČG-L, i.č. 583, sign. L II 462. Obě dvě jazykové varianty se nacházejí v knize, uložené v StA Nürnberg, Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Herrschaftliche Bücher, Nr. 29, fol. 58r–60r (německý text), 83r–85v (český text).

¹³⁴ Tak např. v listině z 25. února 1506, jíž společně s Barborou postoupili všechna svá práva na Landek, Hlučín a Křenovice svým příbuzným, ratibořským přemyslovským knížatům Mikulášovi, Janovi a Valentínovi. RSW, fol. 101v–102r, č. 65; CDS VI., s. 154–155, č. 462.

¹³⁵ K Zikmundově vládě na Opavsku zsvěčeně a přehledně KOZÁK, P. Zástavní pán nebo „freyer Fürst“? Několik poznámek k opavské vládě Zikmunda Jagellonského. *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis*, 2008, 1 (= Confinitia Silesiae. K životnímu jubileu Rudolfa Žáčka), s. 87–97; TÝŽ, Princ Zikmund Jagellonský hlohovským a opavským knížetem. Příspěvek k dějinám politické komunikace na přelomu středověku a raného novověku. In: *Średniowiecze Polskie i Powszechność*, 2010, 2 (6), s. 224–231; TÝŽ, Zikmund Jagellonský. Králův bratr na opavském knížecím stolci. *Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy*, 2011, 1/XXXVII, s. 6–10.

i v citované listině z roku 1506 je tak označeno a bylo též výslovně zařazeno mezi knížectví slezská,¹³⁶ čímž se s Opavskem rovněž rozešlo.

Situace, kdy knížectví bylo v rukou příslušníka panského rodu, který držel knížectví, mohl uplatňovat knížecí práva, ale knížetem nebyl, se může z dnešního pohledu jevit prapodivná a ani ve své době nebyla rozhodně obvyklá – s výjimkou poněkud nejasného udělení dolnoslezského Minstrberska Půtovi z Častolovic (†1435) v době husitských válek¹³⁷ šlo o první případ tohoto druhu. Na druhou stranu, několik případů, kdy čeští či moravští šlechtici drželi jednotlivá knížectví nebo jejich části zástavně, už slezské prostředí znalo, a Šelmberkův vzestup tak nezbudil zásadní rozruch. Nic také nenavědčuje, že by měl problém uplatnit se mezi urozenějšími partnery v rámci knížecího sněmu, resp. dalších celoslezských institucí.

Rozsáhlé šelmberské panství ve Slezsku totiž vznikalo až příliš velkoryse a od samého počátku na dluh. Finanční závazky začaly zřejmě pronásledovat již Jana, který měl ale jako nejvyšší kancléř příliš velkou autoritu a politický vliv, než aby si věřitelé dovolili nějaký důraznější postup. Pozice jeho syna byla v tomto směru o poznání slabší. A tak po vzestupu přišel neodvratný pád. Nepochybně z finančních důvodů prodal Jiří se svými syny v roce 1523 Krnovsko braniborsko-ansbašskému markraběti Jiřímu. O tři roky později zemřel a jeho synové se vrátili na Moravu, kde během nedlouhé doby rovněž zemřeli – bez většího majetku, bez výraznějšího podílu na veřejných záležitostech a bez potomků.¹³⁸

Kupní smlouva, kterou Šelmberkové uzavřeli s markrabětem Jiřím (jehož jako plnomocník zastupoval bohumínský hejtman Petr z Königfeldu) 14. května 1523, je ovšem vystavěna dosti překvapivě. V rámci specifikace předmětu smlouvy se totiž vůbec o Krnovském knížectví, resp. o knížectví vůbec nehovoří, ale dosavadní držitelé markraběti prodávají hrad Cvilín, města Krnov a Hlubčice, městečka Benešov a Bavorov a 24 jmenovitě určených vesnic. V dalším textu se pak předpokládá postoupení a převzetí „panství“.¹³⁹ Samozřejmě, podrobný výčet převáděného majetku byl z hlediska právní jistoty více než vhodný, i tak je ale úzkostlivé vyhýbání se termínu „knížectví“ zarážející. Tím spíše, že

¹³⁶ Pokud byla v listině explicitně vypočítána panství, která Jiří držel, není to nijak na překážku tomu, aby mohla být dohromady vnímána jako jeden státoprávní celek.

¹³⁷ Půta držel Minstrberské knížectví jako zástavu od roku 1429 – viz Archiv český čili staré písemné památky české i moravské (= AČ), díl I., s. 534, č. 214; LBS II., s. 145–146, č. 27. V roce 1434 mělo dojít k převedení knížectví do Půtovy dědičné držby – viz regest otištěný v AČ I., s. 534, č. 215. Avšak kdokoliv by knížectví od Půty obdržel, měl být opět jen držitelem zástavním, navíc kvalitu Půtovy držby zpochybnil jeho vlastní list z 30. září 1434, jíž slíbil kdykoliv Minstrbersko opět prodat císaři či jeho nástupcům proti zaplacení zástavní částky 6 000 kop grošů. AČ VI., s. 431–432, č. 35; LBS II., s. 147, č. 29; k osobnosti Půty z Častolovic viz zejména ŠANDERA, M. Půta z Častolovic – integrující činitel česko(kladsko)-slezského pohraničí. In: *Korunní země v dějinách českého státu I. Integrovaná a partikulární rysy českého státu v pozdním středověku. Sborník příspěvků přednesených na kolokviu pořádaném dne 4. června 2002 na FF UK. Ústí nad Labem: Pro ústav českých dějin FF UK Praha nakl. Albis International, 2003, s. 275–292.*

¹³⁸ K potomkům Jiřího ze Šelmběrka srovnej STARÝ, „... pojav k svatému manželství jich sestry dceru“, s. 73–76.

¹³⁹ Originál listiny o prodeji Krnovska Jiřímu Braniborsko-Ansbašskému se patrně nedochoval. Opis český psané smlouvy se nachází v StA Nürnberg, Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Herrschaftliche Bücher, Nr. 29, fol. 62r–68r (nenadepsáno, na konci popis „Abschrift der Kauffberedung über Jegerdorff“). Obsáhlý německý regest na základě textu v kopiáři, uchovávaném v 19. století v Berlíně, je v LBS II., s. 547–549, č. 97.

by se z hlediska koncepčního nabízelo rámcové vymezení předmětu prodeje (knížectví krnovské) a jeho následné podrobnější rozvedení do položek, reprezentujících jednotlivé majetkové hodnoty. Co více, také listina, kterou svému bratranci¹⁴⁰ vydal 6. dubna 1523 král Ludvík Jagellonský, obsahuje předběžný souhlas s tím, že Jiří pojal úmysl koupit ve Slezsku panství Krnov a další zboží („die Herrschafft Jegerndorff und andere Gutter in Unserm Furstenthumb Schlesien gelegen zu kaufen genaigt und gesonnen“).¹⁴¹

Je ovšem mimo jakoukoliv pochybnost, že převáděné území bylo již ve své době chápáno jako samostatné lenní knížectví, čemuž odpovídaly i předchozí právní akty. Pro pochopení díkce listin z roku 1523 je třeba si uvědomit širší kontext slezské politiky jagellonských králů, která se na sklonku 15. a v první čtvrtině 16. století zmiřovala mezi několika mlýnskými kameny – kromě samotných slezských stavů, které se v zemi chtěly zařídit podle svého, sem dosahoval silný vliv jejich českých kolegů a stranou nezůstávaly ani stavy uherské, hájící stanovisko, že až do vyplacení zástavní částky, dohodnuté v tzv. Olomoucké smlouvě z konce roku 1478,¹⁴² zůstávají Morava, Slezsko a Lužice součástí koruny svatoštěpánské. Sřetávajícím se tlakům odpovídala listinná produkce jagellonských králů, která byla obsahově značně rozkolísaná, ba i zcela protimluvná – podle toho, kterému vlivu právě Vladislav II. a Ludvík podléhali. Velkým vítězstvím slezských stavů bylo tzv. Velké privilegium z roku 1498 (28. listopadu), v němž jim bylo garantováno, že vrchním slezským hejtmanem musí být vždy některý z tamních knížat.¹⁴³ V roce 1510 (11. ledna) ale vyšel z české dvorské kanceláře jiný majestát, jímž Vladislav slíbil, že vrchním slezským hejtmanem a stejně tak zemskými hejtmany v bezprostředních knížectvích (Svidnicko, Javorsko, Hlohovsko, Opavsko) a fojtem v Horní i Dolní Lužici směji být pouze Češi.¹⁴⁴ Do toho náhle následujícího roku 1511 (3. května) uznal král jiným majestátem, že až do vyplacení zástavy zůstávají Morava, Slezsko a obě Lužice přivřelené

¹⁴⁰ Matkou markraběte Jiřího byla Žofie Jagellonská (†1512), mladší sestra krále Vladislava II.

¹⁴¹ Ani tato – jazykově německá – listina není známa v originále. Opisy lze nalézt v StA Nürnberg, Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Herrschaftliche Bücher, Nr. 29, fol. 10r–11r a 40r–40v, v RSW, fol. 527v–528v, č. 429 a také v ČDK, sign. II A 4, i.č. 590, kart. 186. Regest v CDS VI., s. 171, č. 511, je jen velmi stručný; naproti tomu v LBS II., s. 549–550, č. 98, byl na základě berlinského kopíáře text povoleni otištěn *in extenzo* (s datací chybně přepočtenou na 18. května).

¹⁴² Olomoucká smlouva je vlastně reprezentována třemi listinami, uloženými v AČK, č. 1758–1760: podmínkami formulovanými Vladislavovými vyslanci 28. března 1478 v Brně, přistoupením krále Matyáše k podmínkám dohodnutým vyslanci obou králů (došlo k němu 30. září 1478) a nakonec veřejným vyhlášením úmluvy na olomoucké radnici 7. prosince. Druhá listina byla vydána v AČ IV., s. 488–495, č. 22; konečný dokument pak v AČ V., s. 377–387, č. 13. Definitivní uzavření míru na základě uvedených podmínek se odehrálo 21. července 1479 Olomouci a dosvědčují je dvě listiny krále Matyáše, vydané toho dne. AČK, č. 1761 a 1762.

¹⁴³ Dobové opisy jsou v ČG-L, i.č. 535 a 536, sign. L II 415a/1 a L II 415a/2; další se nachází např. v Hauptstaatsarchiv Dresden, fond Geheimer Rat (Geheimes Archiv), sign. Loc. 10343/25. Plný text privilegia byl otištěn již v LBS I., s. 49–53, č. 29. Jeho obecnější zhodnocení provedl např. ORZECOWSKI, K. Rola przywileju króla Władysława z 1498 r. w dziejach śląskiego stanowego parlamentaryzmu. In: *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích (1500–1619). Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 7.–8. prosince 2000 v Praze*. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky / Ústav právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, 2001, s. 153–163.

¹⁴⁴ AČK, č. 1869, dobový opis je v ČG-L, i.č. 617, sign. L II 503/1, tamtéž pod i.č. 618–619, sign. L II 503/2 a L II 503b jsou německé překlady ze 16. století; obsáhlý regest podle jiného dobového překladu, uloženého ve Wroclawi, je v LBS I., s. 55–56, č. 33. Kompletní text majestátu otiskl KALOUSEK, J. *České státní právo*. Praha: Bursík a Kohout, 1892, s. 574–576.

k Uherskému království.¹⁴⁵ Po jeho smrti ovšem nabyli opět převahy Češi a vynutili si dvě privilegia krále Ludvíka z roku 1522 – prvním bylo 18. září zrušeno velké slezské privilegium z roku 1498,¹⁴⁶ druhým byla 29. října obecně potvrzena všechna privilegia, která českým stavům udělil král Vladislav (tedy především ono výše zmíněné z roku 1510).¹⁴⁷

Jediné logické vysvětlení toho, proč se v souvislosti s prodejem Krnovska v roce 1523 všichni zainteresovaní důsledně vyhýbali zmínky o knížectví, byl zřejmě rostoucí vliv Jiřího-Braniborsko-Ansbašského, který nebyl po chuti mnoha čelním představitelům české stavovské obce. Markrabě totiž již v roce 1512 přistoupil k dědické smlouvě mezi piastovským knížetem Janem I. a jeho synovcem, posledním opavským Přemyslovcem Valentinem I.,¹⁴⁸ což před ním potenciálně otevíralo výhled na získání rozsáhlých držav v Horním Slezsku – ani starý opolský kníže, ani tělesně postižený Valentin, který byl Jiřího vrstevníkem, totiž nebyli ženatí a neměli přirozené pokrevní dědice. Vedle toho usiloval braniborsko-ansbašský markrabě – neúspěšně – také o dolnoslezské Hlohovsko.¹⁴⁹ Tyto jeho aktivity budily v Čechách i ve Slezsku zlou krev, jejímž výrazem se stal i text výše zmíněného majestátu z roku 1522, v němž král Ludvík musel slíbit, že nepřipustí, aby na kohokoliv třetího přešel majetek nejbohatšího z hornoslezských knížat, Jana I. Opolského („a zvláště knížectví opolského a ratiborského ani žádného toho zboží a statku, což má a drží osvícený Hanuš, kníže Opolské a Horního Hlohova etc., dávatí a zapisovatí, zastavovatí ani odcizovatí žádným obyčejem nemáme žádnému, kteréhož by koli důstojenství a stavu anebo národa byl, nežli sami to po smrti jmenovaného knížete Hanuše v Naše ruce vzítí a držeti k Našemu a Našich dědicův a budoucích a Koruně české k dobrému a k užívání“).

Pokud Jiří Braniborský vzápětí koupil od Šelmberků Krnovsko a ucházel se o jeho udělení lénem, šlo nepochybně o velmi citlivou záležitost. Byl-li jeho zisk navenek prezentován jako nabytí běžného šlechtického panství, nikoli státoprávního celku na úrovni

¹⁴⁵ Blíže KALOUSEK, *České státní právo*, s. 85–86.

¹⁴⁶ AČK, č. 1946.

¹⁴⁷ AČK, č. 1947; text editoval KALOUSEK, *České státní právo*, s. 576–577. V jeho díle je také velmi přehledné a dobře zpracované pojednání o složitém poměru mezi Čechami a Slezskem v době jagellonské (Tamtéž, s. 83–87 a 94–95).

¹⁴⁸ RSW, fol. 503r–505v, č. 420, fol. 515v–525v, č. 427; CDS VI., s. 161–162, č. 482–484. Opis souhlasné listiny krále Vladislava z 11. října 1512 je v ČG-L, i.č. 674, sign. L II 540, originál dohody Jiřího a Valentin Ratibořského z 31. října téhož roku se nachází v AČK, č. 1894.

¹⁴⁹ K mocenské invazi Hohenzollernů do Slezska srovnej především NEUSTADT, L. Die ältesten Ansprüche der Hohenzollern auf Schlesien. *Jahres-Bericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur*, 1895, LXXIII (III. Abtheilung, Historische Section), s. 35–52; FUKALA, R. *Hohenzollernové v evropské politice 16. století. Mezi Ansbachem, Krnovem a Královcem (1523–1603)*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2005; přehledně též BORAS, Z. Hohenzollernowie i ich dążenia do opanowania Śląska w drodze umów o przeżycie (w początkach XVI w.). *Studia z dziejów Polski, Niemiec i NRD XVI–XX w.* Poznań, 1974, s. 53–65. Speciálně na otázku opolského dědictví jsou zaměřeny studie FUKALA, R. Zápas o opolsko-ratibořské dědictví a mocenské aspirace slezských knížat na prahu novověku. *Slezský sborník*, 2002, 2/C, s. 81–102; a HOLÁ, M. Panovník, čeští stavové a Jiří Braniborský ve sporu o konfirmaci braniborsko-opolsko-ratibořských nástupnických smluv v letech 1528–1531. In: *Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc.* Praha: Casablanca, 2006 s. 97–111. Slezské državy ansbašských Hohenzollernů podrobně zmapoval JEGEL, A. Die schlesischen Besitzungen der fränkischen Hohenzollern. *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Schlesiens*, 1915, X, s. 85–179.

knížectví, mohlo to alespoň pro forma poněkud otupit předvídatelný odpor českých stavů.¹⁵⁰ Což ovšem nic neměnilo na tom, že šlo o transakci jednoznačně protiprávní: již Vladislavovo výše citované privilegium z roku 1510 totiž obsahovalo jednoznačný příslib, „aby nižádný z poddaných Našich v těch zemích nic nemohl dáti, prodati ani zastaviti žádnému cizozemci, buď knížatům říšským aneb jiným, nižádným vymyšleným obyčejem, tak a proto, aby skrze mocné lidi ty země a knížetství napřed jmenovaná od Koruny české a Království českého, od Nás i od budoucích Našich, králův českých, odtržena a odcizena nikterakž býti nemohla“, a i když v Ludvíkově listině z roku 1522 se obdobný zákaz výslovně neobjevil, implicitně byl obsažen v konfirmaci starších privilegií.¹⁵¹ Z tohoto pohledu se svrchu formulovaná hypotéza o tom, proč se výše citované dokumenty v roce 1523 vyhnuly označení Krnovska za knížectví, nemusí zdát dokonale přesvědčivá. Lepší vysvětlení se ale zřejmě nenabízí. Pro úplnost je třeba dodat, že ještě v roce 1523 vydal Ludvík Jagellonský pro Jiřího Braniborského další dvě listiny týkající se Krnovska – nejprve mu 3. července potvrdil držbu a postoupil mu též královská práva na bruntálské panství,¹⁵² 28. července pak přidal i královské příjmy z tamních daní.¹⁵³ V obou těchto listinách už se bez jakýchkoliv rozpaků hovoří o Krnovsku jako o knížectví.¹⁵⁴ Jako takové se pak v rukou Hohenzollernů zařadilo mezi knížectví (horno)slezská. Tento jeho status se pak nezměnil ani v 17. století, kdy bylo personálně znovu spojeno s Opavskem v rukou Lichtenštejnů.¹⁵⁵

Také Hlubčicko, jak již bylo řečeno výše, započalo po rozdělení synů Mikuláše II. v roce 1377 vlastní cestu dějinami, což podtrhlo prakticky neprodlené vytvoření vlastního soudu a systému úřadů. Na rozdíl do Krnovska ale nevedl vývoj k prohlubování emancipace, ale právě naopak – když v roce 1394 zemřel Mikuláš III., převzal jeho zadlužený a zčásti do zástavy odevzdaný úděl Přemysl I. a opět ho spojil s dalšími dvěma čtvrtinami země, které představovaly jeho vlastní podíl na otcovském dědictví. Součástí této

¹⁵⁰ NEUSTADT, *Die ältesten Ansprüche*, s. 15, uvedl dokonce v souvislosti s udělením Krnovska a zboží Bohumín (rovněž získaného v roce 1523), že byly plánovány úklady o Jiřího život.

¹⁵¹ Obě listiny navíc obsahovaly obdobná ustanovení, jejichž jádrem byl zákaz zcizování jakýchkoliv částí České koruny. To je ovšem poněkud jiný případ, neboť výše uvedený závazek se vztahoval i na situace, kdy by bylo některé území cizím knížatům propůjčeno jako léno České koruny. Pro úplnost budiž dodáno, že ve Vladislavově majestátu je dokonce obsažen i závazek krále, že jakékoliv odumřelé slezské knížectví bude ponecháno v přímé držbě českých králů, tedy nebude znovu udělováno lénem.

¹⁵² Ludvíkova listina je obsažena ve vidimusu heilbronnského opata Jana z roku 1529 a též v konfirmaci krále Ferdinanda I. z roku 1532, jakož i v dalších potvrzovacích královských listinách z let 1557 a 1570. ČDK, Listiny, č. 39, 42, 74 a 79. Podle ve Vídni uloženého originálu je zpracována úplná edice v LBS II., s. 550–551, č. 99.

¹⁵³ ČDK, Listiny, č. 28.

¹⁵⁴ V prvním případě je to zejména v naraci („wie sein Lieb das Furstenthumb Jhegerndorff sampt aller Zu- und Eingehorung, wie es weilennet die Fursten zu Jhegerndorf innegehabt, genossen und gebraucht ... erblich erkaufft habe“), ale i na dalších místech, ve druhé listině je jádrem dispozice odevzdání „die Stewer so Unns itzundt im Furstenthumb zu Jegerdorff mit seiner Zugehorung gefallen wirdt, gegeben und zugeeyget“.

¹⁵⁵ Opavsko obdržel Karel z Lichtenštejna na přelomu let 1613–1614, Krnovsko mu pak bylo uděleno v roce 1623, přičemž ve stejný den (13. května) mu byl vystaven i obnovený lenní list na Opavsko. WEBER, M. *Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich in der Frühen Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 1992, s. 195–196; BRŇOVJÁK, J. Lichtenštejnové a jejich knížecí tituly v 17.–18. století. *Genealogické a heraldické listy*, 2017, 3/XXXVII, s. 13–21 (1. část), 2017, 4/XXXVII, s. 6–13 (2. část).

reintegrace byla podle všeho cílená likvidace autonomních hlubčických institucí.¹⁵⁶ Avšak ani tento programový postup již nemohl zpochybnit jistou svébytnost hlubčického regionu, která měla při vhodné příležitosti znovu ožít.

Konkrétně našla svou odezvu nedlouho před husitskými válkami, kdy sám Přemysl svěřil některé statky na Hlubčicku jako apanáž svému prvorozenému synovi Václavovi (II.).¹⁵⁷ Toto uspořádání si zřejmě podrželo platnost i během následujících náboženských konfliktů; zdají se tomu alespoň nasvědčovat události z roku 1428, kdy se Václav poddal husitské přesile „cum civitate Hlubschicz et Hradec“.¹⁵⁸ Opět jde o zprávu nedostatečně konkrétní, neumožňující poznat rozsah Václavovy zástupné správy – s jistotou se ale rozšířila i na starobylý knížecí sídelní hrad Hradec nad Moravicí, jehož obléhání, a zřejmě i dobytí, se Václav svou kapitulací moudře vyhnul. Každopádně se Hlubčice znovu staly centrem samostatného vévodského úředu na počátku roku 1434, kdy se po Přemyslově smrti o svůj podíl na otcovském dědictví důrazně přihlásil jeho druhorozený syn Mikuláš (V.). Dílčí listina z 2. února 1434 vypočítává podrobně příslušenství, které připadlo k jeho dílu, jehož centrem byl hrad Edelštejn a ekonomickým základem města Cukmantl a Hlubčice.¹⁵⁹ Nicméně v tomto případě nebylo provedené dělení zdaleka tak důsledné, jako v roce 1377. Mikuláš i jeho bratři měli rovným dílem těžit z výnosu zlatých dolů a z platu, za který byl městu Hlubčicím předchozího roku prodán knížecí mincovní regál, společně měli vykonávat vrchní práva nad nárokovanými zbožími Fulnek a Odry a také měli společně vyplatit nejmladšího bratra Přemysla II. a zajišťovat věnný plat své macechy, kněžny Heleny. Především ale listina výslovně a naléhavě zdůrazňovala zachování jednotného zemského práva, k němuž měli příslušet poddaní všech čtyř bratrů, jichž se dělení týkalo.¹⁶⁰

Není sporu o tom, že ustanovení týkající se správy země a fungování zemského práva prosadila do listiny opavská šlechta, jejíž politický vliv od předešlého dělení v roce 1377 razantně zesílil. Pokud Dalibor Prix nazval tyto články „jakýmsi ‚zemským zřízením opavským‘, prosazeným do dokumentu stavovskou obcí, která se tak snažila zesmluvnit dualistický vztah mezi vládnoucím rodem a zemskou obcí“,¹⁶¹ lze snad tomuto vzletnému vyjádření vytknout (byť v něm bylo užito uvozovek) příliš velkorysé užití pojmu „zemské zřízení“, spjatého v běžném slova smyslu se základními kodifikačními počiny. Dozajista ale

¹⁵⁶ Ve vztahu k hlubčickému zemskému soudu to výslovně konstatoval KAPRAS, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 27.

¹⁵⁷ V roce 1416 si Václav půjčil od města Hlubčic v souvislosti se svou chystanou cestou do Porýní a Flander částku 500 hřiven grošů moravského počtu, které jim pojistil platem ze svého dvora před městem a příjmy, které mu z města plynuly. MINSBERG, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, s. 136–137, příloha K; RGHT, s. 119, č. 435. Otázkou rozsahu Václavových práv na Hlubčicku se zabýval PRIX, Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický (2. část), s. 160, který zřejmě správně usoudil, že soubor zdejších Václavových práv „rozhodně nenabyl podoby samostatné vlády ve vyčleněném úředu“, nýbrž mu „byla svěřena jen pravomoc nakládat s apanáží, kterou mu otec na Hlubčicku vykázal“. Rozsah této apanáže přitom není možné ani rámcově rekonstruovat, neboť jejím odrazem je toliko citovaný zápis z roku 1416.

¹⁵⁸ Uvádí to Kronika starého kollegiata pražského, vydaná v rámci EMLER, J. (ed.). *Fontes rerum Bohemicarum, Tom. VII*. Praha: Nákladem Nadání Františka Palackého, [s. d.], s. 32; blíže PRIX, Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický (1. část), s. 169–170.

¹⁵⁹ CDS VI., s. 55–57, č. 188.

¹⁶⁰ RSW, fol. 602r–605v, č. 506 („Item o řádu zemským, o tom takově rozhodujem, a[by] jeden úřad zemský jako od davodávna (sic!) vždy býval, k němužto zemané všech knížat slušeti mají a sjezditi jse obyčejem od dávná zachovaným“).

¹⁶¹ PRIX, Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický (2. část), s. 194.

nelze popřít, že šlechta Opavského knížectví dávala prostřednictvím tohoto dokumentu jasně najevo svou představu o dalším fungování rozdělené země, jíž se příslušníci vládnoucího přemyslovského rodu museli přizpůsobit. V každém případě je ovšem zřejmé, že separace jednotlivých dílů měla v roce 1434 o poznání slabší charakter, než tomu bylo o sedmašedesát let dříve, a že integrita Opavska zůstala do jisté míry zachována. Ostatně je třeba poznamenat, že oddělením Krnovska se knížectví značně zmenšilo a že Přemyslovo dědictví již bylo příliš malé na to, aby z něj bylo možno reálně vytvořit čtyři svébytná knížectví. Výmluvně to dokládá skutečnost, že bylo mezi bratry na čtyři díly rozděleno i samo město Opava.

Kromě odporu šlechty zachránil Opavsko od úplné dezintegrace také následující vývoj, kdy kníže Mikuláš postoupil jen několik měsíců po svém oddělení edelštejnsko-hlubčický díl svému staršímu bratrovi Václavovi¹⁶² a Vilém s Arnoštem zřejmě spravovali své díly společně.¹⁶³

Otázku, zda dělením v roce 1434 vzniklo či bylo obnoveno samostatné knížectví hlubčické, lze ve světle shora řečeného patrně zodpovědět negativně. Hlubčicko bylo spojeno s dílem Opavska pod vládou Václava II. a následně i jeho synů – minimálně po nějakou dobu. Je pravda, že vláda v této části rodové domény našla svůj odraz v knížecí titulatuře: tak se psal Václav již 6. ledna 1435 *Wenceslaus, dei gratia dux et dominus Oppawie et in Lupschicz*,¹⁶⁴ také při zástavě Edelštejnu a Cukmantlu v roce 1440 se tituloval „Václav, z Buoží milosti kníže opavské a pán hlupšický“, vesměs se ale nazýval prostě již jen vévodou opavským a hlubčickým¹⁶⁵ a stejného titulu užívali i oba jeho synové.¹⁶⁶ Stejně tak

¹⁶² Jako pán města Hlubčic vystupuje Václav již v září 1434. RGHT, s. 138, č. 485. BIERMANN, *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*, s. 198, uvažoval o tom, že Mikuláš svůj dědičný podíl odprodal, nebo postoupil za pravidelně vyplácenou rentu, popřípadě že krátce po rozdělení zemřel. Avšak v posledně uvedeném případě by muselo být Hlubčicko rozděleno mezi všechny zbylé bratry a nemohlo by připadnout pouze Václavovi. Navíc se Mikuláš připomíná jako žijící ještě v roce 1437, kdy mu dlužili poměrně značnou částku jeho ratibořští příbuzní. CDS VI., s. 59–61, č. 195. PRIX, *Vévoda Václav II. Opavský a Hlubčický* (2. část), s. 194, soudil, že Mikuláš svůj díl staršímu bratrovi „nejspíše odprodal“, avšak vzhledem k nedostatku hotovosti, s nímž se opavští Přemyslovci v této době chronicky potýkali, se ani možnost renty nejeví jako nepravděpodobná.

¹⁶³ Již KOPETZKY, *Zur Geschichte und Genealogie der Přemyslidischen Herzoge von Troppau*, s. 52, pozn. 2, citoval nedatovaný půhon z druhé poloviny 15. století, týkající se kylešovického zboží, v němž byl rekapitulován předchozí majetkoprávní vývoj a mělo v něm být mimo jiné uvedeno: „kněz Václav a kněz Arnošt, mladší bratříe jsúce spolu a diely svá dva spolu držíce“. S tím, že buď v samotné listině, nebo v Kopetzkého přepisu je zcela určitě chyba a namísto Václav má být Vilém. Možná je odrazem společné vlády obou mladších bratří i skutečnost, že při holdu slezských knížat ve Vratislavi v prosinci 1438 se jako jeho aktéři připomínají pouze Václav a Vilém, zatímco o Arnoštovi (zastoupeném Vilémem?) v této souvislosti není činěna zmínka. LBS I., s. 20–21, č. 11.

¹⁶⁴ NA Praha, Archiv českého velkopřevorství maltského řádu, Listiny, sign. 2013. Stejnou titulaturu užil kníže také v listině z 23. dubna 1435, která je uložena v ZA Opava, Archiv města Opava, sign. VI/6, i.č. 203 a jako „Herzog und Herr zu Troppau und in Lubschütz“ vystupuje ještě v roce 1438. MINSBERG, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, s. 260–264, příloha č. 15.

¹⁶⁵ Namátkou ZA Opava, Archiv města Opava, sign. VII/2, i.č. 14 (13. července 1436 – „Wenzlaw, von Gotis Gnaden Herzog und Her zu Troppaw und Lupschicz“); MINSBERG, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, s. 288–290, příloha č. 5 (24. dubna 1438 – „Wenzel, von Gottes Gnaden Herzog und Herr zu Troppau und Lubschütz“); RSW, fol. 428r–428v, č. 351 (23. ledna 1440 – „Wenzelau [sic!], von Gottes Genaden Herzog und Herre zu Troppaw und Lubschicz“).

¹⁶⁶ Starší Jan (Hanuš) se tak nazýval již v první listině vydané po otcově smrti 29. května 1446. TUREK, A. Prameny k poznání vývoje sociálních poměrů na panství hradeckém do 16. století. *Slezský sborník*, 1950, 52, s. 257, č. 8. Mladší Jan se poprvé připomíná v souvislosti s fundací františkánského kláštera

stojí za zmínku, že kníže Václav přijal svůj díl Opavska v roce 1438 jako léno samostatně. To v sobě sice na jednu stranu nese informace o nezanedbatelné míře Václavovy separace ve vztahu k mladším bratrům, na druhou stranu to ale ukazuje, že Hlubčicko nemělo v rámci jeho držav žádnou zvláštní pozici. Teprve za jeho synů se zřejmě objevil náběh k oddělení obou čtvrtin, které Václav držel (tj. Hradecka a Hlubčicka), vzhledem k brzké smrti jednoho z nich se ale tento proces neměl šanci rozběhnout.

Doklady nejsou ani o existenci jakýchkoliv mocenských institucí, jejichž kompetence a reálná činnost by hlubčickému dílu přemyslovské domény dávaly punc právní, potažmo administrativní výlučnosti. V tomto směru je ovšem třeba poukázat na to, že Hlubčicko, představovalo již jen nepatrnou část Opavska v jeho původní podobě z roku 1318. Šlo vlastně jen o město s jeho blízkým okolím. Podle dílčí listiny z roku 1434 patřilo k tomuto dílu kromě Edelštejna a Cukmantlu, ztracených v roce 1440, pouze 19 vsí, z toho 2 jen zčásti. Tento počet se v průběhu následujících desetiletí podle všeho ještě dále ztenčil. V tomto světle je pochopitelné, že budování institucí „zemského“ charakteru by postrádalo jakýkoliv smysl. Zbývá doplnit, že součástí Hlubčicka byl pouze jediný hrad, který mohl hrát fortifikační, respektive rezidenční úlohu, a tím byl městský hrad přímo v Hlubčicích.¹⁶⁷ Sídlem knížat byl ovšem Hradec nad Moravicí, při pobytu v Hlubčicích využívali zřejmě také domu, jenž jim byl k dispozici přímo ve městě.¹⁶⁸

Zásadní změnu poměrů přinesl odprodej Janovy části užšího Opavska, k němuž – jak bylo rozebráno výše – došlo někdy před lednem 1464. Z hlediska krále Jiřího, který se snažil vybudovat novou mocenskou základnu pro své syny, nebylo z pochopitelných důvodů žádoucí, aby jejich vládu *pro futuro* komplikovala postava jakéhosi konkurenčního zeměpána v osobě Jana Hlubčického. Ten ale podle všeho nebyl ochoten prodat i svou hlubčickou mocenskou základnu. Řešením, pro obě strany výhodným, bylo v tuto chvíli co nejdůslednější oddělení Opavska a Hlubčicka a respektování posledně uvedeného jako zcela samostatného knížectví. Tento nový model nenašel ovšem svůj odraz v žádném konkrétním aktu, který by mu vtiskl neoddiskutovatelný právní rámeček, šlo pouze o důsledně respektované řešení politické. Nabízí se hypotéza, že právě s ním souvisel pokus o obnovu hlubčických zemských desk, jehož odrazem je opavský zápis z roku 1465. V něm Anna Břízková avizovala, že je připravena Mikulášovi Kečerskému „ty lány s lidmi platnými ve cky vložit v Opavě neb v Hlubčicích, kdež to zboží ku právu sluší“.¹⁶⁹ Záměr ale zřejmě ztroskotal a obyvatelé Hlubčicka užívali od svého odtržení od Opavska zemských desk krnovských.¹⁷⁰ Kromě toho, že byl Krnov o poznání blíže než Opava, tu zřejmě hrálo

v Hlubčicích – viz fundační listinu z 26. září 1448. NA Praha, Františkáni Praha, Listiny, sign. 19 (*Johannes, dei gra[ti]a dux Oppauie et Hlupssicz*).

¹⁶⁷ O něm blíže KOUŘIL, P. – PRIX, D. – WIHODA, M. Městské hrady v českém Slezsku. *Archaeologia historica*, 1997, 22, s. 256–257.

¹⁶⁸ Tak stojí v tomto směru za pozornost například list knížete Jana z 2. července 1454, jenž byl vydán „zu Lubschütz in Unserm Hause über dem Tische in der obersten Schwerlitz“. MINSBERG, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, s. 269–273, č. 18.

¹⁶⁹ KAPRAS (ed.), *Pozůstatky knih zemského práva knížetství Opavského. Díl I. Knihy přední. Část 1. (1413–1484)*, s. 77, č. 123.

¹⁷⁰ Již TILLER, *Zur Geschichte der Landrechte*, s. 136, konstatoval (v kontextu výkladu událostí z druhé poloviny 15. století), že hlubčičtí stavové měli právo vést řízení před krnovským soudem a klást své statky do krnovských zemských desk. KAPRAS, *Oberschlesische Landbücher*, s. 76; a TÝŽ, O státoprávních poměrech Opavska (2. část), s. 53, pak upozornil, že se v krnovských deskách objevují některé zápisy

roli právě i v vymezování Hlubčicka vůči Opavsku, od něhož se odpoutalo. Na tom nic nemění fakt, že kníže Jan užíval i nadále titulatury opavského knížete, která měla rodový charakter a hlásili se k ní všichni potomci Mikuláše I. v mužské linii. Podobně jako jeho krnovští příbuzní, i on byl posléze stále častěji počítán mezi knížata slezská.¹⁷¹

Teprve po Janově smrti se v roce 1487 objevuje výslovné označení *ducatus Lupechyth*, a to v souvislosti s obvěněním snoubenky králova syna Jana Korvína. Mezi jinými mělo jí být i na tomto knížectví *cum castro et civitate Lupchiechiensi* zajištěno vdovské věno.¹⁷² Zdá se ovšem, že toto označení mělo především přispět k působivosti zajištění nabízeného milánské straně. Nevelký význam hlubčického zboží, jehož centrální aglomerace byla navíc v osmdesátých letech 15. století zpusťována požárem, se jasně projevil v jeho dalších osudech – poté, co uvedený sňatkový projekt padl, dal Matyáš vzápětí Hlubčicko do zástavy rytíři Petrovi Haugvicovi z Biskupic (†1508), který se angažoval v jeho vojenských službách.¹⁷³ Ten je pak někdy na počátku 16. století, zřejmě v roce 1503, směnili s Janem ze Šelmerka za zástavní panství Fürstenstein ve Svídnickém knížectví.¹⁷⁴ Vypovídací hodnota této transakce je jasná – Hlubčicko nebylo v očích svého tehdejšího držitele ničím více, než středně velkým šlechtickým panstvím.

týkající se Hlubčicka již od doby, kdy bylo Hlubčicko znovu spojeno s Opavskem v ruku vévody Přemysla I. Avšak zdá se pravděpodobně (hypotézu bude ovšem muset potvrdit hlubší analýza), že právě opětovné odtržení Hlubčicka od zbytku Opavska v polovině šedesátých let 15. století bylo rozhodujícím impulzem pro rozšíření kompetence krnovských orgánů i do této oblasti.

171 Tak se jako „Jan Opavský a Hlubčický“ objevuje v roce 1479 mezi hornoslezskými knížaty, která se přiznala k olomouckému míru a přijala za svého pána krále Matyáše (dalším ze signatářů byl i „Hanuš starší Opavský a Ratiborský“, vládnoucí ale v té době již jen vladislavským panstvím). AČ V., s. 387–389, č. 14. Jako „Herczog in Slesien von Troppaw zu Lubschicz“ je Jan zmíněn také v listině vratislavského biskupa Rudolfa z 12. listopadu 1481. RSW, fol. 362r–364v, č. 290; CDS VI., s. 111, č. 335. Právě tato intitulace perfektně zachycuje jeho stávající pozici.

172 LBS I., s. 33, č. 19.

173 Poznání dějin Hlubčic a Hlubčicka na přelomu 15. a 16. století je česká historiografie dodnes mnoho dlužna. Z regionálních děl je tato perioda zřejmě nejpřírodněji zpracována v TROSKA, F. *Geschichte der Stadt Leobschütz*. Leobschütz: Druck und Verlag von W. Witke, 1892, s. 45–53 – autor zde vyšel z pozdějších akt ze třicátých let 16. století, jimž ale nelze upřít značnou míru věrohodnosti. Víceméně z něj vychází i nejnovější práce MALER, K. *Dzieje Glubczyc do 1742 r. jako przyklad rozwoju górnośląskiego ośrodka miejskiego w epoce przedindustrialnej*. Opole: Wydawn. Instytut Śląski, 2003. Podle Trosky (s. 46) došlo k zástavě Hlubčic krátce před Matyášovou smrtí, v letech 1489–1490. Naproti tomu PRÍX, D. Středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích. *Průzkumy památek*, 2003, 2/X, s. 11, pozn. 49, upozornil, že držba Petra Haugvice je doložena již roku 1488, přičemž zástavní suma byla relativně velmi nízká s ohledem na nedávný požár, který město zachvátí.

174 TROSKA, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, s. 48; k majetkové expanzi Šelmerků v oblasti Slezska stručně též MAŤA, P. *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha: NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2004, s. 138, podle něhož ale Šelmerkové uvedenou směnu realizovali s králem Vladislavem. Což zřejmě neodpovídá skutečnosti již z toho pohledu, že Haugvicům patřilo fürstensteinské panství až do roku 1509, kdy ho koupili Hochbergové. Nedostatečné poznání právních vztahů k Hlubčicím dokumentuje také královská listina z 20. února 1511, podle níž Hlubčicko dostal Jan ze Šelmerka nejprve jako dědičné vlastnictví, „z hodných a znamenitých příčin“, ale následně panovníkovi vrátil příslušný list a Hlubčicko podržel jen jako zástavu v částce 14 000 uherských zlatých a 362 a ½ kopy pražských grošů. Po Janově smrti mělo na žádost jeho syna Jiřího dojít k opětovnému převedení země do dědičné držby, „poněvadž jsou již ty příčiny minuly a přešly, pro kteréž Nám nahoře psaný Jan tyž list na dědictví zase navrátí“. Opis dokumentu je v StA Nürnberg, fond Fürstentum Brandenburg-Ansbach, Herrschaftliche Bücher, Nr. 29, fol. 85r–87v; na základě jiného, v Berlíně uchovávaného kopiáře byl zpracován obsáhlý regest v LBS II., s. 541, č. 90.

Pro Šelomberky, kteří ve snažili v Horním Slezsku vybudovat kompaktní základnu své rodové moci, měl ovšem potenciálně vyšší status Hlubčicka svoji hodnotu. Svědčí o tom intitulace Jiřího ze Šelmerka v listině z 22. února 1506, jíž společně se svou tchýní postoupili svá sporná práva na Landek, Hlučín a Křenovice ratibořským knížatům: Barbora se tu spokojila s obvyklým „z Buoží mi[los]ti kněžna opavská a ratibořská a paní krnovská“, avšak ani Šelmerk se nenechal zahanbit a označil se jako „pán kniežetství krnovského a hlubčického“.¹⁷⁵ Uvedená titulatura přitom znamenitě souzní s výše uvedenou dohodou z roku 1497, podle níž připadlo Barboře především město Krnov, zatímco většina země měla být předána Šelmerkům; k Hlubčicku bylo jejich právo nesporné.

Na počátku 16. století došlo tedy ke sjednocení vlády v obou teritoriích odrzřených od někdejšího „velkého“ Opavska; teritoriích, která se beztak již předtím právně sblížovala díky zapisování hlubčických statků do krnovských zemských desk. Nic na tom nezměnila ani skutečnost, že zanedlouho, v roce 1509 dal Jiří ze Šelmerka Hlubčice s příslušenstvím do zástavy Janu Planknarovi z Kynšperka v částce 8 000 zlatých.¹⁷⁶ Tím byla sice Hlubčicku dána určitá autonomie, nic to ale neměnilo na jeho podřízení svrchovanosti krnovských pánů. Hlubčice jsou také pochopitelně jmenovány jako součást majetku, který Jiří ze Šelmerka se svými syny v roce 1523 prodal braniborsko-ansbašskému markraběti Jiřímu.¹⁷⁷ V rukou zástavních držitelů zůstaly do roku 1532, kdy je na Velikonoce převzali plnomocníci nového krnovského knížete.¹⁷⁸ Od té doby již není po svěbytném Hlubčicku památky, město a jeho okolí byly brány jako integrální součást Krnovska a ani formální označení hlubčického vévody se nestalo součástí titulatury krnovských Hohenzollernů.¹⁷⁹

V rámci závěrečné rekapitulace je tedy možno konstatovat, že i když lze ve vývoji Krnovska a Hlubčicka nalézt mnohé paralely, z hlediska státoprávního vedl k poněkud odlišným koncům. Ne ovšem v první fázi tohoto vývoje, kdy dělení mezi přemyslovské bratry v roce 1377 znamenalo vytvoření tří separovaných územně-správních celků, které byly sice všechny chápány jako rovnocenné deriváty Opavského vévodství, ve skutečnosti ale bylo jejich pouto založeno pouze na (leckdy problematické) rodové solidaritě. Jednotliví bratři obdrželi svá území od českých Lucemburků jako léno samostatně, a dokonce ani vzájemný dědický nápad nebyl samozřejmostí – v lenní listině z roku 1378 na opavskou část země byl stanoven pro mladší syny z třetího manželství Mikuláše II., Václava a Přemysla, s pominutím ostatních mužských sourozenců, a po smrti Mikuláše III. dědil

¹⁷⁵ RSW, fol. 101v–102r, č. 65; registry jsou v CDS VI., s. 154–155, č. 462, a LBS II., s. 533, č. 78. Toho, že Šelmerkové v roce 1506 hovoří o „ihrem Fürstenthume Lubschütz“ si povšiml také TILLER, *Zur Geschichte der Landrechte*, s. 136.

¹⁷⁶ TROSKA, *Geschichte der Stadt Leobschütz*, s. 50; PRIX, Středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích, s. 11.

¹⁷⁷ LBS II., s. 547–549, č. 97.

¹⁷⁸ PRIX, Středověký městský kostel Panny Marie v Hlubčicích, s. 11.

¹⁷⁹ Namátkou listina Jiřího pro opavské klarisky z 4. července 1526 („Marggraf zu Brandenburg, in Slesien, Preussen, zu Ratibor, Jegerdorf, Stetin, Pomern, der Cassuben unnd Wenden Hertzog, Burggraf zu Nurnberg unnd Furst zu Rugen“) a potvrzení privilegií krnovských stavů z 3. ledna 1528 („Marggrau zu Brandenburgk, in Schlesien zue Jegerdorff, Ratbor, zue Shtettin, Pommern, der Casshuben und Wenden Herzog, Burggrau zu Nurenbergk und Fuerst zue Rugen“) či listina jeho syna Jiřího Bedřicha o obnovení krnovského zemského práva v roce 1573 („Marggraf zu Brandenburgk, zu Stettin, Pommern, der Cassubenn und Wenden, auch in Schlesien zu Jegerndorf und etc. Hertzogk, Burggraf zu Nurnbergk unnd Furst zu Rugenn“). ZA Opava, fond Klarisky Opava, i.č. 42, sign. A 15; SSAO, sign. B I-2, i.č. 482, sign. B I-36, i.č. 542.

jeho hlubčický díl pouze Přemysl, nikoliv příslušníci ratibořské primogenitury. Neprodleně po dělbě se také konstituovaly vlastní zemské orgány jednotlivých částí. Hovořit o Krnovském, resp. Hlubčickém knížectví by sice v této době bylo anachronismem, prakticky lze ale na situaci nahlížet tak, že se pod pojmem Opavské vévodství skrývaly tři samostatné státoprávní entity.

Rozhodujícím předpokladem pro odlišnost dalších osudů Krnovska a Hlubčicka se bez jakékoliv pochybnosti stala devadesátá léta 14. století. Zatímco Krnovsko se dostalo do dlouhodobé zástavní držby moravského markraběte Jošta a byl personálně spojeno s Moravou, dále rozvíjelo svoji svébytnost (byly zde zachovány zemský soud i zemské úřady a došlo navíc i k významné reorganizaci zemských desk), Hlubčicko bylo spojeno s opavským dílem vévody Přemysla, který naopak systematicky podnikal kroky k tomu, aby byla obě území pokud možno integrována (mimo jiné právě zrušením zdejších orgánů i desk). Zajímavý pokus o posílení rodové soudržnosti prostřednictvím opětovného uznání vzájemné dědičnosti se odehrál na počátku 15. století, a to jednak prostřednictvím královské listiny, která v roce 1404 prohlásila všechny přemyslovské državy za společné léno (ovšem bez toho, že by omezila výlučnou vládu jednotlivých linií nad jejich knížectvími), jednak následnou dědičnou dohodou z roku 1407. Avšak od této dohody obě strany během relativně krátké doby odstoupily a navíc, její platnost se v relevantním časovém úseku nevztahovala na Krnovsko, které mělo jiného vlastníka.

Teprve s odezníváním husitských válek se v obou liniích přemyslovské dynastie odehrálo opětovné dělení rodových držav. V roce 1434 se rozdělili čtyři synové Přemysla I. Opavského, o tři roky později je následovali dva synové Jana II. Ratibořského. I když mají obě česky psané dílní listiny obdobný charakter, už s ohledem na počty účastníků vedla tato ujednání k rozdílným výsledkům. Zatímco ve druhém z uvedených případů došlo k dosti hlubokému řezu a vznikly dva územní celky, jejichž samostatnost podporovala existence vlastních zemských úřadů v Ratiboři i v mezitím (roku 1422) nazpět získaném Krnově, u Opavska se čtyři soběstačné díly daly vytvořit jen stěží. Ostatně se zdá, že jistá míra společné vlády (determinovaná již existencí jednotného zemského práva a institucí) byla v intencích vývoje a v souladu s nabádáním k bratrské soudržnosti, zakotveným v Přemyslově závěti z roku 1433. Během krátké doby sice došlo k částečnému překonání územněsprávního rozdrobení, když Václav II. spojil ve svých rukou dva ze čtyř dílů a zbylé dva spravovali ve vzájemné shodě Vilém I. a Arnošt I., ani to ale podle všeho nevedlo k odcizování těchto částí. Mimo jiné zřejmě i proto že Václavův díl nebyl teritoriálně souvislý (kromě dílu města Opavy k němu patřilo jižně od ní položené panství Hradec, a naopak výrazně severněji situované Hlubčicko).

Existovalo tedy v 15. století knížectví krnovské, resp. hlubčické? Zatímco v období raně novověké se již lze v panovnícké kanceláři setkat s poměrně vyspělým státoprávním uvažováním a odpovědi na podobné otázky není těžké nalézt v textu pragmatických písemností, středověké prameny jsou v tomto ohledu mnohem méně vstřícné. Státoprávní situaci je tak třeba pokoušet se pojmenovat na základě nepřímých a v mnoha případech také nejednoznačných důkazů. O Krnovsku tak lze prohlásit, že podle všech relevantních ukazatelů bylo od roku 1437 opět samostatným lenním knížectvím, i když název Krnovské vévodství se prosazoval pomalu. Zpočátku mimo jiné i díky spojení s rybnickým panstvím, odděleným od historického Ratibořska, kdy právě rybnický hrad plnil ve vztahu k Mikulášovi VI. rezidenční funkci. Po dalším dělení v roce 1465 se državy ratibořské

primogenitury rozpadly na tři samostatné státoprávní celky – Krnovsko (k němuž zůstávalo připojeno původně ratibořské panství Vladislav), Rybnicko a samotné Ratibořsko. Státoprávní svébytnost Krnovska jako lenního knížectví České koruny, počítaného mezi knížectví hornoslezská, pak trvala až do poloviny 19. století, i když s poněkud pozměněným obsahem od rozdělení Slezska v roce 1742.

Pokud jde o Hlubčicko, zde lze zřejmě za svým způsobem zlomový považovat moment (jehož přesná datace není známa, snad k tomu došlo v roce 1463), kdy Jan IV. Opavský prodal králi Jiřímu z Poděbrad a jeho synům panství Hradec a díl města Opavy a ponechal si právě jen hlubčické teritorium. Jak pro Poděbrady, kteří z pochopitelných důvodů neprahli po narušení své suverenity, tak pro samotného knížete Jana nebylo perspektivní považovat nadále Hlubčicko za součást Opavska, ale mnohem praktičtější bylo nahlížet na něj jako na svébytný státoprávní celek. Vzhledem k tomu, že šlo o území geograficky velmi omezené, nevytvořila se tu již vlastní zemská správa. Dostí zajímavá je ale hypotéza, že právě v souvislosti s „vyšachováním“ knížete Jana z opavských záležitostí začaly být hlubčické statky ve větší míře zapisovány nikoli do opavských, nýbrž do krnovských zemských desk. Bezdětnou smrtí předposledního příslušníka opavské přemyslovské sekundogenitury (posledním zůstal jeho bratranec Přemysl III., farář v Mödlingu u Vídně, který zemřel o deset let později¹⁸⁰) ztratila další existence Hlubčického vévodství své politické opodstatnění. Z pragmatických důvodů ho uvedl ještě král Matyáš v roce 1487 (po boku Krnovského vévodství) v listině o budoucím zajištění snoubenky svého jediného potomka, stejně tak se k němu přihlásili ještě Šelmberkové v roce 1506. Fakticky bylo ale Hlubčicko v 16. století zcela integrováno do Krnovského vévodství a jeho samostatná existence tak tak zůstala omezena na dobu jen o málo přesahující dvě desetiletí.¹⁸¹

Nelze samozřejmě na závěr nezdůraznit, že juristicky laděná analýza vrcholně a pozdně středověkých poměrů může poučenému čtenáři zavánět anachronismem a do jisté míry se zabírá problémy, jejichž naléhavost současníci mnohdy zřejmě nijak výrazně nepocíťovali. Na druhou stranu se ale zdá nepochybné, že právní historie s ohledem na své zaměření nemůže resignovat na snahu o precizní a systematické popsání právních poměrů v minulých epochách, přičemž zpětná projekce současných paradigmat a terminologie nemusí nutně znamenat metodický lapsus, je-li užívána v kontextu dobového vnímání a uvažování. Každopádně se sluší zdůraznit, že středověké a raně novověké dějiny Opavska a Krnovska a vedlejších zemí Koruny české vůbec patří k málo akcentovaným předmětům zájmu české historiografie a že pro další právněhistorický výzkum se tu otevírají široké prostory. Z tohoto pohledu je třeba předkládanou studii chápat pouze jako jakousi jeho dílčí prolegomenu.

¹⁸⁰ O něm naposledy blíže MĚŘÍNSKÝ, Z. Marginálie k životním osudům Přemysla III. Opavského. In: DOLEŽALOVÁ, E. – ŠIMŮNEK, R. (eds.). *Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007, s. 423–437.

¹⁸¹ Nelze tedy souhlasit s tím, že Hlubčicko „bildete ... 1365–94 und 1434–82 ein eigenes Fürstentum“, jak tvrdil WECZERKA, *Handbuch der historischen Stätten*, s. 276.

Mnichovská dohoda z roku 1619

Václav Valeš

*Fakulta právnická, Západočeská univerzita v Plzni
Kontaktní e-mail: vales.vaclav@seznam.cz*

The Treaty of Munich of 1619

Abstract:

This article describes the origin, content and consequences of the treaty of Munich of 8th October 1619. This treaty was concluded between Holy Roman Emperor Ferdinand II and the Bavarian Duke Maximilian I. Under this agreement, Bavaria helped reactivate the Catholic League, which provided assistance to the Habsburg dynasty for the liquidation of the Bohemian revolt (1618–1620). Bavaria obtained the Palatinate linked to the Electoral title under this agreement as a compensation.

Keywords:

Holy Roman Empire of the German Nation; Bavaria; Palatinate; Catholic League; Ferdinand II (1619–1637); Maximilian I (1597/1598–1651); Electors; Bohemian Revolt (1618–1620)

Klíčová slova:

Svatá říše římská národa německého; Bavorsko; Falc; Katolická liga; Ferdinand II. (1619–1637); Maxmilián I. (1597/1598–1651); kurfiřti; české stavovské povstání (1618–1620)

DOI: 10.14712/2464689X.2019.4

Úvod

Pokud se v českém prostředí použije termín „mnichovská dohoda“, bez dalšího případně čtenáři či posluchači zcela automaticky na mysl osudný dokument podepsaný „o nás bez nás“ v bavorském hlavním městě v noci z 29. na 30. září 1938 zástupci Německa, Itálie, Francie a Spojeného království, který zlikvidoval první Československou republiku a na následujících sedm let vydal český národ na milost a nemilost Hitlerovi. Existuje

však také mezinárodní smlouva téhož jména, která byla sjednána dne 8. října 1619 mezi římsko-německým císařem Ferdinandem II. (1619–1637) a bavorským vévodou Maxmiliánem I. (1597/1598–1651), jež ovlivnila tok českých dějin nikoli na necelých sedm let jako diktát velmocí z roku 1938, ale téměř na tři století. Zatímco v češtině se označení těchto dvou právních památek příliš neliší, v němčině ano (*Münchner Abkommen* 1938, *Münchner Vertrag* 1619). Následující pojednání je věnováno příčinám vzniku, analýze obsahu a důsledkům důležité, přesto však opomíjené nebo jen několika slovy zmiňované mnichovské dohody z roku 1619.

Diplomatická předehra

Když dne 23. května 1618 třetí pražská defenestrace odstartovala válku českých evangelických stavů proti katolické dynastii Habsburků, bylo od počátku zřejmé, že nepůjde o konflikt lokální, ale že bude mít evropskou dimenzi. Obě zneprátelené strany kromě zahájení zbrojení začaly usilovat o co nejširší zahraniční podporu – pražská direktorská vláda především mezi svými souvěrci luteránského či reformovaného vyznání, Vídeň u mocností katolických. V tomto směru byli císař Matyáš (1611–1619) a po jeho smrti dne 20. března 1619 jeho nástupce Ferdinand Štýrský vždy o krok napřed, neboť mohli s jistotou spoléhat na pomoc svých španělských příbuzných. Mimořádné úsilí pak oba bloky věnovaly státům, které v té době sousedily se zeměmi Koruny české. Českým stavům sice poskytl pomoc rýnský falckrabě Fridrich V. z dynastie Wittelsbachů, jemuž patřila rovněž Horní Falc, ovšem sympatie, natož podporu jeho bavorského souseda a příbuzného vévody Maxmiliána I., horlivého katolíka, z podstaty věci získat nemohly. Mnichov se však zpočátku odmítavě stavěl i k nabídkám Habsburků, kteří před nedávnem fakticky pohřbili jeho projekt Katolické ligy. Tento spolek německých knížat vznikl ve dnech 3.–10. července 1609 pod bavorským předsednictvím jako protiváha Protestantské unie založené o rok dříve,¹ ale Vídeň v něm i přes ideovou spřízněnost spatřovala nebezpečné mocenské ohnisko ohrožující její postavení. Právě její tlak vedl roku 1616 Maxmiliána Bavorského ke složení hodnosti představeného Katolické ligy, resp. její hornoněmecké části, což spolu s rivalitou mezi touto a rýnskou složkou reprezentovanou arcibiskupstvím mohučským vedlo k jejímu faktickému zániku. To Bavorsko nutně chápalo jako křivdu, k jejíž nápravě otevřelo české stavovské povstání a s ním spojená tíseň habsburského tábora prostor. Tato taktika totiž dávala vévodovi Maxmiliánovi I. možnost zvyšovat svou cenu a stupňovat své politické a územní požadavky.

Úkolu přesvědčit bavorského vévodu, aby svůj stávající zdrženlivý postoj přehodnotil, se ujal sám Ferdinand Štýrský. Ten dne 11. července 1619 s početným doprovodem vyrazil z Vídně do Frankfurtu nad Mohanem, kde se tradičně scházeli kurfiřti k volbě římského krále, a po osmi dnech dorazil do Mnichova.² Maxmilián I. při jeho uvítání měl patrně možnost spatřit rovněž jeho dceru Marii Annu Habsburskou (1610–1665), v té době devítiletou, která se roku 1635 stane jeho druhou manželkou. Tomuto dynastickému sňatku nijak nebude překážkou věkový rozdíl mezi oběma partnery, který bude činit 27 let, ani jejich dvojnásobný blízký příbuzenský vztah, který bude řešen dispenzí. Matkou Ferdinanda II. totiž byla Marie Anna Wittelsbašská (1551–1608), dcera bavorského vévody Albrechta V.

¹ NÖHBAUER, H. F. *Die Chronik Bayerns*. Dortmund: Chronik-Verlag, 1987, s. 207.

² GINDELY, A. *Dějiny českého povstání. Díl II*. Praha: F. Tempský, 1878, s. 109–110.

(1550–1579), jehož byl Maxmilián I. vnukem. Další Marie Anna (1574–1616), dcera bavorského vévody Viléma V. (1579–1597/1598) a zároveň sestra Maxmiliána I., byla roku 1600 provdána za Ferdinanda Štýrského, jemuž roku 1608 porodila následníka trůnu Ferdinanda III. Navíc se nově zvolený a korunovaný císař a bavorský panovník osobně znali ze studií na univerzitě v Ingolstadt, která byla spravována jezuiti. V neposlední řadě se oba cítili být povinni spolupracovat při obhajobě katolické víry a společně pocítovali averzi vůči jiným vyznáním, o čemž svědčil výrok připisovaný Ferdinandovi II., totiž že lepší je poušť než země plná kacířů,³ s nímž se Maxmilián I. absolutně ztotožňoval. Jejich červencové setkání bylo patrně pouze kratičké, neboť již dne 28 července 1619 dorazil Ferdinand II. do Frankfurtu nad Mohanem, kde byl o měsíc později zvolen a dne 9. září 1619 v chrámu sv. Bartoloměje korunován římským císařem. Kolegium volitelů při tomto aktu odmítlo jakékoli nároky českých evangelických stavů na dispozici s kurfiřtským hlasem Království českého, Ferdinandovi II. dokonce odevzdal hlas i zástupce Fridricha V., falckraběte rýnského, který byl ve dnech 26. a 27. srpna 1619 zvolen a vyhlášen novým českým panovníkem.

Když se nový císař vracel z úspěšné frankfurtské mise zpátky do Vídně, navštívil Maxmiliána I. v bavorské metropoli na počátku října 1619 podruhé. Diplomatická jednání, která při této příležitosti ve dnech 2.–5. října 1619 proběhla, byla mnohem intenzivnější než sondování terénu před několika měsíci. Císařská i bavorská strana na ně delegovala vždy po dvou zástupcích. Za Ferdinanda II. jednal jeho zkušený diplomat Jan Oldřich z Eggenberku (1568–1634), jemuž asistoval dvorský místokancléř Linhart z Götze (1561–1640), na počátku téhož roku ustanovený a dosud ještě nevysvěcený biskup lavantský. Bavorský vévoda zastupováním pověřil dva členy své tajné rady – hraběte Jana z Hohenzollernu-Sigmaringenu (1578–1638) a Viléma Jochera (1565–1636), svého experta v oblasti práva. Tuto čtveřici pak doplnil ještě Eitel Fridrich z Hohenzollernu-Sigmaringenu (1582–1625), probošt kolínské katedrální kapituly a nejvyšší hofmistr kolínského metropolitů Ferdinanda (1612–1650), což byl mladší bratr Maxmiliána I. Ten zastupoval nejen Kolín nad Rýnem, ale také tehdejšího arcibiskupa mohučského Jana Schweikharda z Kronbergu (1604–1626) a jeho trevírského kolegu Lothara Metternicha (1599–1623). Není bez zajímavosti, že tento zmocněnec tří duchovních kurfiřtů v duchovní sféře záhy překonal své zmocnitel – díky habsburským přímluvám byl Eitel Fridrich papežem Piem V. (1605–1621) v lednu 1621, tedy těsně před jeho smrtí, jmenován kardinálem, roku 1622 jej jeho nástupce Řehoř XV. (1621–1623) zařadil do nově zřízené kongregace pro šíření víry (*Congregatio de Propaganda Fide*) a roku 1623 byl zvolen osnabrückým biskupem.

Výsledkem práce této konference byla dohoda, označovaná podle místa svého vzniku jako mnichovská.⁴ Je datována dnem 8. října 1619, ačkoli Ferdinand II. ji ratifikoval až 13. října 1619. Z formálního hlediska jde o dokument skládající se z rozsáhlé preambule, šesti článků a stručného závěrečného ustanovení. Právě to obsahuje informaci, že byl osobně zpečetěn a vlastní rukou podepsán císařem Ferdinandem II. a vévodou Maxmiliánem I.

³ ALBRECHT, G. – PRINZ VON BAYERN, L. *Ohne Bayern kein Bier. Ohne Bier kein Bayern*. München: Volk Verlag, 2016, s. 174.

⁴ ZIEGLER, W. (ed.). *Dokumente zur Geschichte von Staat und Gesellschaft in Bayern. Abteilung I. Band 2. Altbayern vom Frühmittelalter bis 1800*. München: C. H. Beck, 1992 (dále jen „Dokumente I/3/2“), č. 204, s. 862–865; LORENZ, G. (ed.). *Quellen zur Vorgeschichte und zu den Anfängen des Dreißigjährigen Krieges*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1991, č. 65, s. 398–407.

Jak již bylo naznačeno, na jeho vypracování se podílel také Eitel Fridrich z Hohenzollernu-Sigmaringenu jako vyslanec tří porýnských duchovních kurfiřtů. Jeho podpis na mnichovské dohodě z roku 1619 překvapivě chybí, ačkoli byl výslovně zmíněn v jejím úvodu. Evidentní nesoulad znění preambule a závěru této úmluvy, tedy zda je dvojstranná (Ferdinand II., Maxmilián I.) nebo pětistranná (Ferdinand II., Maxmilián I., tři *electores ecclesiastici*), ve své době patrně nikoho netrápil. Ostatně její ustanovení normativní povahy jednoznačně svědčila o tom, že jde o akt bilaterální, neboť upravoval pouze vztahy mezi císařem na straně jedné a bavorským vévodou na straně druhé. Účast zástupce arcibiskupů z Kolína nad Rýnem, Mohuče a Trevíru při sjednání mnichovské dohody z roku 1619 naznačovala, že hlavní dvě smluvní strany konají s jejich vědomím a požehnáním. Pro úplnost nutno dodat, že v Mnichově byl v době jednání přítomen také španělský velvyslanec při vídeňském dvoře Íñigo Vélez de Guevara, známější spíše jako hrabě de Oñate, který – jak bude naznačeno později – nebyl na počátku října 1619 v bavorském hlavním městě pouhým pasivním pozorovatelem.

Oficiální část

V úvodní části preambule mnichovské dohody z roku 1619 jsou pochopitelně identifikovány smluvní strany. Kupodivu velmi stručná je titulatura Ferdinanda II., který dokonce ani není (na rozdíl od Maxmiliána I.) výslovně jmenován a je označen pouze jako „Jeho Veličenstvo císař římský a také král uherský a český“. Chybí tedy celá řada názvů hodností vztahujících se k alpským zemím i vedlejším součástem Koruny české, kde Ferdinand II. rovněž fakticky či alespoň nominálně vládl. Bavorský vévoda byl sice identifikován svým jménem a zemí, v níž panoval, vynecháno u něj však bylo označení „falckrabě rýnský“, který bavorští Wittelsbachové od 13. století standardně užívali, často dokonce přednostně, byť od roku 1329 mu chyběl reálný obsah. Tyto mezery naznačují, že text vznikl narychlo a že méně podstatné věci a formality byly ponechány stranou.

Úvodní část mnichovské dohody také obsahuje důvod, proč byla sjednána – stalo se tak kvůli naléhavému a extrémnímu nebezpečí, v němž se ocitá řečený císařský majestát a rakouský dům, ale tím i všichni katoličtí stavové císařství a samo katolické náboženství (*de praesentissimo et extremo periculo, in quo praedicta Caesarea Maiestatis ac Domus Austriatica, nec non per hoc omnes Catholici Status Imperii et ipsa Catholica religio versatur*). Samotné nebezpečí sice nebylo specifikováno, ale z dobového kontextu bylo všem zcela jasné, že je dvojího druhu. První z nich bylo české stavovské povstání, které začalo více než před rokem a které ohrožovalo nejdůležitější pozici Habsburků ve střední Evropě. Daleko akutnější však byla hrozba rozšíření odboje také o další země středoevropské monarchie, především o Uhersko. Ferdinandovi II. byla zcela jistě cestou z Frankfurtu nad Mohanem do Mnichova doručena zpráva, že v září 1619 vpadl do Horních Uher sedmihradský kníže Gábor Bethlen, navzdory své notorické nespolehlivosti označovaný jako „nový Mithridates“. Ten díky podpoře místní nekatolické šlechty bez větších problémů prošel se svým vojskem až k Prešpurku, který nejprve oblehl a pak dne 14. října 1619 dobyl.⁵ Ohrožení a následná ztráta velké části habsburských Uher, a to včetně jejich hlavního města, donutily Ferdinanda II. a jeho zástupce při vyjednávání s Bavorskem o parametrech mnichovské dohody k velkým ústupkům, k nimž by pravděpodobně jinak nebyli

⁵ PFISTER, K. *Kurfürst Maximilian I. von Bayern*. München: Ehrenwirth, 1980, s. 130.

ochotni. Prakticky šlo o akceptaci všech zásadních bodů bavorského návrhu předloženého dne 8. října 1619 v německé verzi Vilémem Jochemem.⁶ Mezinárodní dohoda z roku 1619 tak má spíše formu diktátu, jímž také byla.⁷

Za závažné omezení již tak značně oslabené autority císařské moci ve Svaté říši římské národa německého lze považovat souhlas Ferdinanda II. s reaktivací Katolické ligy, jejíž činnost jeho předchůdce Matyáš považoval za nežádoucí a neslučitelnou se Zlatou bulou Karla IV. Tento názor byl obsažen v císařské instrukci vydané z iniciativy kardinála a biskupa Melchiora Khlesla dne 3. dubna 1617 na Pražském hradě.⁸ Bavorsko však v té době členem Katolické ligy nebylo, neboť ji bylo nuceno opustit již dne 14. ledna 1616,⁹ aby však vzápětí (dne 27. května 1617) založilo společně s biskupstvím bamberským, würzburgským a eichstättským, jakož i s proboštvím ellwangenským, její jihoněmeckou verzi.¹⁰ Začátek českého stavovského ovšem donutil Vídeň její negativní postoj radikálně změnit.

Dne 26. ledna 1619 vytvořili v Oberweselu kurfiřti mohučský, trevírský a kolínský spolu s biskupstvím würzburgským, bamberským a špýrským na dobu šesti let defensní spolek na obranu katolické víry,¹¹ čímž fakticky obnovili Katolickou ligu. O zhruba čtyři měsíce později, přesněji dne 31. května 1619, byla vytvořena další hornoněmecká aliance mezi Bavorskem, diecézemi Bamberg, Würzburg, Eichstätt a Augšpurk a proboštvím Elwangen, k níž se dne 20. července téhož roku připojilo také biskupství kostnické,¹² která měla zcela stejný účel jako oberweselská. První spolek vznikl ještě za života císaře Matyáše, druhý až po jeho smrti v období interregna. Habsburkové se proti těmto uskupením nijak nevymezili a jejich zrod pouze vzali na vědomí. Preambule mnichovské dohody z roku 1619 předchází existenci či neexistenci Katolické ligy vůbec neřešila. Obecně a poněkud šroubovaně totiž konstatovala, že bavorský vévoda přebírá plné či snad spíše neomezené vedení katolické obrany a přípravy (*plenarium Directorium Catholicae defensionis et praeparationis*). Císař Ferdinand II. a říšští katoličtí stavové (reprezentováni zástupcem tří duchovních kurfiřtů) byli dokonce postaveni do role těch, kteří Maxmiliána I. o tuto službu žádají.

V návaznosti na preambuli specifikoval čl. I. mnichovské dohody z roku 1619, že římsko-německý panovník, resp. vídeňská (rakouská) větev habsburské dynastie, a říšští katoličtí stavové jsou povinni zamezit, aby bavorskému vedení Ligy v boji proti jejich nepřátelům byla kladena jakákoli omezení, a naopak zajistit mu v jeho úsilí svou maximální součinnost. Protihodnota byla celkem zřejmá – Maxmilián I. se zavázal, že za příspěvky členů Katolické ligy najme vojsko a, pokud mu to dovolí jeho bezpečnost a bezpečnost jeho spojenců, jím bude pomáhat císaři.¹³

⁶ *Dokumente I/3/2*, č. 203, s. 860–862.

⁷ HEILIGSETZER, G. Die Bayern in Oberösterreich (1620–1628). In: GLASER, H. (ed.). *Um Glauben und Reich. Kurfürst Maximilian I.* München: Hirmer Verlag, 1980, s. 417.

⁸ *Dokumente I/3/2*, č. 194, s. 839–840.

⁹ *Dokumente I/3/2*, č. 192, s. 828–836.

¹⁰ *Dokumente I/3/2*, č. 195, s. 841–845.

¹¹ WEISS, D. J. (ed.). *Germania sacra. Die Bistümer der Kirchenprovinz Mainz. Das exemte Bistum Bamberg 3. Die Bischofsreihe von 1522 bis 1693.* Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2000, s. 367.

¹² NEUER-LANDFRIED F. *Die Katholische Liga. Gründung, Neugründung und Organisation eines Sonderbundes 1608–1620.* Kallmünz: Michael Lassleben, 1968, s. 166–168.

¹³ KOŘÁN, J. a kol. *Dějiny Čech a Moravy nové doby. Díl druhý.* Praha: L. Mazáč, 1940, s. 442.

Mnichovská dohoda z roku 1619 tak bez jakýchkoli pochybností vyjadřovala souhlas panovníka Svaté říše římské národa německého s fungováním vojenské aliance, která mu nebyla přímo podřízena a vystupovala spíše jako jeho partner a spojenec. Po jejím uzavření nic nebránilo konání sjezdu katolických říšských knížectví, který se sešel dne 5. prosince 1619 ve Würzburgu. Tento kongres byl obeslán jak zástupci oberweselského, tak hornoněmeckého spolku. Nešlo zdaleka o všechny státy Svaté říše římské národa německého, v nichž byl katolicismus státním náboženstvím. Své zástupce do Würzburgu nevyslalo mj. biskupství pasovské, v němž vládl biskup Leopold V. (1598–1625), bratr Ferdinanda II., biskupství freisinské, u něhož byla averze jeho ordinářů vůči Bavorsku větší než ochota hájit konfesní zájmy, velice ambivalentně se chovalo rozlehlé arcibiskupství salcburské, které – byť se od roku 1619 (poprvé ve dnech 25.–30. srpna 1619 v Eichstättu) účastnilo sjezdů hornoněmecké partikulární části Katolické ligy – bylo zdrženlivé k užší formě spolupráce, nezapojilo se ani proboštství berchtesgadenské, byť v jeho čele stál Ferdinand Bavorský, bratr Maxmiliána I. a zároveň arcibiskup kolínský, biskup lutyšský, hildesheimský, münsterský a paderbornský a také opat malmédsko-stabelský (až na Kolín nad Rýnem ostatní jeho državy zachovávaly neutralitu).

Dne 14. prosince 1619 byla ve Würzburgu ratifikována dohoda o kooperaci oberweselské a hornoněmecké části Katolické ligy.¹⁴ Předpokládalo se, že bude účinná šest měsíců, následně však byla prodlužována. Bylo ujednáno, že v čele této organizace budou společně mohučský arcibiskup a říšský kancléř Jan Schweikhard z Kronbergu a bavorský vévoda Maxmilián I., přičemž vedení vojenských operací bylo svěřeno pouze druhému jmenovanému. Bavorský panovník ovšem faktické velení přenechal generálu Janu Tserclaemu Tillymu, který se již osvědčil jak v habsburských (před rokem 1610), tak ligistických a bavorských službách (po roce 1610).¹⁵ Za zvlášť důležité pak lze označit stanovení velikosti alianční armády. Ta měla mít celkem 21 000 pěších a 4 000 jízdních vojáků, přičemž na jednotlivé členy Katolické ligy byly rozepsány přesné kvóty. Na Bavorsko připadlo najmutí a financování 6 000 pěšáků a 1 000 rejtářů, stejný počet pak mělo zabezpečit oberweselské direktorium, hornoněmečtí členové pak měli vypravit 7 000 pěších a 1 800 jízdních, zbytek (2 000 pěších a 200 jízdních) bavorský říšský kraj. Nakonec byla ligistická armáda ještě o něco větší.

V ustanovení čl. II. mnichovské dohody se císař a jeho dynastie zavazovali, že nebudou bez vědomí Bavorska vyjednávat a korespondovat s nepřítelem, obecně označeným jako protestanti (*Protestantes*). Tím byli patrně míněni jak evangeličtí stavové čeští, tak také říšští. S těmito subjekty nesměl císař bez vědomí, vůle a součinnosti Mnichova uzavřít žádnou dohodu, zvláště ne mírovou ani o dočasném klidu zbraní. Vídeň se tak fakticky ve značném rozsahu zřekla samostatné říšské politiky.

Čl. III. mnichovské dohody z roku 1619 řešil otázku válečných náhrad. Latinsky sepsaná mezinárodní dohoda v tomto případě užívá německý termín *Landschaden*, tedy újmy způsobené zemi. Tím byly míněny nejen škody eventuálně způsobené Bavorsku vpádem cizích vojsk, ale rovněž náklady, které vyplývaly z jeho členství v Katolické lize. Povinnou osobou byl v tomto případě opět nejen samotný Ferdinand II., který mnichovskou

¹⁴ *Dokumente I/3/2*, č. 211, s. 874–879.

¹⁵ HARTMANN, P. C. *Bayerns Weg in die Gegenwart. Vom Stammesherzogtum zum Freistaat heute*. Regensburg: Friedrich Pustet, 1989, s. 228.

dohodu uzavřel, ale také celá rakouská větev habsburské dynastie (*Caesarea Sua Maiestatis cum tota sua Domo*). Maxmilián I. si vymínil více než přiměřenou záruku, že tento závazek bude splněn. V současné české historické literatuře se vícekrát vyskytl názor, že mnichovskou dohodou z roku 1619 se Vídeň zavázala Mnichovu za jeho pomoc zastavit Horní Rakousy.¹⁶ Tak tomu nakonec skutečně bylo, nicméně ujednání z roku 1619 se o tomto arciknížectví vůbec nezmiňovalo a rozsah zástavního práva definovalo mnohem šířeji – mohlo jít dokonce o rakouské země jako takové, což byly nejen Rakousy Horní, ale také Dolní, Korutany, Štýrsko, Kraňsko, Tyrolsko a državy ve Švábsku. Bavorsko jistě mělo k Hornímu Rakousku geograficky nejbliže, totéž však lze konstatovat i o Tyrolsku. Většina této země byla ostatně bavorská do 11. století, Wittelsbachové v ní posléze panovali v letech 1342–1363, některé její části (Kitzbühel, Rattenberg, Kufstein) pak drželi až do roku 1505.¹⁷

Přesná specifikace zástavy byla provedena až s odstupem půldruhého roku. Listinou ze dne 8. března 1621 císař Ferdinand II. upřesnil, že Maxmilián I. zastavuje arciknížectví Rakousy nad Enží (*Erzherogthumb Österreich ob der Enns*),¹⁸ jehož hranice překročila ligistická vojska dne 24. července 1620,¹⁹ aby v něm pacifikovala stavovskou revoltu. Tuto část alpských držav, kterou se bavorský vévoda jako budoucí zástavní věřitel zavázal odejmout nepřátelským silám, měl dle čl. V. mnichovské dohody z roku 1619 užívat do doby, dokud mu nebudou kompenzovány všechny náklady a škody. Po tuto dobu měla být Maxmiliánem I. a jeho dědici respektována veškerá zeměpanská práva Habsburků k těmto držávám,²⁰ zvláště pak komorní příjmy ze solního, horního a celního regálu (*Bona Principis Cameralia haec: salinae, fodinae et telonia*). Význam tohoto ustanovení, které alespoň částečně chránilo hospodářské zájmy císaře, však silně znehodnocoval dovětek, že toto ujednání neplatí, pokud ostatní příjmy [ze zemí tvořících zástavu] nebudou k náhradě škod dostatečné (*nisi ad dictam restitutionem alia bona non suffecerint*). Tuto skvělou příležitost si Maxmilián I. nenechal ujít a navzdory nářkům císaře Ferdinanda II. neváhal sáhnout na zisky z hornorakouských solních dolů.²¹ Na mnichovskou dohodu z roku 1619 ve věci zástavních práv navázala úmluva uzavřená dne 6. dubna 1623 v Řezně,²² kterou byla vyčíslena výše dluhů Ferdinanda II. vůči Maxmiliánovi I. částkou 12 miliónů zlatých. Do jejího vypořádání (o tom, že by mohla být tato astronomická částka splacena, nemohl nikdo uvažovat) mělo Bavorsko podržet kromě Horních Rakous také Horní Falc, přičemž na každou z těchto zemí připadalo 6 miliónů zlatých. V následujících pěti letech narostla dlužná částka úročená 5 % ročně o další milión zlatých. Zbývá dodat, že ujednání o Horní Falci z roku 1623 šlo jednoznačně nad rámec mnichovské dohody z roku 1619, která připouštěla pouze zástavu rakouských zemí, nicméně ani jedné ze stran to nijak

¹⁶ VEBER, V. a kol. *Dějiny Rakouska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 270–271; UHLÍŘ, D. *Drama Bílé hory. Česká válka 1618–1620*. Brno: Press, 2017, s. 71; KUČERA, J. P. 8. 11. 1620. *Bílá hora. O potracení starobylé slávy české*. Praha: Havran, 2003, s. 121.

¹⁷ HARTMANN, c. d., s. 110, s. 112 a s. 212.

¹⁸ *Dokumente I/3/2*, č. 223, s. 896–897.

¹⁹ KAVKA, F. *Bílá hora a české dějiny*. Praha: Garamond, 2003, s. 261.

²⁰ NEUER-LANDFRIED, c. d., s. 179.

²¹ FRANZ. *Die Politik Maximilians I. von Bayern und seiner Verbündeten 1618–1951. Erster Teil, Erster Band. Januar 1618 – Dezember 1620*. München – Wien: R. Oldenbourg, 1966, s. 246.

²² *Dokumente I/3/2*, č. 241, s. 939–943.

nevadilo – pro Ferdinanda II. to bylo výhodné, neboť Horní Falc nepatřila k jeho dědičným državám, Maxmilián I. pak dostal do držení území, které hodlal spojit s Bavorskem.

Mnichovská dohoda z roku 1619 v čl. IV. počítala rovněž s eventualitou, že spojenecká aliance Vídeň – Mnichov v konfrontaci s českými evangelickými stavy a jejich spojenci neuspěje a že bavorský vévoda v boji přijde o své državy či jejich část. Pro ten případ bylo dohodnuto, že mu císař Ferdinand II. poskytne účinnou pomoc ve znovudobytí příslušného území a pokud to nebude možné, že mu ze svých alpských zemí postoupí rovnocennou náhradu. Ferdinand II. v tomto případě nepřímo projevil, že k jednotlivým částem svého dědictví po císaři Matyášovi má odlišný vztah a že jsou mu bližší spíše země české než rakouské, byť při jeho úvahách evidentně rozhodovalo hledisko ekonomické. Tento přístup však neměl dlouhého trvání, neboť tentýž panovník již dne 21. března 1620 dohodou s kurfiřtem Janem Jiřím slíbil Sasku jako kompenzaci za přechod do císařského tábora obě Lužice,²³ integrální součást Koruny české.

Konečně v ustanovení čl. VI. mnichovské dohody z roku 1619 smluvní strany společně konstatovaly, že pokládají za nezbytné a vhodné, aby velitel císařského vojska (v textu nejmenován, míněn Charles Bonaventure de Longueval, hrabě Buquoy) udržoval spojení a písemný kontakt s Maxmiliánem Bavorským. Ke škodě věci nebyl nijak upraven vztah mezi velením ligistické a císařské armády. Když pak dne 8. září 1620, přesně jedenáct měsíců po uzavření mnichovské dohody z roku 1619, došlo u Oberndorfu v Dolním Rakousku ke spojení těchto vojsk²⁴ a společnému tažení přes jižní a západní Čechy k hlavnímu městu Království českého, docházelo mezi nimi k mnoha konfliktním situacím. Generál Buquoy považoval jakoukoli formu podřízenosti za osobní ponížení, tím spíše, že Maxmilián I. byl spíše politik než voják. Rozpory v kolektivním stylu vedení císařsko-ligistickou armády však bledly ve srovnání s řízením vojsk protivníka, v němž se střetávalo daleko více osob a zájmů (Kristián z Anhaltu, Jindřich Matyáš Thurn, Jiří Fridrich Hohenlohe, Petr Arnošt z Mansfeldu, Jan Jiří Krnovský, Gábor Bethlen).

Tajná část

Mnichovská dohoda z roku 1619 však měla kromě písemné části ještě jednu neveřejnou. Ta dokonce neměla ani písemnou formu. Nejdůležitější ústupky totiž císař Ferdinand II. učinil Maxmiliánu I. pouze ústně, když slíbil bavorskému vévodovi, že na něj přeneše falckou kurfiřtskou hodnost a že mu postoupí ta území, která dobude na Fridrichovi V.²⁵ Mezi smluvními stranami evidentně existovala obava, že tato ujednání budou vnímána jako kontroverzní a že jejich předčasné prozrazení by mohlo být využito proti nim. U obou je třeba se zastavit a zmínit se o nich podrobněji.

Získání kurfiřtské hodnosti bylo pro bavorské Wittelsbachy mimořádně důležitou záležitostí. Ačkoli jejich dědičné državy patřily k nejrozsáhlejším světským knížectvím ve Svaté říši římské, byli z exkluzivního klubu volitelů panovníka tohoto státního útvaru vyloučeni roku 1356 Zlatou bulou Karla IV. (kap. 4, čl. 1).²⁶ Toto uspořádání pokládali

²³ HOENSCH, J. *Geschichte Böhmens*. München: C. H. Beck, 1987, s. 222.

²⁴ CHALINE, O. *Bílá hora*. Praha: Univerzita Karlova, 2013, s. 113.

²⁵ KRAUS, A. *Geschichte Bayerns. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2013, s. 238.

²⁶ FRITZ, W. D. (ed.). *Monumenta Germaniae Historica. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum. Tomus XI*. Weimar: Böhlau, 1978–1992, s. 581.

za nespravedlivé, neboť v letech 1214–1329 měli v držení Horní i Dolní Falce a otázku dispozic s kurfiřtským hlasem s nimi spojeným upravili rodinnou dohodou ze dne 4. srpna 1329 uzavřenou v italské Pavii (*Hausvertrag von Pavia*).²⁷ Dle jejího čl. VII. se mělo právo na volbu římského krále střídát mezi hornobavorskou a falckou větví wittelsbašské dynastie, které se zároveň rozdělily o území, které ovládaly. Účastníkem této úmluvy a zároveň jejím garantem byl římský císař Ludvík IV. Bavor (1314–1347), který byl od roku 1294 falckrabím rýnským a vévodou hornobavorským, od roku 1340/1341 pak i dolnobavorským. Karel IV. ovšem úmyslně bavorské Wittelsbachy pominul a dal přednost jejich falckým příbuzným, z jejichž rodu pocházela jeho druhá manželka Anna.

Panující bavorská dynastie ovšem v roce 1619 kurfiřtským hlasem již disponovala, byť nebyl spojen s jejími dědičnými državami. Roku 1582 totiž odpadl od katolické víry kolínský arcibiskup a kurfiřt Gebhard Truchseß z Waldburgu-Trauchburgu, který se následně pokusil prosadit s pomocí nizozemských stavů ve svých porýnských državách reformaci.²⁸ To bylo zcela v rozporu se zásadou stanovenou v augšpurském náboženském míru z roku 1555, totiž že katolické vyznání v církevních říšských knížectvích je neměnné (*reservatum ecclesiasticum*).²⁹ Papež Řehoř XIII. proto arcibiskupa dne 1. dubna 1583 suspendoval a exkomunikoval, načež kolínská katedrální kapitula dne 23. května 1583 zvolila novým metropolitou Arnošta, bratra bavorského vévody Viléma V. a biskupa freisinského (od 1566), hildesheimského (od 1573) a lutyšského (od 1581), jakož i opata malmédsko-stabelského (od 1581).³⁰ Následujících téměř 200 let, až do roku 1761, zůstalo arcibiskupství kolínské spolu s dalšími dolnoněmeckými biskupstvími pevně v rukou bavorských princů, kteří vykonávali biskupské funkce.³¹ Dlouhodobé ovládnutí Kolína nad Rýnem, označovaného jako bavorská sekundogenitura (*bayerische Sekundogenitur*),³² však Mníchovu nestačilo.

Někdy na přelomu září a října 1619 sepsal Kryštof Gewold, tajný sekretář Maxmiliána I., právní stanovisko, které mělo dokazovat nárok bavorských Wittelsbachů na udělení kurfiřtské hodnosti.³³ Na prvním místě samozřejmě zmínil pavijskou úmluvu, připomenul také neurčité sliby učiněné Bavorsku v této věci římskými císaři, zvláště pak Karlem V. (1519–1556) v roce 1546. Tehdy během války se šmalkaldským spolkem totiž římsko-německý císař připustil řezenskou smlouvou ze dne 7. června 1546 možnost translace kurfiřtské hodnosti z Falce na Bavorsko, jemuž tehdy vládl Vilém IV. (1508–1550), nakonec ji však neprovedl.³⁴ Gewoldův elaborát byl zcela jistě použit při jednáních předcházejících uzavření mnichovské dohody na počátku října 1619.

²⁷ AY, K.-L. (ed.). *Dokumente zur Geschichte von Staat und Gesellschaft in Bayern. Abteilung I. Band 2. Altbayern vom Frühmittelalter bis 1800. Altbayern von 1180 bis 1550*. München: C. H. Beck, 1977, č. 66, s. 124–128.

²⁸ LUTZ, H. *Reformation und Gegenreformation*. München – Wien: R. Oldenbourg, 1982, s. 77.

²⁹ CAMPENHAUSEN, A. *Staatskirchenrecht*. München: C. H. Beck, 1996, s. 15.

³⁰ LOJEWSKI, G. *Bayerns Kampf um Köln*. In: GLASER, c. d., s. 44.

³¹ BAUR, A. *Kleine bayerische Kirchengeschichte*. Donauwörth: Ludwig Auer, 1964, s. 66.

³² BOSL, K. *Bayerische Geschichte*. München: W. Ludwig Buchverlad, 1990, s. 159.

³³ *Dokumente I/3/2*, č. 206, s. 855–868.

³⁴ HUBENMEISTER, B. *Bayerische Geschichte*. Rosenheim: Rosenheimer, 2013, s. 216–217; LANZINER, M. 25. Februar 1623. Die Regensburger Deputationstag. Bayern wird Kurfürstentum. In: SCHMID, A. – WEINGAND, K. (eds.). *Bayern nach Jahr und Tag. 24 Tage aus der bayerischen Geschichte*. München: C. H. Beck, 2007, s. 257.

Ferdinand II. jistě nebyl z návrhu na podstatnou změnu základního předpisu upravujícího říšské záležitosti nadšen. Krizový stav, v němž se nacházel, mu však nedával na vybranou. Slib, že na Maxmiliána I. přenese falckou kurfiřtskou hodnost, přesto učinil a nakonec také dodržel, byť byl učiněn ústně a neveřejně. O tom, co jej k tomu vedlo, nejlépe svědčí písemnost jeho kanceláře ze dne 14. října 1619.³⁵ Příslušný písař, který ji koncipoval, v původní verzi napsal, že rozhodnutí o translaci kurfiřtského hlasu z Falce na Bavorsko, učinil Ferdinand II. „bezpochyby pobídnut od Boha“ (*a Deo absque dubio impulsus*). V tomto místě jej však panovník opravil a instruoval jej, aby příslušnou formulaci změnil „na radu vyslance krále“ (*ex consilio Legati Regis*), čímž minil španělského velvyslance hraběte Oñata.³⁶ Čerstvě zvolený císař tímto krokem překročil své právem stanovené kompetence a věděl dobře, že tím proti sobě patrně poštvě německá knížata bez ohledu na jejich konfesi, nicméně se zřetelem na svou choulostivou situaci neměl jinou volbu.³⁷ Na druhou stranu nešlo o první případ tohoto druhu. Jako precedens, na který Maxmilián I. musel upozornit, bylo možné označit obměnu kurfiřtského hlasu, k níž došlo v rámci dynastie saských Wettinů roku 1547 na říšském sněmu v Augšpurku. Tehdy byl hlas volitele panovníka Svaté říše římské národa německého odňat Janu Fridrichovi I., vůdci šmalkaldského spolku poraženého krátce předtím v bitvě u Mühlbergu (24. dubna 1547) z ernestinské větve saského vládnoucího rodu, a předán jeho příbuznému Mořicovi z albertinské linie, který byl straníkem císaře Karla V.³⁸

To, že bavorský vévoda aspiruje na kurfiřtskou hodnost, tehdejší Evropa zaregistrovala o několik měsíců později. Dne 16. května 1620 vydal Ferdinand II. ve Vídni ve prospěch Maxmiliána I. privilegium *de non appellando*,³⁹ jímž Bavorsko vyňal z pravomoci říšského komorního soudu. Této výsadě se ve Svaté říši římské národa německého netěšil nikdo jiný než kurfiřti. V této listině se v označení Maxmiliána I. objevuje, dokonce na prvním místě, titul falckrabího rýnského (*Pfaltzgraue bey Rhein*), vynechaný v mnichovské dohodě z roku 1619, který začínal nabývat na důležitosti.

Nezbytnou podmínkou pro změnu v kolegiu kurfiřtů bylo to, že falckrabě Fridrich V. na sebe přijetím svatováclavské koruny uvalí říšskou klatbu. Tato skutečnost záhy nastala. Rýnský falckrabě totiž začal používat český královský titul ode dne 23. října 1619, kdy se ve Waldsassenu setkal s deputací konfederovaných stavů,⁴⁰ následně pak byl ve dnech 4.–7. listopadu 1619 spolu s chotí Alžbětou Stuartovnou korunován.⁴¹ Ferdinand II. ani za této situace s uvalením říšského achtu nepospíchal a patrně čekal, jak bude mnichovská dohoda z roku 1619 ze strany Bavorska plněna a jak se budou vyvíjet válečné operace.

³⁵ *Dokumente I/3/2*, č. 207, s. 868.

³⁶ SPINDLER, M. – KRAUS, A. a kol. *Handbuch der bayerischen Geschichte. Zweiter Band. Das Alte Bayern. Der Territorialstaat vom Ausgang des 12. Jahrhunderts bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts*. München: C. H. Beck, 1988, s. 425.

³⁷ PANTLE, CH. *Der Dreißigjährige Krieg. Als Deutschland in Flammen stand*. Berlin: Ulstein Buchverlag, 2017, s. 28.

³⁸ JUNKELMANN, M. *Maximilian I. von Bayern. Der eiserne Kurfürst*. Regensburg: Friedrich Pustet, 2017, s. 135 a s. 147.

³⁹ *Dokumente I/3/2*, č. 213, s. 880–882.

⁴⁰ ADAMOVÁ, K. *První česká federativní ústava z roku 1619*. Praha – Plzeň: Ústav státu a práva, 2009, s. 107.

⁴¹ ČORNEJOVÁ, I. a kol. *Velké dějiny země Koruny české. Svazek VIII. 1618–1683*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2008, s. 46.

Toto opatření bylo vyhlášeno až dne 29. ledna 1621 (příslušná listina byla antedatována k 22. lednu)⁴² a bylo obsáhle zdůvodněno hrubým porušováním říšského právního řádu a podporou poskytovanou českým evangelickým stavům. Kromě českého zimního krále se obdobné opatření dotklo také Kristiána z Anhaltu, jeho velitele v bitvě na Bílé hoře a rovněž jeho místodržícího v Horní Falci (od 1595), Jiřího Fridricha Hohenloheho a markrabího Jana Jiřího Krnovského.⁴³ Exekucí proti Fridrichovi V. byl mandátem ze dne 1. února 1621 pověřen bavorský vévoda.⁴⁴

Za toho stavu již nic nebránilo, aby Ferdinand II. Fridrichovi Falckému, „který sám sebe nazývá kurfiřtem a falckrabím rýnským“ (český královský titul pochopitelně Videa nikdy uznat nemohla), tyto hodnosti odňal a předal je Bavorsku. K tomu došlo dne 22. září 1621,⁴⁵ avšak stále ještě tajně. Adresáty tohoto privilegia byli v první řadě stávající panující bavorský vévoda Maxmilián I. a jeho mužští dědicové (*Maximilian Herzog zu Bayern, und seiner L. Mänlichen lehens Erben*), sekundárně pak jeho bratři a jejich mužští dědicové (*seiner L. Gebrüdern und deren mánlichen lehens Erben*). Příslušní sourozenci sice nebyli jmenováni, ale všeobecně se vědělo, že jde o kolínského arcibiskupa Ferdinanda a budoucího leuchtenberského lankrabího Albrechta VI. Maxmilián I. ovšem v této době žádného syna neměl (jeho následník trůnu se narodil až roku 1636),⁴⁶ u jeho bratra Ferdinanda, vysoce postaveného církevního hodnostáře, se plození dětí nepovažovalo za žádoucí, pouze Albrecht VI. disponoval syny Karlem Janem Františkem (1618–1640) a Ferdinandem Vilémem (1620–1629), posléze pak ještě Maxmiliánem Jindřichem (1621–1688), který se roku 1650 stane arcibiskupem a kurfiřtem kolínským, a Albrechtem Zikmundem (1623–1685), budoucím biskupem řezenským a freisinským.

K oficiálnímu předání hodnosti kurfiřta spolu s funkcemi říšského vikáře a arcistolníka pak došlo dne 25. února 1623 na říšském sněmu v Řezně.⁴⁷ Na první pohled Mnichov s tímto aktem nemohl být stoprocentně spokojen – byla totiž udělena pouze *ad personam*, což v případě smrti Maxmiliána I. znamenalo přinejmenším právní nejistotu. Ferdinand II. nemohl v této záležitosti nebrat ohled na námitky Saska a Braniborska, které znepokojoval pokles počtu protestantských členů kolegia volitelů římsko-německého panovníka. Aby byl tento odpor zlomen či alespoň oslaben, uzavřeli císař a bavorský vévoda den předtím tajnou dohodu, že o případné dědičnosti dodatečně rozhodne zvláštní kongres kurfiřtů. Vzhledem k tomu, že hlasem českého krále disponoval Ferdinand II. a že bavorským a kolínským kurfiřtem byli Maxmilián I. a jeho bratr Ferdinand, by k většině chyběl pouze jediný hlas, který by bez větších potíží dodali arcibiskup mohučský nebo jeho trevírský kolega, popřípadě oba. Pokud by k příslušnému rozhodnutí došlo ještě za života Maxmiliána I. a bylo by kladné, přechod kurfiřtské hodnosti by proběhl v souladu s tímto ujednáním bez problémů. Pro případ, že by se volitelé římsko-německého panovníka přiklonili na stranu Fridricha V. Falckého (což bylo z podstaty věci vyloučené), nemělo být nově získané postavení Maxmiliána I. až do jeho smrti dotčeno. Kdyby Maxmilián I. zemřel dříve, než kurfiřti vydají konečné stanovisko, slíbil Ferdinand II., že bude respektovat

⁴² LORENZ, c. d., s. 519–533.

⁴³ WILSON, P. H. *Der Dreißigjährige Krieg*. Stuttgart: Theiss, 2017, s. 400–401.

⁴⁴ LORENZ, c. d., s. 533–537.

⁴⁵ *Dokumente I/3/2*, č. 229, s. 912–915.

⁴⁶ SCHROTT, L. *Die Herrscher Bayerns*. München: Süddeutscher Verlag, 1966, s. 131.

⁴⁷ *Dokumente I/3/2*, č. 239, s. 935–938.

závěry svého výnosu ze dne 22. října 1621 s posloupností bavorského kurfiřtského titulu v mnichovské linii Wittelsbachů.⁴⁸

K udělení dědičné kurfiřtské hodnosti Bavorsku došlo roku 1628. Do té doby opoziční Sasko a Braniborsko své negativní stanovisko s kurfiřtskou hodností Maxmiliána I. přehodnotily – již v červenci 1624 vyjádřily souhlas Drážďany, v květnu o tři roky později i Berlín.⁴⁹ Závěry mühlhausenského sjezdu kurfiřtů konaného ve dnech 18. října – 12. listopadu 1627 jasně naznačovaly, že Ferdinand II., tehdy ostatně na vrcholu moci, může přistoupit k definitivnímu vypořádání svých závazků vyplývajících z mnichovské dohody z roku 1619.

Konečné vypořádání závazků

Smluvní strany mnichovské dohody z roku 1619 nemohly mít, co se týče jejího plnění, důvod k zásadním stížnostem. Z těch všeobecně známých historických událostí, které se v jejím důsledku udály, lze stručně připomenout alespoň tyto nejvýznamnější:

- dne 3. srpna 1620 Maxmilián I. jako zástupce Katolické ligy s francouzskou diplomatickou pomocí ulmskou smlouvou neutralizoval Protestantskou unii,⁵⁰ která v české fázi třicetileté války neposkytla Fridrichovi Falckému žádnou účinnou pomoc;
- rok, měsíc a den po uzavření mnichovské dohody z roku 1619 po vítězství na Bílé Hoře vstoupila císařsko-ligistická vojska do Prahy;
- přesně dva roky po uzavření mnichovské dohody z roku 1619 se armádě Katolické ligy vzdal Amberg, hlavní město Horní Falce;⁵¹
- dne 19. září 1622 po vítězstvích u Wimpfenu (6. května 1622) a Höchstu (20. června 1622) obsadily sbory Katolické ligy se španělskou pomocí Heidelberg, centrum Dolní Falce.⁵²

Právě ovládnutí Horní a Dolní Falce, držav Fridricha V. spadlých po vyhlášení achtu nad ním na Svatou říši římskou národa německého, Katolickou ligou bylo předpokladem pro realizaci druhého tajného ujednání mnichovské dohody z roku 1619. Dne 22. února 1628 v Mnichově uzavřel císařský diplomat Maxmilián z Trautmansdorfu se čtyřmi zmocněnci bavorského kurfiřta směnnou smlouvu (*Tauschvertrag*),⁵³ dne 4. března 1628 pak Ferdinand II. vydal na Pražském hradě zvláštní listinu o koupi a předání (*Kauf- und Übergabebrief*),⁵⁴ které řešily nároky Maxmiliána I. za poskytnuté vojenské služby ve výši 13 miliónů zlatých vůči Vídní. Bavorským Wittelsbachům byla dědičně propůjčena Horní (s výjimkou měst Parkstein, Pleystein a Weiden s okolím, které patřily vévodství falc-neuburskému) a Dolní Falce, na oplátku však Habsburkům vrátili Horní Rakousy (k předání došlo dne 5. května 1628) a zřekli se nároku na jakékoli finanční plnění. Nadto bylo k Bavorsku již roku 1625 připojeno město Cham s okolím,⁵⁵ které od něj bylo jako zástava

⁴⁸ ALBRECHT, D. *Maximilian I. von Bayern 1573–1651*. München: R. Oldenbourg, 1998, s. 570.

⁴⁹ MESSINGER, S. *Die Übertragung der pfälzischen Kurwürde auf das Herzogtum Bayern: Rechtliche, zeremonielle und politische Probleme*. Münster: LIT Verlag Münster, 2015, s. 89.

⁵⁰ *Dokumente I/3/2*, č. 216, s. 886–888.

⁵¹ ALBRECHT, c. d., s. 555.

⁵² FUKALA, R. *Třicetiletá válka 1618–1648. I. díl. 1618–1629*. České Budějovice: Veduta, 2018, s. 91 a s. 94.

⁵³ *Dokumente I/3/2*, č. 272, s. 999–1006.

⁵⁴ *Dokumente I/3/2*, č. 273, s. 1006–1010.

⁵⁵ *Dokumente I/3/2*, č. 251, s. 959–960.

odtrženo roku 1352.⁵⁶ Dále bylo dohodnuto, že pokud by dynastie panující v Bavorsku vymřela a v důsledku toho by obě Falce přešly na její příbuzné či by spadly jako uprázdněné léno na Říši, byla by tato ztráta Bavorsku ve výši 13 miliónů zlatých s příslušenstvím kompenzována císařem či jeho nástupci. V návaznosti na anexi většiny hornofalckého území předal dne 25. března 1630 Ferdinand II. Bavorsku také česká léna v tomto prostoru.⁵⁷

Horní a Dolní Falc byla roku 1628 Maxmiliánu I. udělena v léno se všemi právy a povinnostmi, tedy také s dědičnou kurfiřtskou hodností. To o dvacet let později potvrdila také osnabrúcká mírová smlouva mezi Svatou říší římskou národa německého a Švédskem ze dne 24. října 1648 (čl. IV. odst. 3), byť ta pro Bavorsko znamenala zmenšení jeho územních zisků o Dolní Falc vrácenou Karlu Ludvíkovi, synovi Fridricha V., spolu s nově zřízeným osmým kurfiřtským hlasem (čl. IV. odst. 5).⁵⁸ Odměna Bavorsku za uzavření mnichovské dohody z roku 1619 tak sice byla poněkud redukována, přesto stále byla pravděpodobně o dost větší, než původně jeho vládce a diplomaté v druhém roce třicetileté války očekávali.

Dlužno doplnit, že osud Fridricha Falckého, tedy zbavení všech držav a hodností, se s odstupem času u jeho mnichovských wittelsbašských příbuzných téměř opakoval. Když roku 1701 vypukla válka o španělské dědictví, postavil se tehdejší bavorský kurfiřt Maxmilián II. Emanuel (1679–1726), vnuk Maxmiliána I., proti středoevropské habsburské monarchii. Ta však s anglickou pomocí jeho vojska posílená o francouzský pomocný sbor rozdrtila dne 17. srpna 1704 v bitvě u Hochstädtu⁵⁹ a následně v letech 1704–1705 okupovala celé Bavorsko. Dne 29. dubna 1706 pak císař Josef I. (1705–1711) vyhlásil nad Maxmiliánem II. Emanuelelem pro společenství s říšským nepřítelem (Francie) říšský acht (poslední v dějinách Svaté říše římské národa německého) a zbavil jej všech zemí a hodností, tedy i kurfiřtské, jež byla předána spolu s Horní Falcí Janu Vilémovi, vévodovi falc-neuburskému,⁶⁰ samotnému starému Bavorsku (*Altbayern*) pak reálně hrozilo pohlcení Habsburky. Pouze díky Ludvíkovi XIV. byly Bavorsko, Horní Falc i titul kurfiřta Maxmiliánovi II. Emanuelovi vráceny na základě rastattské (6. března 1714) a bádenské mírové smlouvy (7. září 1714).⁶¹ Nepoučen z krizového vývoje v letech 1701–1714 rozpoutal konflikt s Vídní také bavorský kurfiřt Karel Albrecht (1726–1745), který v roce 1741 vztáhl ruce po Čechách (a tedy po čtvrtém kurfiřtském hlasu pro jeho rod) a Horních Rakousích, a roku 1742 se i díky třem wittelsbašským volitelům (Falc, Bavorsko, Kolín nad Rýnem) stal na tři roky římským císařem.⁶² Nebýt Pruska, rozšířilo by Bavorsko po roce 1742 počet zemí pod vládou Marie Terezie, již by kompenzovalo ztrátu Slezska. Někdejší společenství a vzájemně výhodná spolupráce mezi Mnichovem a Vídní z počátku třicetileté války založené roku 1619 byly s odstupem necelých sta let zcela pohřbeny a zapomenuty.

⁵⁶ KÖBLER, G. *Historisches Lexikon der Deutschen Länder. Die deutschen Territorien vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2007, s. 116.

⁵⁷ *Dokumente I/3/2*, č. 285, s. 1042–1043.

⁵⁸ *Dokumente I/3/2*, č. 348, s. 1242–1252.

⁵⁹ RALL, H. – HOJER, G. *Kurfürst Max Emanuel, der „Blaue König“*. München: Schnell & Steiner, 1979, s. 54–55.

⁶⁰ SPINDLER – KRAUS, c. d., s. 509–510.

⁶¹ Tamtéž, s. 513.

⁶² HLAVAČKA, M. *Karel Albrecht. Příběh druhého zimního krále*. Praha: Akropolis, 1997, s. 112 a s. 118–120.

Závěr

Přes dalekosáhlé důsledky, které mnichovská dohoda měla, její existence svého času mnoha současníkům, dokonce i jinak dobře informovanému evangelickému historikovi a pobělohorskému exulantovi Pavlovi Skálovi ze Zhoře (1583–1640), unikala. Tento autor ve své *Historii církve* mohl v této souvislosti jen fatalisticky konstatovat, že „Bůh všemohoucí, ředitel světa, ráčil jest soudem svým, ač tajným, ale spravedlivým, králi [Fridrichu Falckému] tak mnohé a velikomocné nepřátely, totiž krále hispánského s celým domem rakouským, papeže, čtyři kurfiřty svaté říše, kníže bavorské a tak celou Ligu katolickou vzbuditi.“⁶³ Bez pomoci Katolické ligy pod taktovkou Bavorska by česká fáze třicetileté války patrně měla zcela jiný průběh a snad i výsledek. Osudy zemí Koruny české tak zůstaly až do roku 1918 spojeny s habsburskou, od roku 1780 habsbursko-lotrinskou dynastií. Bez uzavření mnichovské dohody v roce 1619 by patrně v současnosti nebyla integrální součástí Svobodného státu Bavorsko také Horní Falc, byť se dnešní vládní obvod a historická země téhož jména svou výměrou, hranicemi a hlavním městem velmi odlišují. Bez mnichovské dohody z roku 1619 by se politické, náboženské a kulturní osudy Čech, Moravy, Slezska a Horní Falce zcela jistě zásadně vyvíjely jinak.

⁶³ JANÁČEK, J. (ed.). *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká*. Praha: Svoboda, 1984, s. 290.

„The writs of assistance case“ na pozadí bouřlivé dekády 1761–1770 v anglických koloniích severní Ameriky

Radim Seltenreich

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: seltenre@prf.cuni.cz*

“The writs of assistance case” on the Background of the Stormy Decade 1761–1770 in the English Colonies of the Northern America

Abstract:

The author deals in his article with the problematics of the “writ of the assistance case” in the year 1761 which was later labeled by the American president John Adams as the moment when the child of American independency was born. Firstly the author make us familiar with the legal aspects of this theme whereas mentions as well its statutory anchorage and practises. Further he goes over to the concrete representation of the Paxton’s case in which scope was the “writ of assistance case” heard. He emphasizes especially the argumentation of James Otis before the Supreme Court of Massachusetts who pleaded against the issuing of the “writs of assistance”.

In the next section of his article the author deals with the constitutional aspects of the beginning rupture between the colonies and the mother country. In this connection make us again familiar with the argumentation of James Otis this time concerning the competency of the British Parliament towards the colonies. Further he deals as well with the phenomenom of the Grenville’s acts and the resistance against them (mainly the Stamp Act) as well as the discussions concerning internal and external taxes in the connection with the release of the Townshend’s acts whereas the fact that the colonies at the end don’t meant to accept any acts of the British Parliament led inevitably to the proclamation of the independency. In every case it was just “writ of assistance case” which at the end led to the release of till our days valid fourth amendment of the American federal constitution in the year 1791.

Keywords:

writ of assistance case; Stamp Act; fourth amendment

Klíčová slova:

writ of assistance; kolkový zákon; čtvrtý dodatek americké federální ústavy

DOI: 10.14712/2464689X.2019.5

Máloco obecně přitahuje takovou pozornost jako právě fenomén revolučních událostí. Nejen odborná, ale i laická veřejnost je prostě fascinována společenským vývojem, který v určitém okamžiku už nelze řešit jinak než revoluční cestou. Ze zpětného pohledu se pak samozřejmě hledají i takové momenty tohoto vývoje, kdy společnost stála na rozcestích, na nichž ještě měla volbu mezi takto radikálním a umírněným řešením. Vpravdě nadčasová otázka tak zní: co ji rozhodujícím způsobem posunulo na cestu, z níž již nebylo k navyklé formě státoprávního uspořádání návratu?

Jakkoliv dnes samozřejmě existují různé „teorie revolucí“, které v pečlivém komparativním pohledu zkoumají jejich jednotlivé fáze (s důrazem na tu právě ještě nevyhraněnou „počáteční“), jednoznačná a jednoduchá odpověď na tuto otázku poměrně logicky neexistuje. Vždy se jedná o jedinečný souběh okolností, kdy možná při jen trochu jiné kombinaci událostí by k revolučnímu vyústění jednotlivých krizí nikdy nedošlo.

A nejinak je tomu i v případě „revoluce americké“, dodnes opředené „zakladatelskými mýty“, jež leckdy umně zakrývají mnohem složitější pravdu o nelehkém zrodu nové americké státnosti. Ta, jak notoricky známo, se symbolicky rodí až vydáním „Prohlášení nezávislosti“ 4. července 1776, přičemž musí být potvrzena i úspěchem v následné vojenské konfrontaci s dřívější mateřskou zemí. Zároveň má ovšem završení těchto událostí kořeny už v době daleko dřívější, kdy si nikdo – a to na obou stranách již zřetelně se rýsujícího konfliktu – ještě pochopitelně neuvědomoval, že se do pohybu daly události, jež budou mít ve svém výsledku právě takovéto vyústění.

Klíčovou roli zde vlastně sehrává celá dekáda let 1761–1770, kdy ještě nebylo o nezávislosti anglických kolonií v severní Americe na mateřské Velké Británii rozhodnuto, kdy však již dochází k celé řadě rozepří, jež přímo fatálně podryjí důvěru mezi oběma stranami konfliktu, a to právě až do té míry, že dojde ke konečné roztržce odmítající už kompromisní cestu urovnání.

Kdy tedy započiná ve zpětném pohledu cesta, z níž nebude návratu? Pozdější americký prezident John Adams nabízí odpověď, jež může být pro mnohé překvapivá. Nehovoří totiž ani o kolkovém zákoně z roku 1765, ani o pozdějším celním zatížení kolonií, nýbrž o tzv. Paxtonově případu uvozujícím zmíněnou bouřlivou dekádu hned roku 1761, přičemž s ohledem na právní problematiku bude lépe použít označení „the writs of assistance case“. „Tedy a tam se zrodilo dítě Nezávislosti“, říká Adams.¹ Cílem tohoto pojednání je tak právě vylíčit právní podstatu tohoto případu v širším kontextu uvedené dekády, jež nakonec vytvořila předpoklady pro zrod nové americké státnosti.

The writs of assistance case

Začít je přitom nepochybně třeba hned u vysvětlení anglického termínu „writ of assistance“, jehož mechanický překlad do češtiny by rozhodně plně nepostihl význam, v jehož základu je především svébytnou historií daný právní rozměr. Připomeňme si tedy, že původně se v anglickém common law jednalo o psaný příkaz vydaný soudem a nařizující právo vynucujícímu úředníku (zpočátku se jednalo hlavně o šerifa) vykonat určitý úkol.

¹ PRESSER, S. B. – ZAINALDIN, J. S. *Law and Jurisprudence in American History (Cases and Materials)*. St. Paul: West Publishing Company, 1989, s. 56.

Zpočátku se tak jednalo hlavně o „writ of assistance“ mající vynutit soudní nařízení týkající se držby půdy (konkrétně tedy „writ of possession“, případně „writ of restitution“).²

S ohledem na koloniální severní Ameriku je ovšem důležitější další rozměr tohoto nařízení, jenž se začal prosazovat v průběhu 17. století, a to zejména po vydání „Plavebních zákonů“ v roce 1651. Právě tehdy se totiž začíná udělovat tento „writ of assistance“ i celním úředníkům pátrajícím po pašovaném zboží. Logicky se tak objevuje i nutnost přesnější právní úpravy, k níž nejprve dochází zákonem z roku 1660, přijatém tedy na samotném počátku údobí stuartovské restaurace.

Zákon konkrétně autorizuje vydávání „writs of assistance“ osobám oprávněným vstoupit do domů za účelem hledání určitého zboží, přičemž jeho smyslem je nepochybně i omezit rozsah tohoto oprávnění v tom pojetí, že se jedná pouze o speciální zmocnění k prohledávání („a special search warrant of limited extent“) podléhající navíc kontrole vyšší autority. Ještě významnější z pozdějšího pohledu britských kolonií byl ovšem zákon vydaný o pouhé dva roky později, neboť tento zavádí obsáhlé schéma celní administrativy a upřesňuje, že každá osoba autorizovaná za pomoci „writ of assistance“ pod pečeti příslušného soudu (konkrétně jím byl „Court of Exchequer“) může vstoupit za denní doby v doprovodu strážníka do jakýchkoliv prostor (a to i za použití síly) a tam zabavit jakékoliv tam nalezené pašované zboží.

I nadále se ovšem zprvu mělo za to, že se nejedná o generální zmocnění k prohlídkám, nýbrž v souladu s dřívějším zákonem z roku 1660 o speciální oprávnění („special warrant“) pro jednotlivé případy. V rozporu s tímto náhledem se ovšem brzy prosazuje v praxi celních úředníků pojetí opačné, tedy takové, že „writ of assistance“ obsahuje ve své podstatě obecné zmocnění k prohlídkám, a že jej tedy mohou vlastně neomezeně používat podle své libovůle a okamžitých potřeb. Přesto se má za to, že v každodenní realitě nebyl tento nástroj pro zjevnou možnost zneužití vstupu do soukromí příliš zneužíván, což se logicky připisuje i té skutečnosti, že úředník, který by se takového zneužití dopustil, se mohl ve výsledku zodpovídat z neoprávněného zásahu do cizího práva („trespass“).³

Konečně nelze v tomto stručném výčtu zákonné úpravy problematiky „writs of assistance“ opomenout ani statut z roku 1696, který se navíc výslovně zmiňoval o celní praxi v anglických koloniích. Právě podle jeho ustanovení byly totiž celní kontroly v koloniích dále reorganizovány a zpřísněny v tom duchu, že koloniální celní úředníci nyní výslovně obdrželi pravomoci svých anglických protějšků. Konkrétně v Massachusetts, kde se Paxtonův případ později odehrává, má tento vývoj za následek vydání vlastního domácího statutu v roce 1699, jenž výše zmíněné oprávnění anglického soudu („Court of Exchequer“) přenáší na místní Nejvyšší soud. Jím vydané „writs of assistance“ jsou přitom trvalé a navíc i „přenosné“ – jinými slovy jakýkoliv z tohoto writu „oprávněný úředník“ může jím udělenou pravomoc postoupit dalšímu.

V konečném důsledku jsou tak díky obecnosti zmocnění vlastně tito úředníci „nad právem“, neboť mohou prohledat, byť i jen na základě svého rozmaru, jakékoliv jimi zvolené místo, aniž by navíc na rozdíl od dřívějška byli zodpovědnými za případně způsobenou škodu. Platilo přitom, že účinnost všech vydaných „writs of assistance“ má vypršet šest měsíců po smrti krále, kdy naopak mají být vydaná nová takováto zmocnění. Daná

² BAKER, J. H. *An Introduction to English Legal History*. London: Butterworths, 1990, s. 121.

³ PRESSER – ZAINALDIN, c. d., s. 59.

skutečnost má tak i bezprostřední dopad na dále zkoumaný „Paxtonův případ“, neboť po smrti Jiřího II. v říjnu 1760 měla účinnost všech aktuálně platných „writů od assistance“ vypršet ke dni 25. dubna 1761 (zpráva o králově smrti doputovala do Bostonu v samém závěru roku 1760).⁴

Občané kolonie Massachusetts přitom vnímají z výše již naznačených důvodů „writů od assistance“ velmi negativně, takže skutečnost, že nyní tyto – z jejich pohledu – „nástroje zvláště“ čelí vypršení své účinnosti, vnímají jako příležitost pro zásadní úpravu jejich nastavení, což se týká jak obsahu, tak i způsobu vydávání. Ten byl totiž v posledních letech takový, že předseda místního Nejvyššího soudu je zcela rutinně vydával všem o ně žádajícím celním úředníkům, aby tak mohli prohledávat domy a plavidla už při pouhém podezření na přítomnost nelegálně pašovaného zboží.

Již v lednu 1760 vyšel přitom v „London Magazine“ článek velmi kritický právě k praxi obecného vydávání těchto zmocnění („general writs of assistance“). Podle textu anonymního autora to mělo být v rozporu s principy common law, jež ze své podstaty upřednostňuje „special writs“, tedy takové, jež jsou vydávány pouze jednorázově („issued on a one-time basis“). Tento text měl tak následně vyvolat pochybnosti i u předsedy massachusettského Nejvyššího soudu Sewalla právě ohledně zákonnosti vydávání koloniálních „general writs“. Samotný Sewall ovšem v září 1760 umírá, takže projednávání dalších žádostí je z důvodů neobsazení místa předsedy Nejvyššího soudu odsunuto na později, kdy už je ale situace zásadně pozměněna výše uvedenými důsledky smrti krále Jiřího II.

Nejprve se tak jedná o žádosti Jamese Paxtona, jež přichází na pořad projednávání v únoru 1761. Dlužno dodat, že jeho osobní pověst je v této době nevalná, neboť současně je v jiném případě obviněn ze zpronevěry, navíc je v celních záležitostech pověstný i pro své „vyděračské praktiky“. „The Boston Gazette“ tak v této době údajně reflektuje jen obecné lidové mínění, když jej nazývá „kryšou hryzající vnitřnosti města“. Předsednické místo na soudě je navíc k nelibosti téhož tisku již obsazeno Thomasem Hutchinsonem, jež je veřejnosti znám jako stoupenec vydávání „general writs of assistance“, a údajně také jako „Paxtonův patron“ (Hutchinson v této době navíc vykonává i úřad guvernéra kolonie Massachusetts, přičemž ovšem tato „pluralita zastávání úřadů“ nerespektující v tomto konkrétním případě dnes již navyklé oddělení výkonné a soudcovské moci nebyla v této fázi koloniálního údobí ničím neobvyklým).⁵

Proti nároku na vydávání obecných zmocnění k celním prohlídkám ovšem na Nejvyšším soudu Massachusetts argumentuje v té době již proslulý zastávce práv kolonií ve vztahu k mateřské zemi, výřečný a přesvědčivý James Otis (bez zajímavosti přitom není ani skutečnost, že právě jeho otec měl po Sewallově smrti také ambici zastávat post předsedy Nejvyššího soudu, a Hutchinson mu údajně měl zprvu slíbit i svou politickou podporu, načež ovšem následně změnil názor a úspěšně na zmíněný post kandidoval sám).

Jak patrně, nemohla celá záležitost nepřítáhnout v Bostonu opravdu nemalou pozornost veřejnosti, přičemž skupina místních obchodníků dokonce zaslala soudu petici, v níž žádala v rámci projednávání o zvláštní slyšení svého stanoviska. Tato skutečnost nás tak i odkazuje na politické souvislosti celé této problematiky. Je si totiž nutno uvědomit, že v důsledku dříve spíše laxního vymáhání britských celních zákonů (v rámci známé politiky tzv.

⁴ PRESSER – ZAINALDIN, *c. d.*, s. 60.

⁵ Tamtéž, s. 56–58.

„zdravého zanedbávání“) se především v Nové Anglii stalo pašování v průběhu 18. století běžným a dokonce i respektovaným způsobem obživy.

Zejména obchodování s melasou, tak zásadní pro ekonomiku této oblasti, bylo vlastně postaveno na masivním vyhýbání se celním povinnostem, na němž tak poměrně logicky participovali i místní královští celní úředníci, z nichž mnozí nikterak překvapivě nemálo zbohatli. To se ovšem mění se začátkem sedmileté války v roce 1756, kdy Velká Británie potřebuje pro financování válečného úsilí mobilizovat doslova všechny možné peněžní zdroje, ty plynoucí z příjmu cla pak pochopitelně nevyjímaje.

A i proto se užívání dříve v praxi celních kontrol spíše opomíjených „general writs of assistance“ stává tak důležitým, a vyvolává v době stále ještě probíhajícího válečného konfliktu takový ohlas. Konkrétně v Bostonu je situace navíc z ekonomického pohledu zhoršena i ničujícím požárem města v roce 1759, po němž se nevyhnutelně dostavil i hospodářský pokles, kdy významný přístav poklesl v objemu přepravované tonáže z prvního až na třetí místo koloniální Ameriky. Právě v jiných koloniích jsou navíc místní Nejvyšší soudy na rozdíl od Massachusetts i velmi zdráhavé ve vydávání „general writs of assistance“, takže zejména sousední kolonie Rhode Island, tradiční rival Bostonu, nadále provozovala dosavadní protizákonnou „celní praxi“ v podstatě beztrestně.⁶

Tyto všechny zmiňované okolnosti tak ve svém výsledku skutečně přispěly k tomu, že výsledek únorového projednávání „Paxtonova případu“ v roce 1761 byl očekáván s velkým napětím. Ve prospěch „general writs of assistance“ přitom argumentovala další známá postava bostonského advokátského prostředí Jeremiah Gridley, který se před soudem nejprve zabýval historií právní úpravy této problematiky, a tedy i tím, zda praxe zavedená v Anglii vydáváním těchto writů ze strany příslušné instituce („Court of Exchequer“) je zákonná či nikoliv. S ohledem na jeho roli při projednávání případu nepřekvapí, že tuto otázku po předchozí argumentaci nakonec zodpovídá kladně. Nepomíná přitom ani problematiku zájmu jednotlivce na tom, aby jeho soukromí bylo respektováno, nicméně nakonec konstatuje, že zájem na rychlém a efektivním výběru „veřejných daní“ („public taxes“) nakonec přímo „nekonečně“ převyšuje svobodu jakéhokoliv individua.

Opačný pohled v následné argumentaci předestře James Otis. Podle něj je „writ of assistance“ doslova „nejhorším nástrojem despotické svémoci, destruktivním pro anglické svobody a základní principy ústavy“. Hned v úvodu své řeči se tak staví do pozice důsledného odpůrce tohoto „nástroje otroctví“ a obhájce „britských svobod“, přičemž upomíná, že samotný britský panovník měl pronést slova, podle nichž mu jsou privilegia jeho lidu dražší než vlastní prerogativa.

Po tomto patetickém úvodu je Otis již konkrétnější, a směřuje k právnímu jádru celého problému, když konstatuje, že podle něj mají v existujícím právu legální status jen takové writy, jež jsou jedinečné („special writs“), jsou vydány pro konkrétní úředníky a umožňují prohledávat pouze určitá místa („those very places he desires to search“). Jinými slovy „that special warrants only are legal“, a logicky „the writs of assistance“ naopak legálními nejsou už proto, že kladou svobodu každého jednotlivce do rukou drobných úředníků, čímž se nevyhnutelně porušují už zmiňované principy britské ústavnosti.

A ani toto konstatování Otisovi nestačí, a zjevně dle něj ještě dostatečně nepostihuje nepřijatelnost „writs of assistance“ v právním řádu britského impéria. Proto svou pozornost

⁶ TINDALL, G. B. – SHI, D. E. *Dějiny států – USA*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994, s. 74–76.

věnuje jednotlivým protiprávním aspektům těchto writů. Neakceptovatelné jsou tedy již proto, že jsou „univerzální“, a tak každý, „kdo je v jejich držení“ se může vlastně bez dalšího stát tyranem. Nedosti na tom – ze své podstaty jsou i „věčné“, a tak jejich držitel může nerušeně postupně budovat svou malou tyranii, a šířit strach a bídu ve svém okolí. „Special writs“ jsou totiž časově omezenými a jejich platnost končí s naplněním účelu, pro který byly vydány, zatímco tyto „general writs of assistance“ jsou doslova „monstra“, která existují v právu natrvalo.

Podřadní služebníci se tedy v důsledku uvedeného stávají pány svobodných lidí, kteří přicházejí o jednu nejdůležitějších výsad britské ústavnosti – svobodu vlastního soukromí („freedom of one's house“). Pokud tedy přítomný soud potvrdí legalitu „writs of assistance“, bude toto privilegium kompletně zrušeno. Navíc Otis připomíná i již zmiňovaný fakt, že tyto writy jsou převoditelné („negotiable“) mezi jednotlivými úředníky, čímž se možnost jejich zneužívání pochopitelně jen dále zhoršuje. Souhrnně řečeno – žádný zákon parlamentu nemůže vytvořit takovéto writy, neboť zákon směřující proti ústavě je neplatný („an act against the constitution is void“).⁷

Otisova řeč před Nejvyšším soudem státu Massachusetts nemohla ve své době nevyvolat velkou pozornost, přičemž doboví komentátoři ocenili zejména tu skutečnost, že Otis neargumentoval ani tak ekonomickým rozměrem celé problematiky (tedy, zda skrze „writs of assistance“ je zvýšená britská kontrola koloniální ekonomiky skutečně nezbytná), jako že napřel celou svou pozornost k nabízejícím se ústavním aspektům, a zejména k „privilege of house“, podle něž má být každý britský poddaný „as secure in his house as a prince in his castle“.

Samotná myšlenka, že zákon parlamentu směřující proti základním principům ústavnosti je neplatný, ostatně nebyla nikterak nová, a Otis sám citoval během projednávání případu na její podporu stanovisko slavného právníka 17. století Edwarda Coka, který v tzv. Bonhamově případu z roku 1610 konstatoval, že je to v mnoha případech přímo common law, které kontroluje zákony parlamentu, a dokonce je může i označit za naprosto neplatné, pokud by odporovaly „rozumu a spravedlnosti“.

Otis ovšem již dále nezmínil, že v důsledku „Slavné revoluce“ je při následném formování parlamentní monarchie na konci 17. století toto stanovisko opuštěno, a legislativní autorita je v podstatě beze zbytku pevně vložena právě do rukou parlamentu. Je to tak až toto Otisovo stanovisko z roku 1761, jež otevírá „dosud nezpochybnitelné“ diskusi se všemi následky, jež to nakonec bude pro britsko-americké vztahy mít. Zároveň ovšem Otisův postoj odráží už i určitý druh lpění kolonistů na ústavnosti jejich odporu proti britské moci, jež je vlastně pro celé pozdější hnutí ústí až do vyhlášení nezávislosti na mateřské zemi příznačné, a jež tak do značné míry i dlouho znemožňuje hovořit o jeho radikálně revolučním směřování.⁸

Otisova výmluvnost přitom nepochybně udělala dojem i na soud, jehož předseda Hutchinson následně odložil další slyšení až do doby, kdy dostane od vyslance kolonie Massachusetts v Londýně Williama Bollana podrobnější informace o britské právní praxi. Toto memorandum vyznívající ve prospěch udělování „general writs of assistance“ bylo

⁷ PRESSER – ZAINALDIN, *c. d.*, s. 61–66.

⁸ LUTZ, D. S. *The Origins of American Constitutionalism*. Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1988, s. 63.

Hutchinsonovi doručeno v srpnu 1761, nicméně jednání před soudem bylo obnoveno až v listopadu téhož roku.

Nyní na Otisově straně nejprve před soudem vystupuje Oxenbridge Thacher, který proti předchozí únorové výměně argumentů navíc zdůrazňuje i tu skutečnost, že vydávání „writů of assistance“ znamená na straně soudců ze své podstaty projev „diskreční pravomoci“, jež by ovšem v daných případech neměla mít z ústavního hlediska místo, neboť nemůže záležet přeci na úvaze jednotlivých soudců, aby rozhodovali o tom, že jakýkoliv dům může být na základě pouhého uvážení příslušného úředníka kdykoliv otevřen.

Otis pak opětovně zmiňuje své argumenty, jež zpochybňují ústavnost „writů of assistance“, a kterým dal zaznít již při únorovém slyšení. Podobně si počíná i Gridley, který však pochopitelně reprezentuje protichůdná stanoviska, když navíc nově zdůrazňuje, že zneužití tohoto právního nástroje při hledání pašovaného zboží zabraňuje přeci i skutečnost, že příslušní celní úředníci nesmí vstoupit na prohledávané místo bez přítomnosti místních policejních orgánů. „Jestliže je to právem v Anglii, je to právem i zde, neboť je to rozšířeno na tuto zemi zákonem parlamentu“, konstatuje na závěr Gridley, a je to právě jeho stanovisko, k němuž se nakonec Nejvyšší soud Massachusetts jednomyslně přikloní.⁹

To je ovšem následně v této kolonii nemálo kritizováno, když zejména místní tisk opravdu nešetří silnými výrazy, jež v zásadě kopírují Otisovu koncepci zdůrazňující neústavnost těchto writů, navíc však neopomínají hovořit i o nastolení tendence, jež ve výsledku bude znamenat přechod veřejného jmění do „soukromých kapes“. Adamsovo v úvodu zmíněné konstatování, že se takto „narodilo dítě nezávislosti“ se tak nejeví být nikterak přehnaným. Pro bližší pochopení je si však nutno alespoň stručně nastínit další vývoj právně relevantního dění v této právě započaté dekádě. Jen tak totiž můžeme plně docenit význam tohoto případu, k němuž se ostatně ještě vrátíme, pro fenomén pozdější americké nezávislosti.

Ústavní aspekty vývoje anglických kolonií v severní Americe v letech 1761–1770

Především si je tak nutné nejprve zpřítomnit dobový kontext, v němž hraje klíčovou roli zvolna se k svému konci chýlící sedmiletá válka (1756–1763). Právě tento konflikt ovšem již odkryl značné rozpory mezi mateřskou zemí a koloniální Amerikou, jež se podle většinového mínění Britů stavěla k válečnému úsilí spíše vlažně, vyhýbala se nasazení domobrany, a dokonce v některých případech i obchodovala s nepřitelem. A to vše navíc v situaci, kdy vláda tehdejšího ministerského předsedy Williama Pitta vyčleňovala každoročně z britského rozpočtu dvě stě tisíc liber (konkrétně se jednalo o roky 1758–1760) jako „kompenzace severoamerickým koloniím za výdaje, které poskytly na rekrutování, ošacení a vyplacení oddílů, jež tam byly postaveny.“

I v důsledku této štědrosti se tak koloniální finance poměrně brzy zotavily a zbavily válečných veřejných dluhů (právě kolonie Massachusetts svůj dluh ve výši téměř půl miliónu liber splatila již krátce po uzavření míru). Přesto se poměrně zákonitě brzy dostávají i problémy mírové transformace a novoanglická ekonomika se dostává do fáze stagnace. Negativně je tak v této souvislosti vnímáno i vydání královského dekretu „Proclamation Line“ ze strany nového krále Jiřího III. v říjnu 1763, jímž v koloniální Americe zakazoval

⁹ PRESSER – ZAINALDIN, c. d., s. 70–72.

další osídlování území západně od hřebene Alleghenského pohoří, což pochopitelně znemožnilo v té době již rozběhnuté spekulace s místní půdou, a opět logicky poškodilo i koloniální ekonomiku.

V té době již ovšem stál v čele britského kabinetu zkušený finanční odborník lord Grenville, který v březnu 1764 předložil Dolní sněmovně svůj devatenáct bodů čítající návrh na výběr příjmů z amerických kolonií, jež měly přispět zejména na vydržování tamějších britských oddílů. Ve svém souhrnu návrh neobsahoval příliš mnoho novinek, s ohledem na stěžejní problematiku tohoto textu však vyzvedněme povinnost guvernérů přísně dohlížet na výběr cla, přičemž dopadení pašeráci měli být důsledně předáváni soudu viceadmirality v Halifaxu v Novém Skotsku, neboť porotní soudy jednotlivých kolonií je měly tendenci osvobozovat. Tento nově zřízený soud, jehož jurisdikce se vztahovala na všechny kolonie, měl být naopak z porotního systému soudnictví zcela vyňat.¹⁰

Prodlouženo mělo být také clo na melasu, jehož platnost v té době vypršela, především se však ve výčtu opatření jednalo o dovozní clo z cukru. Právě podle naposledy zmíněného obchodního artiklu je nakonec celý návrh vtělený do zákona nazván – tedy „zákon o cukru“ („Sugar Act“), jež vstoupil v účinnost 15. dubna 1764. Nedosti na tom, neboť i pro kolonie je dále zamýšleno zavedení tzv. kolkového zákona („Stamp Act“), jemuž Britové již podléhali, a který stanovoval povinnost opatřovat zvláštními známky (kolky) nejrůznější druhy písemností. Zákon byl přijat v březnu 1765 a v koloniích měl vstoupit v účinnost k 1. listopadu téhož roku.

A ani tím opatření Grenvillova nového koloniálního programu nekončila. Již roku 1764 je přijat také zákon o měně, jež v podstatě dále znehodnotil koloniální měnu, a v březnu roku 1765 je pak vydán i zákon o ubytování, který koloniálním orgánům nařizoval, aby zajistily pro tam působící britské vojenské oddíly ubytování a zásobování. Právě uvedená opatření byla ve svém souhrnu ze strany vlády zdůvodňována tím, že je spravedlivé, aby se kolonisté finančními odvody, jakož i obstaráním právě zmiňovaného ubytování, podíleli na uhrazení nákladů, jejichž cílem je v první řadě zajištění jejich vlastní bezpečnosti.

To ale nic nezměnilo na tom, že tato opatření v koloniích vyvolala bouři odporu, jež vyústila až do násilných projevů, které nyní iniciovali zejména příslušníci tajné organizace zakládané napříč koloniemi (tzv. „Synové svobody“), a jejichž projevem bylo kupříkladu i naprosté vyrabování domu nám již známého massachusettského guvernéra a předsedy místního Nejvyššího soudu Thomase Hutchinsona v srpnu roku 1765.¹¹

Ještě závažnější z hlediska stability britské nadvlády nad koloniemi nyní ovšem bylo, že tyto se v reakci na kroky britské vlády začaly nyní sjednocovat v odporu proti ní, přičemž hodlaly tento svůj nesouhlas opřít i o pokud možno kompaktní a ucelenou ústavní teorii, jež ovšem ve svých důsledcích nutně zpochybňovala možnost britského parlamentu ukládat koloniím své zákony. Právě již roku 1764 se k této problematice ostatně vyslovuje i nám již dobře známý James Otis ve svém pojednání „Práva britských kolonií“ („The Rights of British Colonies“).

Otis tak nejprve konstatuje, že je vlastně loajální britský poddaný, neboť „vláda je založena na nezbytnosti dané naší přirozeností a každá společnost musí být ovládána původní

¹⁰ RAKOVÁ, S. *Podivná revoluce (Dlouhá cesta Američanů k nezávislosti 1763–1783)*. Praha: Triton, 2005, s. 45–50.

¹¹ Tamtéž, s. 51–56.

nejvyšší, suverénní, absolutní a nekontrolovatelnou pozemskou mocí, proti jejímž konečným rozhodnutím se lze odvolávat jedině k Nebesům.“ A neskrývá ani, kde mají anglické kolonie v severní Americe takovou moc hledat: „všechny tyto kolonie jsou podřízeny Velké Británii a Parlament Velké Británie má nad jemu podřízenými vládami nezpochybnitelnou moc a zákonnou autoritu přijímat zákony k jejich obecnému dobru, které pro ně ve svém výčtu jsou a mají být stejně závazné jako pro občany Velké Británie žijící přímo na území jejího Království.“

S ohledem na právě řečené ovšem se zřetelem na postavení Velké Británie poddaných kolonistů poněkud protismyslně hned vzápětí dodává: „svobody je nemůže zbavit žádný zákon Parlamentu,“ neboť „každý britský poddaný narozený na americkém kontinentě nebo ve kterékoli z dalších britských kolonií je podle práva Božího, přirozeného i common law a podle zákona schváleného Parlamentem (kromě všech výsad vydaných Korunou) oprávněn ke všem přirozeným, základním, neodmyslitelným a neoddělitelným právům příslušejícím našim spoluobčanům ve Velké Británii,“ a ty jim pak „v souladu s jejich vlastními právy a ústavou nemůže spravedlivě a důsledně odejmout žádný člověk ani skupina lidí, Parlament nevyjímaje.“

Dále tak Otis prohlašuje, že moc britského parlamentu, již předtím fakticky označil za „absolutní a nekontrolovatelnou“, nesmí překročit určité hranice, jež vymezuje následujícím způsobem: „vládnout dle vyhlášených práv, uvedená práva by neměla sloužit žádnému jinému cíli než obecnému blahu, na lid nemají být uvalovány daně bez jeho souhlasu či bez souhlasu jeho zástupců.“ Netřeba přitom jistě zdůrazňovat, že na rozdíl od prvních dvou poněkud abstraktních požadavků na omezení moci britského parlamentu byl třetí zcela konkrétní, a vyplýval z právě existující napjaté situace mezi koloniemi a mateřskou zemí.

Celý text ovšem svým charakterem skutečně balancuje mezi požadavkem loajality k Velké Británii a jejímu parlamentu, kdy se Otis jako britský občan dovolává ústavnosti jako ochrany před zvlůlí, a snahou klást moci tohoto orgánu přeci jen určité limity jeho působnosti. Text plný rozporů tak pokračuje i dále, když Otis po výše vyjádřeném konstatování hranic parlamentní moci říká: „nad mocí Parlamentu nemá dohled nikdo jiný než samo toto shromáždění, jehož musíme být poslušni. Pouze jeho členové mohou odvolat své vlastní zákony. Kdyby poddaný, skupina poddaných nebo podřízené provincie zašly tak daleko, že by posuzovaly spravedlnost zákona schváleného Parlamentem a odmítly se jím řídit, byl by to konec veškeré vlády.“

Násilné odporování zákonům Parlamentu a Krále by pak dle Otise bylo přímo „velezradou“. „Proto dovolme Parlamentu, aby nám ukládal břemena dle libosti – musíme se jim podřídit, je naší povinností je přijmout a trpělivě nést, dokud jich nebudeme tímtež shromážděním zbaveni.“ Zároveň však: „v každém případě musí existovat vyšší autorita, tedy Bůh. Kdyby zákon přijatý Parlamentem odporoval kterémukoli z jeho přirozených zákonů, na jejichž pravdivosti nelze nic změnit, protivilo by se takové prohlášení věčné pravdě, poctivosti a spravedlnosti, a proto by bylo neplatné...“¹²

Obsáhlá citace z Otisova textu byla nezbytná, neboť zhruba v polovině námi zkoumané dekady přímo učebnicově ukazuje stav mysli tehdejších kolonistů. I ti odbojnější mezi nimi (a mezi ně můžeme Otise jistě počítat) sice poukazovali na pochybení britského

¹² HALL, K. L. – WIECEK, W. M. – FINKELMAN, P. *American Legal History (Cases and Materials)*. Oxford: Oxford University Press, 1991, s. 60–61.

parlamentu, zároveň však stále ještě byli přístupni pozici loajálních poddaných, kteří při všem ostří své kritiky nezpochybňují moc tohoto orgánu ukládat jim dokonce i nespravedlivé zákony.

Není přitom bez zajímavosti, že k fenoménu moci britského parlamentu se vyslovila o rok později i autorita nad jiné povolána, a to slavný anglický právník William Blackstone ve svém spisu o „Imperiální ústavě“. Právě tam totiž konstatuje: „moc a pravomoc Parlamentu jsou, jak říká Sir Edward Coke, natolik transcendentní a absolutní, že je co do příčin nelze vymezit jakýmikoli hranicemi ... právě Parlamentu je ústavou příslušných Království svěřena ona absolutní despotická moc, jež musí někde sídlit při jakékoli formě vlády.“

Blackstone sice dále (ve výslovném odvolání na Locka) připouští, že „lidu stále zůstává v rukou nejvyšší síla umožňující, aby zákonodárná moc byla odstraněna či pozměněna, pokud podle názoru lidu jedná v rozporu s důvěrou jí svěřenou“, nicméně toto platí pouze teoreticky a v praxi nelze podobný závěr přijmout, neboť „navrhované postoupení moci veškerému lidu totiž vede k zániku celého způsobu vlády tímto lidem vytvořené, všechny občany navrací do původního stavu rovnosti a vyhlazením suverénní moci ruší všechno pozitivní právo do té doby přijaté“. To je pak pochopitelně z Blackstonova pohledu neakceptovatelné, takže uzavírá: „dokud bude trvat Anglická ústava, bude moc Parlamentu absolutní a bez jakékoli kontroly.“¹³

Kromě Otisova pojednání z roku 1764, z něhož jsme výše obsáhle citovali, vychází přitom téhož roku i úvaha jeho dříve již také zmíněného kolegy v argumentaci proti vydávání „general writs of assistance“ Oxenbridge Thachera „Postoje britského Američana“ („The Sentiments of a British American“). Thacher se zde zabývá situací, jež nastala v důsledku vydání „zákona o cukru“, který chápe jako pokus uložit koloniím daňové povinnosti bez toho, že by o nich mohly samy spolurozhodovat v duchu známého „žádné zdanění bez zastoupení“ („no taxation without representation“). Navíc pak dále ve své argumentaci vyzvedává i nepřipustnost také již zmiňovaného zřizování soudnictví bez porot.¹⁴

Nezajímavé konečně v této prvé fázi krize mezi koloniemi a mateřskou zemí nejsou ani názory nám již také známého aktéra „writ of assistance case“, guvernéra a předsedy Nejvyššího soudu kolonie Massachusetts Thomase Hutchinsona (jenž se stal skrze zničení svého majetku i obětí již vylíčeného hněvu kolonistů), tak, jak se projevují zejména v korespondenci s jeho přáteli. Zmiňuje zde přitom i smluvní teorii, v níž obhajuje náhled, že díky vstupu lidí do fáze „organizované společnosti“ zákonitě dochází k omezení jejich přirozených práv, a zároveň i k legitimizaci autority práva a moci vlád.

Jestliže pak konkrétně britský parlament směřuje svou činností k zajištění blaha všech Britů, je jen přirozené, že musí disponovat neomezenými mocemi. Nebezpečí právě nastalého „věku svobody“ („an age of liberty“) je tedy právě v tom, že zákonitě hrozí vyústit do anarchie, čehož se v koloniích dle svých obav pomalu stává svědkem. Práva a svobody kolonií přitom mohou existovat jen díky svému napojení na mateřskou zemi, takže je jen spravedlivé, aby kolonie na toto zajištění svého bezpečí také finančně přispívaly. Americké kolonie jsou totiž samy o sobě příliš slabé, aby přežily ve světě vzájemnou rivalitou posedlých států.

¹³ HALL – WIECEK – FINKELMAN, *c. d.*, s. 62–63.

¹⁴ PRESSER – ZAINALDIN, *c. d.*, s. 95–99.

Nelze navíc také činit rozdíly mezi mocí parlamentu zdaňovat a mocí vydávat zákony, jak by někteří kolonisté rádi činili. Je tedy povinností parlamentu nejen vynucovat v koloniích právo, ale i lépe formulovat principy koloniální závislosti na mateřské zemi. Má-li být opětovně nastolen pořádek, musí být moc parlamentu právě tak jednolitá a nedělitelná ve Velké Británii jako i v koloniích.¹⁵

Toto je tedy názor loajálního reprezentanta moci Velké Británie v klíčové kolonii Nové Anglie, přičemž postoj většinového koloniálního obyvatelstva se však od něj již výrazně lišil. To se projevuje zejména ve skutečnosti, že se během roku 1765 začíná koordinovat postup kolonií proti kolkovému zákonu vnímanému jako prvá přímá daň uložená koloniím (aniž by měli možnost ji odsouhlasit jejich zástupci). V říjnu téhož roku se tak v New Yorku scházejí zástupci devíti kolonií, kteří se kromě společné strategie postupu proti ustanovením kolkového zákona zabývají i obecnou otázkou ústavnosti parlamentního daňového zákonodárství na území kolonií. Ve výsledku jsou tak nakonec zformulovány petice králi a parlamentu, jež požadují zrušení kolkovného, zákona o cukru a proklamační linie. Každopádně lze konstatovat, že k 1. listopadu 1776 kdy měl v koloniích zákon o kolkovném vstoupit v účinnost, se na dosavadní praxi nic nezměnilo. Zákon byl „mrtvou literou“, jeho ustanovení byla široce ignorována (navíc se objevuje i snaha o bojkot britského zboží).

To si dobře uvědomovali i prozíravější politici ve Velké Británii, kterým se navíc otevřel větší manévrovací prostor poté, co byl taktéž roku 1765 lord Grenville ze svého úřadu odvolán. Následně je tedy v březnu roku 1766 britským parlamentem zákon o kolkovném zrušen, nicméně v neposlední řadě i kvůli symbolickému „zachování tváře“ souběžně parlament schvaluje tzv. „Deklaratorní zákon“ („The Declaratory Act“), jehož plný a více vypovídající název zní „zákon směřující k lepšímu zajištění závislosti amerických kolonií Jeho Veličenstva na Koruně a Parlamentu Velké Británie“.¹⁶

Jakoby v odvolání na výše vyjádřené názory Otise a Blackstona tak parlament v souladu s názvem zákona konstatuje, že je neakceptovatelná skutečnost, že „některé zastupitelské sbory v amerických koloniích a osadách Jeho Veličenstva během poslední doby protiprávně přirklly samy sobě nebo příslušným obecným shromážděním jediné a výlučné právo rozhodovat o povinnostech a daních.“ Pročež má být do budoucna mimo vši diskusi zřejmé, že „zminěné americké kolonie a osady byly, jsou a dle práva mají být podřízeny a závislé na imperiální Koruně a Parlamentu Velké Británie“, které mají „plnou moc a autoritu k přijímání zákonů a nařízení s dostatečnou silou a platností, aby zavazovaly kolonie a americký lid, poddané Koruny Velké Británie, a to v jakýchkoli záležitostech.“¹⁷

Jestliže zrušení zákona o kolkovném mohlo situaci v koloniích uklidnit, schválení „Deklaratorního zákona“ naopak přilévalo pověstný olej do ohně, o což se pak ještě více následně postaraly tzv. Townshendovy zákony, jež v květnu a červnu roku 1767 krátce před svou smrtí v britském parlamentu prosadil tehdejší ministr financí. Z nich nejvýznamnější byl zákon o příjmech, který zaváděl v koloniích cla na dovoz skla, kůží, barev, papíru a čaje (souběžně mělo dojít i ke zvýšení počtu bez porot zasedajících soudů viceadmirality stíhajících prohřešky proti tomuto zákonu na čtyři).

¹⁵ PRESSER, *c. d.*, s. 83–92.

¹⁶ RAKOVÁ, *c. d.*, s. 57–66.

¹⁷ HALL – WIECEK – FINKELMAN, *c. d.*, s. 63–64.

Je přitom zajímavé, že pro usnadnění přijetí těchto opatření v koloniích použil Townshend teorii o tzv. „vnějších daních“, k níž se kolonisté tehdy navenek sami hlásili. Skutečně jsme totiž v této době v koloniích svědky vydávání doslova záplavy pamfletů a pojednání o daňové problematice, které zpravidla rozlišují mezi pro kolonisty neakceptovatelnými tzv. vnitřními přímými daněmi (takové představovala právě opatření podle kolkového zákona) a přijatelnými vnějšími nepřímými daněmi (typicky zase právě výběr cla). Townshendovy zákony ovšem již přicházejí do pozměněné situace, kdy zrušení kolkového zákona povzbudilo sebevědomí kolonistů natolik, že i výběr cla je nově nepřijatelný.

Celá záležitost se už totiž přenesla do roviny „věci principu“ stěžejí připouštějící smysluplný dialog, kdy šlo v podstatě o to, vyloučit britský parlament z jakéhokoliv rozhodování o jakýchkoliv koloniálních záležitostech. Tak, jak to ostatně velmi výmluvně vyjádřil Benjamin Franklin v roce 1768 ve svém dopise synovi z Londýna: „Čím více o té věci čtu a přemýšlím, tím jsem si jistější, že pro nás neexistuje žádná střední cesta, myslím jasná, s pochopitelnými argumenty. Musíme si vybrat mezi krajnostmi: buď nám parlament může uložit jakékoli zákony, nebo vůbec žádné. Myslím, že závažnější a početnější důvody mluví pro druhou možnost.“¹⁸

V této vypjaté době se pak na scénu vrací a pozornost zejména novoanglické veřejnosti přitahuje opět i fenomén „writ of assistance“, tentokrát v rovině pokusu o jeho marné prosazení (tzv. nejslavnější prohledávání domu v koloniální Americe). K tomu pak konkrétně došlo již v září roku 1766, kdy pro odmítnutí spolupráce a téměř ozbrojený odpor nemohlo dojít k prohledání domu kapitána Daniela Malcolma v Bostonu. Celá záležitost tohoto vzdoru proti v té době formálně legálnímu postupu měla následně pochopitelně i právní dohru na začátku roku 1767, kdy se však již spíše než o posouzení Malcolmovy viny opět jednalo o přípustnost použití tohoto typu writů (podle jedné z teorií byl případ přímo záměrnou provokací vyvolanou Malcolmem po dohodě s Otisem). Malcolmova obžaloba byla nakonec prozíravě stažena, nepochybně i v oprávněné obavě, že místní porota by jej nakonec zprostila viny, a vše by nakonec vyústilo do jeho triumfálního vítězství (případ by zřejmě nemohl být postoupen soudu viceadmirality).¹⁹

Závěrem

V létě roku 1768 se tehdy již bývalý guvernér kolonie Massachusetts a nám již dobře známý Thomas Hutchinson ještě jednou zamýšlí nad tehdejší situací, když existující rozpor v dramaticky pojatém dialogu jeho spisu přímo personifikují postavy Evropy a Ameriky. Evropa přitom poukazuje na chaos, který vznikne, když si jednotlivci budou osobovat právo sdělovat exekutivě a soudcům, které zákony mají vynuocovat, a které nikoliv. Dialog však nakonec nikam nevede, neboť Amerika tvrdošjně trvá na tom, že lidé mohou určovat, které právo je platné, a které nikoliv. To je ovšem konec vší organizované vlády, uzavírá Evropa – a nám (se znalostí následujícího děje) nezbyvá než dodat, že to nakonec nebyl konec vší vlády v koloniích, ale pouze té britské, na níž navázala již ta domácí – americká.²⁰

¹⁸ RAKOVÁ, c. d., s. 73–83.

¹⁹ PRESSER – ZAINALDIN, c. d., s. 75–82.

²⁰ PRESSER, c. d., s. 92–95.

Tento vývoj, jak známo, neodvrátila ani skutečnost zrušení cel určených koloniím na základě Townshendových zákonů v roce 1770 (s výjimkou cla na čaj), neboť po krátkém zklidnění vývoj vztahu mezi mateřskou zemí a koloniemi vstoupil do rozhodující fáze, v níž v duchu výše uvedeného Franklinova tvrzení nebyl ovšem už žádný prostor pro kompromis. Základy tohoto vývoje byly ovšem položeny již v předchozí dekádě, a to dost možná skutečně nejspíše na samotném jejím počátku při projednávání „writs of assistance case“. Asi nakonec nelze úplně jednoznačně říci, zda se tehdy narodilo „dítě nezávislosti“, faktem však určitě je, že už tehdy se daly do pohybu procesy, jež nakonec ke kýženému zisku nezávislosti amerických kolonií na mateřské zemi vedly.

Stejně jako je nepopiratelným faktem, že součástí americké federální ústavy je dodnes její čtvrtý dodatek z roku 1791, který můžeme bez obav za přímého potomka „writs of assistance case“ označit. Tedy „právo národa na ochranu svobody osobní a domovní, písemnosti a majetku nesmí být porušováno neoprávněnými prohlídkami a konfiskacemi. Nesmí být vydán rovněž žádný příkaz, který by se neopíral o zdůvodněná zjištění, doložená přísahou nebo jiným způsobem potvrzená, a který by neobsahoval přesné určení místa, které má být prohledáno, přesný popis osob, které mají být vzaty do vazby, a věcí, jež mají být zabaveny.“²¹

²¹ TINDALL – SHI, *c. d.*, s. 799.

Právní a praktické problémy fungování židovských náboženských obcí 1890–1949

René Petráš

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: petras@prf.cuni.cz*

Kristýna Šultová

*Městská knihovna Kolín
Kontaktní e-mail: dirham@centrum.cz*

Legal and Practical Problems of the Functioning of Jewish Religious Communities in 1890–1949

Abstract:

The study of legal status of minorities requires necessarily also the analysis of specific structures used by such communities, an example significant for Czech lands being Jewish Religious Communities. They provided the basis for the life of the Jews, probably the most specific minority in the Czech history. The paper deals with the development of the Jewish Religious Communities from their formation by Cisleithanian Act on Israeli communities from 1890 which was cancelled in the Czechoslovakia in 1949. The Jewish Religious Communities were influenced by crisis during the First World War, by efforts to modernize the law in Czechoslovak Republic, by Nazi persecution, and by communist regime. The practical problems as permanent economic crisis of most of the Jewish Religious Communities are too analysed. The above-mentioned crisis was caused in particular (beside the decrease of the number of Jews by migrations) by their inappropriate territorial structure within the public administration established by the Act from 1890. The paper focuses on the territory of Kolín – Kutná Hora, which is interesting because of the contrast between Kolín with one of the largest Jewish communities and Kutná Hora as large medieval city where the stay of the Jews was banned for centuries.

Keywords:

legal status of minorities; development of the law in Czech lands; Jews; Jewish Religious Communities; territory of Kolín; territory of Kutná Hora

Klíčová slova:

právní postavení menšin; vývoj práva v českých zemích; Židé; Židovské náboženské obce; Kolínsko; Kutnohorsko

DOI: 10.14712/2464689X.2019.6

Židovské náboženské obce (ŽNO) představovaly základ života Židů, tedy zřejmě nejspecifičtější menšiny v českých zemích. Článek analyzuje vývoj ŽNO a problémy jejich praktického fungování, a to od jejich dotvoření zákonem o židovských obcích z roku 1890 v zásadě do likvidace za holocaustu. Nastíněny jsou i snahy o jejich obnovu po válce a situace za komunistického režimu, kdy byl v roce 1949 zákon zrušen. Klíčová je zejména permanentní ekonomická krize ŽNO způsobená jejich nevhodnou strukturou v rámci veřejné správy na základě zákona z roku 1890. Problematika byla studována zejména na příkladu regionu Kolín – Kutná Hora, který je zajímavý výrazným protikladem mezi Kolínem s tradičně jednou z největších židovských komunit a Kutnou Horou se slavnou historií, kde ale Židé po staletí nemohli vůbec pobývat.

Význam ŽNO pro tuto skupinu obyvatel je v mnohém specifický, a i v moderní éře zásadní, protože reálně představovaly nejen náboženskou organizaci, ale i základ života židovské komunity. Tradiční židovské obce, v rámci kterých žilo v zásadě zcela autonomně židovské obyvatelstvo od středověku až do počátku moderní éry, se v českých poměrech od vlády Josefa II. a pak v 19. století postupně přetvářely na moderní ŽNO.¹ Ty již neměly pod kontrolou téměř veškerý život Židů a měly řešit jen vnitřní náboženské problémy, ale jejich reálný význam zůstával nesrovnatelně větší. Otázka byla přitom komplikovaně provázána s postupným zrovnoprávněním Židů, kteří opouštěli ghetta. V každém případě se téměř úplná autonomie středověkých židovských obcí přeměnila – definitivně zákonem z roku 1890 – na židovské náboženské obce (ŽNO) starající se jen o náboženské potřeby členů a pro veřejnou správu plnící jen velmi omezené úkoly, jako bylo vedení matrik² nebo uzavírání církevních sňatků.

O ŽNO můžeme zřejmě hovořit již od roku 1848, tehdy také začíná moderní veřejná správa v Rakouské monarchii. K jejich konečnému dotvoření dochází ale až se zákonem z roku 1890.³ Podle zákona bylo úkolem ŽNO pečovat o náboženské potřeby členů a vydržovat i podporovat ústavy tímto účelem vyžadované. Každá měla ohraničený obvod, kde

¹ Podrobně viz PALEČEK, V. Izraelská náboženská společnost. In: *Slovník veřejného práva Československého II*. Brno: Polygrafia, 1932, s. 28–52.

² Právě otázka matrik, která se může zdát zcela okrajová, hrála výraznou roli. JANÁK, J. – HLEDÍKOVÁ, Z. – DOBEŠ, J. *Dějiny správy v českých zemích od počátku státu po současnost*. Praha: NLN, 2005, s. 268.

³ Zákon ze dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., jímž upravují se vnitřní právní poměry israelitské společnosti náboženské. Tento zákon stanovil, že základem israelitské náboženské společnosti má být náboženská obec a dále upravuje její fungování, práva a povinnosti. Podrobný rozbor zákona viz BUDISCHOWSKY, J. *Die staatskirchenrechtliche Stellung der österreichischen Israeliten*. Wien: Manz, 1995.

mohla působit pouze jediná ŽNO a příslušely k ní všechny osoby židovského vyznání s bydlištěm v daném obvodu (§ 1 a § 2 zákona č. 57/1890 ř. z., jímž upravují se vnitřní právní poměry izraelské společnosti náboženské). Tento systém pak převzalo i meziválečné Československo, kde přetrval přes intenzivní snahy o změnu, a zákon byl zrušen až roku 1949, většina obcí však nepřežila již nacistickou éru.

U židovského obyvatelstva je problémem i samotné vymezení této skupiny. Ve středověku a novověku až do 19. století byla definována nábožensky, takže kdo opustil víru svých předků, tak se začlenil do většinového obyvatelstva. S oslabováním významu náboženství však pro definici židovství – ale i pro antisemity z řad většinového obyvatelstva – začal hrát roli původ, tedy rasa, a od konce 19. století se projevují snahy části Židů o obnovu samostatného národa a návrat do Palestiny. Ještě v 19. století se tedy Židé stávají pozoruhodnou kombinací náboženské, rasové i národnostní menšiny.⁴ Tato situace mimořádně problematizuje například statistické zachycení Židů. Článek se sice zabývá ŽNO, které fungovaly pro osoby židovské víry, jenže otázka je komplikována velkými odchylkami v náboženské orientaci (Židé ortodoxní, konzervativní, reformovaní, ale mnozí se hlásící k judaismu dokonce jen formálně), a ŽNO měly význam i pro osoby, které víru opustily zcela, například v době nacismu. Definice židovství je dodnes velmi složitá.

Zájem o židovskou tematiku je v ČR ve společenských vědách po roce 1989 velmi silný a mnohem větší než by odpovídalo současné početnosti komunity. Ale výzkum a publikace jsou zaměřeny hlavně na holocaust, náboženská specifika komunity a jejich život, naopak postavení, právní úprava i faktické fungování ŽNO patří k téměř zcela přehlíženým tématům. Jako typická ukázka aktuálních zájmů společenských věd může sloužit třeba v němčině vydaná práce o Židech v Liberci (Reichenberg), kde je naznačena historie Židů v regionu (pro ilustraci zařazeny i stránkové rozsahy – s. 17–42), jejich sociální postavení a preferovaná zaměstnání (s. 75–138) a poté hlavně významné osobnosti (s. 139–174, 223–249), zatímco u fungování židovské obce je hlavně seznam vedoucích osobností (s. 45–49, 53–64), informace o hřbitovu a synagoze (s. 65–74) a o právním charakteru ŽNO je sotva pár zmínek (s. 43–45).⁵ Jindy název publikací naznačuje, že zachycují celý historický vývoj komunit, avšak po prostudování zjistíme, že převážná část textu je o nacistické éře.⁶ Objevit odbornou literaturu s větším zájmem o organizaci ŽNO nebo dokonce židovský zákon z roku 1890 je náročným úkolem, přestože v Rakousku platí dodnes.⁷

Fungování ŽNO je analyzováno zejména na základě lokální sondy do praxe v Kolíně, Kutné Hoře a okolí. Komplikovaným problémem regionálních výzkumů je však skutečnost, že dosavadní historická zpracování místních dějin jsou mnohdy nedostatečná a mezi různými městy a regiony jsou často až pozoruhodně velké odchylky ve stavu dosavadních výzkumů. Důkladnější poznatky o životě sledovaných ŽNO jsou z literatury zjistitelné

⁴ Viz např. PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 1993, s. 96–101. PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*. Praha: Karolinum, 2009, s. 347–353.

⁵ ENGELMANN, I. *Reichenberg und seine jüdischen Bürger*. Berlin: LIT Verlag, 2012.

⁶ Např. SULZGRUBER, W. *Die jüdische Gemeinde in Wiener Neustadt*. Wien: Mandelbaum, 2005 – text knihy bez příloh má 360 stran, kde však 330 stran zachycuje období od zaboru Rakouska nacisty v roce 1938 do jejich vyhlazení. Další text pak klade důraz na antisemitismus a život Židů, u organizace židovské obce jsou spíše přehledy rabinů nebo náboženských zařízení než právní úprava.

⁷ O tradicích konkrétních – zde v Dolních Rakousích – obcí se stručným výkladem o židovském zákoně (s. 64–86) viz LIND, Ch. *Kleine jüdische Kolonien. Juden in Niederösterreich 1782–1914*. Wien: Mandelbaum, 2013.

jen obtížně. Literatury k Židům ve sledovaném regionu je sice dostatek, avšak její zájem o organizaci židovských náboženských obcí je minimální.⁸

Poznátky je tedy třeba získávat hlavně z historických pramenů, ale dobový židovský tisk věnoval regionu jen malý zájem, protože v této éře již Kolín nepředstavoval jedno z center českého židovstva.⁹ Dochovanost archiválií je bohužel u mnoha ŽNO velmi problematická, což se týká i sledovaného regionu. Nejlépe jsou zachovány archiválie ŽNO v Kutné Hoře,¹⁰ naopak pro kolínskou židovskou obec je situace mnohem horší, její hlavní materiály se ztratily a jen některé jednotlivosti lze dohledat například ve fondech Státního okresního archivu Kolín.

Židé a židovské obce ve starší době

Židé v českých zemích a obecně i v Evropě představují přibližně dvě tisíciletí poměrně specifickou skupinu obyvatel vymezenou hlavně náboženstvím, ale odlišující se také etnickým původem, mnohdy jazykem a často způsobem života od okolního obyvatelstva. Jejich počátky v českých zemích nacházíme přibližně v desátém století. Židovské komunity čili obce byly již ve středověku ve střední Evropě velice dobře organizovány a měly řadu pravomocí. Můžeme hovořit i o značné míře autonomie, neboť mezi pravomocí těchto obcí patřilo například rozhodování o některých právních sporech u svých vlastních soudů, vybírání daní, nebo zajišťování sociálních služeb.¹¹

Židé samozřejmě žili v převážné části Evropy a českých zemí, avšak článek se zaměřuje na menší region, a to konkrétně Kolín a Kutnou Horu. Počátky židovských komunit zde nejsou příliš jasné. První písemná zmínka o městě Kolíně pochází z 8. září 1261 a existence židovské komunity je doložena ve 14. století, ale její historie může jít až k počátkům města. Celkový vývoj oblasti byl podmíněn ekonomickými podmínkami, tedy především těžbou stříbra v Kutné Hoře, která měla od konce 13. století mimořádný rozsah, což se projevilo v regionální ekonomice i správě. Z hlediska židovského obyvatelstva, které mělo o zásadní ekonomické centrum v Kutné Hoře zájem, bylo klíčové, že stát postupně bránil

⁸ Například ROZKOŠNÁ, B. – LAUERMANN, M. *Židé na Kutnohorsku. Osídlení na kutnohorském venkově*. Kutná Hora: Klub rodáků a přátel Kutné Hory, 2008. LAUERMANN, M. *Židé v Kutné Hoře*. Kutná Hora, 2000. KAŠPAROVÁ, A. – LAUERMANN, M. *Zapomenutí sousedé. Židé v Čáslavi a Uhlířských Janovicích*. Kutná Hora: Kultura do města, 2007. PEJŠA, J. – JOUZA, L. – JOUZOVÁ, M. *Moje město Kolín. Židé v Kolíně*. Kolín: Regionální muzeum, 2010. JOUZA, L. – PEJŠA, J. – JOUZOVÁ, M. *Léta žalu a strasti. Vzpomínky na osudy kolínských Židů v období holocaustu*. Kolín: Městská knihovna, 2013. Přímo k ŽNO zejména PETRÁŠ, R. *Židé a židovská náboženská obec v Kutné Hoře v letech 1899–1920*. In: *Židé v Kolíně a okolí*. Kolín: Regionální muzeum, 2005, s. 119–148. Autoři článku napsali k problematice řadu nepublikovaných prací, na které tento text navazuje.

⁹ Například Židovské zprávy 1918–1939, Rozvoj 1904–1938, Židovský kalendář 1920–1939, Věstník Židovských náboženských obcí v Československu 1952–1990, Kalendář česko-židovský v letech 1881–1939.

¹⁰ SOKA Kutná Hora, fond Izraelitká náboženská obec v Kutné Hoře 1871–1937. Nejcennější jsou knihy Protokolů z jednání orgánů, ve kterých lze sledovat fungování ŽNO (včetně jejího financování a rozpočtů) a dokonce i vysledovat základní problémy života Židů v tomto městě a okolí. Ani archiválie kutnohorské ŽNO se ovšem nedochovaly v úplnosti. Za 2. světové války měly být předány Židovskému muzeu, které nacisté koncipovali jako muzeum vyhynulé rasy, avšak materiály se ztratily a byly objeveny až dlouho po 2. světové válce. Do archivu Židovského muzea se dostaly jen drobnosti.

¹¹ *Encyclopaedia Judaica*. Volume 5. Second edition. Jerusalem: Keter, 2007, s. 102–104. PĚKNÝ, T. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. 2. vyd. Praha: Sefer, 2001, s. 19.

usazování Židů v horních městech.¹² To podporovalo jejich usazování v blízkém Kolíně, kde vznikla po roce 1504 vedle Prahy zřejmě největší česká židovská komunita.¹³

V Kutné Hoře sice žili Židé zřejmě již v době před husitskými válkami, kdy původní ghetto se rozkládalo na místě dnešního voršilského kláštera a zaniklo během husitských válek, ale v pozdější době se stala horní města Židům nepřístupná. Ovšem doly a mincovna potřebovaly Židy např. kvůli výkupu starého použitého stříbra, a proto tuto funkci zastávali mimo jiné i Židé z nedalekého Kolína.¹⁴ I díky tomu byla kolínská židovská obec jedna z největších, v 17. století tvořili Židé čtvrtinu obyvatel města. Historie Židů v Kolíně a Kutné Hoře se tedy zásadně liší, neboť v Kutné Hoře se mohou opětovně usazovat až od poloviny 19. století. Židovské tradice obou měst jsou proto provázány, kdy například Kolín měl židovský hřbitov (nejstarší čitelný náhrobek 1492), kam se pohřbívali i kutnohorští Židé, a to až do holocaustu.

Zejména ve 13. století se v českých zemích vytvořila situace, kdy Židé žili převážně ve městech, a to v uzavřených ghettech, přičemž se mohli věnovat jen některým oborům, kde k nejdůležitějším patřilo finančnictví. Tyto židovské obce byly ve své vnitřní správě v zásadě nezávislé, kdy klíčovou roli hrál rabínský soud. Židé byli považováni za panovníkův majetek. Panovník jim poskytoval i jistou ochranu, která pro něj byla finančně velmi výnosná.

Středověké a raně novověké poměry v českých zemích se začaly rychle měnit za tereziánsko-josefínských reforem, které zásadně změnily i statut Židů. Josef II. se snažil začlenit i tuto skupinu do společnosti. Židé se nyní mohli stěhovat do křesťanských částí měst, a vykonávat i jiná zaměstnání, tradiční židovské obce přitom ztratily mnohé pravomoci. Zatímco dříve rozhodovaly téměř o celém životě Židů, tak nyní se měly věnovat jen náboženským otázkám. Další razantní změny pak přineslo zavedení ústavního systému v monarchii za revoluce 1848–1849. Definitivně se zrovnoprávnění Židů prosadilo v šedesátých letech zejména v tzv. prosincové ústavě z roku 1867.

Židé získali v šedesátých letech úplnou rovnoprávnost, avšak správa jejich obcí procházela komplikovanými změnami. Postavení ŽNO se stabilizovalo definitivně až přijetím klíčového zákona o israelitských náboženských obcích v roce 1890.¹⁵ Ten reguloval život všech židovských obcí, stanovoval povinnost členství a odvádění daní. Pomocí těchto ŽNO měl stát dohled nad veškerými židovskými aktivitami. Zákon z roku 1890 pojímal ŽNO jako geografické jednotky, členství bylo povinné. Rozdíl oproti dřívější době spočíval i v tom, že probíhající emancipace umožňovala židovskému obyvatelstvu žít i mimo svou komunitu, pokud vystoupili z církve. Z tohoto důvodu – ještě mnohem více

¹² Císařské nařízení, které zapovídalo Židům přebývat a obchodovat v Kutné Hoře a ostatních horních městech. Ve Vídni 28. března 1568. BONDY, B. *K historii Židů v Čechách, na Moravě v Slezsku 906 až 1620*. Praha: Bohumil Bondy, 1906, s. 500.

¹³ I zahraniční obecné publikace věnující se Židům reflektují význam Kolína a obsahují např. statistiky počtu Židů v Kolíně – viz ALICKE, K. D. *Lexikon der jüdischen Gemeinden im deutschen Sprachraum 2*. München: Gütersloh, 2008, s. 2262–2263.

¹⁴ VANĚK, V. K počátkům a nejstarším dějinám židovského osídlení ve středověkém Kolíně. In: *Židé v Kolíně a okolí*. Kolín: Regionální muzeum, 2005, s. 3–11, zejména s. 3–5.

¹⁵ BUDISCHOWSKY, c. d. KALB, H. – POTZ, R. – SCHINKELE, B. *Religionsrecht*. Wien: WUV Universitätsverlag, 2003, s. 601–602.

však pro migraci Židů do velkých měst i do ciziny – také spousta často pradávných židovských obcí začala pomalu upadat.¹⁶

Význam zákona o židovských náboženských obcích z roku 1890

Zákon z roku 1890 byl právní úpravou fungování ŽNO, které představovaly základ pro život Židů v českých zemích. Nejdříve je však třeba alespoň stručně naznačit obecné právní problémy postavení menšin. Jejich specifickou součástí je ostatně i postavení Židů a úprava ŽNO. V českých zemích existuje dlouhá tradice právní úpravy postavení menšin. Ve středověku a v raném novověku až do prosazení náboženské tolerance šlo hlavně o náboženské menšiny. Na konci monarchie a v meziválečném Československu byla přitom národnostní a menšinová otázka a její právní řešení jedním z klíčových problémů, který dokonce ohrožoval existenci státu vůbec.

Ve středověku a raném novověku žili Židé do značné míry oddělení od ostatního obyvatelstva. Jejich přežití záviselo na fungování židovských obcí a privilegiích, které jim poskytli panovníci.¹⁷ Pro tehdejší právní řád však bylo charakteristické, že postavení jednotlivých skupin obyvatel se výrazně odlišovalo, takže specifické právní postavení Židů nebylo neobvyklé. Otázka náboženských menšin v českých zemích se od husitských válek stala velice významnou. Šlo však o vztah mezi katolíky a nekatolíky, ve kterém Židé vždy stáli zcela mimo.

Moderní právo se prosazuje v českých zemích, které byly tehdy součástí habsburského soustátí, od konce 18. století. Počátkem modernizace jsou tereziánsko-josefínské reformy, které postupně přinesly zejména jednotné právní postavení obyvatelstva. Právě Josef II. se v osmdesátých letech 18. století snažil zařadit Židy do společnosti a specifické právní postavení židovského obyvatelstva se na přelomu 18. a 19. století stalo převážně minulostí, i když definitivní zrovnoprávnění přinesla až šedesátá léta 19. století. Některé výjimky právního postavení Židů ovšem zůstaly zachovány. Bylo to zejména právní postavení ŽNO, které se samozřejmě výrazně lišilo od katolické církve s její centralizovanou strukturou a řízením z Říma, ale i od protestantských vyznání, jejichž organizace se v některých případech podobala systému ŽNO.¹⁸ Z dalších specifík patřila k nejnápadnějším úprava židovského manželství v občanském zákoníku. Úprava rodinných a manželských otázek v rakouském Všeobecném občanském zákoníku (zkratka ABGB) z roku 1811 (paragrafy 44–136) se totiž lišila dle vyznání. Základem byla úprava vycházející z katolického pojetí, protestantů se týkaly drobné odchylky, zatímco Židé měli poměrně rozsáhlou specifickou úpravu (zejména paragrafy 123–136).¹⁹

V moderním právu, které až na ojedinělé výjimky přehlíží náboženské rozdíly obyvatelstva, se tedy postavení Židů příliš nelišilo od většiny. Za monarchie i v meziválečném Československu ale také existovaly právní předpisy upravující specifika menšin, a to zejména při používání jejich jazyka ve školách a úřadech. Hlavním prvkem v úpravě národnostní a menšinové otázky byl tedy odlišný jazyk, kdy šlo o právo dostatečně početných skupin (v zásadě alespoň 20 % v soudním okrese) na jeho používání v úřadech a školách.

¹⁶ Viz např. PĚKNÝ, c. d., 1993, s. 243–245.

¹⁷ PĚKNÝ, c. d., 1993, s. 20–26.

¹⁸ PETRÁŠ, R. *Menšiny v meziválečném Československu*. Praha: Karolinum, 2009, s. 357–359.

¹⁹ BUDISCHOWSKY, c. d., s. 94–97. PETRÁŠ, R. Židovská otázka ve Všeobecném občanském zákoníku. In: *200 let všeobecného občanského zákoníku*. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 359–369.

Právní úprava byla zejména od roku 1920 a 1926 poměrně rozsáhlá, ale na drobné menšiny nepoužitelná. Židé v českých zemích navíc s výjimkou náboženského života nepoužívali vlastní jazyk, ale němčinu nebo češtinu. Převážná část národnostního a menšinového práva na konci monarchie a v meziválečném Československu tedy nebyla na Židy jako specifickou skupinu vůbec použitelná.

I Židů se ovšem týkal citlivý aspekt, vyplývající z této právní koncepce národnostního a menšinového práva. Museli se totiž rozhodnout, zda ve veřejném životě dají přednost němčině, nebo češtině, a tedy budou počítáni jako Němci, nebo Češi, což u Židů žijících v českém okolí znamenalo složitou volbu. Němčina byla tradičně klíčovým jazykem střední Evropy, ale židovské komunity používající tento jazyk narážely na odpor českého okolí.²⁰ Při sčítání lidu za monarchie pozici němčiny výrazně posilovalo židovské obyvatelstvo, a to i v regionech jinak zcela českých, což vyvolávalo silnou nevraživost. V meziválečném Československu zřejmě i ve snaze oslabit postavení Němců pak právní úprava sčítání obyvatelstva přiznala Židům výjimku, že se mohli hlásit k vlastní židovské národnosti, i když nepoužívali příslušný jazyk.²¹

Hlavním právním prvkem, který odlišoval v éře moderního práva Židy od většinového obyvatelstva, byly ŽNO. Může to působit poněkud překvapivě, protože ŽNO představovaly v zásadě náboženskou organizaci a Židé v českých zemích obvykle žili přizpůsobeni svému okolí, tedy s malým vlivem židovského náboženství. Na rozdíl od výše uvedené právní úpravy postavení menšin zde nešlo o důležitá práva ovlivňující jednotlivce, jako je možnost používat mateřský jazyk. Jenže v praxi byl význam ŽNO mnohem větší, než bychom očekávali od českých zemí, kde byla religiozita slabá již na konci monarchie. Pro Židy totiž tvořily nejenom náboženskou organizaci, ale velmi často i základ kulturního a společenského života. Židé se samozřejmě běžně zapojovali do života společnosti jako jednotlivci, ale pokud byli aktivní v rámci židovské komunity, tak tyto akce bývaly oficiálně nebo jen reálně vázány na život v ŽNO. Pokud nahlédneme například na zápisy orgánů ŽNO, pak vidíme, že zde nebyl řešen zdaleka jen náboženský život, ale i společenské aktivity těchto drobných komunit. Tato reálná situace, kdy s aktivitami ŽNO byl provázán celkový život židovských komunit, má zásadní význam, který je třeba si při studiu problematiky stále uvědomovat.

Základním rámcem života Židů byly tedy ŽNO. Jejich význam ovšem oslaboval klesající vliv náboženství, což se týkalo i židovského obyvatelstva. Zde je však třeba upozornit i na další klíčový prvek specifický pro Židy. Osoby, které se zcela vzdaly náboženství svých předků, totiž obvykle komunitu opustily a začlenily se zcela do většinové společnosti. Byli tedy i jednotlivci, pro které ŽNO neměly žádný význam, jenže ti obvykle již nebyli součástí židovské komunity. Takovéto odpadlictví bylo ovšem výjimečné a pro tyto osoby často znamenalo tíživé přerušování kontaktů se svým společenstvím, a dokonce i širší rodinou. Běžná ovšem byla situace, kdy Židé zůstali součástí ŽNO, avšak náboženské požadavky plnili jen minimálně. To přispívalo k realitě, kdy ŽNO byly spíše jakýmsi společenským klubem osob židovského původu než náboženskou organizací prosazující

²⁰ JOUZOVÁ, M. Pavel Fischer, jedna z postav spolkového života Kolína 19. století. In: *Židé v Kolíně a okolí*. Kolín: Regionální muzeum, 2005, s. 41–64. FRANKL, M. „Zvláštní vzrušení“. Obvinění z rituální vraždy v Kolíně v roce 1893. In: *Židé v Kolíně a okolí*. Kolín: Regionální muzeum, 2005, s. 65–78.

²¹ PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 267–269, 347–349.

náročné požadavky židovské víry. Např. rabíni, kteří vyžadovali od dětí dodržování šabatu, nemohli počítat s podporou orgánů ŽNO, ale spíše s ostrou kritikou od jejich představitelů.

Reálný charakter ŽNO se tedy s poklesem religiozity v mnohém pozměnil. Členové obce sice měli zájem tuto tradiční organizaci udržet, ale spíše v minimálním rozsahu, který by zajistil udržování náboženských institucí, ale byl i oporou pro společenský život. Finanční požadavky obce vůči jednotlivcům narážely na odpor a vedly dokonce i k výhrůžkám vystoupení z víry, ke kterým ale docházelo jen minimálně. Přestože tedy Židé na konci monarchie a v meziválečné éře patřili obvykle ke středním a vyšším vrstvám, tak ekonomické zajištění ŽNO často stačilo jen k jejich přežívání. Situaci ještě zhoršovala poměrně výrazná migrace Židů, kteří odcházeli do velkých měst a často i do ciziny. Většina ŽNO přítom fungovala ve venkovských maloměstech, kde židovské obyvatelstvo ubývalo. Tyto složité poměry vedly ke krizi převážné části ŽNO a trvalým diskusím o jejich právní úpravě.²²

Snaha řešit ekonomické problémy většiny obcí vedla k vydání zákona o židovských obcích č. 57/1890 říšského zákoníku (RGBl) z 21. března 1890.²³ Ten recipovalo i meziválečné Československo a platil i v prvních letech po druhé světové válce. Zákon z roku 1890 byl v Československu podle převládajícího názoru zrušen v roce 1949 zákonem č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, který v § 14 stanovil: „Všechny předpisy, které upravují právní poměry církví a náboženských společností, se zrušují.“ Zákon nabyl účinnosti dnem 1. listopadu 1949. V Rakousku pak zákon platí dodnes, přičemž k jeho výraznější novelizaci došlo až v osmdesátých letech.²⁴ Zákon ovšem ekonomickou krizi v ŽNO nevyřešil a diskuse o právní úpravě probíhaly téměř nepřetržitě. Uvažovalo se zejména o propojování existujících ŽNO nejspíše ve formě nějaké vyšší organizace. Na základě zákona z roku 1890 se totiž vytvářely samostatné ŽNO obvykle pro každý soudní okres, tedy drobné území. Stav, kdy každá ŽNO představovala samostatný subjekt, který měl být také ekonomicky životaschopný, byl považován za dlouhodobě neudržitelný.

Zásadní koncepční změnou, kterou přinášel zákon z roku 1890, bylo nahrazení židovských obcí považovaných za soukromé spolky novými veřejnoprávními územními korporacemi s vlastní samosprávou, které měly jediné pečovat o náboženské potřeby. Ve skutečnosti však i před rokem 1890 neznamenal židovské obce jen pouhé spolky a na druhé straně i v novém pojetí se věnovaly ŽNO nejen náboženským otázkám, ale i společenským aktivitám svých členů. Při pohledu do zápisů orgánů obce, které jsou leckdy podrobné, pak hraje náboženství překvapivě malou úlohu. Důležité ovšem bylo, že zákon z roku 1890 poměrně přesně vymezil kompetence obcí na rozdíl od starší doby. To umožnilo, aby stát na ŽNO přenesl určité úkoly, o což usiloval již od zásadní modernizace správy po roce

²² Podrobně viz PETRÁŠ, Židovská otázka, s. 359–369.

²³ O přípravě zákona viz LIND, *c. d.*, s. 64–79. Česká literatura k právnímu postavení židovských obcí na konci monarchie je vcelku nerozsáhlá – např. základní publikace k dějinám Židů v českých zemích končí svůj výklad v zásadě zrovnoprávněním v roce 1867, viz PĚKNÝ, *c. d.*, 2001, s. 101.

²⁴ BUDISCHOWSKY, *c. d.*, s. 32–33. Komparace i s dalšími náboženskými skupinami WIESHAIDER, W. *Religiöse Tradition und Rechtspersönlichkeit*. In: *Neuere Entwicklungen im Religionsrecht europäischer Staaten*. Berlin: Duncker und Humblot, 2013, s. 813–824.

1848. Židovské obce se totiž vždy řídily spíše tradicemi sahajícími až do středověku, kdy byly základem života Židů, a nejen pouhou náboženskou organizací.²⁵

Na základě zákona z roku 1890 byly všechny osoby židovského vyznání s řádným bydlištěm v oblasti působnosti ŽNO k ní povinně příslušné, a to bez ohledu na značné odchylky rituálů. V Uhersku (a po roce 1918 tedy i na Slovensku) platila jiná koncepce dle uherského zákona č. 42/1895, kdy na stejném území vedle sebe mohly existovat samostatné obce podle své rituální formy, takže fungovaly často zejména ortodoxní obce. Územní vymezení ŽNO dle zákona z roku 1890 záleželo na rozhodnutí státních úřadů, což upravovalo například nařízení č. 39 a 42/1893 českého zemského zákoníku. ŽNO nejčastěji odpovídaly území soudního okresu, ale úřady mohly obecně ŽNO rozdělovat nebo spojovat, takže jejich rozložení mělo být vázáno na početnost, ale i bohatství židovského obyvatelstva.²⁶ ŽNO měly sice charakter veřejnoprávních územních korporací s vlastní samosprávou, ale možnosti jejich úředních zásahů byly velmi omezené: „Orgány náboženských obcí židovských podle státního práva mohou v zásadě apelovati jen na svědomí, nikoli však uplatňovati úřední moc donucováním vnějším...“²⁷

Struktura zákona o židovských náboženských obcích z roku 1890 a navazující předpisy

Podle § 1 zákona č. 57/1890 ř. z., jímž upravují se zevnitřní právní poměry israelitské společnosti náboženské: „Základem pro úpravu zevnitřních právních poměrů israelitské společnosti náboženské má být obec náboženská. Úkolem náboženské obce jest, aby v mezích státními zákony vyměřených pečovala o náboženské potřeby svých členů a vydržovala i podporovala ústavy tímto účelem vyžadované.“ Následující paragrafy zákona pak podrobně upravovaly územní obvody ŽNO.²⁸ V Předlitavsku (na rozdíl od Uherska) platilo, že v daném obvodě může být jen jediná ŽNO. Každý israelita, jak byli označováni příslušníci židovské víry, náležel k ŽNO, v jejímž obvodě měl bydliště (§ 2). Zákon doporučoval, aby vymezení obvodu ŽNO, pokud možno navazovalo na starší poměry a tato území neměla být příliš rozsáhlá. Územní vymezení ŽNO a jeho změny (§ 3 až 8) podléhaly souhlasu státních úřadů. Na zákon pak navazovaly prováděcí předpisy, v Čechách šlo zejména o nařízení č. 39 a 42/1893 českého zemského zákoníku.²⁹

Zákon požadoval, aby ŽNO byla zřízena jen pro takové obvody, kde byl zajištěn dostatek prostředků na vydržování potřebných náboženských zařízení a zřízenců (§ 3 odst. 4). Na tento princip se ale v praxi často příliš nedbalo a mnohé ŽNO sotva přežívaly. Zákon umožňoval odnětí státního uznání ŽNO, pokud nestačily její hmotné prostředky k plnění

²⁵ Právní úprava ŽNO je odborně zpracována jen minimálně, období 1848–1890 téměř vůbec – viz SPYRA, J. Organizace židovských náboženských obcí v rakouském Slezsku na základě zákona z 21. března 1890. In: *Židé a Morava. Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 11. listopadu 1998 v Kroměříži*. Kroměříž: Muzeum Kroměřížska, 1999, s. 17–25.

²⁶ PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 357–358. Na místní úrovni např. ROZKOŠNÁ – LAUERMAN, *c. d.*, s. 7–8.

²⁷ PALEČEK, *c. d.*, s. 34.

²⁸ V Rakousku, kde zákon dodnes platí, se stále vychází z této koncepce – KALB – POTZ – SCHINKELE, *c. d.*, s. 606–607.

²⁹ PETRÁŠ, *Židé a židovská náboženská obec*, s. 119–148, zejména s. 129 – například o kutnohorské židovské obci byl § 2 nařízení č. 42/1893 českého zemského zákoníku.

zákonných podmínek. O přidělení ŽNO k jiné nebo o jejím rozdělení, ale také o majetku, rozhodovaly státní úřady.

Ke klíčovému ustanovením zákona patřil § 9, který upravoval vnitřní samosprávu ŽNO. Povinné bylo zřízení zastupitelstva, zatímco další orgány záležely na stanovách ŽNO. Orgány měly být volené, přitom byly zjevné analogie k právní úpravě veřejné správy, tedy obcí. I samotný zákon stanovil, že příčiny, které vylučují z voleb v obci, působí i při volbách v ŽNO.³⁰

Podrobná právní úprava řešila postavení náboženských zřizenců ŽNO, kde nejdůležitější byl rabín, jehož statut byl v zákoně detailně upraven.³¹ Zákon vyžadoval (§ 11), aby pro každou ŽNO byl ustanoven nejméně jeden rabín s bydlištěm v jejím obvodu, což byla pro ŽNO jedna z nejnáročnějších a nejnákladnějších povinností. Zákon výjimečně připouštěl se souhlasem ministra zřízení společného rabína pro dvě nebo více ŽNO. Důkladně také upravoval výběr a ustanovení rabína (§ 11 až 15). Tato funkce vyžadovala náročné vzdělání a musela být tedy dobře odměňována, což si řada ŽNO později nemohla dovolit. Rabín byl přitom klíčovou osobností ŽNO, které pak stanovy obvykle zajišťovaly rozsáhlé pravomoci jako třeba povinné konzultace ve všech náboženských otázkách nebo možnost svolávat orgány ŽNO.³²

K fungování náboženských obcí byly nutné nemalé finanční prostředky, což upravoval zákon v paragrafech 16 až 23. ŽNO sice měly i některé menší příjmy, avšak nejdůležitější byla právě náboženská daň upravená zákonem. Výběr daně včetně jejího rozvržení na členy prováděného orgány ŽNO byl pod státní kontrolou, avšak její vymáhání prováděl stát (§ 22). Výnos této daně však směla obec využít jen k zajišťování náboženských potřeb svých členů. ŽNO měly řadu povinností jako zaměstnávat rabína, udržovat modlitebny a hřbitovy, zabezpečit výuku náboženství, vést matriku, dohlížet na různé náboženské nadace a organizace.³³ Složitým problémem při fungování ŽNO byly odlišné přístupy jednotlivých židovských náboženských směrů. Zákon zajišťoval volnost náboženského přesvědčení a při zřizování a vydržování modliteben se měl brát zřetel na rozličné rituální formy obvyklé v ŽNO (§ 25). ŽNO prováděla dozor i nad náboženskými zařízeními, které sama nefinancovala, jako byly soukromé modlitebny.

Zákon samozřejmě mohl stanovit jen základní pravidla fungování, zatímco detaily upravovaly stanovy, které musela dle zákona (§ 28 a 29) mít každá ŽNO. Stanovy musely určovat mimo jiné hranice ŽNO, její orgány, způsob ustanovení rabína včetně jeho práv a povinností, volby i jiná práva příslušníků, systém financování, řízení při změně stanov.

Státní úřady měly rozsáhlá oprávnění při kontrole ŽNO a měly dbát, aby jejich orgány nepřekračovaly meze své působnosti a plnily zákonné předpisy i nařízení úřadů vydaná dle zákona. Mohly přitom rušit opatření orgánů ŽNO, rozpouštět její zastupitelské sbory, ukládat peněžité pokuty a používat donucovací prostředky (§ 30). Nejpodrobněji byla v zákoně řešena otázka sesazení členů orgánů a nových voleb (§ 31 a 32).³⁴

Další ustanovení přineslo nařízení ministerstva věcí duchovních a vyučování č. 96/1897 ř. z., kterým se vymezuje příslušnost orgánů státní správy duchovní vzhledem k zákonu

³⁰ PALEČEK, *c. d.*, s. 32. BUDISCHOWSKÝ, *c. d.*, s. 88–94.

³¹ V Rakousku je tomu takto dodnes – KALB – POTZ – SCHINKELE, *c. d.*, s. 611–612.

³² Tak tomu bylo například v Kutné Hoře – viz PETRÁŠ, *Židé a židovská náboženská obec*, s. 131.

³³ PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 358–359.

³⁴ PALEČEK, *c. d.*, s. 39.

o zevnitřních právních poměrech israelitské společnosti náboženské. Nařízení k zákonu z roku 1890 na svém počátku řešilo vztahy ke státní správě. Podle § 1 oprávnění příslušející státní správě v záležitostech židovských (používal se obrat israelitských) náboženských obcí (ŽNO) měly vykonávat orgány politické správy, tedy obvykle v I. instanci okresní hejtmanství, ve II. instanci zemské politické úřady a ve III. instanci ministerstvo věcí veřejných a vyučování. V některých otázkách byl instanční postup odlišný, kdy například schvalování stanov ŽNO i jejich změn nebo rozpouštění zastupitelstva podléhalo v I. instanci zemským politickým úřadům (§ 2 písm. c, d). O některých otázkách rozhodovalo přímo ministerstvo věcí duchovních a vyučování, jako bylo schválení založení ŽNO, jakákoli změna jejich hranic, odejmutí státního uznání ŽNO (§ 3 písm. b, c). Pokud ŽNO zasahovala svým obvodem do několika politických okresů, pak obvykle rozhodoval ten okresní úřad, v jehož úředním obvodě měla své sídlo.

Vlastní fungování ŽNO bylo zakotveno v podrobných stanovách, protože zákon č. 57/1890 ř. z. představoval jen obecný rámec. Vzorové stanovy byly v jednotlivých zemích vydány místodržitelstvím, v Čechách k tomu došlo v červnu 1895. Každá ŽNO musela mít vlastní stanovy, avšak zejména vzhledem k událostem 2. světové války se ne vždy stanovy dochovaly. Zde jsou využívány zejména stanovy kutnohorské ŽNO, které se (na rozdíl např. od Kolína) dochovaly, a to včetně detailních záznamů o jejich pozdějších poměrně častých změnách. Stanovy kutnohorské ŽNO byly rozsáhlé, kdy v původní podobě měly 108 paragrafů rozčleněných do 13 oddílů, přičemž byly vydány i tiskem.³⁵

Právě v době přijímání stanov ŽNO po roce 1895 panovala komplikovaná situace v židovské komunitě českých zemí, kdy do jisté míry vrcholily snahy Židů zejména z českých oblastí o asimilaci. Stanovy kutnohorské ŽNO byly tedy sepsány v českém jazyce, stejně jako všechny její dokumenty po roce 1895. Měl to být znak českého vlastenectví, jak rozhodla ŽNO na své schůzi 27. ledna 1895.³⁶

Územním obvodem této ŽNO byl soudní okres kutnohorský (§ 1 stanov), což bylo u ŽNO v českých zemích alespoň v počátcích fungování běžné. Stanovy obsahovaly důkladnou úpravu orgánů (paragrafy 5 až 31 stanov), kdy se rozlišovalo představenstvo (9 členů), zesílené představenstvo (členové představenstva a dalších 9 členů), a funkcionáři – tedy zejména starosta, dále místostarosta, pokladník, účetní, a přednostové modlitebny, které volilo představenstvo. Na dalších místech stanov se pak vymezovala rozvrhovací komise, určující příspěvky příslušníků ŽNO (10 členů), a také dva revizoři účtů. Reálná správa ŽNO byla v rukou bohaté elity, a to hlavně za monarchie, kdy bylo volební právo spojeno s placením náboženské daně, kterou platili jen příslušníci s nadprůměrnými příjmy. Rovněž rabínovi se věnovala mnohá ustanovení (zejména paragrafy 32 až 41). Rabín patřil mezi zaměstnance, o kterých se také hovořilo ve stanovách, avšak ne všechny ŽNO skutečně zaměstnávala. Například kutnohorský rabín zastával i funkci kantora (osoba, která vede modlitby v synagoze), učitele náboženství a správce matriky.³⁷

Ke klíčovým prvkům patřilo i ekonomické zajištění ŽNO, což upravoval oddíl XII. O hospodaření obce náboženské a o dávkách členů obce náboženské k účelům

³⁵ Stanovy Israelitské náboženské obce v Kutné hoře, vydané v Kutné hoře 1896 – SOKA Kutná Hora, fond Izraelitská náboženská obec v Kutné Hoře, karton 18. BUDISCHOWSKY, c. d., s. 125–127.

³⁶ SOKA Kutná Hora, fond Izraelitská náboženská obec v Kutné Hoře, Protokol o schůzích orgánů obce náboženské 1874–1901, s. 173, o detailech schvalování stanov s. 186–201.

³⁷ PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 359.

náboženským (paragrafy 83 až 101 stanov). ŽNO měla krýt své potřeby z výnosů majetku, z darů či fondů. Pokud ale tyto prostředky nestačily – což bylo pravidlem – tak mohla vyžadovat náboženské příspěvky od svých příslušníků (§ 86 stanov). Tento příjem vyžadovaný od movitých příslušníků byl klíčovým příjmem: „Každý příslušník obce náboženské, který má jmění, živnost anebo příjmy přesahující denní mzdu v osadě dotýčné obvyklou, jest povinnen k uhrazení potřeb obce náboženské roční příspěvek náboženský platiti.“ (§ 87 stanov). O konkrétním rozvržení tohoto příspěvku, který se běžně označoval jako náboženská daň, rozhodovaly orgány ŽNO na základě dosti komplikovaných pravidel. Rozvržení daně vyvolávalo časté konflikty.

Vztah mezi ŽNO a státními orgány upravovaly samozřejmě právní předpisy (tedy zejména zákon č. 57/1890 ř. z. a nařízení k němu vydaná) a nikoli vlastní stanovy. K těmto otázkám zde byl jen jediný paragraf tvořící oddíl XVI. O dohledacím právu státním a jeho vlivu na náležitosti obce náboženské, kde byl pouze § 106: „Státní zpráva vykonává právo dohledací, které jí přísluší ku obci náboženské a vůbec právo, působiti v záležitosti obce náboženské dle toho, co ustanovují právě ve věci té platné zákonné předpisy, a zvláště zákon ze dne 21. března 1890 č. 57 ř. z.“³⁸

Právní zakotvení ŽNO se tedy vytvořilo v devadesátých letech 19. století³⁹ a z převážné části přežilo až do jejich likvidace za nacistické éry. Z ŽNO se obnovil jen zlomek, a formálně přetrvával zákon z roku 1890 až do roku 1949. Tehdy komunistický režim zavedl novou právní úpravu křesťanských i nekřesťanských církví a náboženských společností zákonem č. 218/1949 Sb., o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, který v § 14 zrušil všechny právní předpisy upravující právní poměry církví a náboženských společností. Po druhé světové válce byly ŽNO v hlubokém rozvratu způsobeném nacisty, který ale navazoval i na dlouhodobou ekonomickou krizi jejich podstatné části. I když zákon z roku 1890 podmiňoval zřizování i další existenci ŽNO dostatečnou ekonomickou základnou, tak praxe bývala jiná. Místní Židé mívali zpravidla zájem o udržení vlastní samostatné ŽNO i kvůli tradici a prestiži, ale ochota podílet se na financování nemalých nákladů spíše chyběla. Obce tedy mnohde jen přežívaly a sotva plnily své náboženské úkoly, kdy k nejobtížnějším patřilo zajištění rabína.

Židovské náboženské obce v nové Československé republice

Právo a systém veřejné správy byly převzaty novou Československou republikou recepním zákonem, což ovšem znamenalo i převzetí starších problémů, jako bylo například nedostatečné financování obcí. Převzata z doby monarchie byla i právní úprava ŽNO z roku 1890. V počátečním období republiky došlo k řadě experimentů ve veřejné správě, ale postupně se správa v českých zemích vrátila ke koncepci vzniklé po polovině 19. století. Za zmínku stojí dlouhodobé problémy s financováním obcí, což má zajímavé analogie u ŽNO. Novela obecního zřízení přesunula pro ulehčení obecnímu hospodářství věcné náklady na bezpečnostní, polní, zdravotní a mravnostní policii, stavby a udržování cest na stát. Situace byla řešena dvěma zákony z roku 1921. Protože se ozdravení obecních

³⁸ Stanovy Israelské náboženské obce v Kutné hoře, vydané v Kutné hoře 1896.

³⁹ PALEČEK, c. d., s. 29–30.

financí novelou nepodařilo, byla v roce 1927 zrušena a téhož roku byla přijata i tzv. druhá finanční novela, která ještě více podřídila samosprávu státním úřadům.⁴⁰

Veřejná správa nové republiky měla být dle oficiálních proklamací demokratizována, což se uskutečnilo zejména razantní demokratizací volebního práva. Naopak celkový systém správy byl měněn spíše v centralistickém duchu.⁴¹ Tzv. organizační zákon z roku 1927 znamenal zakonzervování správy z doby monarchie, ale s výrazným omezením samosprávy. V prvních letech republiky se tedy připravovaly mnohé správní změny,⁴² což inspirovalo i úvahy o reformě ŽNO. Tato relativní stabilita ovšem rozhodně neznamenala jakousi spokojenost s dosavadním stavem. K nejdůležitějším problémům patřil nedostatek financí, kdy se podařilo pouze uskutečnit několik úsporných opatření a snížit počet státních zaměstnanců.⁴³ Velkým problémem obecní samosprávy byla finanční situace obecních orgánů. Tuto otázku nevyřešila ani první (z roku 1925) nebo druhá novela (z roku 1927), ale třetí novela z roku 1930 přinesla určitý pokrok v oblasti vybírání poplatků a dávek a v oblasti úpravy obecního rozpočtu. Ani tato úprava však nedokázala zajistit finanční potřeby obcí, situaci vyhrotila hospodářská krize a samospráva nebyla schopna splácet dluhy. To přineslo zákon č. 69/1935 Sb., o finančních opatřeních v oblasti územní samosprávy.⁴⁴

Reformy veřejné správy zejména na počátku nové Československé republiky systém vzniklý již za monarchie hlavně v šedesátých letech 19. století změnily vcelku jen málo. Obdobná situace se týkala i právní úpravy a faktického fungování ŽNO. I zde vidíme úvahy o velkých změnách, které se ale prosadily vlastně jen u volebního práva do orgánů ŽNO hned na počátku republiky. Naopak systém organizace vycházející ze zákona z roku 1890 zůstal zachován, i když se podstatná část ŽNO dostávala do permanentních ekonomických problémů.

Složitou poválečnou dobu se snahou o reformy si rozebereme poněkud důkladněji. V praxi přežívala řada samostatných ŽNO, které neměly reálné podmínky pro udržení. Tento problém existoval již za monarchie, měl být řešen zákonem z roku 1890, ale finanční krize mnoha ŽNO přetrvala. Ve sledovaném regionu šlo o ŽNO v Kutné Hoře, která měla na rozdíl od blízkého Kolína jen málo členů. I po válce se ŽNO v Kutné Hoře nevyhýbaly finanční problémy a pro některé její členy byla náboženská daň příliš vysoká. Finanční situaci měl zlepšit prodej synagogy v Malíně, v roce 1920 byly prodány nemovitosti ve Zbraslavicích. Charakteristickým prvkem byla neschopnost platit vlastního rabína, kterého nahrazoval kolínský Richard Feder, což ale spíše ještě prohlubovalo některé konflikty s ŽNO v Kolíně. Dr. Richard Feder se v budoucnu měl stát velmi uznávanou osobností, ale jeho podpora návrhů na sloučení ŽNO v Kutné Hoře s Kolínem tehdy nepadla na úrodnou půdu a mnohé Židy hlavně z Kutné Hory podráždila.⁴⁵

Úpadek ŽNO byl ale po válce v celé republice. Z 207 ŽNO v českých zemích v roce 1911 jich zbylo v roce 1921 jen 170. Částečným řešením se stalo postupné slučování ŽNO nebo vytváření jejich svazů. V těchto aktivitách hrála nemalou roli ŽNO v Kolíně.

⁴⁰ JANÁK – HLEDÍKOVÁ – DOBEŠ, *c. d.*, s. 378.

⁴¹ PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 177–178, 198–201.

⁴² Viz např. PETRÁŠ, R. K ohlasu župní reformy na lokální úrovni (oblast Kolín, Kutná Hora, Čáslav). *Právněhistorické studie*, 2003, roč. 36, s. 129–142.

⁴³ JANÁK – HLEDÍKOVÁ – DOBEŠ, *c. d.*, s. 334–335.

⁴⁴ SCHELLE, K. *Vývoj veřejné správy v letech 1848–1990*. 2. vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, s. 333–335.

⁴⁵ PETRÁŠ, Židé a židovská náboženská obec, s. 144–145.

Klíčovou organizací se stal Svaz českých náboženských obcí židovských se stálým sekretariátem v Kolíně založený 3. srpna 1920. Důvodem vzniku organizace byly stávající neutěšené poměry. Svaz se obracel na jednotlivé české ŽNO: „Jen za Vaší účinné pomoci, jen s obětavou součinností každého z Vás bez rozdílu politického stranictví může náš Svaz přispět k ozdravení tak neutěšených poměrů dnešních!“ Klíčová byla činnost sekretariátu, který měl dle oficiálních prohlášení sloužit všem existenčním potřebám ŽNO, měl být jejich rádcem, měl intervenovat u všech úřadů a poskytovat bezplatnou právní poradou ve všech otázkách agendy ŽNO. Sekretariát se také měl věnovat přípravám k neodkladné, časové reformě stanov ŽNO a vypracovat vzorové stanovy. Připravoval reformu volebního práva a zlepšení platů všech funkcionářů. Hledal prostředky k vybudování sociální péče a zabýval se péčí o oběti světové války. Sekretariát měl také připravovat zlepšení náboženského vyučování mládeže, vzdělávat kvalifikované náboženské učitele, kteří by vedli přednáškové kursy. Zvažovaly se i reformy bohoslužeb a další změny v ŽNO. Mělo se pečovat o zachování všech kulturních památek, stavebních, uměleckých, synagog, hřbitovů, významných náhrobků, listin, knih, archiválií, uměleckých předmětů, rodinných památek. Pod těmito rozsáhlými plány, které ilustrují dobové problémy a plány ŽNO, byly podpisy klíčových aktivistů, k nimž patřil za Kolín Otto Reich.⁴⁶

Jednou z nejdůležitějších a nejcitlivějších otázek, se kterou se židovské organizace musely po válce vyrovnávat, byla dlouhodobá zejména ekonomická krize ŽNO. Například 24. srpna 1920 sjezd rabinů z Čech a z Moravy-Slezska žádal oficiálně vládu, aby mohly být sloučeny ŽNO, které nemají finance na placení rabína, což mohlo vést k nedostatečné výuce náboženství dětí a problematickému vedení matrik. Doporučovali tedy, aby bylo sloučeno několik malých ŽNO s jednou větší, která má finance, přičemž jako příklad obcí bez prostředků na rabína byly uvedeny také Kutná Hora, Poděbrady, Kouřim, kde se dalo uvažovat o spojení s Kolínem. Svaz českých náboženských obcí israelitských v království Českém proto svolal poradou jmenovaných ŽNO do Kolína na 25. prosince 1920, aby se dohodly na základě různých přání a připomínek na vytvoření okresního rabinátu pro své náboženské obce se sídlem v Kolíně.⁴⁷ Takovéto snahy vyvolaly zejména mezi kutnohorskými Židy značné podráždění a zkomplikovaly také vztah ke Svazu, jehož sekretariát sídlil v Kolíně.

Otázka financování rabinů a případně i dalších zaměstnanců byla skutečně zásadním problémem, protože se jednalo o značnou část rozpočtu ŽNO. Platy byly přitom obecně nedostatečné, protože se je za války a po ní nedařilo zvyšovat, jak by odpovídalo inflaci. Nebylo tedy náhodou, že zaměstnanci ŽNO se 25. srpna 1920 v Praze usnesli, že bude založena organizace úředníků a zřízců židovských náboženských obcí československé republiky – s oficiálním názvem Svaz odborové organizace zřízců a úředníků židovských obcí v republice československé v Praze. V rámci organizace měly být vytvořeny odbory

⁴⁶ SOKA Kutná Hora, fond Izraelitská náboženská obec v Kutné Hoře, karton č. 7, Korespondence 1918–1924. Otto Reich, podnikatel v obuvním průmyslu, byl klíčovou osobností českožidovského hnutí v Kolíně ve dvacátých letech a starostou ŽNO Kolín 1919–1925 – viz např. JOUZA, L. – JOUZOVÁ, M. „Kolínská obuv je nejlepší“ – osudy továrny na obuv Zikmunda Feldmanna v Kolíně a jejích majitelů. In: *Židé v Čechách 3*. Praha: Židovské muzeum, 2011, s. 137–163. SOKA Kolín, fond Okresní úřad Kolín, karton 673, inv. č. 843, sign 5/4 israelitská obec.

⁴⁷ Tamtéž.

rabínů, kantorů, učitelů náboženství, správních úředníků atd. Svaz rychle dosáhl 300 členů, přičemž usiloval o vstup všech zaměstnanců židovských obcí.⁴⁸

Velice ilustrativním příkladem jsou problémy řešené na schůzi zástupců českých židovských náboženských obcí v Čechách konané v Praze 6. dubna 1924, které se účastnili i zástupci obcí z Kolína a Kutné Hory i další z regionu (Čáslav, Český Brod, Poděbrady, Uhlířské Janovice). Debatovalo se o úpadku židovství, o jeho příčinách a projevech, o reformistech a ortodoxních, konzervativních Židech. Podle převládajícího názoru byl v ŽNO nedostatek lásky k židovství, nedostatek obětavosti a dobré vůle k nápravě, chyběly však také peníze a mnozí Židé vystupovali i pro pouhých pár korun z ŽNO. Doporučovalo se kulturní oživení jako přednášky a knihy, přičemž se navrhlo zřídit v každé obci židovskou knihovnu. Připomínala se často přehlížená publikační činnost kolínského rabína Dr. Federera. Pro povznesení židovského vědomí se však plánovala také židovská sociální péče, soustředěná v Židovské ústředně pro sociální péči.⁴⁹

Snad ještě důležitější však na této schůzi v dubnu 1924 byly diskuse o právních a správních aspektech ŽNO. V referátu Dr. J. Fischera bylo konstatováno, že zákon z roku 1890 nevyhovuje, v praxi se ŽNO ruší a ty stávající nefungují. Navrhl dvě možnosti řešení, a to prosadit změnu zákona nebo přizpůsobit ŽNO způsobem odpovídajícím zákonu. První možnost, změna zákona, podle něj nebyla dobrá, protože by vedla spíše ke komplikacím. Navrhl proto přistoupit na druhou možnost, přizpůsobení ŽNO dle zákona. Zejména doporučil spojit více ŽNO společným rabinátem se zachováním samostatnosti. Mohly by však také existovat jen jako modlitební spolky a zůstaly by pouze životaschopné ŽNO. Důležitým prvkem by měly být svazy ŽNO, přičemž k zajímavým pokusům došlo během války. V roce 1916 proběhl pokus o organizaci zemského a říšského Svazu, v květnu 1918 se opakoval jen pro Čechy na židovské radnici v Praze. Velkým problémem se dlouhodobě ukazovala jazyková otázka, kdy v Čechách by německé ŽNO nepřistoupily ke svazu, protože by nerozuměly jednáním vedeným v češtině. Proto se doporučovalo vytvořit jeden svaz s česky mluvícími ŽNO a druhý s německými, které by navzájem spolupracovaly. Vedle otázek organizačních se diskutovalo i o financování ŽNO, tedy možná odlišná koncepce náboženské daně. Na schůzi byl zvolen i osmičlenný výbor složený z uznávaných židovských osobností, kde byl i kolínský rabín Dr. Feder.⁵⁰

ŽNO se tedy zapojovaly do diskusí o rozvoji židovství či reformách ŽNO v rámci veřejné správy. Aktivní byly i například v sociálních otázkách a nejednou suplovaly sociální správu nově vytvářené republiky, avšak takovéto činnosti v mnohém překračovaly jejich vlastní účel. Činnost ŽNO v rámci fungování veřejné správy byla tradičně velmi omezená, přičemž právní úprava se oproti konci monarchie změnila jen minimálně. K novým prvkům patřil rozsáhlejší dohled veřejné správy nad financemi ŽNO, takže například na základě výnosu zemské správy politické z 10. července 1924 č. 294.689 žádala dopisem z 15. července Okresní správa politická o kompletní výpis válečných půjček, které ŽNO měla. Jiným problémem bylo majetkové vyrovnání s novým rakouským státem, kdy

⁴⁸ SOKA Kolín, fond Okresní úřad Kolín, karton 673, inv. č. 843, sign 5/4 israelitská obec. Zápisné do organizace tvořilo 5 korun a měsíční příspěvek 2 koruny, přičemž členové dostávali noviny úředníků ŽNO.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ Časopis Židovské zprávy 11. 4. 1924 (uložen tamtéž).

se například ještě v roce 1924 nalézaly ve Vídni některé cenné papíry patřící ŽNO, takže okresní správa politická doporučovala, jak postupovat při žádostech o jejich vrácení.⁵¹

Tradičním úkolem ŽNO bylo udržování matrik, což, nutno dodat, často plnily jen liknavě a v archívech pak lze nalézt mnoho upomínek od úřadů. Komplikací se stalo nové jazykové právo republiky preferující státní jazyk československý, takže bylo nutno řešit například vydávání matričních listin v češtině, když původní zápis byl německý. Problémem se mohly stát i nové státoprávní poměry vůbec – například skutečnost, že k novému Rakousku tvořenému obvykle z bývalých předlitavských zemí byla přičleněna i část bývalého Uherska jako spolková země Burgenland. To si vyžadovalo specifické řešení pro vydávání způsobilosti k sňatku pro rakouské příslušníky v Československu z tohoto regionu, na což byla upozorněna israelitská správa matrik.⁵²

Ve svých počátcích se nová republika snažila razantně oddělit od odmítaných mnohaletých tradic habsburské monarchie. Předpokládaly se rozsáhlé reformy práva a zejména veřejné správy, která měla být postavena na zcela odlišné základy. Uvažovalo se i o rozsáhlých změnách společnosti, kdy se předpokládalo vytvoření sociálního systému a zrovnoprávnit se mělo postavení žen. Po několika letech však došlo ke stabilizaci a systém se v mnohém nadále podobal předválečné monarchii s řadou spíše jen dílčích modernizací. Demokratisovalo se tedy například volební právo a rozšířilo i na ženy, ale snad vůbec nejdiskutovanější reforma, kterou měla představovat zásadní reorganizace veřejné správy dle tzv. župního zákona z roku 1920, se neprosadila. Tato atmosféra původně požadovaných a leckdy i oficiálně plánovaných změn ovlivňovala i život Židů a fungování ŽNO. V prvních letech republiky se diskutovalo o reorganizaci ŽNO, ale i o mnoha úpravách zasahujících do života Židů. V reálu se však prosadilo jen nemnoho a způsob života Židů, vytvořený na konci monarchie, i systém ŽNO přetrval až do zásahu nacistů.

Mnohokrát se uvažovalo o reformě ŽNO, přičemž se leckdy doporučovalo jejich nucené spojování, anebo vytváření jakýchsi svazů, které měly ŽNO zajišťovat plnění některých úkolů. Zákon z roku 1890 tyto vyšší kultové organizace neobsahoval, ale ani nezakazoval. Snahy o takovouto spolupráci se projevovaly již před první světovou válkou. S částečným úspěchem se však prosadily až ve dvacátých letech, k čemuž přispěla složitá situace ŽNO za války i po ní. Jako první vznikl Svaz izraelských náboženských obcí na Moravě, jehož stanovy schválil výnos ministerstva školství a národní osvěty z 24. července 1924 (č. 74190/1924/VI). Dále vznikly Svaz židovských náboženských obcí ve Slezsku (stanovy schváleny ministerstvem 11. května 1925), Svaz pražských židovských náboženských obcí (stanovy schváleny ministerstvem 26. listopadu 1925), Svaz českých náboženských obcí židovských v Čechách (stanovy schváleny ministerstvem 18. února 1927) a Svaz izraelských náboženských obcí s německým jednacím jazykem v Čechách (stanovy schváleny ministerstvem 18. února 1927).⁵³

Byla vytvořena i vrcholná kultová organizace, zahrnující uvedené svazy, označovaná jako pracovní společenství, jejíž stanovy schválilo ministerstvo 13. září 1927. Zapojení do těchto organizací bylo dobrovolné a samostatnost jednotlivých obcí nebyla v podstatě dotčena. Účelem svazů bylo vedení správy a zastupování společných věcí a zájmů a také

⁵¹ Příklad z Kutné Hory. SOKA Kutná Hora, fond Izraelitská náboženská obec v Kutné Hoře, karton č. 7, Korespondence 1918–1924.

⁵² Tamtéž.

⁵³ PALEČEK, c. d., s. 37–38.

usnadnění styku mezi úřady a ŽNO. K důležitým prvkům, které řešily podrobné stanovy, patřilo i ekonomické zajištění této kooperace. Tato dobrovolná spolupráce ŽNO však nebyla považována za dostatečnou, tedy se uvažovalo o přijetí speciálního zákona. Po organizační stránce byli příslušníci židovského vyznání rozptýleni do značného množství právně samostatných ŽNO, přičemž vláda podporovala vytvoření vyšších organizačních útvarů. Existence svazů ŽNO spočívala na schválení správními akty ministerstva školství a národní osvěty. Je přitom důležité zmínit, že židovské vyznání bylo v meziválečném Československu jedinou reálně existující nekřesťanskou konfesí.⁵⁴

Vyvrcholením těchto snah bylo přijetí zákona č. 9/1937 Sb. z. a n. z 21. ledna 1937, jímž se doplňuje organizace náboženské společnosti židovské v zemích České a Moravskoslezské. Ten měl sloučit ŽNO v českých zemích do jednotného společenství s jednotnou ústavou. Tato ústava náboženské společnosti židovské měla být připravena do šesti měsíců a pak schválena vládou, což byla kuriózně podmínka účinnosti zákona (paragraf 10 odst. 1). Jenže v době krize republiky se již nepodařilo tuto ústavu schválit, takže zákon účinnosti nenabyl, přičemž odborná literatura jeho existenci dodnes naprostou většinou přehlídí. Zákon představoval nepřímou novelu zákona č. 57/1890 ř. z., jehož hlavním cílem bylo vytvoření jednotného společenství z nadále existujících ŽNO: „Náboženské obce židovské, nedotýkajíc se jejich postavení jako základní úpravy vnějších právních poměrů náboženské společnosti židovské podle zákona ze dne 21. března 1890, č. 57 ř. z., slučují se v zemích České a Moravskoslezské v jednotné společenství, jehož úkolem jest pečovati o náboženské potřeby... (§ 1 odst. 1).“ Organizace ŽNO včetně jejich vztahu k veřejné správě tedy měla projít koncem 30. let výraznou reformou, která se však do praxe neprosadila.

U správních a právních otázek monarchie a meziválečného Československa je třeba si stále uvědomovat zásadní rozdíl úpravy v Předlitavsku a Uhersku, což recepčním zákonem z 28. října 1918 převzalo i Československo až do tzv. právníké dvouletky z let 1948–1950. Tak tomu bylo i u právní úpravy židovských obcí, kdy v Uhersku a následně i na Slovensku v rámci Československa chyběla systematická úprava, jaká byla v předlitavském zákoně č. 57/1890 ř. z. Právní předpisy týkající se Židů zde pocházely zejména z let 1888, 1894, 1895. Z důležitých odchylek stojí za zmínku, že na Slovensku mohly v témže obvodu existovat různé židovské obce dle své náboženské orientace. Náboženské obce se zde rozlišovaly také na mateřské a filiální, přičemž v mateřské existoval rabinát s právem vést matriky.⁵⁵

Problémy fungování židovských náboženských obcí v praxi

Další výklad sleduje problémy praktického fungování ŽNO na konci monarchie a v meziválečném Československu, a to především jejich konkrétní ekonomické problémy. Pevnou strukturu ŽNO s jasně vymezenými územními obvody přinesl zákon z roku 1890. Vytváření ŽNO musely schválit úřady, což bylo provedeno v českých zemích v letech následujících po přijetí zákona. V roce 1893 bylo v Čechách vytvořeno 197 ŽNO, v roce 1891 na Moravě 50 ŽNO a v roce 1892 ve Slezsku 10 ŽNO. V roce 1930 pak bylo v Čechách

⁵⁴ MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 3. vyd. Praha: Linde, 2003, s. 381.

⁵⁵ PALEČEK, c. d., s. 40–48.

203 ŽNO, na Moravě 50 a ve Slezsku 9.⁵⁶ Přes hluboké ekonomické problémy a pokles počtu Židů zejména v menších obcích se dařilo samostatné ŽNO udržovat, ale při nahlédnutí do jejich vnitřních poměrů je zjevné, že se jednalo spíše o pouhé přežívání.

Orgány ŽNO měly řadu úkolů, ale opatřování dostatečných finančních prostředků patřilo k nejnáročnějším. Ke klíčovým tématům schůzí orgánů patřily tedy problémy rozpočtu. Velké diskuse vyvolávalo každoroční sestavování rozpočtu a jeho průběžné plnění. Velmi často byly projednávány tzv. rekurzy neboli žádosti o přezkoumání výše náboženské daně. Docházelo i k trapným situacím, kdy někteří příslušníci ŽNO vyhrožovali vystoupením z náboženství a takto si vynucovali snížení daně. Jen málokteří se ale k tomuto razantnímu kroku, který mohl zkomplikovat jejich vztahy nejen k ŽNO, ale i k rodině, odhodlali.⁵⁷

Při sledování fungování ŽNO z poměrně podrobných zápisů orgánů vidíme, že nejčastěji řešily vlastní běžnou agendu, kde klíčovou roli hrály právě finance. ŽNO se také například vyjadřovaly k dobovým problémům, jako byly protizidovské pogromy v Rusku nebo uvítání vzniku republiky, avšak z hlediska jejich činnosti se jednalo o naprosto okrajové záležitosti. Projevovaly se i politické spory mezi členy ŽNO, kde klíčovou roli hrály neustálé neshody mezi zastánci českožidovské asimilace a sionistickým hnutím.

Rozpočet na každý rok byl vypracováván orgány ŽNO.⁵⁸ V případě Kutnohorské ŽNO jím bylo užší představenstvo, které od roku 1903 zavedlo rozpočet s pevně stanovenými složkami příjmů a výdajů. Rozpočty se vždy navrhovaly jako vyrovnané, ale při jejich plnění docházelo často ke schodkům. Nejvýznamnějším příjmem byla náboženská daň leckdy označená jako daň k repartici neboli rozvržení, protože její placení bylo rozdělováno mezi členy ŽNO. To prováděla rozvrhovací komise, která přitom poplatníky rozdělila do několika tříd podle majetku. Konkrétní výše daně záležela na aktuálních potřebách. Vedle náboženské daně patřily k důležitým příjmům také úroky ze státních půjček, poplatky za ohlášky a sňatky, dobrovolné dary.

U výdajů bývaly nejdůležitější platy (služné). Náročným finančním úkolem pro ŽNO tedy bylo placení zaměstnanců, kdy nejnákladnější byly odměny rabína. Nebývalo neobvyklé, že stanovy ŽNO počítaly s celou řadou zaměstnanců, ze kterých ale ŽNO reálně zaměstnávala jen nemnohé. Kutnohorská ŽNO mívala původně tři zaměstnance – rabína, košeráka a kostelníka (šámes) a od roku 1903 již jen rabína a kostelníka. Po první světové válce pak již ŽNO stejně jako mnohé jiné nedokázala zaplatit vlastního rabína, takže se o něj musela dělit obvykle s Kolínem. K dalším výdajům patřilo vydržování chóru a kapely, pojištění, příspěvky některým organizacím, náklady na provoz synagogy atd. a významnou položkou bývaly splátky dluhů.⁵⁹

Rozpočty ŽNO bývaly běžně napjaté a cenným příspěvkem bývaly dary, na které se však nešlo spoléhat. Pokud měla ŽNO větší mimořádná vydání, tak sotva přežívala

⁵⁶ PALEČEK, *c. d.*, s. 30.

⁵⁷ PETRÁŠ, Židé a židovská náboženská obec, s. 130–131.

⁵⁸ Dobové materiály židovských náboženských obcí často nepřežily druhou světovou válku, jako je tomu u sledovaných ŽNO ve značné míře u Kolína. Naopak archiválie Kutnohorské ŽNO jsou uloženy ve SOKA Kutná Hora, fond Izraelská náboženská obec v Kutné Hoře – nejdůležitější jsou knihy se zápisy jednání orgánů obce, tedy Protokol o schůzích orgánů obce náboženské 1874–1901 a Protokol o schůzích orgánů obce náboženské 1901–1924. Výklad detailů rozpočtů obcí vychází zejména z příkladu Kutné Hory.

⁵⁹ PETRÁŠ, Židé a židovská náboženská obec, s. 131–132.

a musela se i zadlužovat. Tak tomu bylo typicky při stavbách synagog, kdy se ŽNO běžně zadlužovaly i na řadu desetiletí.⁶⁰ K nejproblémovějším metodám opatrování financí patřil prodej majetku, který byl přitom tvořen často staršími modlitebnami, zejména těmi, které používaly menší komunity začleněné leckdy i proti své vůli po roce 1890 do ŽNO. Jako příklad lze uvést Malín (dnes předměstí Kutné Hory), kde Židé žili dříve než v Kutné Hoře. Po roce 1890 byli malínští Židé přičleněni ke kutnohorské ŽNO jako jedna z jejich tzv. filiálních obcí. ŽNO nejednou mívaly tendenci s těmito jim podřízenými drobnějšími komunitami zacházet poměrně tvrdě, což vedlo často ke sporům. V tomto případě přes odpor malínských Židů byla jejich modlitebna prodána.

Dochovanost přesných informací o financování ŽNO je v celku minimální, ve sledovaném regionu se jen výjimečně dochovaly rozpočty ŽNO v Kutné Hoře v letech 1896–1924. Při sledování rozpočtu kutnohorské ŽNO je zjevné, že jeho výše postupem let znatelně vzrůstala, což může vzhledem k minimální inflaci na konci monarchie a celkově neuspokojivému finančnímu stavu ŽNO překvapovat. Na počátku století byly plány rozpočtů okolo 3500 korun, ale v dalších letech se navýšily na přibližně 6 000 korun, a ještě před vypuknutím války přesáhly 7 000 korun ročně. Klíčovým příjmem (alespoň cca 70 %) byla náboženská daň označovaná v interních dokumentech jako daň k repartici neboli rozvržení.⁶¹

Složité situace nastala za první světové války, kdy se kutnohorské ŽNO nedařilo přes opakované výzvy při jednáních orgánů obce rozpočet navýšit⁶² a ten zůstával na předválečné úrovni 7–8 tisíc přes hrozivou inflaci, přičemž podíl náboženské daně vzrůstal. Po válce výše rozpočtů kutnohorské ŽNO výrazně kolísala, přičemž došlo k několikanásobnému navýšení. Výši platů se nedařilo příliš zvyšovat, což nepochybně přispělo ke klíčovému problému kutnohorské ŽNO, která si již v dalších letech nemohla dovolit platit služby kolínského rabína dr. Federa.

Přesné materiály o financování se sice obvykle nedochovaly, přesto je zjevné, jak zásadní roli hrálo zajištění peněz v činnosti ŽNO. Pokud nahlédneme do dochovaných zápisů orgánů, tak nejdůležitější byly právě neustálé diskuze o financích a k největším problémům patřily permanentní spory o rozvržení náboženské daně. Orgány ŽNO (příklad Kutné Hory) se scházely až překvapivě nepravidelně, běžně třikrát nebo čtyřikrát do roka, ale v některých letech se sešly i desetkrát a v některých letech třeba jen dvakrát, zcela výjimečně dokonce ani jednou v roce.

Ještě v polovině 19. století byla podstatná část židovské populace českých zemí jen málo majetná, ale liberalizace poměrů jí umožnila dosti rychle (přibližně do konce století) dosáhnout úrovně středních nebo i vyšších vrstev. Současně však poklesl její zájem o náboženský život a postupně sílila migrace do velkých měst a později do ciziny, která oslabovala maloměstské židovské obce. Podstatná část ŽNO tak ekonomicky spíše jen přežívala, i když její členové patřivali k poměrně movitému obyvatelstvu. Mnoho ŽNO fungovalo na hranici ekonomického přežití, což se projevovalo typicky v omezování počtu zaměstnanců, kdy nejnákladnější bylo udržení rabína. Ve vnitřním životě ŽNO pak byla

⁶⁰ LAUERMANN, *Židé v Kutné Hoře*, s. 15–17. KAŠPAROVÁ – LAUERMANN, *c. d.*, s. 25–27.

⁶¹ Viz SOKA Kutná Hora, fond Izraelitská náboženská obec v Kutné Hoře, kniha Protokol o schůzích orgánů obce náboženské 1874–1901, kniha Protokol o schůzích orgánů obce náboženské 1901–1924.

⁶² Vedle tradičních úkolů se objevila například nutnost postarat se o židovské uprchlíky z Haliče. Ostatně problémy s prchajícími Židy z východu se týkaly Rakouska i Německa a pokračovaly i po válce. MAURER, T. *Ostjuden in Deutschland 1918–1933*. Hamburg: Hans Christians Verlag, 1986, s. 34–44.

zjevná snaha i z prestižních důvodů udržet vlastní samostatnost, avšak s náklady dohnány mi k minimu. Mezi členy přitom bylo mnoho schopných podnikatelů, živnostníků i právníků, kteří měli vynikající přehled o ekonomické a právní praxi, což značně ovlivňovalo vnitřní život ŽNO.

Likvidace židovských náboženských obcí za nacistické okupace

ŽNO zejména od zákona z roku 1890 fungovaly téměř půl století poměrně stabilním způsobem, ale konec třicátých let přinesl zcela odlišné poměry. S řadou obtíží se ŽNO musely vyrovnávat již za tzv. druhé republiky. Mnohem tvrdší poměry přinesla nacistická okupace, takže například již 18. března 1939, musela začít ŽNO v Kolíně vytvářet seznamy Židů pro celý kolínský oberlandrát,⁶³ a od 28. března je doloženo povinné označování židovských obchodů.

Při pohledu na početná protizidovská opatření je však potřeba si uvědomovat některé základní skutečnosti, a to zejména jejich postupné prosazování, kdy nejdříve sloužily k samotnému vymezení a označení osob židovského původu a jejich majetku. Pozvolna se zavedly zábery majetku a vylučování Židů ze společnosti a teprve po několika letech přichází nejrazantnější opatření, tedy odsun Židů do koncentračních táborů a jejich fyzická likvidace. Vedle tohoto postupného prosazování antisemitských opatření je důležité nepřehlížet jejich komplikovaný a leckdy doslova zmatený charakter z hlediska práva a fungování veřejné správy. Nebyl zde nějaký rozsáhlý přehledný zákon nebo dokument určující protizidovskou politiku, ale velké množství často až protichůdných dílčích opatření, která mohou působit groteskně.⁶⁴ Podobný charakter měl ostatně i systém veřejné správy v době okupace, který byl až absurdně často měněn.

Z Kolína a okolí můžeme uvést například vyhlášku ze 6. září 1939 zakazující Židům vstup do veřejných zařízení jako jsou hostince či knihovny a vyčlenění zvláštních místností například v nemocnicích. Brzy následovalo např. nařízení, dle kterého starostové obcí museli hlásit změnu bydliště Židů, z 12. září 1939. Oběžník z 29. června 1940 nařizoval organizátorům sportovních akcí zamezení vstupu Židům. Vyhláška ze 7. srpna 1940 omezovala Židům možnosti nakupovat v nežidovských obchodech ve vymezeném čase, což se přitom změnilo již vyhláškou z 31. srpna 1940. Takovýto výčet velmi různorodých, často až směšně malicherných protizidovských opatření by mohl pokračovat ještě dlouho. K nejzásadnějším opatřením vylučujícím Židy ze společnosti patřilo povinné nošení žluté šesticípé hvězdy s nápisem Jude platné od 1. září 1941. Na konci roku 1941 také přišlo vyloučení z kulturního života, což přinesl zákaz přístupu do veřejných knihoven 5. září a zejména 4. prosince zákaz návštěv všech kulturních zařízení jako jsou muzea či galerie. Nejtragičtější pak byl odsun transporty, což bylo nařízeno 29. května 1942.⁶⁵

Odborné práce analyzující praxi veřejné správy často ukazují velmi svérázný chaos. Nelze například přehlížet reálný přínos židovských podnikatelů místní ekonomice, což si činitelé stále značně silné samosprávy obvykle uvědomovali. Mnohé zejména drobné podniky mohly totiž v praxi udržet jen pracovitě židovské rodiny, pro které šlo navíc o tradici, takže zábor majetku arizací by reálně znamenal likvidaci potřebných obchodů a živností.

⁶³ FEDER, R. *Židovská tragedie. Dějství poslední*. Kolín: LUSK, 1947, s. 14.

⁶⁴ Přehledně viz např. PETRŮV, H. *Zákonně bezprávi. Židé v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Auditorium, 2011.

⁶⁵ PEJŠA – JOUZA – JOUZOVÁ, c. d., s. 41–45.

Místní správa tedy v řadě případů používala různorodé metody, jak protižidovská opatření obejít.⁶⁶

Pokud jde o orgány ŽNO i jiných židovských institucí, tak i v době mírové fungovaly způsobem často nemálo se odlišujícím od právní úpravy a svých vnitřních stanov. V mimořádně komplikované době a při neustálém prohlubování protižidovských opatření lze tedy těžko očekávat striktní dodržování opatření vydaných nenáviděnými nacisty. Archivní materiály z této doby, ilustrující fungování židovských institucí, se přitom dochovaly jen minimálně. Vzpomínky Židů se pak většinou týkají jiných událostí než praxe dobové správy, nebo jde o pouhé střípky.⁶⁷ Židovské instituce v mírových dobách fungovaly obvykle pomalu, kdy například schůze orgánů ŽNO se konaly jen několikrát do roka, zatímco za války musely rychle reagovat na požadavky okupantů.

Struktura ŽNO prošla v období nacistické okupace výraznými změnami. Ústředna pro židovské vystěhovalectví chtěla ŽNO v Praze využívat jako nástroj k vystěhování. Zřídila pro tyto účely speciální oddělení. Do 15. března 1939 fungovalo v Čechách a na Moravě 136 ŽNO, které byly sdruženy v Zemské svazy a jejich nejvyšším orgánem byla Rada židovských náboženských obcí pro Československo. Židovské spolky, nadace a fondy byly v letech 1939–40 zrušeny, jejich majetek byl zabaven a převeden na Vystěhovalecký fond. V červenci 1939 byla Ústřednou nařízena svrchovanost pražské židovské obce nad zbývajícími čtrnácti ŽNO v protektorátu, a jejich existence byla ukončena 27. července 1942. Veškerá jejich agenda byla převedena na pražskou židovskou obec. Dne 8. února 1943 se z pražské židovské obce stala Židovská rada starších. Ta měla za úkol vybírat daně a dávky, shromažďovat statistická data, evidovat a registrovat židovské obyvatelstvo, jeho pracovní nasazení, později měla také připravovat deportace. Dále měla zajišťovat sociální a lékařskou péči, vést matriky, zajišťovat kultovní činnost, hospodaření obce, přeškolení kurzy a v neposlední řadě poskytovat informace o nových protižidovských zákazech a nařízeních.⁶⁸

Snahy o obnovu židovských náboženských obcí po válce

Židovské obyvatelstvo bylo zdecimováno za nacistické éry, takže převážnou část ŽNO se nepodařilo na delší dobu obnovit. Ve studovaném regionu byly ztráty židovského obyvatelstva zvláště vysoké, proto na obnovu ŽNO v Kutné Hoře nebyla reálná šance. V Kolíně obnovená ŽNO fungovala pouze v letech 1945–1953. Obecně přitom platí, že vzhledem k nedostatečné početnosti židovských komunit byl reálný a později i právní charakter ŽNO odlišný. Na rozdíl od situace na konci monarchie a v meziválečné éře, kdy v českých zemích alespoň z počátku téměř v každém soudním okrese fungovala ŽNO, tak po roce 1945 existuje jen několik ŽNO (sledovaný region spadá pod pražskou), jejichž činnost se navíc spíše podobá spolkům zajišťujícím zejména kulturní a sociální zabezpečení nepočtených členů.

⁶⁶ Příklady viz NOVÁK, P. Vesničtí židé na Kutnohorsku za okupace. In: *Židé v Kolíně a okolí*. Kolín: Regionální muzeum, 2005, s. 149–162.

⁶⁷ Fungování Kutnohorské ŽNO za okupace zčásti zachytil jeden z tehdejších představitelů Josef Bondy – *Bor ve své beletrizované knize vzpomínek*: BOR, J. *Opuštěná panenka*. Praha: SNPL, 1962.

⁶⁸ KREJČOVÁ, H. – SVOBODOVÁ, J. – HYNDRÁKOVÁ, A. *Židé v Protektorátu – Hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942*. Praha: MAXDORF, 1997, s. 12–13.

Vývoj veřejné správy v přechodné a divoké době konce okupace a osvobození byl často svérázný a komplikovaný, což se týkalo i Židů. Výše uvedená Židovská rada starších, představující jedinou nacisty nezlikvidovanou ŽNO se sídlem v Praze, fungovala až do pražského povstání 5. května 1945. Před koncem války její členové odnesli, co mohli, a 9. května založili tzv. Národní výbor pro likvidaci Židovské rady starších. ŽNO byla obnovena již koncem května, kdy se z Londýna vrátil její budoucí funkcionář Arnošt Frischer, který v exilovém státním systému v Británii reprezentoval židovské zájmy ve Státní radě.⁶⁹ Národní výbor pro likvidaci Židovské rady starších byl později přejmenován na Národní správu Židovské rady starších. Tato instituce spolupracovala se dvěma dalšími institucemi národní správy, byla to Národní správa majetkových podstat Vystěhovaleckého fondu a Majetkového úřadu a Fond Národního majetku. Tyto dva úřady spravovaly majetek Židů, kteří se nevrátili, tedy majetek, o který se nikdo nepřihlásil.⁷⁰

Poválečné Československo se oficiálně vracelo do éry před Mnichovem (tzv. obnova právního pořádku), ale veřejná správa se značně změnila a byl zaveden systém národních výborů. Ještě razantnější změny se týkaly Židů a jejich institucí. Většina Židů z českých zemí válku nepřežila, mnozí z nich pak emigrovali. ŽNO procházely dlouhodobou krizí již od monarchie a dařilo se je obnovovat jen obtížně. Další úder pak přineslo nastolení komunistického režimu. To vedlo k masové emigraci elit, což zasáhlo ještě výrazněji Židy, a vrcholem byla antisemitská kampaň na počátku padesátých let.

Druhou světovou válku přežilo přibližně 40 000 Židů z Čech a Moravy, což byla jedna třetina původní židovské populace. Jsou zde však započítány i osoby, kterým se podařilo vystěhovat se již před válkou, nebo opustily Československo a válku přežily v zahraničí. Těsně po válce žilo v Čechách a na Moravě něco kolem 24 000 Židů, asi jednu třetinu z nich tvořili tzv. optanti, tedy osoby z Podkarpatské Rusi, která byla v roce 1945 připojena k Sovětskému svazu. Židé z Podkarpatské Rusi zůstali dodnes významnou součástí židovských komunit v Čechách a na Moravě, přičemž se jednalo většinou o osoby z tradičních židovských rodin, jejichž tendence k asimilaci (na rozdíl od Židů žijících před holocaustem v českých zemích) nebyly příliš silné. Právě tito Židé z Podkarpatské Rusi mají největší zásluhu na zachování židovských tradic, a to například i v pražské ŽNO. Jednalo se většinou o veterány z československých jednotek na východě, kteří se usadili v bývalých Sudetech.⁷¹

Ve sledovaném regionu Kolína a Kutné Hory byl podíl přeživších Židů ještě menší než jinde, některé drobnější komunity zřejmě zmizely zcela, jako tomu bylo v Ledči nad Sázavou. Poměrně důkladně paměti zpracovala Hana Greenfieldová, narozená v roce 1926 v Kolíně, která dosti kriticky, ale zřejmě objektivně popisuje postoj většinové společnosti k Židům. Tedy převládající nezájem nebo dokonce nechuť k osobám, které překvapivě

⁶⁹ DAGAN, A. Československá vláda v exilu a Židé. In: *Osud Židů v Protektorátu 1939–1945*. Praha: Trizonia, 1991, s. 117–158, zejména s. 122–129.

⁷⁰ Více o fungování Židovské rady starších v Praze viz KREJČOVÁ – SVOBODOVÁ – HYNDRÁKOVÁ, c. d., s. 387–405.

⁷¹ ROTHKIRCHENOVÁ, L. Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1939–1989). In: *Na křižovatce kultur. Historie československých Židů*. Praha: Mladá fronta, 1992, s. 161. Statistiky nejsou ovšem zdaleka jasné – mírně odlišná čísla např. u LÁNIČEK, J. *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938–48*. New York: Palgrave Macmillan, 2013, s. 147–148.

přežily a zejména neochota vracet židovský majetek.⁷² Problém restitucí majetku a odškodnění za utrpení komplikoval vztahy k většinové společnosti.⁷³ Jedná se přitom o dlouhodobý velmi problematický právní i faktický fenomén.

Nejtragičtější skutečností bylo, že předválečný antisemitismus v Evropě z podstatné části přetrvával, a to i ve státech, které bojovaly za své přežití proti nacistům včetně Československa. Docházelo k násilnostem proti Židům, které byly často vyvolány požadavky na vrácení majetku. Nejhrůznějším případem byly útoky v polském městě Kielce v červenci 1946. I když z tamní dříve početné komunity přežila jen hrstka, tak zůstala ve společnosti antisemitská averze. K nepokojům podobného rázu došlo i na Slovensku, ve městě Topolčianky si vyžádaly v září 1945 desítky zraněných. Podle převládajícího názoru klíčovým podnětem byly obavy z vrácení arizovaného majetku, protože v tomto maloměstě dříve představovali Židé zhruba třetinu obyvatel.⁷⁴

Postoj většinového obyvatelstva k Židům byl tedy často negativní, přestože šlo o skupinu nejhůře postiženou obecně nenáviděnými nacisty. Ve sledovaném regionu Kolína a Kutné Hory byly zřejmě vztahy Židů k většinovému obyvatelstvu lepší, k čemuž zásadně přispívala převažující českožidovská orientace místních komunit. Zcela zde chyběla orientace německá (nebo na Slovensku maďarská), kdy Židé často až téměř do holocaustu představovali klíčovou oporu německého (případně maďarského) nacionalismu.⁷⁵ Židé takto orientovaní byli ostatně nejednou zasaženi protiněmeckými a protimaďarskými opatřeními po druhé světové válce. I Židé z českožidovských komunit se po válce obvykle zbavovali svých německých příjmení, takže například bratři proslulého básníka Jiřího Ohrensteina (narozeného v Kutné Hoře a používajícího pseudonym Orten) přijali jméno Ornest.

Obnova ŽNO i dalších židovských institucí byla obtížná i vzhledem ke skutečnosti, že již před válkou převážná část ŽNO sotva přežívala a také například počet židovských spolků byl vzhledem k velikosti komunit nadměrně vysoký. Vzhledem ke katastrofálním ztrátám židovského obyvatelstva je ostatně skoro s podivem, že se vůbec podařilo tolik institucí po válce obnovit, i když velmi často jen na přechodnou dobu. Podle odhadů se před okupací hlásilo v Čechách a na Moravě k židovskému vyznání asi 103 tisíc osob (dle Norimberských zákonů bylo za Židy považováno 118 tisíc osob), ze kterých přežilo asi jen 10 tisíc osob (a dalších 5 tisíc rovněž považovaných za Židy dle Norimberských zákonů). Přitom z 208 ŽNO v Čechách a na Moravě v roce 1938 se jich podařilo obnovit 53,⁷⁶ i když mnohé jen přechodně.⁷⁷ Malý počet členů v jednotlivých ŽNO měl za následek jejich pozdější slučování. Příkladem může být výnos Ministerstva školství a osvěty ze dne 26. srpna 1946, kterým bylo odňato židovským náboženským obcím v pražských

⁷² GREENFIELDOVÁ, H. *Z Kolína do Jeruzaléma. Strípky vzpomínek*. Israel: Gefen Publishing House Ltd., 1992. LAUERMANN, M. *Dějiny Židů v Kutné Hoře*. Praha: Společnost pro jazyky, 2017, s. 81–84.

⁷³ Podrobně viz např. LÁNIČEK, c. d., s. 153–156.

⁷⁴ KUKLÍK, J. a kol. *Jak odškodnit holocaust?* Praha: Karolinum, 2015, s. 216–220.

⁷⁵ Viz např. s ohledem na maďarizaci LÁNIČEK, c. d.

⁷⁶ Z projevu předsedy Rady židovské náboženské obce Dr. Arnošta Frischera z roku 1947 se dozvídáme, že z těchto obcí bylo obnoveno 34 v Čechách a 19 na Moravě. Některé z nich však měly méně než 100 členů.

⁷⁷ PEJŠA, J. Židovská náboženská obec v Kolíně v letech (1945) 1947–1953 (1979). In: *Židé v Kolíně a okolí*. Kolín: Regionální muzeum, 2005, s. 199–223, zejména s. 199.

předměstích státní uznání a jejich obvod byl přidělen ŽNO v Praze. Podobným způsobem byly i později v celém Československu slučovány malé ŽNO do větších územních celků.⁷⁸

Postižení židovských komunit ve sledovaném regionu bylo ještě razantnější, což bylo způsobeno jejich zařazením do transportů v době heydrichiády. Některé menší komunity v podstatě zmizely, kdy třeba do Kutné Hory se kromě smíšených manželství vrátila jen hrstka osob, do Ledče nad Sázavou dle místních badatelů nikdo.⁷⁹ Do Kolína s tradičně početnou komunitou, kde dle sčítání v roce 1930 mělo z 18,5 tisíce obyvatel židovské náboženství 430 osob, se vrátily desítky osob – zřejmě 53 osob (z toho 34 ze smíšených manželství), přičemž statistiky jsou ale poměrně nejasné.⁸⁰

Po válce se ještě posílila dominantní pozice ŽNO v Praze, která se také snažila organizovat obnovu židovských komunit. V červenci 1945 rozeslala oběžník, kde upozornila, že do nové úpravy obvodů ŽNO platí obvody před 28. zářím 1938 a že by se měly vytvářet přípravné výbory pro obnovu ŽNO s 3–5 členy dle velikosti místní komunity. V Kolíně se ustavil přípravný výbor, který to oznámil 5. srpna dopisem národním výborům (Městskému – MNV v Kolíně, Okresnímu – ONV v Kolíně, Zemskému národnímu výboru v Praze). Členy výboru se stali dlouholetý rabín PhDr. Richard Feder, MUDr. Vojtěch Löwy a Rudolf Seger. Počátkem září 1945 se konal sjezd delegátů obnovujících se ŽNO z Čech a Moravy (i za účasti zástupce z Kolína), který vytvořil nový ústřední orgán – Společenství (později Rada) židovských náboženských obcí v zemích České a Moravskoslezské.⁸¹

Nejcitlivější otázkou, kterou museli řešit Židé v poválečné době, bylo nezbytné slučování ŽNO. V mnoha z nich totiž přežili jen jednotlivci, takže další samostatné fungování bylo naprosto nereálné. Na druhé straně však podobné diskuse probíhaly ještě před holocaustem a nejednou vedly k ostrému zneprátení jednotlivých židovských komunit, což si jejich členové pamatovali i po válce. Rada židovských náboženských obcí v říjnu 1945 rozeslala oběžník s návrhem na prozatímní rozdělení obvodů ŽNO. Ke Kolínské ŽNO měly být přiděleny i obvody politických okresů Kutná Hora, Čáslav, Český Brod a Ledec nad Sázavou, což znamenalo razantní rozšíření území, ale dokonce ani to nestačilo.

Otázku řešilo Ministerstvo školství a osvěty na základě § 8 zákona č. 57/1890 ř. z. Vydalo 20. září 1946 výnos č. B-44.083/46-V/2, kterým na základě žádosti Rady židovských náboženských obcí odňalo státní uznání ŽNO v Čáslavi, Habrech, Golčově Jeníkově, Novém Bydžově, Kutné Hoře, Uhlířských Janovicích, Ledči nad Sázavou, Světlé nad Sázavou, Dolních Kralovicích, Havlíčkově Brodě, Polné, Humpolci a Chlumci nad Cidlinou, přičemž tyto obvody přidělila k ŽNO v Kolíně. Na základě výnosu pak Zemský národní výbor v Praze převedl veškeré jmění zrušených náboženských obcí na ŽNO v Kolíně. Ta tedy nyní zahrnovala rozsáhlý region východní části středních Čech táhnoucí se až k Moravě. První poválečné volby orgánů nyní územním obvodem ohromné ŽNO v Kolíně se konaly 29. června 1947, přičemž za pět řádných členů byli zvoleni jen Židé z Kolína (dr. Feder jako předseda) a jen za náhradníky také Židé z Kutné Hory a Chlumce

⁷⁸ DAGAN, A. *The Jews of Czechoslovakia*. Philadelphia: Jewish Pubn Society, 1984, s. 502. Hlavní židovskou obcí se stala Praha. Tato ŽNO zřizovala ústavy, ve kterých pečovala o staré i mladé a o sirotky ze všech krajů. Například v Poděbradech zřídila pečovatelský dům pro přestárlé souvěrce. Hlavním cílem bylo znovuoobnovení náboženské funkce ŽNO a snaha o navrácení židovského majetku.

⁷⁹ PLEVA, F. Historie ledečských židů. In: *Synagoga – Ledec nad Sázavou*. Ledec nad Sázavou, 2000, s. 18.

⁸⁰ Až překvapivě spornými statistikami se zabýval PEJŠA, c. d., s. 199–223, zejména s. 199–200.

⁸¹ Tamtéž, s. 201.

nad Cidlinou. I přes razantní snížení počtu ŽNO přetrval kvůli vysokým ztrátám za války nedostatek rabinů, takže 12. července 1948 schválilo Ministerstvo školství a osvěty zřízení společného rabinátu pro ŽNO v Kolíně, Hradci Králové, Pardubicích, Poděbradech, a dokonce i Jihlavě, se sídlem v Kolíně a společným rabinem dr. Richardem Federem.⁸²

K nejdůležitějším úkolům obnovených ŽNO patřilo zajištění restituce židovského majetku, které bylo náročné i kvůli nutnosti zajistit odstranění válečných škod. Mnohé nemovitosti byly pronajaty nebo brzy odprodány, a to včetně synagog. Tak tomu bylo v Kutné Hoře, kde byla synagoga v roce 1947 pronajata a v roce 1949 prodána Církvi československé. Obnovovány byly i některé z dříve velmi početných židovských spolků, ale jejich aktivity kromě restitucí majetku bývaly minimální. V Kolíně se podařilo ze šesti židovských spolků fungujících před okupací obnovit všechny, ale počet jejich členů byl malý, a navíc se v jednotlivých organizacích jednalo většinou o stejné osoby. Ze spolků na území ŽNO v Kolíně se však dařilo obnovit jen některé – tradiční židovská pohřební bratrstva Chevra kadiša (Havlíčkův Brod, Dolní Kralovice, Uhlířské Janovice, Humpolec). Jejich restituční požadavky se však nepodařilo zcela vyřešit. Spolky byly nakonec vymazány ze spolkového katastru počátkem roku 1951.⁸³

Situace po nastolení komunistického režimu a zrušení zákona z roku 1890

Po převratu v únoru 1948 fungovaly ŽNO v Československu organizačně stejně jako předtím, avšak stát (respektive KSČ) začal více uplatňovat svůj vliv v obsazování vedoucích funkcí v těchto institucích. Z ŽNO byly soustavně odstraňovány nedůvěryhodné a politicky neuvědomělé osoby. Největším zásahem do fungování ŽNO bylo vydání zákona č. 218/1949 Sb. ze dne 14. října 1949, o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem, kterým se dostaly plně pod kontrolu státu. Rabíni se díky tomuto zákonu stali státními zaměstnanci, mohli vykonávat svou funkci pouze se státním souhlasem, také skládali slib⁸⁴ věrnosti mj. lidově demokratickému zřízení a podpory budovatelského úsilí k blahu lidu. Novou klíčovou institucí v rámci Ministerstva školství, věd a umění se stal Státní úřad pro věci církevní (zřízen zákonem č. 217/1949 Sb.), kterému byly organizačně podřízeny i ŽNO. Úřad schvaloval mj. rozpočty církví a náboženských společností, které také musely vypracovat soupis veškerého majetku a stát na něj přímo dohlížel. Nový úřad⁸⁵ kromě normotvorné, řídicí a dozorčí činnosti řešil i veškeré správní záležitosti církví a náboženských společností, dále mj. ochranu církevních památek, rozpočty, platy, úpravu vyučování náboženství, záležitosti náboženských spolků, církevní a náboženský tisk, což umožňovalo státu neomezenou kontrolu. Na místní úrovni plnily úkoly ve věcech náboženských a církevních krajské a okresní národní výbory.

Židovské náboženství tedy ztratilo svoji v mnohém specifickou pozici danou zákonem z roku 1890 a také se dostalo pod kontrolu státu. Do počátku padesátých let existovalo 46 ŽNO, ale k 1. lednu 1953 se provedla reorganizace a jejich počet klesl na pouhých devět – v Praze, Brně, Karlových Varech, Liberci, Olomouci, Kyjově, Ostravě, Plzni a Ústí nad

⁸² PEJŠA, c. d., s. 202–203.

⁸³ JOUZA, L. ... *a země se chvěla*. Cheb: Svět křidel, 2007, s. 151–152. PEJŠA, c. d., s. 214–216.

⁸⁴ Vládní nařízení č. 223/1949 Sb. ze dne 18. října 1949, o hospodářském zabezpečení náboženských společností státem.

⁸⁵ Vládní nařízení č. 228/1949 Sb. ze dne 25. října 1949, o působnosti a organizaci Státního úřadu pro věci církevní.

Labem. Ze zbylých 37 byly vytvořeny tzv. synagogální sbory, které směly ŽNO zřídít se svolením Rady židovských náboženských obcí tam, kde žilo alespoň deset Židů.⁸⁶ Rada byla nadále vrcholným orgánem, v jehož čele stál předseda, který měl k ruce místopředsedu a vedoucího tajemníka. Vrcholným kultovým orgánem byl Sbor rabinů, jehož předsedou byl vrchní rabin Dr. Gustav Sicher. Pod státní kontrolu se dostaly například i židovské hřbitovy, které sice spravovaly židovské orgány, ale postupně měly být předávány do správy národních výborů.

ŽNO tedy nadále existovaly i po roce 1949, avšak dostaly se pod tvrdou státní kontrolu a měly podobné právní postavení jako ostatní církve a náboženské společnosti ve státě. Režim měl k náboženství obecně dosti negativní postoj, u Židů však byla otázka komplikována polooficiálním antisemitismem zejména v padesátých letech, ale méně nápadně i za normalizace. Židovské instituce tedy až do roku 1989 spíše jen přežívaly.⁸⁷

Na místní úrovni se projevovala zejména nepočetnost židovských komunit, která byla ještě prohlubována silnou emigrací po roce 1948 i 1968, což vedlo i k malému zájmu státních orgánů. O ŽNO v Kolíně se objevují ve státních dokumentech spíše jen zmínky, kdy třeba v souhrnné zprávě o církevně politické situaci za rok 1950 na okrese Kolín se pouze konstatuje, že u židovské obce nejsou známy žádné kladné ani záporné aktivity vůči lidově demokratickému zřízení. Odpovědný úředník se ostatně v poměrech ŽNO orientoval jen minimálně. Jednou z mála aktivit ŽNO byla stavba pomníku židovským obětem nacismu, o kterém se diskutovalo od roku 1947, ale stavba začala až v létě 1949 a odhalen byl 23. dubna 1950 za účasti asi 600 osob. Opět se uvažovalo o zásadní reorganizaci ŽNO v Kolíně, jejíž ohromný územní rozsah se měl omezit a sídlo mělo být umístěno v Poděbradech kvůli tamnímu penzionu pro seniory. ŽNO formálně zanikla v roce 1953 přičleněním k Praze, přičemž zde měl nadále fungovat synagogální sbor, ale jen pro kolínský a kutnohorský okres, ale jeho aktivitu zásadně omezilo odstěhování dr. Federa do Brna v březnu 1953. Místní Židé se občas scházeli i nadále, a to i k menším akcím jako k tryznám za zemřelé, aniž by přitom úředníci pro církevní otázky o tom obvykle byli informováni.⁸⁸

Tradiční ŽNO v Kolíně tedy počátkem padesátých let fakticky zanikla, přežívající synagogální sbor měl jen omezené aktivity jako pietní vzpomínky na oběti transportů v letech 1957 a 1962. Židovské komunity v menších okolních obcích včetně Kutné Hory se již po válce ani nepodařilo obnovit. Od šedesátých do osmdesátých let ve sledovaném regionu se úřady až na výjimky nesetkávaly se záležitostmi týkajícími se Židů. Jednou z mála takových otázek byl převod kolínské synagogy, patřící tehdy ŽNO v Praze, na město Kolín v roce 1971, čehož se týkala několikaletá jednání, nebo problémy oprav židovských hřbitovů. Synagogální sbor v Kolíně formálně zanikl až v roce 1979, kdy byla jeho kancelář předána podniku Textil, přes protesty pražské ŽNO.⁸⁹ Zcela nové poměry pak přinesl rok 1989.

⁸⁶ *Věstník Židovských náboženských obcí v Československu* 1. 11. 1953, s. 85–86.

⁸⁷ PETRÁŠ, R. *Menšiny v komunistickém Československu*. Praha: Eurolex Bohemia, 2009, s. 174–176, 308–311.

⁸⁸ PEJŠA, c. d., s. 206–214.

⁸⁹ Tamtéž, s. 216–219.

Závěr

Složitou pozici z hlediska práva i správy mívají církve a náboženské společnosti. Jejich právní status bývá dosti specifický a reflektuje hlubší význam, který tyto subjekty tradičně mívají. Ještě svéráznější přitom bývá pozice židovské víry. Ve středověku až do vzniku moderního práva koncem 18. století a v 19. století měli Židé téměř úplnou autonomii a tradiční židovské obce řešily podstatnou část života Židů. Se zrovnoprávněním Židů však vznikla nová situace, kdy tato skupina se již nadále řídila obecným právním systémem a žila v rámci běžné veřejné správy. Týkala se jich jen nemnohá právní specifika, jako je zejména úprava židovských náboženských obcí (ŽNO). Moderní ŽNO se měly věnovat jen náboženským potřebám členů a v rámci veřejné správy plnit jen ojedinělé úkoly jako je např. vedení matrik. Jejich koncepce se dotvořila rakouským zákonem z roku 1890, který převzalo (pro české země) i Československo. Nový systém přinesl až počátek komunistické éry, zatímco v Rakousku je zákon platný dodnes.

Článek se zaměřil nejen na formálněprávní aspekty ale i na praktické problémy a analyzoval organizačně-správní i ekonomické slabiny. Systém ŽNO byl totiž terčem téměř permanentní kritiky a snah o reformu. Tyto problémy přitom měly pozoruhodné analogie s často obdobnými obtížemi veřejné správy, zejména samosprávy s nedostatečným financováním. Obecná organizace ŽNO vycházela z územní organizace veřejné správy, konkrétně soudních okresů. Podstatná část ŽNO ovšem trpěla nedostatkem financí, což vedlo k permanentním snahám o jejich slučování a případně i vytváření vyšších organizačních struktur.

Fungování ŽNO bylo komplikovaně provázáno s životem Židů v dynamicky se vyvíjející společnosti. Pro židovskou populaci byly typické výrazné migrace, které i během několika desetiletí mohly zmenšit lokální židovské osídlení na pouhý zlomek. Ekonomické přežití drobných samostatných ŽNO pak bylo velmi obtížné, přestože Židé patřili od konce 19. století ke středním nebo vyšším vrstvám. K nejsložitějším dobovým problémům zásadně ovlivňujícím život Židů a následně i fungování ŽNO patřila komplikovaná národnostní otázka. Takovéto společenské a politické vlivy na praktický život ŽNO mohou překvapovat u organizací pro zajišťování náboženských potřeb členů, jenže jejich reálný význam byl mnohem širší. Na jednáních orgánů ŽNO se tedy diskutuje nejenom o jejich správě a financování, ale i o otázkách celospolečenských. Často tedy působí jako jakýsi židovský spolek vyjadřující se i k politice, třeba k pogromům v Rusku. Fungování ŽNO se totiž leckdy nemálo lišilo od právní úpravy. Při vysokém podílu (dokonce i právně) vzdělaných osob mezi Židy to může překvapovat, poněkud paradoxně to však mohlo přispívat spíše ke schopnosti obcházet právní předpisy.

Zkoumané problémy jsou dosud jen minimálně vědecky probádány, což je způsobeno skutečností, že rozsáhlá literatura věnovaná Židům se koncentruje na holocaust nebo třeba specifika židovského náboženství. Naopak správní, právní a ekonomické problémy židovských náboženských obcí jsou prozkoumány minimálně, a to i v zahraničí. Například dlouhodobé ekonomické selhávání ŽNO vytvořených dle zákona z roku 1890 – obvykle pro každý soudní okres, tedy příliš drobná území – je obecně známo, avšak konkrétní analýzy v odborné literatuře jsou výjimečné.

Pro důkladné zpracování náročného a málo prozkoumaného tématu bylo nutno zvolit regionální sondu, konkrétně hlavně Kolín, Kutnou Horu a částečně i okolní venkovské židovské komunity. Z hlediska dějin Židů má tato volba logiku, protože Kolín a Kutná

Hora jsou u židovských tradic opačnými extrémami. Na jedné straně až do 19. století jedna z nejvýznamnějších komunit v českých zemích označovaná jako „Jeruzalém na Labi“ s vysokým podílem židovského obyvatelstva. Na druhé straně Kutná Hora – od konce 13. až do 19. století jedno z největších českých měst – patřící ale dlouhodobě k místům, kde Židé vůbec nesměli žít. Nepočtená židovská komunita, která zde vznikla ve druhé polovině 19. století, jen obtížně udržovala svoji samostatnou ŽNO. Naopak sousední ŽNO v Kolíně patřila dokonce k iniciátorům slučování, což naráželo na odpor v okolí, a to nejen z prestižních důvodů, protože nesamostatné obce (například menší komunity v rámci soudních okresů) bývaly v obtížné pozici. Život Židů a fungování ŽNO v tomto regionu mají zřejmě výrazné analogie v celých českých zemích, s výjimkou velkoměstských židovských komunit.

Při studiu právního postavení menšin, což je důležitý vědecký úkol v posledních letech, je nezbytné analyzovat i specifické struktury, které tyto skupiny využívají. Asi nejvýraznějším příkladem v českých zemích jsou právě židovské náboženské obce (ŽNO). Projevuje se zde bohužel typický problém menšinových výzkumů, kdy vědecký zájem je mimořádně nevyvážený, takže právě u židovské menšiny je nespočet prací například k holocaustu, ale ŽNO a jejich právní úprava dosud vyvolávaly jen minimální zájem.

Sowjetisches Ehe- und Familienrecht von den Ersten Dekreten 1917 bis zum letzten Gesetzbuch 1968: vom Standpunkt der Lettischen Sozialistischen Sowjetrepublik

Sanita Osipova

Universität Lettlands

E-mail: sanita.osipova@lu.lv

Abstract:

The Soviet law, which was created at the beginning of the 20th century in Soviet Russia, had evolved on the basis of the legal tradition of Continental Europe; it was a legal system based on the Marxist law theory as understood in Soviet Russia and later in the USSR and the countries that came under its influence. Marxism-Leninism maintained actual equality in society, including gender equality, which determined Soviet state policy in the sphere of marriage and family law. In the territories occupied by the USSR in 1940 – Latvia, Estonia, Lithuania – the previously existing national systems of law were replaced by Soviet law. As a result of the Soviet marriage and family regulations being put in place, the following was established in the territory of Latvia: civil marriage as the only valid form of marriage, equality of spouses, and the equality in the rights of all children regardless of whether they were born in or outside of marriage.

Keywords: Soviet marriage and family law; civil marriage; children rights; equality of spouses

DOI: 10.14712/2464689X.2019.7

Im Sommer 1940 wurde die Republik Lettland von der Sowjetunion annektiert und in diese eingegliedert. Die Republik Lettland verlor ihre Unabhängigkeit und wurde zu einer der 15 Sowjetrepubliken.¹ In den Gebieten, die nach dem Molotow-Ribbentrop-Pakt vom 21. August 1939 von der Sowjetunion besetzt wurden – Lettland, Estland, Litauen – wurden die bereits bestehenden nationalen Rechtssysteme durch das Sowjetrecht ersetzt, das auf der Ideologie des Marxismus-Leninismus beruhte.² In den neuen Sowjetrepubliken

¹ BLEIRE, D. – BUTULIS, I. – FELDMANIS, I. – STRANGA, A. – ZUNDA, A. *Latvijas vēsture 20. gadsimts*. 2. Aufl. Rīga: Jumava, 2005, s. 219–224.

² BLŪZMA, V. Latvijas inkorporācija PSRS sastāvā un padomju tiesību uzspiešana Latvijai (1940–1941). In: LĒBERS D. A. (Hg.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, s. 288–295.

wurden die Gesetze Sowjetrusslands eingeführt, die in die jeweilige Landessprache jeder Republik übersetzt wurden. Dieser Prozess wurde rechtlich mit dem Dekret des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR „Über die vorläufige Anwendung des Straf-, Zivil- und Arbeitsrechts der RSFSR³ in den Gebieten der Litauischen, Lettischen und Estnischen Sozialistischen Sowjetrepubliken“ vom 6. November 1940 ins Leben gerufen.⁴

Das Aufzwingen des Sowjetrechts verursachte einen Abbruch des historischen Entwicklungsprozesses des Rechts in Lettland, weil das Recht einer anderen Nation und eines anderen Landes, dabei durch eine spezifische Ideologie geprägt, Lettland aufgezwungen wurde. Bevor man vom Familien- und Eherecht in der Lettischen SSR spricht, ist es notwendig, in einigen Worten die sowjetischen Gesetze zu beschreiben. Obwohl das Sowjetrecht, das Anfang des 20. Jh. laut der marxistischen Rechtstheorie in der Sowjetunion geschaffen wurde, auf der Grundlage der Rechtstradition Kontinentaleuropas entstand, unterschied es sich deutlich von der Rechtsauffassung des romanischen und germanischen Rechtskreises.⁵

Das sowjetische Ehe- und Familienrecht wurde noch nicht ausreichend gründlich in der Rechtswissenschaft Lettlands erforscht. Darum stützt sich diese wissenschaftliche Forschung grundsätzlich auf die Werke von Professors Janis Vebers (*Jānis Vēbers*, 1930–1997), die über das Ehe- und Familienrecht in Sowjetlettland noch zur Sowjetzeit verfasst wurden,⁶ auf einzelne, heutzutage veröffentlichte Beiträge des Professors und Rechtshistorikers Janis Lazdins (*Jānis Lazdiņš*, 1966) zu diesem Thema,⁷ sowie auf die unvollendete Dissertation der Doktorandin von Professor Lazdin Mg. iur. Ligita Pelmane über das Institut der elterlichen Gewalt in Lettland des 20. Jh., aus der ein Abschnitt in Form eines populär-wissenschaftlichen Artikels veröffentlicht wurde,⁸ sowie auf die Forschungen der heutigen russischen Wissenschaftler, weil die Entstehung und Entwicklung des Sowjetrechts im heutigen Russland im Gegensatz zu den baltischen Staaten sehr weitgehend untersucht wird,⁹ sowie auf die von der Autorin des Aufsatzes selbst durchgeführten Forschungen des Sowjetrechts.

³ Russische Sozialistische Föderative Sowjetrepublik.

⁴ VĒBERS, J. *Ģimenes tiesības*. Rīga: P. Stučkas Latvijas Valsts Universitāte, 1970, S. 13.

⁵ Zum Beispiel, Notariat. AVENARIUS, M. Geschichte des Notariats in Russland. In: SCHOECKEL, M. – SCHUBERT, W. (Hg.). *Handbuch zur Geschichte des Notariats der europäischen Traditionen*. Baden-Baden: Nomos, 2009, S. 511–514.

⁶ VĒBERS, *Ģimenes tiesības*. ВЕБЕРС, Я. П. *Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве*. Рига: Зинатне, 1976. VĒBERS, J. – TORĢĀNS, K. – ŠULCS, V. *Padomju civiltiesības: mācību līdzeklis LPSR augstskolu studentiem*. Bd. 2. Rīga: Zvaigzne, 1986, und VĒBERS, J. *Latvijas PSR ģimenes tiesības: mācību līdzeklis LPSR augstskolu studentiem*. Rīga: Zvaigzne, 1984.

⁷ LAZDIŅŠ, J. *Latvijas privāttiesības: raksti*. Rīga: LU ž. “Latvijas Vēsture” fonds, 2003, S. 103, auch LAZDIŅŠ, J. *Padomju tiesību periods Latvijā (1944/1945–1985)*. In: LĒBERS, D. A. (Hg.). *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Rīga: Fonds Latvijas Vēsture, 2000, S. 368–420.

⁸ PĒLMANE, L. *Vecāku varas institūta transformācija vecāku aizgādības tiesībās*. *Jurista Vārds*, 2010, Nr. 29. (624). [online]. [10. 8. 2018]. Verfügbar um: <http://www.juristavards.lv>.

⁹ Zum Beispiel, САРЫЧЕВА, Н. В. *История становления института гражданского брака в России*. [online]. [10. 8. 2018]. Verfügbar um: <http://nina-saricheva.ru/stattya2.html>, АНТИПОВА, Л. *Комментарии к Декрету о расторжении брака, 16 (29) декабря 1917 г.* [online]. [22. 2. 2019]. Verfügbar um: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_ru&dokument=0002_ehe&object=context&l=ru, ПОЛЯНСКИЙ, П. Л. *Реформирование советского семейного права в годы Великой Отечественной войны*. [online]. [22. 2. 2019]. Verfügbar um: <http://www.dissercat.com/content/reformirovanie-sovetskogo>

1. Sowjetisches Recht: Richtlinien

Die Erklärung der vom Staat genehmigten Rechtsvorschriften zur Hauptquelle des Rechts allein grenzte das Sowjetrecht von der romanisch-germanischen Rechtsfamilie nicht ab, in der Anfang des 20. Jh. der Rechtspositivismus gut bekannt war.¹⁰ Jedoch unterschied sich das auf die radikale marxistisch-leninistische Ideologie basierte Recht von der Rechts-tradition Kontinentaleuropas dermaßen, dass das Sowjetrecht, oder wie es oft in der wissenschaftlichen Literatur bezeichnet wird, das sozialistische Recht einen eigenständigen Rechtsbereich in der Rechtsfamilie Kontinentaleuropas darstellte.

Welche Vorstellung der Sowjetstaat vom Recht hatte, veranschaulicht z.B. die Definition, die der Generalstaatsanwalt der UdSSR Andrei Wyschinski (Вышинский Андрей Януарьевич, 1883–1954)¹¹ in seinem Vortrag bei der Beratung der ganzen Union über die Fragen zu sowjetischen Gesetzen und der Staatswissenschaft am 16. Juli 1938 anführte: „Das Recht bedeutet eine Gesamtheit von bestimmten Verhaltensregeln, die die Staatsgewalt durch den legislativen Prozess sanktioniert hat und die den Willen der herrschenden Klasse zum Ausdruck bringt; das ist die Gesamtheit von Gewohnheiten und Regeln des Zusammenlebens, deren Anwendung die Staatsgewalt zwangsweise gewährleistet, um eine für die herrschende Klasse vorteilhafte und erwünschte Ordnung sowie öffentliche Beziehungen zu schützen, zu stärken und zu entwickeln.“¹²

Infolgedessen wurde das Privatrecht im sowjetischen Rechtssystem aufgehoben. Alle Rechtsverhältnisse wurden als öffentlich-rechtlich gestaltet. Das Sowjetrecht kennzeichneten folgende Merkmale:

1. Die Abschaffung des Privatbesitzes. Der Besitz natürlicher Personen wurde als persönliches Eigentum bezeichnet. Aus dem zivil-rechtlichen Verkehr wurden „Produktionsmittel“ gezogen – Grundstücke, Werke, Fabriken, Wohnhäuser usw., nämlich das Eigentum, das seinem Besitzer Gewinn brachte. Z.B. besagte das ZGB der Lettischen SSR von 1964: „Im Besitz des Staates befinden sich Land, sein Untergrund, Gewässer, Wälder, Werke, Fabriken, Schächte, Erzminen, Elektro kraftwerke, Schienen-, Wasser-, Luft- und Autoverkehr, Banken, Kommunikationsmittel, staatlich organisierte Landwirtschafts-, Handels-, Kommunalunternehmen u.a. sowie Wohnungenfonds in Städten und Gemeinden. Das Land, sein Untergrund, die Gewässer und die Wälder, die das ausschließliche Eigentum des Staates darstellen, dürfen nur zur Nutzung gewährt werden.“¹³
2. Das Sowjetrecht entstand auf der Basis des Rechtspositivismus, der die europäische Rechtsphilosophie Ende des 19. Jh. – Anfang des 20. Jh. prägte. Als die einzigen sowjetischen Rechtsquellen wurden das Gesetz und die auf seiner Grundlage erlassenen Vorschriften anerkannt. Die Methoden der Rechtsauslegung wurden allein auf

-semeinogo-prava-v-gody-velikoi-otechestvennoi-voiny#ixzz5gGWZdn4T; ГОИГАЛЮ, Б. – КРАШЕННИНИКОВ, П. – МИХЕЕВА, Л. – ПУЗАКОВА, О. *Семейное право*. Москва: Litres, 2018.

¹⁰ MEDER, S. *Rechtsgeschichte*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2005, S. 335, 336.

¹¹ Вышинский Андрей Януарьевич. Министерство иностранных дел Российской Федерации. [online]. [22. 2. 2019]. Verfügbar um: [http://www.mid.ru/about/professional_holiday/history//asset_publisher/8DMVoaXSrMPo/content/id/746553\[skafits](http://www.mid.ru/about/professional_holiday/history//asset_publisher/8DMVoaXSrMPo/content/id/746553[skafits).

¹² ВЫШИНСКИЙ, А. Я. *Вопросы теории и права*. Москва: Госюриздат, 1949, S. 83.

¹³ VĒBERS, J. *Latvijas PSR Civilt kodeksa komentāri*. Rīga: Liesma, 1979, S. 141.

- die grammatische Auslegung von Rechtsvorschriften beschränkt, damit man bei ihrer Anwendung den darin erfassten Willen des Gesetzgebers nicht verändern konnte.¹⁴
3. Der Marxismus-Leninismus trat für die faktische Gleichstellung in der Gesellschaft, darunter für die Gleichheit der Geschlechter ein, was die sowjetische Politik im Ehe- und Familienrecht bestimmte. Die Ehe wurde im „Manifest der Kommunistischen Partei“ von Karl Marx und Friedrich Engels ausdrücklich als ein Institut bezeichnet, das einem Mann-dem Ehemann – eine Frau-die Ehefrau – und den Eltern ihre Kinder auszubeten erlaubte. Ein Zitat aus dem „Manifest der Kommunistischen Partei“: „Worauf beruht die gegenwärtige, die bürgerliche Familie? Auf dem Kapital, auf dem Privat-erwerb... Aber ihr, Kommunisten wollt die Weibergemeinschaft einführen, schreit uns die ganze Bourgeoisie im Chor entgegen. Der Bourgeois sieht in seiner Frau ein bloßes Produktionsinstrument. Er hört, dass die Produktionsinstrumente gemeinschaftlich ausgebetet werden sollen, und kann sich natürlich nichts anderes denken, als dass das Los der Gemeinschaftlichkeit die Weiber gleichfalls treffen wird.“¹⁵ Außerdem glaubte Friedrich Engels ursprünglich an die „Utopie“, dass die Ehe und die Familie in der kommunistischen Gesellschaft von Gleichberechtigten mit der Zeit verschwinden werden. Später überarbeiteten die Marxismus-Klassiker diese Idee in dem Sinne, dass sich nur der Charakter der Familie ändern sollte.¹⁶ Sie werde zu einem Bund zweier freier und gleichberechtigter Personen, gestützt auf Liebe und gegenseitigen Respekt.¹⁷ Aus diesem Grund wurden im Sowjetstaat der Charakter und die soziale Bedeutung der Ehe und der Familie überprüft, und ein der Ideologie entsprechendes Recht entwickelt.

Auf solche Art und Weise bildete sich ein ganz neuer, sowjetischer Rechtskreis heraus, unabhängig davon, dass das Sowjetrecht auf der Grundlage der in Jahrhunderten gereiften Ideale der Rechtsphilosophie des christlichen Europas sowie auf der Basis der kontinental-europäischen Rechtstradition entstand. Dieser wurde von der engen, dogmatischen Richtung der sozialistischen Rechtsphilosophie des Marxismus-Leninismus, die zur nationalen Ideologie verkündet wurde, sowie von den auf ihrer Grundlage durchgeführten grundlegenden Transformationen der rechtlichen Verhältnisse geprägt.¹⁸ Zu der Zeit, als die Gesetze der RSFSR im Jahre 1940 in der Lettischen SSR in Kraft traten, hatte das Sowjetrecht in Russland die Entstehung und einen wesentlichen evolutionären Weg bereits hinter sich. Dies bedeutete, dass Lettland die Experimente erspart blieben, die Sowjetrussland bei der Gestaltung der sowjetischen Ehe gemacht hatte.

¹⁴ НЕДБАЙЛО, П. Е. *Применение советских правовых норм*. Москва: Госюриздат, 1960, S. 584, auch ЛАЗАРЕВ, В. В. *Применение советского права*. Казань: Изд. Казанского Университета, 1972, S. 32.

¹⁵ MARX, K. – ENGELS, F. *Das Manifest der Kommunistische Partei*. Zittau: Berndt Müller Verlag, 2009, S. 45.

¹⁶ HENNINGS, L. *Marx, Engels und die Teilung der Arbeit: ein einführendes Lesebuch in Gesellschaftstheorie und Geschichte*. 8. Aufl. Berlin: Grin Verlag, 2012, S. 294.

¹⁷ АНТИПОВА, *op. cit.*

¹⁸ LAZDIŅŠ, J. – OSIPOVA, S. Latvijas tiesību sistēmas ģenēzes un evolūcijas aspekti Eiropas tiesību kontekstā. In: *Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā pēc ES paplašināšanās*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, S. 324, 325.

2. Vorgeschichte des sowjetischen Ehe- und Familienrechts zwischen 1917 und 1926 – „Liberale“ Phase

Bereits kurz nach der bolschewistischen Revolution am 7. November 1917 begann die neue Regierung in Russland mit Änderungen des Ehe- und Familienrechts. Bis dahin wurde das Eherecht in Russland vom Kirchenrecht, während das Familienrecht vom lokalen Zivilrecht und Gewohnheitsrecht geregelt. Die Gutsherren und die städtischen Familien lebten nach dem Kirchen- und Zivilrecht, die Bauern aber – nach dem Kirchen – und Gewohnheitsrecht. Darüber hinaus legte das weite Reich mit verschiedenen ethnischen und religiösen Gruppen fest, dass in verschiedenen Regionen unterschiedliche zivilrechtliche Normen galten. Die Ostseegouvernements hatten ihr eigenes Zivilrecht,¹⁹ Finnland, Polen und andere Gebiete verfügten ebenfalls über eine gewisse Rechtsautonomie.²⁰

Seit der 2. Hälfte des 19. Jh. war die Ehescheidung das meist aktualisierte Thema des Eherechts im Russischen Reich. Obwohl die Scheidung im zaristischen Russland zugelassen war, fiel diese samt der Eheschließung in die Zuständigkeit der Kirche. Das kirchliche Scheidungsverfahren war lang und kompliziert. Die Ehescheidung war nur in den vom Gesetz besonders festgelegten Ausnahmefällen erlaubt. Solche Fälle waren z.B. eine mindestens 3 Jahre andauernde Impotenz des Ehemannes, der Ehebruch oder der Beitritt eines der Ehepartner einem Kloster. Die Ehescheidung war im Russischen Reich eine außerordentliche Maßnahme, denn noch zu Beginn des 20. Jh. wurden pro Jahr nur 0,029 Ehen pro 1 000 Personen geschieden.²¹ Für die Liberalisierung der Ehescheidung setzten sich sowohl die Liberalen, die sich für die Personenfreiheit engagierten, als auch die Sozialdemokraten, die glaubten, dass das bestehende Recht die Frau diskriminiert und sie zum Eigentum des Mannes und zum Ausbeutungsobjekt macht, erfolglos ein. Nach Ansicht der Sozialisten war die Scheidung als Beendigung der Macht des Mannes über die Frau eine Voraussetzung für die Frauenemanzipation.²² Dies stand im Gegensatz zur Politik des Reiches, da eine monogame, stabile Familie, die in sich auch eine wirtschaftliche Einheit darstellte, als ein wichtiger, konstanter Wert galt, sodass das Scheidungsverfahren nicht leichter gemacht wurde.

Als die Linke an die Macht kam, entfachte in Sowjetrussland eine breite Diskussion darüber, ob die Ehe und die Familie in der neuen Gesellschaft, die sich frei entwickeln sollte, überhaupt notwendig sind. Es wurden Ideen über freie sexuelle Beziehungen zwischen den Geschlechtern. Die meisten Revolutionäre setzten sich jedoch für eine zumindest vorübergehende Beibehaltung der Institution der Ehe ein, gewiss passten sie diese wesentlich an die neuen Ideale an.²³ Es wurde nämlich das Ziel gesetzt, die Familie als einen vom wirtschaftlichen Interesse freien Bund gleichberechtigter Ehepartner zu bilden.²⁴ Die Ent-

¹⁹ Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских. Часть III Свода местных узаконений губерний Остзейских. Петроград: Право, 1915, und LUTS, M. Aktuelle Zivilrechtsreform in Estland als eine historische Herausforderung. In: HEISS, H. (Hg.) *Zivilrechtsreform im Baltikum. Studien zum ausländischen und internationalen Privatrecht*. Bd. 161. Tübingen: Mohr Siebeck, 2006, S. 31, 32.

²⁰ ПАХМАН, С. В. *История кодификации гражданского права*. Москва: Зерцало, 2004, S. 399.

²¹ МИРОНОВ, Б. Н. *Социальная история России периода империи (XVIII — начало XX вв.): генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства*. Bd. 1. Санкт-Петербург: Дм. Буланин, 1999, S. 176.

²² АНТИПОВА, *op. cit.*

²³ KÖNIG, R. *Familiensoziologie*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag, 2013, S. 140, 141.

²⁴ FALLE, F. W. *Die Frau in Sowjetrussland*. P. Zsolnay, 1932, S. 155.

wicklung des sowjetischen Familienrechts leiteten zwei von Lenin unterzeichnete Dekrete des Allrussischen Zentralen Exekutivkomitees und des Rates der Volkskommissare der RSFSR ein, mit denen die Familienrechtspolitik des neuen Sowjetstaates verkündet wurde. Diese Politik zielte auf „die Abschaffung der Versklavung von Frauen, die Befreiung der Familie von feudalen Überresten und der Ungleichheit“²⁵ gerichtet.

Da auch Lenin die bürgerliche Familie als Institut der Unterjochung von Frauen betrachtete, war die erste Rechtsvorschrift des sowjetischen Eherechts das Dekret „Über die Ehescheidung“ vom 16. (29.) Dezember 1917, das die Zuständigkeit der Kirche in Sachen Ehescheidung durch die staatliche Zuständigkeit ersetzt wurde. Die Behörden, die gemäß dem Dekret eine Ehe scheiden durften, waren lokale sowjetische Gerichte und Standesämter. Um einen Antrag auf die Ehescheidung zu stellen, musste die Person weder einen Grund für die Scheidung angeben, noch Beweise anführen. Der Richter hörte sich bei der Verhandlung beide Ehegatten an. Es genügte des Wunsches nach Ehescheidung nur eines der Ehegatten, um dieser Forderung Folge zu leisten. Für die Ehescheidung durch das Standesamt bedurfte es der Zustimmung beider Ehegatten.²⁶ Somit wurde in Sowjetrußland eine freie Ehescheidung eingeführt, die auf dem Grundsatz der Gleichberechtigung beider Ehepartner beruhte.²⁷ Die ursprüngliche Auffassung der Ehescheidung war im Sowjetrecht wegen ihres Liberalismus revolutionär. Später wurde diese wesentlich überarbeitet.

Am 18. (31.) Dezember 1917 wurde das Dekret „Über die Zivilehe, Kinder und die Einführung von Personenstandbüchern“ verabschiedet,²⁸ mit dem der Staat die kirchliche Ehe als eine offizielle Form der Eheschließung aufhob und das Recht der Kirche, Personenstandbücher zu führen, übernahm. Die Ehe vom Gottessegnen wurde in einen zivilrechtlichen Vertrag transformiert.²⁹ Das war zu Beginn des 20. Jh. kein revolutionärer Schritt, da die Trennung von Staat und Kirche in Europa keine Innovation war. Bereits Ende des 18. Jh. wurden in Frankreich Grundlagen der Zivilehe als einzige rechtmäßige Form der Eheschließung geschaffen. Das erwähnte Dekret definierte die Familie als einen monogamen, frei gebildeten Bund absolut gleichberechtigter Partner und führte die Gütertrennung der Ehegatten ein, um die wirtschaftliche Abhängigkeit der Frau von ihrem Mann aufzuheben. Früher wurde der Mann durch die Eheschließung zum Vormund seiner Frau und verwaltete ihr Eigentum. Das Dekret betonte die Gleichstellung beider Ehegatten bezüglich der Personen- und Vermögensverhältnisse.³⁰ Gleichzeitig wurden uneheliche Kinder den ehelichen gleichgestellt. Es ist festzustellen, dass das Konzept des Sowjetrechts in Europa revolutionär war, da der konservative Teil Europas zu solchen rechtlichen Lösungen erst in der 2. Hälfte des 20. Jh. kam.

²⁵ VĚBERS, *Ĝimenes tiesības*, S. 14.

²⁶ Декрет о расторжении брака, 16 (29) декабря 1917 г. In: *Декреты Советской власти*. Москва: Directmedia, 2016, S. 237, 238.

²⁷ VĚBERS, *Ĝimenes tiesības*, S. 13.

²⁸ Декрет ВЦИК и СНК о гражданском браке, о детях и о ведении книг актов состояния 18(31) декабря 1917 г. In: *Декреты Советской власти*. Москва: Directmedia, 2016, S. 247–249.

²⁹ МАКЕДОНСКАЯ, В. А. – ШВЕЦ, Т. Д. Семейные ценности и брак: история и современные реалии. *Образование личности*, 2015, Bd. 1, S. 70, 71.

³⁰ VĚBERS, *Ĝimenes tiesības*, S. 13.

Hier ist noch eine Maßnahme der Sowjetmacht zum Schutz von Fraueninteressen zu erwähnen, obwohl sie nicht ganz als eine Regelung des Familienrechtes zu betrachten ist – das Dekret „Über den Gesundheitsschutz von Frauen“ vom 18. November 1920, mit dem das Recht von Frauen auf eine Abtreibung zum ersten Mal in der Welt legalisiert wurde. Laut dem Dekret konnte eine Abtreibung kostenlos in einem staatlichen Krankenhaus von einem Arzt durchgeführt werden.³¹ Der Sowjetstaat unterstützte zwar prinzipiell keine Abtreibungen, aber dieses Dekret bekämpfte illegale Abtreibungen, die die Gesundheit und das Leben von Frauen gefährdeten.

Der Staat und die Kirche wurden in Sowjetrussland mit dem Dekret vom 2. Februar 1918 vollständig voneinander getrennt.³² Obwohl das Dekret die Religionsfreiheit verkündete, schränkte es die Rechte von Gläubigen ein, später folgte sogar eine offene Verfolgung von Gläubigen.

Am 16. September 1918 wurde das erste sowjetrussische Gesetzbuch über die Personenstandbücher und das Ehe-, Familien- und Vormundschaftsrecht verabschiedet.³³ Dies bestätigte, dass das Sowjetrecht die bereichsbezogene kontinentaleuropäische Tradition der Rechtskodifizierung verfolgte. Neu war die Tatsache, dass das Ehe- und Familienrecht vom Zivilrecht als selbstständiger Rechtsbereich ausgegliedert wurde. Damit wurde demonstriert, dass das sowjetische Familienrecht nicht auf wirtschaftlichen Interessen beruhte, die durch das Zivilrecht geregelt und geschützt wurden.

Das Gesetzbuch setzte die bereits durch die Dekrete etablierte Tradition der Gleichstellung von Ehegatten fort. Es legte fest, dass die Ehe aus freiem Willen beider Partner geschlossen wird. Die Voraussetzungen für die Eheschließung waren das Alterszensus, d.h. heiraten durften Personen ab bestimmtem Alter: Frauen ab 16 Jahren, Männer ab 18 Jahren, sowie andere Zensus: vollmündige Personen, unverheiratete Personen, keine nahen Blutverwandten der potenziellen Ehegatten – Vorfahren, Nachfahren sowie Geschwister, Stiefbrüder, Stiefschwestern.³⁴ Diesbezüglich unterschieden sich die Anforderungen der sowjetischen Gesetze nicht von den europäischen Rechtstraditionen.

Die Neuerungen befanden sich in den Artikeln, die die früheren Beschränkungen für eine Eheschließung enthielten. Die Artikel 71 bis 73 erlaubten neuerdings die Heirat von Angehörigen unterschiedlicher Konfessionen sowie die Heirat von Mönchen, Geistlichen und Personen, die das Zölibat geschworen hatten. Nur ein Gericht konnte eine Ehe für nichtig erklären.³⁵ Die Regelung der Ehescheidung wurde von dem Dekret übernommen. Das Gesetzbuch sah auch eine Unterhaltsverpflichtung vor. Nach der Eheschließung mussten die Ehegatten einen gemeinsamen Familiennamen führen, sie konnten sich aber sowohl

³¹ Постановление Наркомздрава РСФСР, Наркомюста РСФСР от 18. 11. 1920 „Об охране здоровья женщин“. [online]. [20. 2. 2019]. Verfügbar um: <https://ipravo.info/sssr1/laws96/770.htm>.

³² Декрет Советом Народных Комиссаров РСФСР 23 об отделении церкви от государства и школы от церкви принятый января 1918 года. In: *Свод законов РСФСР*. Bd. 1. Москва: Сов. Россия, 1988, S. 861.

³³ Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве (принят 16. 9. 1918). In: *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР*. Москва: Управление делами Совнаркома СССР, 1942, S. 1045–1074.

³⁴ Ibidem.

³⁵ Ibidem.

für den Nachnamen des Mannes als auch den der Frau frei entscheiden (Art. 100).³⁶ Ebenfalls hatten die Ehegatten das Recht, ihren Wohnort zu wählen, und sie mussten nicht unbedingt einen gemeinsamen Wohnort haben (Art. 104). Es bestand eine Gütergemeinschaft weder zwischen den Ehegatten (Art. 105) noch zwischen den Eltern und den Kindern. Es wurde festgelegt, dass die Kinder keinen Anspruch auf das Vermögen der Eltern hatten, und umgekehrt hatten sie keinen Anspruch auf das Vermögen der Kinder. Die Eltern waren ihren minderjährigen und arbeitsunfähigen Kindern unterhaltspflichtig (Art. 160, 161). Die Unterhaltspflicht der Eltern gegenüber den Kindern erlosch aber, wenn die Kinder vom Staat versorgt wurden. Teilweise sollten auch utopische sozialistische Ideale verwirklicht werden, laut denen für die Erziehung der jungen Generation die ganze Gesellschaft verantwortlich war.

Im Gesetzbuch galt als Grundlage für die Verwandtschaft die tatsächliche (biologische) Herkunft, und für alle Kinder wurde der Grundsatz der Gleichstellung festgelegt, d.h. uneheliche Kinder wurden den ehelichen gleichgestellt.³⁷ Das Gesetzbuch legte auch fest, dass die bis zu seinem Inkrafttreten adoptierten oder in die Erziehung genommenen Kinder den biologischen Kindern gleichgestellt waren, jedoch wurde die Adoption von Kindern in Sowjetrußland verboten. Das Adoptionsverbot beruhte auf der Überzeugung, der Sowjetstaat würde sich um alle Kinder, die aus irgendeinem Grund ohne Eltern blieben, kümmern.³⁸ Auch in diesen Rechtsvorschriften fanden die Ideen einer ideellen Zukunftsgesellschaft Niederschlag, in der der Staat oder die ganze Gesellschaft für die Kinder sorgen.

Während in den Dekreten und im Gesetzbuch von 1918 der Begriff „Zivilehe“ als Gegensatz zur „Kirchenehe“ verwendet wurde, erschien er in späteren Rechtsvorschriften nicht mehr. Die späteren Rechtsvorschriften verwendeten die Begriffe „Ehe“ und „Faktische Ehe“.³⁹ Außerdem wurde im Gesetzbuch der RSFSR „Über die Ehe, Familie und Vormundschaft“ vom 19. November 1926 ein völlig neuer juristischer Begriff eingeführt – „die faktischen ehelichen Beziehungen“, unter denen man ein nicht faktisches Zusammenleben von Personen verstand, das in seinen juristischen Auswirkungen, d.h. den gegenseitigen Rechten und Pflichten der Beteiligten einer unverheirateten oder sogenannten „Faktischen Ehe“ gleichgestellt war.⁴⁰

Der Legalisierung des faktischen Zusammenlebens lag die Tatsache zugrunde, dass es im neuen Sowjetstaat viele Paare gab, die während des Bürgerkriegs oder später ihr Zusammenleben nicht legalisiert hatten. Bei der Volkszählung 1923 wurden in Sowjetrußland ca. 100 000 unverheiratete Paare festgestellt, die seit langem zusammen lebten und Kinder

³⁶ Кодекс законов об актах гражданского состояния, брачном, семейном и опекунском праве (принят 16. 9. 1918).

³⁷ ВЕБЕРС, Я. Р. *Родство как основание возникновения прав и обязанностей по советскому семейному и гражданскому праву*. Автореферат диссертации на соискание учёной степени кандидата юридических наук. Москва: Московский Государственный Университет им. В. И. Ленина, 1963, S. 3.

³⁸ НОВИЦКИЙ, И. Б. *История советского гражданского права*. Москва: Госюриздат, 1957, S. 89.

³⁹ САРЫЧЕВА, *История становления института гражданского брака в России*, und Декрет о расторжении брака, 16 (29) декабря 1917 г.

⁴⁰ Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР 1926 года. In: *Собрание Узаконений РСФСР*, 1926, Bd. 82, s. 612, analysiert zum Beispiel in: ДОРСКАЯ, А. А. Кодекс законов о браке и семье и опеке РСФСР 1926 г.: соотношение идеологической и юридической составляющих. *Universum Iuris*. 2016, Nr. 2. [online]. [20. 2. 2019]. Verfügbar um: <http://www.universum-juris.org/?q=ru/node/25>.

großzogen.⁴¹ Das ist ein ganz aktuelles Problem, weil derzeit in den meisten europäischen Ländern bis zur Hälfte der Neugeborenen von Personen stammen, die ihre Partnerschaft nicht legalisiert haben.⁴² Die sowjetische Gesetzgebung reagierte Anfang des 20. Jh. auf diese soziale Tendenz so, dass es das Konzept der „faktischen Ehe“ einführte. Art. 3 des Gesetzbuchs „Über die Ehe, Familie und Vormundschaft“ legte fest, dass Paare, die ihre Partnerschaft nicht legalisiert hatten, jederzeit berechtigt waren, das Zusammenleben und dabei das Datum seines Anfangs beim Standesamt registrieren zu lassen. Interessant war, dass auch die „faktische Ehe“ durch das Gericht geschieden werden durfte. Das Gericht sollte in der Verhandlung zuerst feststellen, ob das faktischen Zusammenleben, dessen Merkmale in Art. 12 des Gesetzbuchs festgelegt waren, tatsächlich bestand: „Ein gemeinsamer Wohnort, ein gemeinsamer Haushalt und die Bestätigung gegenseitiger Beziehungen der Ehegatten in persönlicher Korrespondenz an Dritte oder in anderen Dokumenten sowie die von den Umständen abhängige gemeinsame materielle Unterstützung, die gemeinsame Erziehung von Kindern und andere Umstände.“⁴³ Mit der Einführung der „faktischen Ehe“ vereinfachte die Gesetzgebung gleichzeitig das Ehescheidungsverfahren. Art. 19 des Gesetzbuchs legte fest, dass die Ehescheidung, das Sorgerecht über die gemeinsamen Kinder sowie die Unterhaltspflicht in die Personenstandbücher beim Standesamt einzutragen sind. Das Gericht war aber nicht berechtigt, die Ehe zu scheiden.⁴⁴ Später, als der Sowjetstaat beschloss, dass die Ehe ein Wert ist, wurde dieser liberale Ansatz der Ehescheidung in der Doktrin des sowjetischen Familienrechts ausdrücklich kritisiert, weil „dies die Rolle des Familienrechts bei der Bildung neuer Familienverhältnisse in der Praxis verringerte und bei einigen weniger gewissenhaften Bürgern eine nicht ernsthafte Haltung gegenüber der Ehe und Familie erweckte.“⁴⁵

Häufig gingen Personen aus einer „Faktischen“ Partnerschaft nach dem Tode ihres „faktischen Ehegatten“ vors Gericht, um ihre Erbansprüche geltend zu machen, da ein Notar gemäß der Notargesetze den faktischen Ehegatten als Erben nicht anerkennen konnte.⁴⁶ Dies alles machte noch die Tatsache komplizierter, dass die sowjetische Gesetzgebung bei der Überarbeitung des Gesetzbuchs von 1926 die Gütertrennung durch die Gütergemeinschaft ersetzte. Es stellte sich heraus, dass die Gütertrennung aus materieller Sicht gerade nicht erwerbstätige Frauen gefährdete, die den Haushalt führten und Kinder großzogen, und nach der Ehescheidung ohne Lebensunterhalt blieben. Darüber hinaus stellte der Sowjetstaat fest, dass die liberale Ehe in ländlichen Gebieten zur Frauenausbeutung missbraucht wurde. Die Bauern heirateten oft eine Frau nur für eine Saison, d. h. für den Sommer oder die Erntezeit. Als die Arbeit erledigt war, ließen sie sich von der Frau scheiden und schickten sie mittellos aus dem Haus.⁴⁷ Dabei machten sie von einer schnellen und billigen Eheschließung und Ehescheidung sowie dem Grundsatz der Gütertrennung

⁴¹ САРЫЧЕВА, *История становления института гражданского брака в России*.

⁴² Zum Beispiel in Deutschland, *Kind ohne Trauschein: Welche Dokumente Väter benötigen*. Berlin.de. *Das offizielle Hauptstadtportal*. [online]. [28. 9. 2018]. Verfügbar um: <https://www.berlin.de/special/familien/2901458-2864562-kind-ohne-trauschein-welche-dokumente-va.html>.

⁴³ Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР 1926 года.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ VĚBERS, *Čimenes tiesības*, S. 15.

⁴⁶ САРЫЧЕВА, *История становления института гражданского брака в России*.

⁴⁷ Ibidem.

Gebrauch. Das sowjetische Familienrechts betonte, dass die durch das Gesetzbuch von 1926 erfolgten Änderungen zum Schutz der Interessen von Frauen und minderjährigen Kindern getroffen wurden, wobei die Rolle der Familie gestärkt, jedoch die Rolle und Pflichten der Gesellschaft in ehelichen und Familienverhältnissen vermindert wurden.⁴⁸ Dies belegten die neuen Grundsätze für die Definierung von Verwandtschaft. Vorher waren die biologische Herkunft oder Blutverwandtschaft für die Bestimmung der Verwandtschaft ausschlaggebend, was weitgehend durch die Ehe der Eltern bestätigt wurde, d. h., durch die Annahme, dass der Ehemann der Mutter auch der Kindesvater war. Im Gegensatz dazu erlaubte das Gesetz von 1926 dem Mann, seine Vaterschaft unabhängig von der Tatsache der Heirat mit der Mutter des Kindes anzumelden. Wichtig war nur, dass eine Person ein Kind als ihr eigenes anerkannt und der Staat dies eingetragen hatt. Der Staat setzte voraus, dass der biologische Vater die Vaterschaft anerkennt, aber in der Praxis war dies nicht immer der Fall. Wenn der Vater das Kind nicht anerkennen wollte, gab es im Gesetzbuch die Möglichkeit, die Vaterschaft durch das Gericht feststellen zu lassen. Die Verwandtschaft wurde in erster Linie als eine soziale, nicht als biologische Verbindung zwischen den Eltern und Kindern betrachtet.⁴⁹ Es ist festzuhalten, dass es zu jenem Zeitpunkt viele Kinder gab, deren Vaterschaft überhaupt nicht registriert wurde.

Ferner wurde wieder das Institut der Adoption eingeführt, so dass nur Minderjährige und Nicht-Volljährige adoptiert werden konnten. Adoptiveltern oder Vormund durften keine Personen werden, die ihren Lebensunterhalt in Diensten eines religiösen Kults verdienten, Personen, die im zaristischen Russland im Polizeisystem tätig waren, Angehörige des russischen Kaiserhauses, geistig kranke und demente Personen sowie diejenigen, die wegen Straftaten aus Habgier und wegen Verführung zur Unzucht verurteilt worden waren. Diese Regelung wurde weitgehend von den in Artikel 69 der Verfassung der RSSR von 1925 festgelegten Einschränkungen des aktiven und passiven Wahlrechts für die vorher erwähnten Personen und noch andere Personengruppen (Personen, die Arbeitskräfte beschäftigen, Personen, die von Kapital-, Mietzinsen u.ä. lebten, private Händler und Makler) übernommen.⁵⁰

Mit der Verabschiedung und dem Inkrafttreten des Gesetzbuchs von 1926 endete die liberale Phase des sowjetischen Ehe- und Familienrechts, die in der sowjetischen Doktrin als Phase des Aufbaus des Sozialismus bezeichnet wurde.

In dieser Hinsicht war das Sowjetrecht in seiner Zeit fortschrittlich und zeichnete sich durch Lösungen aus, die im restlichen Europa erst in der 2. Hälfte oder sogar Ende des 20. Jh. erschienen. Zugleich muss man darauf hinweisen, dass dieses Recht und diese Freiheiten nicht für alle Mitglieder der Gesellschaft galten. Ein Teil der Gesellschaft, zum Beispiel Adelige und Geistliche des ehemaligen russischen Reiches sowie Händler und Makler waren in ihren politischen und bürgerlichen Rechten eingeschränkt, z.B. Kinder zu adoptieren oder die Vormundschaft zu beantragen. Die Gleichstellung betraf nur die Arbeiter: das Proletariat, die Bauern und teilweise auch die Intellektuellen (nach dem

⁴⁸ VĒBERS, *Ģimenes tiesības*, S. 15.

⁴⁹ ВЕБЕРС, *Родство как основание возникновения прав и обязанностей по советскому семейному и гражданскому праву*, S. 3.

⁵⁰ Постановление XII Всероссийского Съезда Советов от 11 мая 1925 года «Об Утверждении Конституции (Основного Закона) РСФСР». In: *Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства РСФСР*, 1925, Bd. 30, S. 218.

sowjetischen Konzept verstand man unter der Intelligenz Bedienstete, da ihre Aufgabe war es, dem arbeitenden Volk mit ihren Diensten, z.B. als Arzt, Lehrer, Bibliothekar oder mit ihrer kreativen Tätigkeit als Künstler, Schriftsteller, Musiker) zu dienen, falls ihre Ansichten und kreative Tätigkeit nicht als anti-staatlich angesehen wurden. Viele Intellektuelle hatten das Land als Dissidenten verlassen, aber das ist schon Gegenstand einer anderen Studie.⁵¹

3. Entwicklung des sowjetischen Ehe- und Familienrechts unter Stalin 1926–1953

Gleichzeitig mit der Stärkung der Macht Stalins bei der Schaffung eines totalitären Staates und mit dem Beginn des Terrors machte sich eine Änderung der sowjetischen Politik bemerkbar: die Bürgerrechte und Freiheiten wurden drastisch eingeschränkt. Der Staat übernahm eine immer größere Verantwortung für das Leben von Menschen, was eine strenge Regelung der sozialen Beziehungen und umfangreichere Verbote zur Folge hatte.⁵² Juristisch wichtig war die Verfassung von 1936, mit der sich der sowjetische Staat verpflichtete, seinen Bürgern ein breites Spektrum von Grundrechten einzuräumen, während er aber auch die Verpflichtungen dem Staat gegenüber und damit verbundenen Einschränkungen von Freiheiten definierte.⁵³ Mit dieser Verfassung wurde ein totalitärer Staat geschaffen, denn der darin verankerte Grundsatz der Volksmacht stärkte die führende Rolle der Kommunistischen Partei in der sowjetischen Gesellschaft. Die Zeit nach der Verfassung von 1936 wurde in der sowjetischen Doktrin als Etappe „des siegenden Sozialismus“ genannt.⁵⁴ Derzeit bezeichnen die Historiker diesen Zeitraum bis zum Tod Stalins im Jahre 1953 als totalitären Staatsterror gegen die eigenen Bürger.

Allerdings begann die Stärkung der staatlichen Rolle im Leben der sowjetischen Bürger bereits vor 1936 – und zwar mit Zwangsvereinigungen oder Kollektivierungen von Bauernwirtschaften zu Kolchosen, mit staatlichen Industrialisierungsplänen und umfassenden staatlichen Rechtsvorschriften im Bereich des Privatrechts. Bereits 1929 sprach man in den regierenden Kreisen von einer bemerkbar werdenden „Ehe- und Familienkrise“ der sowjetischen Gesellschaft. Obdachlose Kinder, sozial und wirtschaftlich ungeschützte Frauen oder der Rückgang der Geburtenrate waren objektive Gründe, die den Staat zwangen, nach neuen Lösungen zu suchen. Die Antwort war eine scharfe Änderung der Staatspolitik bezüglich der Ehe und Familie, die Abkehr vom Liberalismus, das heißt von der Freiheit in sexuellen Beziehungen und von den liberalen Formen der ehelichen Vereinigungen. Diese wurden als unethisch und der sowjetischen Moral unangemessen eingestuft, da sie die soziale Disziplin, soziale Konsolidierung, Mobilisierung und Kollektivierung gefährdeten, die im Einklang mit den Anforderungen des zukünftigen totalitären Staates ins Leben gerufen

⁵¹ OSIPOVA, S. Die Entwicklung der lettischen Rechtssprache nach der Gründung der Republik Lettland am Beispiel der juristischen Ausbildung. In: LUTS-SOOTAK, M. – OSIPOVA, S. – SCHÄFER, F. L. (Hg.). *Einheit und Vielfalt in der Rechtsgeschichte im Ostseeraum*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang Verlag, 2012, S. 173–185.

⁵² POLLMANN, A. – LOHMANN, G. *Menschenrechte: Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler, 2012, S. 114.

⁵³ Конституция (Основной закон) СССР в редакции от 5 декабря 1936 г. [online]. [28. 9. 2018]. Verfügbar um: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/.

⁵⁴ КОХАНОВА, Ж. А. – АЛЕКСЕЕВА, Т. С. *История Российской государственности*. 4. Aufl. Москва: МГИУ, 2008, S. 310.

wurden.⁵⁵ Mit Verständnis der Beziehung zwischen der Entscheidung einer Frau, Kinder zu haben und sie zu erziehen, und einer stabilen Familie, enthielt das neu konzipierte Familienrecht die Idee einer stabilen, monogamen Familie, der wichtige öffentliche Aufgaben zukamen – eine neue Generation zu reproduzieren und verantwortliche junge sowjetische Bürger zu erziehen. „Die Familie erfüllt mit der menschlichen Fortpflanzung, die eine natürliche und eine ihrer wichtigsten Funktionen ist, die Funktionen der kommunistischen Erziehung junger Gesellschaftsmitgliedern und der Entwicklung ihrer Persönlichkeit sowie wichtige wirtschaftliche Funktionen,“⁵⁶ schrieb J. Vēbers in der Doktrin des sowjetischen Familienrechts. Eine politisch treue, monogame Familie wurde zur „grundlegenden Einheit der sowjetischen Gesellschaft“ erklärt, und geriet somit in die Zuständigkeit der staatlichen Fürsorge und Überwachung.⁵⁷ In dem Staat sprach man nicht mehr davon, dass die Familie im Kommunismus zusammen mit dem Staat und den Rechten gestorben wären, sondern von der Stärkung des Instituts der Familie als einer staatlich wichtigen Aufgabe. Diese Politikänderung war durch Verordnungen gekennzeichnet, zum Beispiel, der am 27. Juni 1936 verabschiedete Beschluss des Zentralen Exekutivkomitees der UdSSR „Über das Verbot von Abtreibungen, die Erhöhung materieller Hilfe für Gebärende, die staatlichen Beihilfen für Mehrkindfamilien, die Erhöhung der Anzahl von Entbindungskliniken, Kindertagesstätten und die Verbreitung des Kindergarten-Netzwerks, die Verstärkung der strafrechtlichen Haftung für die Nichtzahlung von Unterhalt und einige Änderungen im Ehescheidungsrecht“.⁵⁸

Diese Verordnung leitete die Politik ein, die für den Sowjetstaat im Familienrecht eine Priorität blieb. Die während der Lenin-Zeit etablierte Freiheit von Frauen, sich für eine Abtreibung zu entscheiden, wurde auch abgeschafft. Die heutigen russischen Forscher vermuten, dass das Abtreibungsverbot mit den Plänen Stalins, ein mächtiges, dicht besiedeltes Land oder eine große Armee in der Zukunft zu schaffen, verbunden sein konnte.⁵⁹ Das Abtreibungsverbot wurde in der UdSSR nur im Jahr 1955 aufgehoben.

In Sowjetlettland wurde das sowjetische Ehe- und Familienrecht in den 1940er Jahren in dieser konservativen Form eingeführt, in der sich der Staat sowohl zur Fürsorge für die Familie verpflichtete, als auch eine gewisse Kontrolle über diese ausübte. Die reale zivilrechtliche Gleichstellung der Geschlechter und die rechtliche Gleichstellung von Ehepartnern war in dieser Zeit für die lettische Gesellschaft eine Neuheit. Obwohl die lettischen Frauen ihre politische Gleichheit durch die Gründung der Republik Lettland im Jahre 1918 bereits erworben hatten, war jedoch der Ehemann das Familienhaupt auch nach dem

⁵⁵ АНТИПОВА, *op. cit.*

⁵⁶ VĒBERS, *Latvijas PSR ģimenes tiesības*, s. 7.

⁵⁷ СТАЙТС, Р. *Женское освободительное движение в России. Феминизм, нигилизм и большевизм. 1860–1930*. Москва: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004, S. 522.

⁵⁸ Постановление ЦИК СССР N 65, СНК СССР N 1134 от 27. 6. 1936 (извлечение) О запрещении аборт, увеличении материальной помощи роженицам, установлении государственной помощи многодетным, расширении сети родильных домов, детских яслей и детских садов, усиления уголовного наказания за неплатеж алиментов и о некоторых изменениях в законодательстве о разводах. *Собрание законов и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства СССР*, 1936, Vd. 34, S. 309.

⁵⁹ ТОЛЬЦ, М. О советском опыте регулирования семейной жизни граждан. [online]. [20. 2. 2019]. Verfügbar um: http://www.gazeta.ru/comments/2014/07/22_x_6129129.shtml.

neuen Zivilgesetzbuch von 1937, und die Gleichstellung der Geschlechter begann sich im Zivilrechts in Lettland erst zu entwickeln.⁶⁰

Am 26. November 1940 wurde in der Lettischen SSR das Zivilgesetzbuch (ZGB) der Republik Lettland von 1937 außer Kraft gesetzt, und stattdessen trat das Gesetzbuch der RSFSR „Über die Ehe, Familie und Vormundschaft“ vom 19. November 1926 in Kraft. Gleichzeitig wurden die Standesämter reorganisiert, und die Registrierung des Zivilstandes wurde der Zuständigkeit der Kirche entnommen.⁶¹ Am 4. April 1941 wurden die Vormundschaftsbehörden reformiert. Diese Aufgaben wurden auf die Exekutivkomitees von Distrikt-, Stadt- und Gemeindeabgeordneten übertragen.⁶² Vorher waren Waisengerichte für diese Fragen zuständig.⁶³ Wie der Professor des sowjetischen Familienrechts J. Vēbers feststellte: „Die Weiterentwicklung der Gesetzgebung des Familienrechts in Lettland [in der Lettischen SSR] ist nicht mehr von der Entwicklung der Gesetzgebung des ganzen sowjetischen Familienrechts zu trennen.“⁶⁴

Während des Zweiten Weltkriegs, als Lettland unter der Besatzung des nationalsozialistischen Deutschlands stand (1941–1944), wurden in Sowjetrußland die Institution der Ehe und die staatliche Unterstützung für elternlose Kinder sowie Mütter gestärkt. Hier ist man eine Reihe von Dekreten zu nennen:

1. Mit dem Dekret vom 21. November 1941 wurde eine Kinderlosigkeitssteuer für kinderlose Bürger und Paare eingeführt. Männer mussten diese Steuer im Alter von 20 bis 50 Jahren und Frauen – von 20 bis 45 Jahren zahlen, falls sie keine Kinder hatten.⁶⁵ Diese Steuergelder wurden für die staatliche Versorgung von Kriegswaisen und Unterstützung von Mehrkindfamilien vorgesehen. Die Kinderlosigkeitssteuer gab es unter verschiedenen Bedingungen auch im sowjetischen Steuersystem bis zum Zusammenbruch der Sowjetunion 1990/1991. Auch diese Steuer zeichnet die öffentliche Dimension des Lebens eines Sowjetbürgers aus: für die Kinderbetreuung ist die ganze Gesellschaft zuständig. Wenn eine Person keine Kinder hat, dann soll sie ihren finanziellen Beitrag für die Erziehung von Kindern leisten, die keine Eltern haben oder deren Eltern arm sind.
2. Das Dekret „Über die Adoption“ vom 8. September 1943 legte fest, dass die Adoptiveltern das Recht hatten, dem Kind ihren Namen zu geben. Bei Kindern über 10 Jahre war seine Zustimmung notwendig. Der neue Name des Kindes wurde in das Geburtenbuch registriert.⁶⁶
3. Das Dekret „Über die Erhöhung der staatlichen Unterstützung für Schwangere, Mehrkindmütter, alleinerziehende Mütter sowie die Einführung des Ehrentitels ‚Mutter-Heldin‘, des Ordens von Mutter Ruhm und der Medaille ‚Muttermedaille‘“ vom 8. Juli 1944. Durch dieses Dekret bezog sich die Kinderlosigkeitssteuer auch auf Eltern von

⁶⁰ OSIPOVA, S. Sieviešu tiesības Latvijā 1918–1940: starp politisko pilntiesību un civiltiesisko nevienlīdzību. *Latvijas Universitātes žurnāls Juridiskā zinātne*, 2015, Bd. 8, S. 111–125.

⁶¹ VĒBERS, *Ģimenes tiesības*, S. 19.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Latvijas Republikas 2. 8. 1937. “Likums par pilsētu bāriņtiesām”. *Valdības Vēstnesis*, 1934, Nr. 177, S. 1.

⁶⁴ VĒBERS, *Ģimenes tiesības*, S. 20.

⁶⁵ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 21 ноября 1941 года О налоге на холостяков, одиноких и бездетных граждан СССР. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1941, Nr. 42, S. 1, 2.

⁶⁶ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 сентября 1943 года Об усыновлении. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1943, Nr. 34, S. 1, 2.

einem oder zwei Kindern. Allerdings gab es dabei unterschiedliche Steuersätze, und zwar 6% vom Einkommen zahlten Kinderlose, 1% Menschen mit einem Kind und 0,5 % Eltern mit zwei Kindern. Im Gegenteil hat die Mutter von mindestens drei Kindern wesentliche Unterstützung erhalten. Das Dekret hob gleichzeitig das faktische Zusammenleben als der Eheformen auf, indem der Artikel 19 festlegte, dass die gesetzlichen Rechte und Pflichten nur für eine faktische Ehe gelten. Das Dekret ermutigte faktisch zusammenlebende Personen zur Registrierung der Ehe unter Angabe der Dauer des faktischen Zusammenlebens. Der Artikel 20 hob das Recht von Müttern auf, die Vaterschaft gerichtlich feststellen zu lassen und Unterhalt von einem Mann zu verlangen, mit dem sie nicht verheiratet waren. Es wurde ein neues Konzept „alleinerziehender Mutter“ eingeführt. „Alleinerziehende Mutter“ war eine unverheiratete Mutter mit Kind(ern), dessen/deren Vaterschaft niemand anerkannt hat. Darüber hinaus wurde die Pflicht eingeführt, eine Ehe im Reisepass der Ehegatten zu registrieren. Für die Ehescheidung waren ausschließlich Volksgerichte zuständig, das Scheidungsverfahren war kompliziert.⁶⁷ Das Gericht war bei dem Scheidungsverfahren verpflichtet, die Ehegatten zuerst zu versöhnen. Nur wenn das Gericht der ersten Instanz die Ehepartner nicht versöhnen konnte, hatte der Antragsteller das Recht, sich an das Gericht der zweiten Instanz zu wenden, wo der Fall in der Sache geprüft wurde. Dies fand in den Scheidungsstatistiken umgehend Niederschlag – im Jahre 1940 wurden in der UdSSR 205 000 Ehen geschieden, 1945 waren es 31-mal weniger Ehescheidungen, nur noch 6 600.⁶⁸ Unter dem Einfluss staatlicher Ideologie und der Tatsache, dass Informationen über Scheidungen in der lokalen Presse reflektiert wurden, wurden Eheleute, die sich für eine Scheidung entschieden hatten, öffentlich verurteilt und als unmoralisch anerkannt. Der Schuldige an der Scheidung (Ehebrecher oder Trunkenbold), wurde oft mit Ausschluss aus der Kommunistischen Partei bestraft.⁶⁹

Die letzten Dekrete der Kriegszeit, die da Ehe- und Familienrecht geändert hatten, waren das Dekret „Über das Verfahren zur Anerkennung des eigentlichen Eheverhältnisses, wenn der Ehegatte im Krieg gefallen war oder vermisst ist“ vom 10. November 1944 sowie das Dekret „Über die Anwendung des Dekrets des Präsidiums des Obersten Sowjets der UdSSR vom 8. Juli 1944 bezüglich Kinder, deren Eltern nicht in einer registrierten Ehe leben“⁷⁰ vom 14. März 1945. Diese Dekrete ermöglichten denjenigen, die wegen der Kriegsumstände nicht in der Lage waren, die Anforderungen des Dekrets vom 8. Juli 1944 zu erfüllen und ihre Ehe registrieren zu lassen, ihre Rechte sowie die ihrer Kinder zu verteidigen, das Erbe ihres im Krieg gefallenen Vaters zu beantragen.

⁶⁷ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 г. «Об увеличении государственной помощи беременным женщинам, многодетным и одиноким матерям, усилении охраны материнства и детства, об установлении почетного звания «Мать-героиня» и учреждении ордена «Материнская слава» и медали «Медаль материнства». *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1944, Nr. 37, S. 1.

⁶⁸ ТОЛЬЦ, *op. cit.*

⁶⁹ КОЩЕЕВ, А. В. Расторжение брака по советскому законодательству. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*, 2010, Nr. 4, S. 77.

⁷⁰ Указ Президиума Верховного Совета СССР от 14 марта 1945 г. «О порядке применения Указа Президиума Верховного Совета СССР от 8 июля 1944 г. в отношении детей, родители которых не состоят между собой в зарегистрированном браке». *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1945, Nr. 15, S. 1, 2.

Alle diese Änderungen wurden weitgehend durch den Krieg verursacht, wo eine große Mobilität von Menschen herrschte und stabile soziale Bindungen gelöst wurden. Deshalb war es schwierig, die Existenz eines tatsächlichen Zusammenlebens vor Gericht mit Zeugenaussagen zu beweisen, während viele Personen mehrere parallele Familien hatten. Es sei darauf hinzuweisen, dass die Bauern, die während der Kollektivierung gezwungen wurden, in den Kollektivbetrieben (in die Kolchosen) zu arbeiten, keinen Reisepass hatten. Den bekamen sie nur, wenn sie in den Krieg zogen. Dementsprechend war es auch unmöglich, das Heimatdorf zu verlassen. Während des Krieges begann die „große Volkswanderung“, in deren Folge viele Männer in ihre Heimatdörfer nicht mehr zurückkehrten. Dies beeinträchtigte auch die Stabilität des Instituts der Familie. Im Gegensatz dazu zeichneten sich die Nachkriegsjahre in der UdSSR durch einen starken Anstieg von Eheschließungen aus, was einerseits der staatlichen Forderung nach einer registrierten Ehe, andererseits auch dem Friedensund der Rückkehr von Menschen nach langer Abwesenheit zu ihren Lieben geschuldet war.⁷¹

Die Ehescheidungsfreiheit wurde durch strenge staatliche Kontrolle eingeschränkt.⁷² Das sehr komplizierte und umständliche Scheidungsverfahren, in dem das Gericht die Scheidung ablehnen konnte, wenn es keine Rechtsgrundlage dafür sah, galt in der UdSSR 21 Jahre lang. Der Beschluss des Plenums des Obersten Gerichtshofs der UdSSR vom 16. September 1949, der Erläuterungen der für die Gerichte verbindlichen Rechtsvorschriften enthielt, legte fest, dass ein Gericht eine Ehe nicht scheiden darf, wenn die Gründe für die Scheidung den kommunistischen Moralprinzipien nicht entsprachen. Diese verbindlichen Erläuterungen wurden vom Plenum des Obersten Gerichtshofs der UdSSR 1969 annulliert.⁷³ Eine leichtere Ehescheidung war ab dem 29. August 1946 nur in gesetzlich vorgeschriebenen Ausnahmefällen möglich, z.B. wenn einer der Ehegatten eine mehr als dreijährige Freiheitsstrafe zu verbüßen hatte, oder an einer chronischen unheilbaren psychischen Erkrankung litt.⁷⁴

4. Die Entwicklung des sowjetischen Ehe- und Familienrechts zwischen Stalins Tod 1953 und 1968/1969, als das letzte Gesetz des sowjetischen Ehe- und Familienrechts verabschiedet wurde

Nach Stalins Tod im Jahre 1953 wurde die „strenge Hand des Staates“ in vielen rechtlichen Fragen gelockert. Dieser Zeitraum (1953–1964) zeichnete sich durch das sog. „Tauwetter“ der Leitung des ersten Sekretärs der KPdSU Nikita Chruschtschow aus. Dies wurde auf dem XX. Parteitag der KPdSU initiiert, auf dem N. Chruschtschow einen Bericht „Über den Personenkult und seine Folgen“ hielt.⁷⁵ Die zur Zeit Stalins eingeführte staatliche Verwaltungspolitik und die Repressionen gegen die Bevölkerung wurden verurteilt, und

⁷¹ АРАЛОВЕЦ, Н. А. *Городская семья в России, 1927–1959 гг.* Тула: Гриф и К, 2009, S. 154, 155.

⁷² VĒBERS, *Latvijas PSR ģimenes tiesības*, S. 13.

⁷³ Пленум Верховного Суда СССР Постановление от 4 декабря 1969 года *N. 10. “О практике применения судами основ законодательства Союза ССР и союзных республик о браке и семье”*. [online]. [21. 2. 2019]. Verfügbar um: <http://xn--b1azaj.xn--p1ai/USSR/postanovlenie-plenuma-vs-sssr/N10-ot-04.12.1969-sssr.html>.

⁷⁴ КОЩЕЕВ, *op. cit.*, S. 77.

⁷⁵ ХРУЩЁВ, Н. С. Доклад на XX съезде КПСС «О культе личности и его последствиях». *Известия ЦК КПСС*, 1989, Nr. 3, S. 1.

der Kurs der staatlichen Politik wurde mit dem Ziel, das sozialistische Recht und seine rechtlichen Grundsätze, Demokratisierung, Bürgerrechte und Freiheiten wiederherzustellen, wesentlich geändert.⁷⁶ Im Familienrecht machte sich das „Taufwetter“ in der von N. Chruschtschow geleiteten UdSSR jedoch nicht bemerkbar, weil die zur Zeit Stalins eingeführte Familienpolitik weiter praktiziert wurde und keine Rechtsvorschriften geändert wurden.

Das schwierige und erniedrigende Scheidungsverfahren blieb noch bis zur Zeit von Leonid Breschnev (1964–1982) aufrechterhalten, als das Dekret „Über einige Änderungen im Scheidungsverfahren vor Gerichten“ am 10. Dezember 1965 erlassen wurde. Mit diesem Dekret wurde die vorgeschriebene Veröffentlichung des Scheidungsverfahrens in der lokalen Zeitung und das zweistufige gerichtliche Scheidungsverfahren – das erste Gericht versöhnt, das zweite scheidet die Ehe – aufgehoben. Dementsprechend behandelte das Gericht künftig die Scheidungsverfahren in einer Instanz.⁷⁷ Es waren aber nicht die letzten Änderungen im Ehe- und Familienrecht, da man in der UdSSR mit der Arbeit an neuen Gesetzbüchern des Ehe- und Familienrechts begann. In Moskau, im Zentrum der Union, wurden am 27. Juli 1968 vom Obersten Rat der UdSSR die Grundlagen des Ehe- und Familienrechts der UdSSR und anderer Sowjetrepubliken genehmigt.⁷⁸ Die Sowjetrepubliken sollten bei der Erarbeitung ihrer Gesetzbücher die Leitlinien der Grundlagen befolgen.

Die neuen Grundlagen des Ehe- und Familienrechts vereinfachten in erster Linie das Scheidungsverfahren. Die neue Regelung legte fest, dass die Ehe vom Standesamt geschieden werden konnte, wenn die Ehegatten keine minderjährigen Kinder und keine Vermögensstreitigkeiten hatten. Eine solche Voraussetzung wurde auch von den Gesetzbüchern der Sowjetrepubliken übernommen, einschließlich des Gesetzbuchs der Lettischen SSR von 1969, das festlegte, dass die Ehe durch das Gericht geschieden wird. Aber in Fällen, „wenn sich die Ehegatten, die keine minderjährigen Kinder haben (Artikel 39), über die Ehescheidung einig“ oder „bei der Scheidung der Ehe mit einer für vermisst oder handlungsunfähig erklärten Person, oder mit einer zu einer mindestens dreijährigen Freiheitsstrafe verurteilten Person“ (Art. 40), kann die Ehe vom Standesamt geschieden werden. Die Ehe wurde drei Monate nach der Einreichung des Antrags geschieden, um den Ehegatten noch eine Überlegungszeit zu gewähren.⁷⁹

In der neuen Regelung wurde der Grundsatz der „sowjetischen sozialen Gerechtigkeit“ noch stärker betont. So wurde z.B. die Regelung der Unterhaltsansprüche noch detaillierter erarbeitet.⁸⁰ Daher sollten bestimmte Gesetzesvorschriften rückwirkend gelten. Eine rückwirkende Geltung betraf die rechtlichen Familienverhältnisse, die im Gesetzbuch von 1926 nicht reguliert wurden,⁸¹ z.B. die Erklärung einer Ehe für nichtig in Fällen, in denen die Ehe ohne Ziel, eine Familie zu gründen, geschlossen worden war, oder wenn

⁷⁶ БИЮШКИНА, Н.И. Принципы советского права в контексте кодификации 1950-х–1960-х гг. *Genesis: исторические исследования*, 2015, Nr. 6, S. 291–310.

⁷⁷ О некоторых изменениях порядка рассмотрения в судах дел о расторжении брака Указом Президиума Верховного Совета СССР от 10 декабря 1965 г. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1965, Nr. 49, S. 725.

⁷⁸ Закон об утверждении основ законодательства СССР и союзных республик о браке и семье от 27 июня 1968. *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1968, Nr. 27, S. 241.

⁷⁹ VĒBERS, J. (Hg.) *Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa komentāri*. Rīga: Avots, 1985, S. 109.

⁸⁰ БИЮШКИНА, *op. cit.*, S. 291, 292.

⁸¹ VĒBERS, *Ģimenes tiesības*, S. 27.

die Voraussetzungen für die Eheschließung nicht erfüllt waren (d. h., heiraten durften nur ledige, volljährige, handlungsfähige Personen, die mit dem Ehepartner nicht eng verwandt waren, oder wenn dabei kein Adoptionsverhältnis bestand).⁸² Obwohl die vorher genannten Einschränkungen mit Ausnahme der rechtswidrigen Scheinehe in den sowjetischen Ehegesetzen bereits von Anfang an integriert waren und ein ganzer Abschnitt (Artikel 74 bis 84) des Gesetzbuchs von 1918 das Verfahren und die Grundlage, wann ein Gericht die Ehe für nichtig erklären konnte,⁸³ beschrieb, legte das Gesetzbuch von 1926 jedoch keinen rechtlichen Mechanismus fest, eine solche rechtswidrige Ehe zu beenden. Es sah vor, dass die Ehe nur in zwei Fällen zu bestehen aufhörte – mit dem Tod eines der Ehepartner oder mit der Ehescheidung.⁸⁴ Deshalb war die gerichtliche Erklärung der Ehe für nichtig eine Neuerung des sowjetischen Rechts im Gesetzbuch von 1968 im Vergleich zum Gesetzbuch von 1926.

Darüber hinaus wurde im Gesetzbuch von 1968 eine neue Grundlage für die Erklärung der Ehe für nichtig geschaffen, nämlich der Abschluss von Scheinehen oder Ehen ohne Absicht, eine Familie zu gründen. Die Scheinehen waren in der 2. Hälfte der 1960er Jahre in der sowjetischen Gesellschaft aus zwei Gründen aktuell:

1. Solche Ehen wurden geschlossen, weil der Sowjetstaat zu jener Zeit seinen Bürgern Wohnmöglichkeiten zur Verfügung stellte, was davon abhängig war, ob die Person alleinstehend oder verheiratet war. Ein Ehepaar hatte nämlich größere Aussichten auf eine separate Wohnung als auf ein Zimmer in einem Wohnheim oder einer Gemeinschaftswohnung (eine Gemeinschaftswohnung war im sowjetischen System etwas ähnliches wie eine Wohngemeinschaft, allerdings wurden die Mieter vom Staat ausgesucht, außerdem es gab keine Hoffnung die Wohnung zu wechseln).
2. Ein weiterer Grund für Scheinehen war damals die Erlaubnis für Juden, mit ihren Familien aus der UdSSR auszuwandern.⁸⁵ Im Staat, der sich von der übrigen Welt mit dem „eisernen Vorhang“ abriegelt hatte und seinen Bürgern nicht auszureisen erlaubte, stellte eine Scheinehe mit einem Juden die einzige Möglichkeit dar, den Sowjetstaat zu verlassen.

Rückwirkend galten im Gesetzbuch von 1968 auch die Vorschriften bezüglich der Vaterschaftsfeststellung bei einem unehelichen Kind auf gemeinsamen Antrag beider Eltern durch das Standesamt,⁸⁶ was vorher verboten war, und zwar mit dem Ziel, die Eltern zur Eheschließung zu motivieren. Obwohl das Sowjetrecht die Gleichstellung von Rechten außerehelicher und ehelicher Kinder durchsetzte, wurde jedoch der Status „außereheliches Kind“ beibehalten.

Im sowjetischen Familienrecht ergaben sich die elterlichen Rechte und Pflichten historisch aus der Herkunft des Kindes. Wenn die Vaterschaft bei einem Kind nicht festgestellt war, dann standen alle elterlichen Rechte und Pflichten der Mutter zu. Umgekehrt, wenn

⁸² VĒBERS (Hg.), *Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa komentāri*, S. 119–121.

⁸³ Кодекс законов об актах гражданского состояния, Брачном, Семейном и Опекунском праве. Принят на сессии ВЦИК 16 сентября 1918 года. *Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 гг. Управление делами Совнаркома СССР*. Москва: Госюриздат, 1942, S. 1045–1074.

⁸⁴ Кодекс законов о браке, семье и опеке РСФСР 1926 года.

⁸⁵ КОНСТАНТИНОВ, В. *Еврейское население бывшего СССР в XX веке: социально-демографический анализ*. Иерусалим: Viacheslav Konstantinov, 2007, S. 257.

⁸⁶ VĒBERS, *Ģimenes tiesības*, S. 27, 28.

die Vaterschaft beim Kind im Einklag mit dem Gesetz festgestellt war, erwarb auch der Vater die elterlichen Rechte und Pflichten. So ging aus den am 27. Juni 1968 vom Obersten Rat der UdSSR genehmigten gesetzlichen Grundlagen des Ehe- und Familienrecht für die UdSSR und andere Sowjetrepubliken, nämlich aus Art. 18 hervor, dass beide Elternteile die gleichen Rechte und Pflichten unabhängig davon hatten, ob sie verheiratet waren oder nicht, ob sie zusammen oder getrennt lebten. Diese Regelung wurde auch in die Gesetzbücher anderer Sowjetrepubliken, einschließlich Artikel 61 des Gesetzbuchs über die Ehe und Familie der Lettischen SSR übernommen.⁸⁷ Theoretisch galt diese Vorschrift für alle Familienformen – unvollständige Familien, bei denen die Eltern nie zusammen gelebt hatten, und Familien, bei denen die Eltern zusammen lebten, sowie Familien, bei denen die Eltern nicht mehr zusammen lebten. Allerdings war die Idee, einen einheitlichen Rahmen für so unterschiedliche faktische Familienverhältnisse zu schaffen, zweifelhaft. Infolgedessen sah diese abstrakte Norm zwar eine formale Gleichheit vor, war aber in verschiedenen tatsächlichen Situationen nicht gleichermaßen anwendbar. Daher richteten sich die sowjetischen Gerichte in der Praxis trotz der im Gesetzbuch festgelegten formalen Gleichheit immer nach der tatsächlichen Realität, so dass meistens die Mutter das Sorgerecht erhielt, und legten einen Rechtsstreit unter Berücksichtigung der emotionalen Beziehungen zwischen Eltern und Kind bei. Der Wohnort des Kindes wurde im Allgemeinen bei der Mutter festgelegt.⁸⁸ Bald nach der Verabschiedung der Grundlagen des Ehe- und Familienrechts der UdSSR am 4. Dezember 1969 erließ das Plenum des Obersten Gerichtshofs der UdSSR verbindliche Erklärungen zur Anwendung der Grundlagen und der in den Sowjetrepubliken verabschiedeten Gesetzbücher des Ehe- und Familienrechts. Darin wurde festgelegt, dass die gemeinsame Erziehung des Kindes nur dann möglich sei, wenn „der Vater mit dem Kind und seiner Mutter zusammen lebt oder das Kind regelmäßig trifft und ihm seine elterliche Fürsorge zeigt“.⁸⁹

Der Grundsatz der sozialen Gerechtigkeit im Sinne des Sowjetrechts wurde auch bei der Unterhaltsfrage umgesetzt, indem der Unterhalt für minderjährige Kinder unter Berücksichtigung der Kinderanzahl und des Gehalts des Unterhaltspflichtigen proportional bestimmt wurde. Dies wurde bereits in dem am 27. Juni 1936 verabschiedeten Beschluss des Zentralen Exekutivkomitees der UdSSR „Über das Verbot von Abtreibungen, die Erhöhung von materieller Hilfe für Gebärende, staatliche Beihilfen für Mehrkindfamilien, die Erhöhung der Anzahl von Entbindungskliniken, Kindertagesstätten und die Verbreitung des Kindergarten-Netzwerks, die Verstärkung der strafrechtlichen Haftung für die Nichtzahlung des Unterhalts und einige Änderungen im Ehescheidungsrecht“⁹⁰ festgelegt und auch weiter beibehalten. Die Unterhaltspflicht wurde gemäß den am 27. Juli 1968 vom Obersten Rat der UdSSR genehmigten Grundlagen des Ehe- und Familienrechts der UdSSR und der Sowjetrepubliken nicht nur auf minderjährige und arbeitsunfähige Kinder, arbeitsunfähige Eltern und Großeltern bezogen, sondern galt auch eine bestimmte Zeit nach der Ehescheidung für geschiedene arbeitsunfähige Ehegatten. Als Umsetzungsmechanismus

⁸⁷ *Latvijas PSR laulības un ģimenes kodeksa komentāri*, S. 158.

⁸⁸ PĒLMANE, *op. cit.*

⁸⁹ *Пленум Верховного Суда СССР Постановление от 4 декабря 1969 года № 10.*

⁹⁰ *Постановление ЦИК СССР N 65, СНК СССР N 1134 от 27. 6. 1936.*

des Grundsatzes der sozialen Gerechtigkeit wurde auch die Kinderlosigkeitssteuer auf beibehalten, die im Jahr 1941 eingeführt wurde.⁹¹

Im Vergleich zum ersten Jahrzehnt des Sowjetrechts wurde allerdings die Selbstbestimmung der Familieangehörigen nicht vollständig wiederhergestellt, weil die Familie nicht nur eine staatliche Beihilfe erhielt, sondern es kamen ihr auch öffentlich wichtige Aufgaben zu. Der Artikel 1 des Gesetzbuchs des Ehe- und Familienrechts der Lettischen SSR beschrieb folgende „Aufgaben des Ehe- und Familienrechts der Lettischen SSR: die sowjetische Familie, die auf den Grundsätzen kommunistischer Moral beruht, weiter zu stärken, ... zu erreichen, dass Kinder in Familien im Einklang mit den Grundsätzen der sozialen Erziehung erzogen werden, indem bei ihnen die Treue zur Heimat und die kommunistische Arbeitseinstellung gefördert werden, und dass sie auf eine aktive Teilnahme an der Errichtung der kommunistischen Gesellschaft vorbereitet werden, dass die Interessen von Mutter und Kind mit allen Mitteln geschützt und jedem Kind eine glückliche Kindheit gewährleistet werden, dass gefährliche Überreste und Traditionen aus der Vergangenheit in den Familienbeziehungen beseitigt werden...“ Der Schutz der mütterlichen Rechte konnte zur Einschränkung der väterlichen Rechte führen. In der Doktrin des sowjetischen Familienrechts wurde erkannt, dass „der Grundsatz der Gleichheit von Frauen und Männern die Notwendigkeit nicht ausschließt, einen eigenen Rechtsstatus für Frauen zu schaffen. Dies ist in der Regel notwendig, da die Frau-Mutter eine besondere Stellung in der Gesellschaft und in der Familie einnimmt.“⁹²

Die erklärten Ziele bestimmten zugleich den öffentlich-rechtlichen Charakter des Ehe- und Familienrechts sowie die staatliche und öffentliche Kontrolle der ehelichen Beziehungen. Die öffentliche Kontrolle wurde durch ein nichtstaatliches Gericht – das sog. Kameradschaftsgericht – umgesetzt, das in Arbeitskollektiven bei den Partei- und Komsomoltreffen gebildet wurde und über die Beziehungen von Ehegatten verhandeln konnte. Die staatliche Kontrolle war bereits im Gesetz eingebettet, z.B. durch die Bevollmächtigung des Staates, eine Ehe für nichtig zu erklären und zu erkennen, dass die Ehe ohne Absicht, eine Familie zu gründen, geschlossen wurde.

Die 1968/1969 etablierte Ordnung galt im sowjetischen Ehe- und Familienrecht mit geringfügigen Änderungen (Präzisierungen der Lettischen SSR von 1980 bezüglich der Vaterschaftsfeststellung, Ausschluss der Präambel nach der Wiederherstellung der Republik Lettland im Jahre 1992, wesentliche Änderungen des Artikels 1, wo die Treue zur Lettischen SSR durch die Treue zur Republik Lettland ersetzt wurde,⁹³ sowie Änderungen zum Schutz der Kinderrechte⁹⁴) bis zur Wiederherstellung der Unabhängigkeit der Republik Lettland und der Wiederherstellung des Zivilgesetzes am 1. September 1993.⁹⁵

⁹¹ БИЮШКИНА, *op. cit.*, S. 302–310.

⁹² VĒBERS, *Latvijas PSR ģimenes tiesības*, S.13.

⁹³ *Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 14. janvāra likums Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas laulības un ģimenes kodeksā.* [online]. [10. 12. 2018]. Verfügbar um: <http://m.likumi.lv/doc.php?id=72430>.

⁹⁴ *Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1992. gada 24. marta likums Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas laulības un ģimenes kodeksā un citos kodeksos bērnu tiesību aizsardzības jomā.* [online]. [10. 12. 2018]. Verfügbar um: <http://likumi.lv/doc.php?id=65476>.

⁹⁵ *Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1993. gada 25. maija likums Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ģimenes tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas*

Zusammenfassung

1. Bei der Entstehung des sowjetischen Ehe- und Familienrechts sowie seiner Entwicklung seit der bolschewistischen Revolution bis zur Zeit des stalinistischen Terrors ist Folgendes zu betonen:
 - a) Die Trennung von Kirche und Staat, die Anerkennung der Zivilehe als der einzigen, vom Staat faktischer Ehe, gleichzeitig Toleranz gegen die nicht verheirateten geschlechtlichen Beziehungen – diese waren neben einer einfachen Registrierung der Ehe und ihrer Scheidung außerordentlich liberale Tendenzen.
 - b) Die Anerkennung absoluter Gleichstellung von Geschlechtern nicht nur im öffentlichen, sondern auch im privaten Recht war ein progressiver, die sozialistischen Ideale umsetzender Schritt.
 - c) Die freie Entscheidung von Frauen für eine staatlich bezahlte Abtreibung.
 - d) Die rechtliche Gleichstellung aller Kinder unabhängig davon, ob sie ehelich oder außerehelich geboren wurden.
 - e) Die Einführung des Ehe- und Familienrechts als eines unabhängigen Rechtsbereiches.
 - f) Die Anerkennung die Legalität des faktischen Zusammenlebens als einer der Eheformen.
2. In Sowjetlettland wurde das sowjetische Ehe- und Familienrecht in den 1940er Jahren in seiner konservativsten Form des „Stalinismus“ eingeführt. Das sowjetische Familienrecht aus der Stalin-Zeit verzichtete auf die ursprünglich etablierte Gleichstellung aller Bürger ungeachtet ihrer Religion, ethnischer Herkunft im Ehe- und Familienrecht und insbesondere auf den Grundsatz der Gleichstellung von Frau und Mann innerhalb der Familienverhältnisse neben dem Liberalismus und dem Grundsatz von Nichteinmischung des Staates in das Familienleben. In der Staatspolitik und im Recht wurden dabei folgende Grundsätze gestärkt:
 - a) Der Grundsatz des staatlichen Schutzes der Familie, der mit dem Grundsatz der gesetzlichen Regelung der Familienverhältnisse durch den Staat eng verbunden war. Dies wurde nicht nur in den das Ehe- und Familienrecht regulierenden Gesetzen, sondern auch in den Verfassungen der UdSSR und der Lettischen SSR festgelegt.
 - b) Der Grundsatz des Interessenschutzes von Mutter und Kind, der ermöglichen sollte, die Kindererziehung und die Vollzeitbeschäftigung von Müttern durch staatliche Unterstützung zu vereinbaren.
 - c) Die gesellschaftliche Mitverantwortung für die Kindererziehung, einschließlich der Sicherung ihres Lebensunterhalts, was sich durch die Einführung der Kinderlosigkeitssteuer auszeichnete.
 - d) Im Eherecht wurden folgende Grundsätze verkündet: Monogamie, freiwillige Eheschließung, begrenzte Freiheit der Ehescheidung unter staatlicher Kontrolle.
3. Am 26. November 1940 wurde in der Lettischen SSR das Zivilgesetzbuch (ZGB) der Republik Lettland von 1937 außer Kraft gesetzt, und stattdessen trat das Gesetzbuch der RSFSR „Über die Ehe, Familie und Vormundschaft“ vom 19. November 1926 in Kraft. Die Weiterentwicklung der Gesetzgebung des Familienrechts in der Lettischen

kārtību. [online]. [10. 12. 2018]. Verfügbar um: <http://likumi.lv/ta/id/57034-par-atjaunota-latvijas-republikas-1937-gada-civillikuma-gimene-tiesibu-dalas-speka-stanasan-laiku-un-kartibu>.

SSR ist nicht mehr von der Entwicklung der Gesetzgebung des ganzen sowjetischen Familienrechts zu trennen.

4. Nach Stalins Tod im Jahre 1953 lockerte sich die „strenge Hand des Staates“ in vielen rechtlichen Fragen. Im Familienrecht machte sich jedoch das „Tauwetter“ in der von N. Chruschtschow geleiteten UdSSR (1953–1964) nicht bemerkbar, weil die zur Zeit Stalins eingeführte Familienpolitik weiter praktiziert wurde und keine Rechtsvorschriften geändert wurden. Das schwierige Scheidungsverfahren blieb bis zur Zeit von L. Breschnew (1964–1982) erhalten, als das Dekret „Über einige Änderungen im Scheidungsverfahren vor Gerichten“ am 10. Dezember 1965 erlassen wurde.
5. In den Schlussfolgerungen über die Neuerungen im sowjetischen Ehe- und Familienrecht im Zeitraum zwischen 1953 und 1970 ist festzustellen, dass die persönliche Freiheit, die zu Zeiten des Stalin-Personenkults eingeschränkt war, nun teilweise wiederhergestellt wurde, da Abtreibungen wieder erlaubt wurden, die Ehescheidung und die Vaterschaftsfeststellung bei einem unehelichen Kind vereinfacht wurden. Gleichzeitig hat sich dieser Rechtsbereich wesentlich weiterentwickelt in den „Grundlagen des Ehe- und Familienrechts der UdSSR und der Sowjetrepubliken“ von 1968 sowie im Gesetzbuch des Ehe- und Familienrechts der Lettischen SSR von 1969 juristisch vollständiger und detaillierter definiert.

**„Sotva by koho mohl zajímati tuctový život úřednického synka, který bez velkých nesází v slušném blahobytu vystudoval a stal se univerzitním profesorem.“
O Pamětech prof. JUDr. Jana Krčmáře**

Dominik Macek

Právnická fakulta, Univerzita Karlova

Kontaktní e-mail: dominik.macek@centrum.cz

“You could hardly think, that anyone would be interested in an ordinary life of a white-collar son, who finished his studies without any troubles along with considerable wealth and then went on to become a university professor.”

Memoirs of prof. JUDr. Jan Krčmář

Abstract:

The paper deals with the completely issued Memoirs of the university professor JUDr. Jan Krčmář, who has captured his childhood, the study of law, the career of a university dignitary, an academic, an official and a diplomat. The contribution should not only be a review of the published piece of work that contains a lot of notes as well, but also a humble guide to the extraordinary life of one of the most important personalities of the Czechoslovak civil law field.

Keywords:

Jan Krčmář; civil law; Charles University; Faculty of Law; Czechoslovakia; Paris Peace Conference; Paris World Expo 1937

Klíčová slova:

Jan Krčmář; občanské právo; Univerzita Karlova; právnická fakulta; Československo; Pařížská mírová konference; Světová výstava v Paříži 1937

DOI: 10.14712/2464689X.2019.8

Světlo světa spatřily kompletní Paměti univerzitního profesora JUDr. Jana Krčmáře (1877–1950), jejichž prvního dílu,¹ který k vydání připravil Luboš Velek ve spolupráci s Alicí Velkovou a Martinem Klečackým, se čtenáři dočkali po celých deseti letech od vydání dílu druhého a třetího,² které editovali Jana Čechurová a Jan Kuklík.

Jméno Jana Krčmáře, významného českého právníka první poloviny 20. století, svého času děkana pražské právnické fakulty a prvorepublikového ministra školství a národní osvěty, dodnes rezonuje v povědomí širší odborné veřejnosti. Jeho výborně čtivým jazykem psané memoáry, které svým vydáním prvního dílu připomněly 140. výročí jeho narození, jsou příležitostí, jak si na jeho osobu a dílo vzpomenout.

Krčmář pamětníkem

V širší akademické veřejnosti je Krčmář coby velké jméno české civilistiky dobře znám, jeho bohatý a inspirativní život však jakoby byl již pozapomenut. V této souvislosti je nutno hned na začátku velmi příznivě ocenit úvodní medailony, ve kterých se editoři v obou knihách ve velké míře věnují Krčmářovu životu a dílu, čímž uvedou čtenáře do dobových a historických souvislostí a doplňují tak již vydané práce o jeho bohatém životě.³

Vzpomínky významných veřejných činitelů, paměti, nejsou v současnosti tolik frekventovaným žánrem. Objevují se memoáry umělců a politiků, vysokoškolských profesorů pak méně. Byť Krčmáře jeho působením v čele prvorepublikového ministerstva v úřednických vládách lze jistě řadit i mezi veřejné činitele, v jeho dlouhém životě šlo o tak krátkou epizodu, že byl mnohem více přece jen pedagogem. V jeho vzpomínkovém díle, které sepsal v několika údobích mezi lety 1929 a 1940, pak můžeme vidět, s jakou precizností právníku vlastní vážil každého slova. Ze vzpomínání na jednotlivé členy rodiny, kolegy, studenty i přátele je cítit, s jakou pečlivostí kladl vzpomínky příjemné i nepříjemné, dobré i zlé na misky pomyslných vah, aby byl obraz co nejpřesnější. I přes tyto tisíce drobných rozhodnutí o každém slovíčku se předem omluvil, pokud by svým tvrzením snad komukoli uškodil. Vytkl však před závorku, že by tak pro svou vášnivou vůli k pravdě neučinil proti svému přesvědčení.

S nadsázkou lze říci, že to, čím byl pro Krčmářovu generaci fascikl vlastních vzpomínek, bude pro generaci soudobou kompletní datový soubor ze sociálních sítí. Netřeba postě žehrat, že takové útržky vzpomínek, byť protkané fotografiemi a videi, uložené kdesi ve vzduchoprázdnu virtuální reality, nemohou konkurovat pečlivě psaným memoárům, jejich obrazným vyjádřením a vzletným souvětím. Nezbyvá než věřit, že na cestu, kterou umetli svými knižně vydanými vzpomínkami takoví muži jako například Albín Bráf, Jaromír Čelakovský, Karel Mattuš, František Weyr nebo právě Jan Krčmář, se po jejich vzoru vydají i akademici současní, kteří tak zachytí své působení v proměnlivé a takřkajíc instantní době.

Krčmář pojal své dílo vskutku zešíroka, hned v úvodu vzpomíná na vlastní rodinu, a to až o tři generace nazpět. S jeho vlastními vzpomínkami se mísí dokonce odkazy

¹ VELEK, L. (ed.). *Jan Krčmář. Paměti, Díl I.* Praha – Pelhřimov: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy a Masarykův ústav a Archiv AV ČR a Nová tiskárna Pelhřimov, 2017.

² ČECHUROVÁ, J. – KUKLÍK, J. (eds.). *Jan Krčmář. Paměti, Díl II. Skoro státníkem. Díl III.* Praha – Pelhřimov: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Nová tiskárna Pelhřimov, 2007.

³ Srov. KUKLÍK, J. *Profesor Jan Krčmář: pozapomenutá osobnost pražské civilistiky.* Praha: Ediční středisko PF UK a Pražské sdružení Jednoty českých právníků, 2008.

na literaturu, kde se o jeho příbuzných dá nalézt více, jelikož se mnozí z nich dostali do vzpomínek Jiráskových či prózy Novákové. Je nutno vést v patrnosti, že za podklad při samotném psaní autorovi nesloužily žádné deníky ani poznámky z jednotlivých let, toliko jeho vlastní paměť, která se jeví jako fenomenální. Právě jí vděčíme nejen za vyčerpávající a detailní informace o rodinném zázemí a dějinách rodu, ale i o všem dalším. Stran své paměti Krčmář sám píše, že po jednom přečtení „dokázal recitovati nejen báseň, nýbrž i hodný kus prózy“,⁴ na což jeho starší kolega a jeden z nejlepších přátel prof. JUDr. Josef Prušák podle vzpomínek ironicky odvětil, že „paměť není nikterak dokladem inteligence“.⁵ Byť tedy vinou nepoužívání deníkových podkladů či poznámek z popisovaných let se autor na mnoha místech zmýlil, zvláště v letopočtech či křestních jménech, ke cti editorů je třeba dodat, že tyto chyby odhalili a za pomoci jiných zdrojů uvedli na pravou míru. Krčmářova obsáhlá tvrzení jsou tak v poznámkách pod čarou konkretizována, doplněna a upřesněna a za tuto mravenčí práci *fact checkerů* patří editorům velký dík. Stejně tak za pečlivé a precizní vysvětlivky, kterými opatřili velké množství v textu užitých latinských výrazů a germanismů, jejichž význam zůstává dnešnímu čtenáři mnohdy skryt.

Od žáčka k univerzitnímu profesorovi

Rodinné zázemí a období dětství bylo pro Krčmáře, soudě podle rozsahu, v jakém se mu věnuje, vskutku určující. Četba Pamětí jistě nadchne každého, kdo se zajímá o každodenní život střední třídy v závěru 19. století. Krčmář popisuje města, kterými coby chlapec s rodinou, která následovala otce do míst jeho služebního určení, prošel. Do detailu vzpomíná na školní léta, nevynechává vzpomínky na spolužáky neznámé i známé, jako např. na pozdějšího děkana pražské právnické fakulty a rektora Univerzity Karlovy prof. JUDr. Josefa Drachovského, kterého při vzpomínce na studia na plzeňském reálném gymnáziu líčí jako „obtloustlého chlapička, velmi horlivého v učení, velmi učenlivého a navýsost slušného“.⁶ Své místo si zasloužila také studentská léta na pražském gymnáziu v Žitné ulici, kde mezi Krčmářovy středoškolské profesory patřili takoví muži jako Alois Jirásek či Jiří Guth-Jarkovský. Nespornou přidanou hodnotou Krčmářových vzpomínek jsou stovky, ba přímo tisíce drobných střípků zajímavostí, poznámek a noticek z jeho bohatého života. Ve kterém z jiných děl bychom se dočetli, že spolužáku Krčmáře (zvaného mezi gymnazisty Krčma), pozdějšímu egyptologu prof. PhDr. Františku Lexovi se během studentských let říkalo pro jeho „štetinaté vlasy a štetinaté chování“⁷ Dikobraz, a „pro zálibu v matematice, fyzice a chemii se také někdy jmenoval Lexičítan uhličítý“⁸ Svá vyprávění o letech středoškolských Krčmář ukončuje nejen popisem období, kdy prožíval proces s Omladinou, který jeho otec coby předseda senátu vedl, nýbrž také poetickými slovy o tom, proč ve vzpomínkách věnovaným mladickým létům nehovoří o ženách: „Kdyby o těch věcech mělo být psáno všechno nebo aspoň všechno podstatné, bylo by v tom leccos nevkusného, a kdyby se podstatné kusy vynechaly, bylo by to nepravdivé a zkreslené.“⁹ Nesestoupil

⁴ VELEK, c. d., s. 100.

⁵ Tamtéž, s. 101.

⁶ Tamtéž, s. 143.

⁷ Tamtéž, s. 178.

⁸ Tamtéž, s. 181.

⁹ Tamtéž, s. 207.

snad po takových upřímných slovech velký muž českého právníckého nebe z piedestalu a nestal se čtenáři lidsky bližším a opravdovějším?

Své obšírné vyprávění věnuje Krčmář pražské české právnícké fakultě, na kterou nastoupil roku 1895 jako student a pokračoval zde i ve své pedagogické činnosti. Bez nadsázky se dá říci, že se jedná o kroniku právnícké fakulty *sui generis*, kdy jeho fenomenální paměť uchovala nejen poznatky o běžném chodu instituce, ale také mnohé zábavné příběhy či znamenité detaily o životě studentů i pedagogů. Široký prostor při líčení svého působení na fakultě věnuje osobním vzpomínkám na své učitele a kolegy – univerzitní profesory, namátkou na proslulého Antonína rytíře Randu, respektovaného Emila Otta, poutavého Josefa Stupeckého, ušlechtilého Františka Storcha či zábavného Albína Bráfa.¹⁰

Jako poutavým cestopisem, jako velkým příběhem prochází čtenář při vzpomínkách na studijní pobyt v Lipsku, na habilitaci, mimořádnou i řádnou profesuru i výkon funkce ředitele univerzitní kanceláře. Vyrovnává se s úmrtími blízkých kolegů, které takřka paralyzovaly civilistickou část právnícké fakulty, kdy Krčmář byl jediným zástupcem občanského práva na české právnícké fakultě po dobu deseti let.¹¹ Při svých vzpomínkách nezapomíná na svou vášeň sběratelskou, široce referuje o pražských uměleckých jednotách, kterých byl členem, nezapomíná na svou vášeň cestovatelskou, popisuje své cesty po světě i vlasti, kde nejednu z takových cest podnikl společně se svými fakultními kolegy. Těmto cestám učinila přestávku první světová válka, o níž se také Krčmář – kupodivu velmi stručně – zmiňuje. Vyhlášením samostatného Československa je pak první díl jeho velkých Pamětí dovršen.

Kdo by po přečtení prvního dílu měl pocit, že toho Krčmář zažil tolik, jako jiný nezažije za celý život, zřejmě by nebyl daleko pravdy.¹² Vždyť jsme jej viděli u činnosti studijní, vědecké, pedagogické, úřednické, akademické a snad trochu i cestovatelské. Je třeba si však uvědomit, že v osmnáctém roce bylo Krčmářovi jednačtyřicet let, byl na vrcholu svých sil a mnohé měl stále před sebou. Stejně tak jako první díl pojednává bohatě o životě střední třídy v posledních desetiletích existence rakousko-uherské monarchie, druhý díl je nesporně bohatým pramenem pro výzkum československé státnosti, jejího vzniku a role státoporné elity v ní.¹³

Krčmář skoro státníkem

Rok 1918 znamenal také pro Krčmáře životní předěl, nedlouho po něm se stal, jak napovídá název druhého dílu, „skoro státníkem“.¹⁴ Pro své znalosti v civilním právu, stejně tak mezinárodním právu soukromém a zálibě v historické právní vědě, byl záhy po vzniku

¹⁰ Užitá adjektiva jsou Krčmářova. VELEK, c. d., s. 230.

¹¹ VELEK, c. d., s. 334.

¹² Srov. ČECHUROVÁ, J. – KUKLÍK, J. Nenápadný profesor, který byl snad u všeho – Paměti Jana Krčmáře. In: SEKÝRKOVÁ, M. (ed.). *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*. Práce z dějin techniky a přírodních věd. Praha: Národní technické muzeum, 2006, s. 157–166.

¹³ Srov. ČECHUROVÁ, J. – KUKLÍK, J. Paměti Jana Krčmáře. Dosud nevyužitý pramen k dějinám československé státnosti (a zdaleka nejen k nim). In: MALÝ, K. – SOUKUP, L. (eds.). *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2007, s. 782–789.

¹⁴ Srov. VELEK, L. Převrat prof. Jana Krčmáře. In: KUČERA, R. (ed.). *Muži října 1918: osudy aktérů vzniku Republiky československé*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2011, s. 131–143.

ČSR vybrán coby právní expert pro čs. delegaci na mírové konferenci v Paříži,¹⁵ na které pracoval na významných otázkách, například na otázce válečných reparací či osudu Hlučínska. Během své pařížské činnosti stačil ještě také ve funkci experta Národního shromáždění, ve které vystřídal kolegu prof. JUDr. Emila Svobodu, radit v otázkách připravované pozemkové reformy, do jejíchž dějin se zapsal nejen jako ten, který pro tzv. záborový zákon „vynašel pojem záboru“.¹⁶ Jeho rady si vyžádali také předkladatelé známé tzv. manželské novely, která byla beze všech pochybností nejvýznamnějším prvorepublikovým zásahem do rodinného práva. Tato novela změnila dosavadní úpravu manželství obsaženou v recipovaném ABGB a sjednotila otázky sňatku v českých zemích i na Slovensku. Na území Slovenska totiž na rozdíl od české a moravskoslezské části ČSR již za dob rakousko-uherských platila jako jediná přípustná forma sňatku forma občanská, novela však přinesla možnost svobodně si vybrat mezi občanským a církevním sňatkem, a to na celém území republiky. Krčmář vzpomíná také na iniciativu navrácení především rudolfinských uměleckých památek z vídeňských sbírek zpět do Prahy, kterou prosazoval i známý prof. V. V. Štech, a to po vzoru Belgičanů, miláčků mírové konference, kteří se obdobné ustanovení pokoušeli též do mírových smluv prosadit. V obsáhlých vývodech o svém pařížském působení nezapomíná na velmi delikátní otázku minoritní, a to právě ve vztahu k menšině německé, maďarské a polské. Právě velké spory s Polskem o osud Těšínska, které bylo stran uhelných ložisek a průmyslu a pro košicko-bohumínskou dráhu pro nový stát klíčové, Krčmáře vedly k nápadu prosadit pro slezskou Karvinou s výraznou polskou menšinou autonomní statut. I pro tyto drobné, přesto významné ideje jsou Paměti dosud nedoceneným pramenem (nejen) ke vzniku Československa.

Po mírové konferenci byl dále činný *in publicis et politici*¹⁷ coby expert pro nejedno ministerstvo,¹⁸ též hájil čs. zájmy před Stálým dvorem mezinárodní spravedlnosti v Haagu ve sporu s Polskem o spišskou obec Javorina, o kterém se jakožto o mezinárodním sporu, který se stal otázkou prestiže obou států, zmiňuje velmi zevrubně. Svým expertním hlasem erudovaného právníka byl Krčmář nablízku jednáním týkajícím se nakonec nepřijatého Ženevského protokolu, stejně tak pozdějším jednáním locarnským. Jelikož sám dokonce dvakrát působil coby ministr školství a národní osvěty v československých vládách, nenechal ani toto „vládní“ období bez povšimnutí. Se vši skromností podotýká, že spolu s kolegy v úřednické vládě zemi skutečně nevládli, nýbrž ji spravovali.¹⁹ O sobě pak dodává, že každému povolání je třeba se nejprve naučit. A přestože řemeslu ministerskému jej nikdo neučil, přesto se jím stal. V této souvislosti vtipně parafrázuje výrok mladé Vesaniové z Casanovových pamětí, která se ptala: „Což pak se lze státí operní tanečnicí beze vši přípravy jako ministerským předsedou?“²⁰ Jak už bylo několikrát explicitně či mezi řádky zmíněno, i se svým ministerským působením se Krčmář vyrovnal s podrobností sobě

¹⁵ Srov. KUKLÍK, J. Československá delegace na pařížské mírové konferenci ve světle memoárů profesora Jana Krčmáře. In: *Zrod nové Evropy: Versailles, St-Germain, Trianon a dotváření poválečného mírového systému*. Praha: Historický ústav, 2011, s. 126–138.

¹⁶ ČECHUROVÁ – KUKLÍK (eds.). *Jan Krčmář. Paměti, Díl II. Skoro státníkem. Díl III.*, s. 31.

¹⁷ *In publicis et politici* (lat.) = ve veřejném a politickém životě.

¹⁸ Srov. ČECHUROVÁ, J. Cestování ve službách československé diplomacie (očima prof. Jana Krčmáře). In: ŠTEMBERK, J. – MANOVÁ, M. *Historie a cestovní ruch – perspektivní a podnětné spojení. Pocta profesoru Vratislavu Čapkovi k 85. narozeninám*. Praha: Vysoká škola obchodní v Praze, 2008, s. 265–275.

¹⁹ První Krčmářův pobyt v čele ministerstva trval od 18. března 1926 do 12. října t. r.

²⁰ ČECHUROVÁ – KUKLÍK (eds.). *Jan Krčmář. Paměti, Díl II. Skoro státníkem. Díl III.*, s. 142.

vlastní a dal nám nahlédnout pod pokličku fungování ministerstva v polovině dvacátých let minulého století. Je nutné zmínit, že ačkoli Krčmář odvedl v úřadu dobrou práci jak podle mínění ministerského úřednictva, tak podle mínění předsedy vlády, ne všichni ji vnímali takto kladně. V poslední větě věnované prvnímu ministerskému působení si mezi řečí postěžoval, že na právnické fakultě „ani mne v první schůzi sboru, které jsem se účastnil, děkan (prof. JUDr. Jiří Hoetzl, pozn. aut.) nepřivítal, ačkoli (to) bývá zvykem... Z toho i jiných důvodů jsem měl dojem, že moji nejbližší kolegové neměli valné radosti, že jeden z jejich středu zastával nejvyšší školský úřad republiky.“²¹

Krčmář se stal během svého druhého ministerského působení v letech třicátých²² svědkem ožehavého provádění *legis Mareš*,²³ ve kterém, byť byl stále profesorem české univerzity, sehrál coby resortní ministr smířčí úlohu prostředníka. Obšírně popisuje napětí mezi hodnostáři obou univerzit, jejichž animozita byla tak velká, že k předání insignií muselo dojít právě skrze ministerskou komisi, která je převzala na rektorátu německé univerzity, a Krčmář je v ministerstvu postoupil rektoru české univerzity Drachovskému, který dorazil společně s prof. Karlem Dominem a děkany fakult. Z této události pramení Krčmářem popsaná roztržka mezi rektorem Drachovským a předsedou vlády Malypetrem, kterému Drachovský slíbil, že předání insignií proběhne bez účasti studentů, oficiálně a oslav. Po převzetí však navzdory slibu v budově české právnické fakulty, kde sídlil i rektorát, došlo k velkým oslavám, kterým byl podle vzpomínek přítomen i navrhovatel zákona prof. František Mareš, který se spolu s Drachovským a Dominem navzájem věnoval nabytým rektorským řetězem.²⁴

Do let jeho druhého ministerského působení spadají obsáhlé statě o pražské kulturní scéně na prknech Národního divadla, kdy měl Zlatou kapličku ve své gesci. Můžeme se tak prostřednictvím vynikajícího pozorovatele setkat s takovými jmény jako Olga Scheinpflugová, Jiřina Šejbalová, Jan Werich a Jiří Voskovec nebo Václav Vydra starší. Není bez zajímavosti, že obraz Albrechta Dürera Růžencová slavnost, který dodnes můžeme obdivovat v Národní galerii coby jeden z jejích obrazů nejcennějších, byl od Strahovského kláštera státem zakoupen za tehdy závratných 18 milionů korun za dob druhého ministrování Jana Krčmáře, který měl nákup v kompetenci. Tento nákup hájil navzdory panující hospodářské krizi a byl ve svém postoji silně podpořen Edvardem Benešem. Právě ministerskou demisí z 23. ledna 1936 ukončil Krčmář o tři roky později psaní druhého dílu svých Pamětí.

Při vzpomínání na nespočet aktivit, kterým se Krčmář po založení republiky věnoval, od Paříže přes Locarno až na pražské ministerstvo, není divu, že na akademické působení nezbyvalo tolik času, kolik by si býval přál. Sám deklaruje, že se fakultě odcizil zvlášť po strážce osobní, staří kolegové byli penzionováni nebo již nežili, mladé kvůli všem svým aktivitám mimo fakultu takřka neznal. Jeho poznámky o fakulturním životě po roce 1918 tedy již tak bohaté nejsou, snad právě pro velkou šíři jiných aktivit v meziválečném období

²¹ ČECHUROVÁ – KUKLÍK (eds.). *Jan Krčmář. Paměti, Díl II. Skoro státníkem. Díl III.*, s. 169.

²² Podruhé stál Krčmář v čele téhož ministerstva od 14. února 1934 do 23. ledna 1936, a to celkem ve třech vládách – druhé a třetí vládě Jana Malypetra a v první vládě Milana Hodži.

²³ Zákon č. 135/1920 Sb. z. a n. zvaný podle svého navrhovatele, rektora Univerzity Karlovy prof. MUDr. Františka Mareše, přiznal pouze české univerzitě právo nést přídomek Karlova a považovat se tím za pokračovatelku univerzity založené Karlem IV., zároveň řešil též problematiku dělení univerzitního majetku a univerzitních insignií.

²⁴ ČECHUROVÁ – KUKLÍK (eds.). *Jan Krčmář. Paměti, Díl II. Skoro státníkem. Díl III.*, s. 186.

své fakultní působení z paměti, byť vynikající, jaksí vytěsnil. Sám si toho byl vědom a otevřeně poznamenal, že napsat o „dvaceti létech života v hlavním povolání několik málo desítek stran, zdá se mně žalostně málo“.

Stejně jako v prvním díle najdeme i v tom třetím mnohé unikátní perličky a střípky z fakultního provozu. Namátkou lze zmínit volbu děkana v ak. roce 1922/1923, kdy se proti prof. JUDr. Antonínu Hobzovi postavil prof. JUDr. Karel Hermann-Otavský, nejstarší z bývalých děkanů, kterého podporoval dosavadní děkan Vilém Funk se slovy, že se „Hobza na mírové konferenci v Paříži nažral již dost a měl by rok počkati.“²⁵ Zvolen byl skutečně Hermann-Otavský a neúspěšný kandidát Hobza si ve věci volby stěžoval až u ministra školství a národní osvěty, přičemž argumentoval zásadami morálními a nikoli právními. Celý rok se pak ve sboru nesl ve znamení slovních přestřelek a dusné atmosféry, který vyvrcholil ostentativním odchodem pánů s Hobzou spřízněných ze schůze. Právě od té doby, jak Krčmář píše, spolu on a Hobza již více nepromluvili. Rozepří mezi esy čs. právní vědy bylo povícero, na několika stranách může čtenář nahlédnout do sporu a korespondence mezi Krčmářem a brněnským prof. JUDr. Jaromírem Sedláčkem, který spustil Sedláčkem psaný ne zcela tradiční příspěvek ke Krčmářovým šedesátinám.

Po svém odchodu z vlády po naléhání přijal nabídku stát se čs. generálním komisařem na Světové výstavě v Paříži roku 1937.²⁶ Šlo o poslední velké veřejné angažmá v Krčmářově životě, přesto byla tato funkce podle jeho vzpomínek vskutku darem danajským. Najít shodu mezi především finančními zájmy vícero ministerstev, hodnostářů, porotců, architektů a sochařů bylo nadlidským úkolem. Ani jeho léty prověřené schopnosti právní, organizační a administrativní nestačily k bezproblémovému provedení náročného úkolu, který mu byl uložen. Útoky, které se nesly ze všech stran, velmi často zcela nepodložené, nesl velmi těžce a z příslušné kapitoly, nikterak krátké, je cítit nejen jeho frustrace, ale také potřeba očistit se od špíny, která na něm v souvislosti se Světovou výstavou neoprávněně ulpěla. Kývnutí na nabídku stát se generálním komisařem trpce litoval.

Z jeho dalších významných aktivit nelze nezmínit jeho práci na osnově meziválečného občanského zákoníku, na které se velkou měrou podílel, stejně tak bohatou činnost tvůrčí, kdy vydal jako první učebnice občanského práva, které byly pro svou úroveň vysoce ceněné.²⁷ Přehlédneme-li jeho bohatou činnost za první čs. republiky, nejde než dát za pravdu jeho slovům, že se „účastnil mnohých vážných a zajímavých věcí a snad svým účastenstvím leckdy zájmům státu i trochu prospěl“.²⁸

V závěru jeho vzpomínek se dostalo také na věci takřikajíc soukromé. Jeho velkou zálibou bylo již zmíněné výtvarné umění a sběratelství, coby předseda Společnosti vlasteneckých přátel umění v Čechách se stýkal s takovými mistry, jakými byli Rudolf Křemlička nebo z díla Oty Pavla známý Vratislav Nechleba. Dostalo se však i na další z jeho soukromých aktivit, od zájmů typu divadla a filmu, až po jeho sňatek s herečkou a malířkou Mílou Pačovou, která jej uvedla mezi další známé tváře prvorepublikového kulturního

²⁵ ČECHUROVÁ – KUKLÍK (eds.). *Jan Krčmář. Paměti, Díl II. Skoro státníkem. Díl III.*, s. 224.

²⁶ Srov. ČECHUROVÁ, J. – KUKLÍK, J. Z utrpení československého generálního komisaře. Prof. Jan Krčmář a Světová výstava v Paříži roku 1937. In: *Svět historie – Historikův svět. Sborník profesoru Robertu Kvačkoví*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2007, s. 371–394.

²⁷ KRČMÁŘ, J. *Právo občanské, I.–V.* Praha: Spolek československých právníků Všehrd, 1929–1930.

²⁸ ČECHUROVÁ – KUKLÍK (eds.). *Jan Krčmář. Paměti, Díl II. Skoro státníkem. Díl III.*, s. 46.

života. Několik stránek o sídle Krčmářových v Třemošnici a návštěvách v něm uzavírá dobrodružnou cestu vzpomínkami velkého českého právníka.

Závěr

Čeho může čtenář jen tiše litovat je, že se Krčmář ve svých memoárech nedostal něco málo přes deset let dále. Nebylo by jistě bez zajímavosti si přečíst, jak snášel dobu válečnou a následný zákaz přednášet na právnické fakultě, kterému se mu dostalo po únorových událostech roku 1948. Zákaz vykonávání akademické činnosti jej zastihl už podruhé v kariéře, poprvé nuceně přerušil svou kariéru vysokoškolského pedagoga spolu s ostatními po zavření vysokých škol r. 1939. Tento první zákaz paradoxně přispěl k tomu, že měl Krčmář dostatek času zkompletovat své paměti. Neméně zajímavý by byl jeho osobní pohled na příspěvek k tvorbě tzv. Středního kodexu, tj. občanského zákoníku z roku 1950, do jehož kodifikační komise byl vedle dělníků z pražských továren přizván také a kde zanechal svou poslední stopu. Necelých pět měsíců před jeho schválením totiž v nedožitých třiasedmdesáti letech Jan Krčmář zemřel.

Suma sumárum, jen v prvním díle Paměti je na sedmnáct stovek poznámek pod čarou, ve vydání druhého a třetího dílu pak přes osm stovek. Jedná se o již zmíněnou precizní práci editorů, kteří podrobili svému zkoumání sebedrobnější Krčmářovu poznámku, která si zasloužila vysvětlivku pro dnešního čtenáře, popř. odkazy na jiná díla. Je škoda, že se oproti původnímu záměru vydat všechny díly Paměti zároveň a jedním editorským týmem čtenáři dočkali prvního dílu až po deseti letech od vydání druhého a třetího, který nakonec vyšel péčí odlišného editorského týmu. Přesto je třeba kvitovat, že nezůstal dříve vydaný díl torzem a došlo, byť se zpožděním, k úplnému vydání Paměti. Lehce kriticky je třeba nahlížet na grafické zpracování přebalu, který by zasloužil větší péči ze strany svého autora. Takto se duchem velké memoáry významného muže v knihovně lehce ztratí v záplavě nevýrazných přebalů, kterými knižní trh oplývá ve velkém. Kdo však i přes tento nedostatek po Pamětech sáhne, jak z výše uvedeného plyne, nejenže nebude chybovat, ale obohatí se o nespočet nových a unikátních poznatků ze života české společnosti, univerzity, monarchie i republiky. Byť tedy sám autor v předmluvě svého opusu pochybuje, že „by [sotva] koho mohl zajímati tuctový život úřednického synka, který bez velkých nesnází v slušném blahobytu vystudoval a stal se univerzitním profesorem“, opak je pravdou. Život tohoto úřednického synka je dodnes životem pozoruhodným.

Pracovní poměr mezi lety 1945–1948 v českých zemích, jeho charakteristika a související pracovněprávní problematika

Veronika Steinová

*Právnická fakulta, Masarykova univerzita
Kontaktní e-mail: 361201@mail.muni.cz*

The Employment Relationship Between 1945–1948 in the Czech Lands, its Characteristics and Related Labour Law Issues

Abstract:

The article focuses on the legal regulation of the employment relationship between 1945 and 1948. The labour law, influenced by the devastated national economy, has been modified and adapted to the needs of the country's reconstruction. It also had to respond to massive displacement of the German populations, resulting in a loss of a skilled workforce counted in hundreds of thousands. The national mobilization of the labour force, which became characteristic feature even in the period of socialism, was carried out in order to solve the situation.

The previous regulation is analyzed in the paper for a better understanding of the period under review, and a follow-up arrangement is briefly outlined as well, which has enabled their mutual comparison. The reader will get acquainted with the basic labour institutes: participants in employment relationship, the creation and termination of employment, working time, remuneration for work, safety issues, employee representation in trade unions and the solution of labour disputes. Particular attention is paid to individual types of employment. The paper also explains the application of different labour laws to individual groups of people, especially with regard to their gender, physical and mental development, as well as nationality or other distinguishing features.

Keywords:

employee and employer; general obligation to work; district and provincial offices for work protection; Ministry of Work Protection and Social Care; work cards; employment; service relationship; employment of home workmen; employment of house care-taker; reporting duty; regulated distribution of workforce; national mobilization of workforce; remuneration for work; working hours and periods of work rest; protection of health at work; labour unions; work-related disputes; labour courts; arbitration authorities

Klíčová slova:

zaměstnanec a zaměstnavatel; všeobecná pracovní povinnost; okresní a zemské úřady ochrany práce; Ministerstvo ochrany práce a sociální péče; pracovní průkazy; pracovní poměr; služební poměr; pracovní poměr domácích dělníků; pracovní poměr domovnícký; ohlašovací povinnost; řízené rozmisťování pracovních sil; národní mobilizace pracovní síly; odměňování za práci; pracovní doba a doba pracovního klidu; ochrana zdraví při práci; odborové organizace; pracovní spory; pracovní soudy; rozhodčí orgány

DOI: 10.14712/2464689X.2019.9

Financování: Tento příspěvek vznikl na Masarykově univerzitě v rámci projektu „Poválečné pracovní právo (1945–1948)“, číslo MUNI / A / 0977/2015, podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytlo MŠMT v roce 2016.

Pracovní poměr v Československu se v období mezi lety 1945 až 1948 vyznačoval několika zvláštnostmi, které byly zapříčiněny především událostmi bezprostředně spjatými s koncem druhé světové války. Abych jeho podobu a fungování lépe vysvětlila, pokusím se nejprve alespoň stručně nastínit právní úpravu, podle níž se pracovní vztah mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem řídil do té doby.

V Československu byla v době protektorátu zavedena všeobecná pracovní povinnost, a to na základě vládního nařízení č. 190/1939 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti, a prováděcího předpisu, tj. vládního nařízení č. 195/1939 Sb. Počínaje rokem 1939, kdy byly na základě zákona č. 193/1939 Sb. namísto původních zprostředkovatelen práce¹ zřízeny úřady práce,² došlo k zásadnímu omezení svobody zaměstnanců a jejich zaměstnavatelů založit pracovní poměr nebo ze stávajícího vystoupit – k tomuto byl nadále bezpodmínečně vyžadován souhlas úřadu práce (k omezování pracovní svobody docházelo zprvu jen ve vybraných odvětvích důležitých pro válku, jako bylo především zemědělství a těžký průmysl; později se však omezení rozšířilo do všech odvětví hospodářství). Od roku 1941 se v praxi také začal uplatňovat velmi přísný systém evidence zaměstnanců, jehož fungování umožnilo zavedení pracovních knížek.³ Pod dohledem státních orgánů byla

¹ Tyto instituce upravoval zákon č. 57/1903 čes. z. z., jímž se upravuje všeobecné zprostředkování práce.

² Úřady práce byly zřízeny za pomoci prováděcích předpisů, zejména vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy č. 202/1939 Sb., kterou se určují sídla úřadů práce; vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy č. 30/1940 Sb., kterou se zřizují pobočky úřadů práce; vyhlášky ministra sociální a zdravotní správy č. 58/1941 Sb., kterou se určují sídla a obvody úřadů práce a jejich poboček; vládního nařízení č. 192/1941 Sb., o výstavbě úřadů práce; vyhlášky ministra hospodářství a práce č. 206/1942 Sb., o nové úpravě obvodů a sídel úřadů práce a jejich poboček. Blíže se tématu podrobně věnuje např.: TAUCHEN, J. Organizace a činnost úřadů práce v protektorátu Čechy a Morava. *Právněhistorické studie*, 2016, roč. 46, č. 1, s. 91–109.

³ Pracovní knížky byly zavedeny na základě vládního nařízení č. 241/1941 Sb., kterým se zavádějí pracovní knížky, za pomoci prováděcích předpisů upravujících proces vydávání pracovních knížek – vyhlášky ministra hospodářství a práce č. 291/1941 Sb. a vyhlášky ministra hospodářství a práce č. 32/1945 Sb.

rovněž možnost zaměstnavatelů upravovat výši odměn za práci a poskytovat nejrůznější příspěvky,⁴ stejně jako povolovat dovolené na zotavenou;⁵ upravena byla délka pracovní doby.⁶ Zaměstnanci i zaměstnavatelé museli dbát na důsledné dodržování pracovní kázně – v případě porušení stanovených povinností se uplatňovaly velice přísné sankce,⁷ pro závažnější provinění dokonce sloužily pracovní tábory a kárné pracovní tábory (podle vládního nařízení č. 188/1939 Sb.), kam mohly být proviněné osoby zařazovány. Vyvrcholením státních intervencí do oblasti pracovního práva bylo nucené pracovní nasazení a ke konci války také tzv. totální pracovní nasazení. Všechna zmíněná opatření sloužila k transformaci hospodářství země pro válečné účely.⁸

K obnovení právního pořádku byla bezprostředně po osvobození Československa vydána vyhláška ministra vnitra č. 30/1945 Sb., kterým byl dekret prezidenta republiky č. 11/1944 Úř. věst. čsl., o obnovení právního pořádku, prohlášen (až na malé výjimky) nadále za platný. Právě zmíněným dekretem bylo vysloveno, že předpisy vydané v době, kdy byl československý lid zbaven své svobody (doba nesvobody), nejsou součástí československého právního řádu. Doba nesvobody byla vymezena časovým úsekem počínaje dnem 30. září 1938 a konče dnem 4. května 1945.⁹ V použitelnosti zůstaly pouze ty předpisy, které se svým obsahem nepříčily znění nebo demokratickým zásadám československé ústavy (tj. nejen samotné ústavní listiny, ale všech jejích součástí a zákonů jí měnících a doplňujících, vydaných do 29. září 1938). Podle zákona č. 195/1946 Sb., o použitelnosti předpisů z doby nesvobody, byly zrušeny všechny právní předpisy, vydané

⁴ Např.: vládní nařízení č. 380/1938 Sb., o úspěšných opatřeních personálních, upravující srážky na platech státních zaměstnanců; vládní nařízení č. 330/1939 Sb., o státním řízení mzdové politiky; vládní nařízení č. 13/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky; vyhláška ministra hospodářství a práce č. 36/1942 Sb., o výplatě mezd a náhrady za mzdu, jakož i o zajištění vyrovnávací mzdy, odpadne-li práce pro mimořádné okolnosti; vyhláška ministra hospodářství a práce č. 275/1943 Sb., o poskytování vyrovnávacího přídatku ke mzdě za práci, která odpadla z mimořádných příčin; vládní nařízení č. 404/1942 Sb., o zajištění stability mezd a platů a pracovní morálky; vládní nařízení č. 420/1942 Sb., o zjednodušení a o nové úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě; vládní nařízení č. 250/1943 Sb., o podpoře při včleňování do práce atd. Zvláštností přitom bylo, že z dosahu zmíněných právních předpisů byli vyňati vybraní funkcionáři Protektorátu Čechy a Morava, kteří mohli být z vůle prezidenta Protektorátu Čechy a Morava a z návrhu předsedy vlády zařazeni na služební místa mimo platové stupnice, vymezené zákonem č. 103/1926 Sb. z. a n. (toto výslovně uvádělo vládní nařízení č. 151/1939 Sb.).

⁵ Např. nařízení ministra hospodářství a práce č. 82/1944 Sb., o prozatímním zastavení dovolených v soukromém hospodářství.

⁶ Pracovní doba, stanovená do té doby jako osmihodinová dle zákona č. 91/1918 Sb., o osmihodinové pracovní době, byla zrušena vládním nařízením č. 334/1940 Sb., jímž se doplňuje zákon ze dne 19. prosince 1918, č. 91 Sb., o osmihodinové době pracovní. Podle tohoto předpisu mohla denní doba práce po dobu války překračovat původní osmihodinovou dobu až o dvě hodiny denně.

⁷ V této souvislosti lze zmínit např.: vládní nařízení č. 404/1942 Sb., jímž získali zaměstnavatelé širokou disciplinární pravomoc. Blíže např.: STÁTNÍK, D. *Sankční pracovní právo v padesátých letech. Vládní nařízení o opatřeních proti fluktuaci a absenci* č. 52/1953 Sb. Svazek 17. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 22–28; WITZ, K. Právní pojem socialistické pracovní kázně. *Právník*, 1954, č. 8; WITZ, K. Výchovná opatření pro porušení pracovních povinností. *Práce a mzda*, 1962, č. 10.

⁸ K tomuto blíže např.: TAUCHEN, J. *Práce a její právní regulace v Protektorátu Čechy a Morava (1939–1945)*. Praha: Wolters Kluwer, 2016.

⁹ Viz ustanovení § 8 odstavce 3 zákona č. 195/1946 Sb., o použitelnosti předpisů z doby nesvobody.

v době nesvobody pro pohraniční území země České a Moravskoslezské, které byly v roce 1938 obsazeny cizí mocí, stejně jako předpisy vydané pro vnitřní oblast zemí českých.¹⁰

Cílem následující studie je proto nastínění poválečné úpravy pracovního poměru, do něhož se pozvolna promítly prvky socialistického experimentu. Podobu a fungování poválečného pracovního práva udávalo zrušené národní hospodářství, které nezbytně vyžadovalo reflektovat potřebu obnovy země do rekonstrukce právních předpisů a respektovat zásahy ústředních orgánů státu i do jednotlivých pracovních oblastí. Československé pracovní právo se muselo vypořádat s dosavadní právní úpravou, nadále neslučitelnou s hodnotami svobodné, demokratické společnosti.¹¹

Pozornost je nejprve věnována dozorčím orgánům – úřadům ochrany práce, jejichž postavení v pracovním vztahu hrálo zásadní roli, a to zejména s ohledem na čím dál širší kompetence, jimiž tyto orgány vládly. V souvislosti s nutností evidovat každého zaměstnance a zaměstnavatele (s úmyslem vybudování podhoubí pro efektivní a rychlou realizaci plánované distribuce pracovních sil) pojednává následující kapitola právě o evidenci pracujících, pracovních průkazech a řízeném rozmístování pracovních sil. Další část odborné stati popisuje vznik a zánik pracovního poměru. Následující kapitoly se zabývají alespoň stručným nastíněním fungování základních pracovních institutů, tj. řešení otázky odměňování za práci, pracovní dobu a dobu pracovního klidu, sociální pojištění zaměstnanců, ochranu zdraví při práci, práci žen, práci dětí a mladistvých, práci některých vybraných skupin obyvatel, ochranu zaměstnanců a jejich zastoupení v odborových organizacích, řešení pracovních sporů.

¹⁰ Např.: vládní nařízení č. 14/1945 Sb., jímž se prohlašuje nepoužitelnost některých předpisů o řízení práce a o nouzové službě a zrušují se pracovní poměry, vzniklé příkázáním (nasazením).

¹¹ Touto problematikou se zabýval např.: BEŇA, J. Legalita a legitimita dekrétů prezidenta ČSR a nariadení Slovenskej národnej rady z rokov 1940–1945. *Právny obzor*, 2004, ročník 87, č. 2; GLOS, B. *Hospodářské plánování ČSR*. Praha: Práce, 1946; GLOS, B. *Plánovitá distribuce pracujících: Problém pracovních sil v poválečném Československu. Dvoutletka v plánu a v činech*. Praha: Ministerstvo informací, 1948; HROMADA, J. *Československé pracovní právo*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1956; CHYSKÝ, J. *Pracovní právo v kostce*. Praha: Nové hospodářství, 1947; CHYSKÝ, J. *Rozmístování pracovních sil*. Praha: Orbis, 1968; KALENSKÁ, M. *Československé pracovní právo*. Praha: Panorama, 1981; KOCANDA, R. *Způsoby plánovitěho rozdělování pracovních sil*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965; KOVAŘÍK, J. *Pracovní právo ČSSR*. Praha: Svoboda, 1966; KOVAŘÍK, J. *Úloha pracovního práva při realizaci hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR*. Praha: Ústav státní správy, 1978; KOVAŘÍK, J. *Základy československého socialistického pracovního práva*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1962; MAREK, Z. *Právní postavení odborové organizace v současném pracovním právu České republiky a některé související problémy*. Brno: 2009. Rigorózní práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity; NOVOTNÝ, J. *Nábor a rozmístování pracovních sil v Československu po 2. světové válce: historie a současnost*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČSR, 1975; *První československý plán*. Praha: Ministerstvo informací, 1946; STACH, J. *Pracovní soudnictví: Procesní předpisy pro spory z pracovních poměrů*. Praha: Orbis, 1948; TILSCH, J. *Pracovní právo v místním hospodářství: Výklad hlavních předpisů*. Praha: Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství, 1960; VESELÝ, O. *Pracovní právní vztahy v letech 1950 až 1965*. Brno: 2015. Diplomová práce. Právnická fakulta Masarykovy univerzity; VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V. *České právní dějiny*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008; WITZ, K. *Základy československého pracovního práva. Určeno pro posluchače hosp. fak.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1953; WITZ, K. – SLÍŽ, J. – CHYSKÝ, J. *Čs. pracovní právo – obecná část*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1952; ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I. *Základy československého pracovního práva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959.

Úřady ochrany práce

Protektorátní systém úřadů práce byl plynule nahrazen transformací v úřady ochrany práce,¹² a to na základě vládního nařízení č. 13/1945 Sb., o zatímní výstavbě úřadů ochrany práce. Zákon neopomněl výslovně upravit ani majetkovou otázku – v ustanovení § 8 odstavci 3 zmíněného zákona je explicitně uvedeno, že majetek a spisový materiál zrušených úřadů práce převezmou okresní a zemské úřady ochrany práce. Na Slovensku se použila obdobná pravidla, a to v souladu s nařízením Slovenské národní rady č. 142/1945 Sb. n. SNR, o zřízení okresních úřadů ochrany práce a zemského úřadu ochrany práce.¹³

Do pravomoci okresních úřadů ochrany práce patřilo včleňování osob do práce, mzdová politika, živnostenská inspekce, pracovní lékařství a jiná péče o zaměstnance. Nad těmito orgány stály dva zemské úřady ochrany práce jako úřady druhé stolice, sídlící v Praze¹⁴ a v Brně.¹⁵ Okresní i zemské úřady ochrany práce spadaly do pravomoci Ministerstva ochrany práce a sociální péče.¹⁶ Úřady ochrany práce byly považovány za politické úřady, a proto se jejich rozhodování odvíjelo od vládního nařízení č. 8/1928 Sb., o řízení ve věcech náležejících do působnosti politických úřadů (správním řízení).

Každodenní činnost úřadů byla vykonávána v souladu s normami správních předpisů, případně některých zvláštních předpisů. Proti rozhodnutí okresního úřadu ochrany práce bylo možné podat do tří dnů od doručení rozhodnutí rozklad ke správnímu výboru, který o něm rozhodoval v senátu, složeném z předsedy a dvou přísedících; rozklad měl odkladný účinek. Pokud účastník nezvolil procesní obranu skrze rozklad, měl právo se proti rozhodnutí okresního úřadu ochrany práce odvolat také k zemskému úřadu ochrany práce; proti rozhodnutí zemského úřadu již žádné opravné prostředky připuštěny nebyly.

Všechny osoby (právnícké i fyzické) soukromého i veřejného práva byly povinny vycházet požadavkům úřadů ochrany práce maximálně vstříc a vyvíjet patřičnou součinnost. Na oplátku jakékoliv podání zaměstnanců a jejich odborových organizací, stejně jako

¹² GLOS, *Plánovitá distribuce pracujících: Problém pracovních sil v poválečném Československu*, s. 84–90.

¹³ Vládní nařízení č. 13/1945 Sb., stejně jako nařízení Slovenské národní rady č. 142/1945 Sb. n. SNR bylo zrušeno přijetím zákona č. 89/1949 Sb., o výkonu veřejné správy v oboru organizace a ochrany práce národními výbory – veškerou pravomoc a působnost dosavadních úřadů ochrany práce zcela převzaly místní (okresní a krajské) národní výbory.

¹⁴ Národní archiv, Praha – Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 462, inv. č. 1006, sign. 1023.

¹⁵ Moravský zemský archiv v Brně, fond B 43, Zemský úřad ochrany práce Brno – presidium, 1945–1949.

¹⁶ V průběhu dalšího textu je předmětné ministerstvo kvůli důslednosti označeno více názvy, případně ujednocení označení tohoto ústředního orgánu by nebylo souladné s legislativními změnami, které se ve sledovaném období dotýkaly jeho oficiálního pojmenování. V textu je odkazováno ještě i na protektorátní ústřední úřady, neboť je zmiňováno Ministerstvo hospodářství a práce, které vzniklo na základě vládního nařízení č. 14/1942 Sb. z. a n., o nové organizaci některých ústředních úřadů (později revidovaného vládním nařízením č. 208/1942 Sb. z. a n., o nové organizaci některých ústředních úřadů [tzv. reorganizační nařízení]). Dle ústavního dekretu prezidenta republiky č. 1/1945 Sb., o nové organizaci vlády a ministerstev v době přechodné, bylo nejprve konstatováno, že s účinností od 2. dubna 1945 stálo v čele správy země mimo jiné Ministerstvo ochrany práce a sociální péče. Ústavní zákon č. 153/1946 Sb. následně stanovil, že Ministerstvo ochrany práce a sociální péče se má nadále označovat jako Ministerstvo sociální péče, a to s účinností od 17. července 1946. Zákonem č. 137/1949 Sb. poté došlo k další změně v názvu, když s účinností od 10. června 1949 se začal nově používat termín Ministerstvo práce a sociální péče. V listopadu roku 1951 se v souladu s vládním nařízením č. 74/1951 Sb., kterým se zřizují nová ministerstva, ve spojení s ústavním zákonem č. 47/1950 Sb., o úpravách v organizaci veřejné správy, Ministerstvo práce a sociální péče přetransformovalo v Ministerstvo pracovních sil.

žádosti zaměstnavatelů o přidělení pracovních sil, podávané ve věcech spadajících do věcné působnosti úřadů ochrany práce byly osvobozeny od poplatkové povinnosti. Při nerespektování či porušení příslušných právních předpisů hrozily pachatelům přísné sankce – úřady ochrany práce byly oprávněny stíhat jednání a opomenutí proti předpisům z oboru působnosti těchto úřadů pořádkovou pokutou až do výše 10 000 K, skrze správní úřady správními tresty (peněžitá pokuta až do výše 100 000 K) nebo dokonce vězením v trvání až do jednoho roku. Na viníka mohly být uvaleny také kumulativně oba tresty najednou.

K realizaci a uvedení úřadů ochrany práce v praxi sloužily prováděcí předpisy. V této souvislosti lze vyzdvihnout zejména vyhlášku ministra ochrany práce a sociální péče č. 164/1945 Sb., o obvodech a sídlech okresních úřadů ochrany práce a jejich poboček, podle níž byly vytvořeny okresní úřady ochrany práce, a to konkrétně se sídly ve městech: Benešov, Brno, Česká Lípa, České Budějovice, Český Krumlov, Český Těšín, Děčín, Frývaldov, Hradec Králové, Cheb, Chomutov, Jičín, Karlovy Vary, Kladno, Klatovy, Kolín, Kraslice, Krnov, Liberec, Mariánské Lázně, Moravská Ostrava, Moravská Třebová, Mladá Boleslav, Nový Jičín, Jihlava, Olomouc, Opava, Pardubice, Plzeň, Praha, Rumburk, Strakonice, Stříbro, Šternberk, Šumperk, Tábor, Teplice-Šanov, Trutnov, Ústí nad Labem, Zlín, Znojmo, Žatec. Inspektoráty práce sídlily ve městech: Brno, České Budějovice, Děčín, Hradec Králové, Jihlava, Karlovy Vary, Kolín, Liberec, Mladá Boleslav, Moravská Ostrava, Olomouc, Opava, Pardubice, Plzeň, Praha, Strakonice, Šumperk, Tábor, Teplice-Šanov, Trutnov, Zlín (krátce bylo sídlo tohoto inspektorátu práce v Kroměříži), Znojmo. Díky vyhlášce ministra sociální péče č. 178/1946 Sb.¹⁷ došlo ke změně v obvodech a sídlech některých okresních úřadů ochrany práce a zejména jejich poboček.¹⁸

Na počátku června roku 1945 bylo přijato vládní nařízení č. 15/1945 Sb., o hlášení pracovního poměru a jeho zrušení, mající za cíl stabilizovat čerstvě osvobozenou Československou republiku, a ačkoliv předpis není příliš obsáhlý – čítal jen sedm ustanovení – představoval jeden ze stěžejních pramenů pracovního práva až do roku 1965, kdy byl přijat zákon č. 65/1965 Sb., zákoník práce, který sjednotil dosavadní roztržštěnou právní úpravu pracovního práva.

Podle zmíněného nařízení byl ke vstupu každého jednotlivého nového zaměstnance do zaměstnání a ke každému zrušení pracovního poměru v zásadě zapotřebí souhlas okresního úřadu ochrany práce, místně příslušného podle sídla závodu (případně podle místa zaměstnání, pracoval-li zaměstnanec mimo svůj závod).

Výslovného souhlasu úřadu přitom nebylo potřeba v případech, kdy:

- a) se zrušením pracovního poměru souhlasily obě strany,¹⁹
- b) pokud byl zaměstnanec přijat na zkoušku nebo na výpomoc s dobou trvání poměru nepřekračující dobu jednoho měsíce,

¹⁷ Mezi další prováděcí předpisy patřila vyhláška č. 353/1945 Ú.I.I, kterou se vydávají bližší předpisy k provedení vládního nařízení č. 13/1945 Sb., o zatímní výstavbě úřadů ochrany práce; vyhláška č. 1341/1946 Ú.I.I (1), kterou se při některých okresních úřadech ochrany práce zřídily ústavy pracovního lékařství; vyhláška č. 258/1947 Ú.I.I, již se stanovila pracovní místa, na kterých museli být v první řadě zaměstnání těžcí invalidé, a určeny některé zásady postupu při obsazování míst těžkými invalidy.

¹⁸ Blíže např.: Národní archiv, Praha – Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 463, inv. č. 1009, sign. 1031.

¹⁹ Tématu se blíže věnuje např.: STÁTNÍK, *Sankční pracovní právo*, s. 20; RÁKOSNÍK, J. *Sovětzace sociálního státu: lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2010, s. 197 a následující.

- c) u zaměstnanců přijatých na práce sezónní nebo kampaňové po skončení těchto prací,
- d) v zemědělských (lesnických) závodech u pracovních sil, které nebyly v zemědělství (lesnictví) zaměstnány z povolání, nýbrž jen přechodně při nálehavých pracích,
- e) u příležitostných prací a u výkonů vedlejšího zaměstnání, jež nepodléhaly povinnosti odvodu nemocenského pojištění.

Ve výše uvedených případech byli všichni zaměstnavatelé povinni tuto skutečnost danému úřadu ochrany práce alespoň nahlásit, a to do tří dnů od okamžiku, kdy taková změna nastala.

Při své rozhodovací činnosti o návrzích na vznik či zrušení pracovního poměru bral okresní úřad ochrany práce v potaz zejména sociální poměry a odborný výcvik zaměstnance, celkové požadavky na daném trhu práce, význam úkolů zúčastněných závodů a hospodářských odvětví na celospolečenském vývoji a výkonnost dotčených závodů.²⁰ Další podmínky pro udělení souhlasu mohl stanovit ministr ochrany práce a sociální péče prostřednictvím směrnice.²¹

Nařízení o hlášení pracovního poměru a jeho zrušení se začalo používat počínaje dnem vyhlášení, tj. ode dne 27. června 1945; zpětná účinnost se neuplatnila. Tato právní úprava se avšak týkala jen vymezeného okruhu osob, a to zaměstnanců a jejich zaměstnavatelů v pracovních poměrech založených soukromoprávní smlouvou; neplatila pro státní zaměstnance a dále pro pracovní poměry Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů, pro něž platily zvláštní právní předpisy. Rovněž si Ministerstvo ochrany práce a sociální péče výslovně vyhradilo možnost stanovit vyhláškou v Úředním listě, že lze pracovní poměr zrušit i bez souhlasu okresního úřadu ochrany práce, a to jak s všeobecnou platností pro určité obvody nebo vybraná hospodářská odvětví, tak i pro jednotlivé skupiny povolání či pro konkrétní závody.

Kromě nutnosti zajistit si souhlas úřadu ochrany práce ve výše uvedených případech byla práva zaměstnavatelů i jinak oklešťována státními zásahy a přibývalo čím dál více regulí, zakládajících nové povinnosti. Jednou z takových byla např. povinnost zaměstnavatelů předložit seznamy a výkazy zaměstnanců a taktéž doložit výkazy o výrobě.²²

V říjnu roku 1945 byl přijat dekret presidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti, který rovněž zásadním způsobem omezoval svobodu zaměstnavatelů a zaměstnanců při sjednávání a rozvazování pracovních poměrů. Podle zmíněného předpisu mohly být osoby přiděleny na určitou práci nebo pracovní místo, jejichž výkonu bylo neodkladně třeba z důležitých veřejných zájmů. Dekret se vztahoval na práce schopné ženy ve věku od osmnácti do pětácti let a na práce schopné muže ve věku od šestnácti do pětapadesáti let, a to především nezaměstnané osoby. Samotné přidělení k práci přitom nesmělo přesáhnout délku trvání jednoho roku (jen zcela výjimečně trvalo osmáct měsíců). Proti rozhodnutí okresního úřadu ochrany práce o přidělení k práci bylo možné podat rozklad nebo odvolání; tyto opravné prostředky však neměly odkladný účinek. Dosavadní pracovní poměr přidělením nezankuloval; přidělená osoba měla vůči dosavadnímu zaměstnavateli pozici, jako kdyby byla na dovolené ve svém dosavadním pracovním poměru

²⁰ Obdobného znění jako ustanovení § 4 odstavce 1 zákona č. 15/1945 Sb., o hlášení pracovního poměru a jeho zrušení, byl také § 15 dekretu presidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti.

²¹ GLOS, *Plánovitá distribuce pracujících: Problém pracovních sil v poválečném Československu*, s. 91–106.

²² Na základě vyhlášky č. 329/1945 Ú.1.L. o povinnosti zaměstnavatelů předložit seznamy a výkazy zaměstnanců a výkazy o výrobě.

(po dobu konání přidělených prací nepříslušela osobě přidělené k práci mzda nebo jiné vedlejší a naturální požitky z dosavadního pracovního poměru kromě naturálního bytu).

Také dekret prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti, výslovně stanovil, že k platnosti sjednávání a rozvazování pracovního poměru je zapotřebí předchozího souhlasu okresního úřadu ochrany práce;²³ později tuto povinnost přejal příslušné orgány okresního národního výboru. Záměr sjednat nebo rozvázat pracovní poměr musel být bez otálení nahlášen příslušnému orgánu. Dekret výslovně uváděl, že za újmu, která by mohla zaměstnavateli z rozhodnutí okresního úřadu ochrany práce případně vzniknout, nebude odškodnění poskytováno. Následná právní úprava nadto podmínila platnost sjednání pracovního poměru předchozím souhlasem závodního výboru Revolučního odborového hnutí.

Souhlasu ke sjednání pracovního poměru nebylo třeba jen v těchto případech:

- a) pracovní poměr zaměstnanců byl sjednán na velmi krátkou dobu (méně než sedm kalendářních dnů po sobě jdoucích),
- b) výpomocní dělníci byli najati pouze na výpomoc při naléhavých pracích v zemědělství nebo lesnictví, kdy takový poměr nepřesáhl svou délkou trvání čtyři týdny po sobě jdoucí,
- c) osoby, které byly najaté jen za účelem odstranění stavu nouze (typicky k odstranění následků živelní pohromy).

V ostatních bodech se dekret o všeobecné pracovní povinnosti prakticky zcela shodoval s pravidly zakotvenými v českém právním prostředí již vládním nařízením č. 15/1945 Sb. Jeho direktivy avšak byly mnohem širší, čemuž napomohly také četné prováděcí předpisy. Namátkově lze zmínit především vyhlášku ministra ochrany práce a sociální péče č. 328/1945 Ú.I.I., o povinnosti hlášení osob podléhajících všeobecné pracovní povinnosti,²⁴ podle níž se všichni muži ve věku od šestnácti do pětapadesáti let a všechny ženy ve věku od osmnácti do pětácti let museli osobně hlásit u okresního úřadu ochrany práce nebo jeho pobočky, příslušné podle jejich bydliště (faktického pobytu), a to nejpozději do čtrnácti dnů od nabytí účinnosti vyhlášky, tedy do 2. listopadu 1945. Za situace, kdy se některá osoba stala povinnou podle vyhlášky až po nabytí její účinnosti, měla povinnost přihlásit se osobně u daného okresního úřadu ochrany práce do tří dnů ode dne, kdy dosáhla věkové hranice, v níž podléhala pracovní povinnosti nebo kdy zanikl důvod, jenž ji zprošťoval povinnosti hlášení.

Ohlašovací povinnosti oproti tomu unikli:

- osoby vyňaté z přidělení podle § 2 dekretu (za předpokladu, že toto vyjmutí stále trvá),
- cizí státní příslušníci,
- osoby, na něž se vztahoval dekret prezidenta republiky č. 71/1945 Sb., o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československé státní občanství,
- ti, kteří se byli povinni nahlásit podle § 2, odstavce 1 vládního nařízení č. 32/1945 Sb., o mimořádných opatřeních k zabezpečení nutných zemědělských prací, a skutečně tak učinili,

²³ Nedal-li příslušný okresní národní výbor, referát práce a sociální péče souhlas ke sjednání pracovního poměru podle § 13 dekretu prezidenta č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti, pracovní poměr nevznikl. Srovnej rozhodnutí Krajského soudu v Ostravě ze dne 21. června 1949, sp. zn. Opr 18/49.

²⁴ Vyhláška byla nahrazena v srpnu 1948 vyhláškou č. 2103/1948 Ú.I.I., o povinnosti hlášení některých osob, podléhajících všeobecné pracovní povinnosti.

- osoby trvale nezpůsobilé k práci (pro nemoc, tělesnou či duševní vadu),
- osoby ve stálém pracovním poměru, v němž podléhaly povinnému nemocenskému pojištění, skutečně pracovaly a byly plně²⁵ a podle svého povolání zaměstnány,
- samostatně hospodařící zemědělci a jejich rodinní příslušníci, kteří byli v zemědělství plně zaměstnáni a nebyli v jiném povolání vyučeni nebo zaučeni,
- osoby provozující svou živnost (úřadem schválenou nebo úřadu odpovědnou) či provozující svobodné povolání, které je plně zaměstnávala, a byly členy příslušné zájmové organizace,
- ženy pečující o dva rodinné příslušníky, mezi nimiž muselo být buď dítě mladší šesti let, nebo osoba vyžadující výhradní péči, anebo o tři rodinné příslušníky, mezi kterými naopak nesměla být jiná žena ve věku od šestnácti do osmnácti let, byť byla v domácnosti zaměstnána stálá pomocná síla.

Zvláštním druhem byl pracovní poměr v zemědělství, na nějž se vztahovala speciální právní úprava, a to zákon č. 121/1946 Sb., o zajištění pracovních sil pro zemědělskou výrobu v rámci národní výstavby státu, doplněný zákonem č. 176/1946 Sb., jenž upravoval pravidla pro nábor pracovních sil ku prospěchu, zejména řádnému a včasnému provedení všech zemědělských prací, mezi které patřilo polní i zahradní pěstování zeleniny, školkařství, práce v lesní výrobě apod. Přidělení k práci se dotýkalo všech zemědělských prací schopných mužů ve věku od patnácti do pětapadesáti let a žen ve věku od patnácti do pětácti let, kteří nebyli zaměstnáni ve stálém pracovním poměru, nebo se nejednalo o osoby v zaměstnání již plně zaměstnané, řádně studující posluchače vysokých škol, žáky středních škol a odborných škol veřejných nebo s právem veřejnosti, dále ženy od třetího měsíce těhotenství a praceneschopné osoby, ženy v domácnosti pečující nejméně o jedno dítě do deseti let nebo dva příslušníky domácnosti, přednosta a členy zastupitelských úřadů a příslušníky jejich rodin.

Osoby, které nebyly z dosahu zákona výslovně vyjmuty, byly povinny nahlásit se ve lhůtě do osmi dnů od vyhlášení zákona, tj. do 20. června 1946, místnímu národnímu výboru, aby je mohl zapsat do seznamu přihlášených osob; seznam byl poté předložen příslušné pobočce okresního úřadu ochrany práce, aby mohla zapsané osoby přidělit na zemědělské práce. Přidělení trvalo nanejvýš tři měsíce v jednom kalendářním roce. Zvláštní ochrana byla poskytována ženám, u nichž platil výslovný zákaz přidělení k těžkým pracím, které obvykle vykonávali muži. Taktéž měl být při přidělování upřednostňován výběr z neženatých mužů a nevdaných žen a pouze v případě, byl-li jich nedostatek, mělo být přistoupeno k přidělení osob, jež již vstoupily do manželství. Nerespektování zákona či neuposlechnutí příkazu příslušného úřadu s sebou neslo velké sankce v podobě pořádkové pokuty až do výše 10 000 Kč, k jejímuž uložení byl oprávněn okresní úřad ochrany práce, nebo správní pokuty až do výše 100 000 Kč nebo vězení do jednoho roku anebo paralelní uložení obou těchto trestů, a to z rozhodnutí příslušného okresního národního výboru.

²⁵ Tj. pracující nejméně 48 hodin týdně, pokud pro daný obor nebyla stanovena obvyklá kratší pracovní doba, a vykonávající při tom práci, kterou v této době obvykle vykonával řádný pracovník týchž tělesných a duševních schopností, téhož nebo podobného druhu povolání a v témže obvodě.

Pracovní průkazy

V roce 1946 se plynule navázalo na systém pracovních knížek používaný v období nesvobody, když zákonodárce do právního řádu svobodné Československé republiky zavedl systém pracovních průkazů, a to na základě zákona č. 29/1946 Sb.²⁶ a vyhlášky č. 184/1946 Sb. Pracovní průkazy měly formulářový charakter a obsahovaly tyto údaje:

- jméno a příjmení zaměstnance,
- den a místo narození,
- státní příslušnost,
- národnost,
- trvalé bydliště,
- přechodný pobyt,
- skupina a druh povolání,
- rodinný stav a rok narození nezletilých dětí (dětí mladších jednadvaceti let),
- údaje o presenční vojenské službě,
- datum vydání pracovního průkazu s razítkem příslušného okresního úřadu ochrany práce a podpisem kompetentní osoby,
- podpis zaměstnance,
- údaje, zda byla osoba vyznamenána v národní soutěži ve výstavbě republiky,
- výcvik k povolání (školní vzdělání nebo vyučení, odborné zkoušky a výcvik, odborné znalosti),
- den nástupu do zaměstnání, adresa zaměstnavatele a potvrzení závodní rady (důvěrníka),
- v případě ukončení pracovního poměru den skončení zaměstnání, podpis zaměstnavatele a závodní rady a potvrzení okresního úřadu ochrany práce (pobočky).

Výše uvedená data zapisoval zpravidla příslušný okresní úřad ochrany práce. Ostatní údaje, např. informace o kvalifikaci zaměstnance či jeho pracovní praxi, vyplňoval zaměstnancův zaměstnavatel. Každá změna v osobních údajích zaměstnance musela být zaměstnavatelem nahlášena do pěti dnů ode dne, kdy změna nastala. V opačném případě hrozily zaměstnavateli sankce za správní přestupek a riziko uložení sankční povinnosti zaplatit náhradu dávek pojišťovně, v případě, že by zaměstnanec onemocněl.

Pracovním průkazem²⁷ se na vyzvání orgánů úřadů ochrany práce, nositelů sociálního pojištění či zaměstnavatele musel povinně legitimovat každý zaměstnanec ve smluvním pracovním poměru, dále domácí dělníci, domácí živnostníci a zprostředkovatelé domácí práce a spolupracující rodinní příslušníci. Naopak zcela vyjmuty byly osoby pracující na území Československé republiky, jejichž trvalé bydliště se nacházelo v cizině, a pak také osoby zaměstnané pouze příležitostně, které jinak námezdní práci z povolání nevykonávaly. Pracovní průkazy nebyly vydávány také osobám, které pozbyly československého státního občanství podle ústavního dekretu presidenta republiky č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské.

²⁶ K tomuto blíže např.: DOBROVODSKÝ, J. Jednoznačná identifikace fyzických osob na našem území: historický vývoj, omyly a nepřesnosti. *Právní rádce*, 2011, roč. 19, č. 1, s. 25–38; ŠTEFKO, M. Rodné číslo u cizích státních příslušníků a s ním spojené problémy. *Práce a mzda*, 2006, roč. 54, č. 10, s. 41–46.

²⁷ STÁTNIK, *Sankční pracovní právo*, s. 32–35.

Řízené rozmíst'ování pracovních sil

Po skončení války se do Československa začali vracet nuceně a totálně nasazení dělníci, vězni a reemigranti; naopak Němci byli nuceně odsunuti. Tento chaotický, několik let probíhající proces přinesl značnou nerovnováhu v rozmístění pracovních sil a narušil celou strukturu pracovního trhu.²⁸ Státu tak nezbylo, než do situace mocensky zasáhnout a nuceně změnit jak demografické uspořádání státu, tak zasáhnout do jednotlivých odvětví hospodářství. Kompetence úřadů ochrany práce se proto značně rozšířily – nadále již neměly fungovat jen jako orgány vedoucí evidence změn v distribuci a redistribuci pracovníků, nýbrž samy tyto změny plánovaly a řídily.²⁹

Na základě vyhlášky ministra vnitř. č. 371/1947 Ú.I.I byly zřízeny poradní sbory pro koordinaci činnosti národních výborů při mobilizaci pracovních sil (tzv. mobilizační sbory) v sídlech okresních úřadů ochrany práce. Jejich úkolem bylo zajistit jednotný a organizovaný postup všech zainteresovaných složek státního aparátu při provádění mobilizace pracovních sil, zejména při zjišťování nových pracovních výkonností, nebo hospodárnějšího použití v daném podniku již pracujících osob.

Z dat obsažených v budovatelském programu Gottwaldovy vlády³⁰ vyplynulo, že po odsunu Němců chybělo v Československu nejméně půl milionu kvalifikovaných pracovních sil, a to především v pohraničních oblastech,³¹ což mohlo být vykompenzováno jedině prostřednictvím národní mobilizace pracovních sil.³² V dalším období se proto začal uplatňovat proces koordinovaného přerozdělování jednotlivých pracovníků na pracovní místa v určitých odvětvích nebo oborech společenské výroby tak, aby společně umožnili fungování celkové společenské práce v zájmu společnosti jako celku.³³ Společenská dělba práce se odvíjela od příslušnosti daného pracovníka do té které sociální skupiny podle pohlaví, věku, kvalifikace, ale také podle lokálních měřítek a s ohledem na rozdílnost potřeb a požadavků pracujících osob.³⁴ Určujícím faktorem národní mobilizace pracovních sil se stalo zachování proporcionality v celospolečenském měřítku s cílem zabezpečení efektivního a progresivního rozvoje společenské reprodukce pracovní síly v potřebné struktuře a podobě (podle odvětví nebo oborů, odborné kvalifikace či územního rozmíst'ování).³⁵

V následně vydaném dvouletém hospodářském plánu³⁶ byly již obsaženy prvky plánovitého řízení, byť se v této době uplatňovaly jen u některých dílčích oblastí hospodářství. Z Budovatelského plánu Gottwaldovy vlády lze doslovně citovat: „Účast každého

²⁸ GLOS, *Plánovitá distribuce pracujících: Problém pracovních sil v poválečném Československu*, s. 5–6.

²⁹ KOCANDA, *Způsoby plánovitého rozdělování pracovních sil*, s. 112.

³⁰ *Budovatelský program Gottwaldovy vlády*. Praha: Orbis, 1946.

³¹ Srovnej: KALINOVÁ, L. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu – k sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha: Academia, 2007, s. 66–77; KOVAŘÍK, *Pracovní právo ČSSR*, s. 117.

³² KOCANDA, *Způsoby plánovitého rozdělování pracovních sil*, s. 112–113.

³³ Blíže např.: KALINOVÁ, L. *Analýza přípravy a využití pracovních sil z hlediska potřeb vědeckotechnického rozvoje čs. národního hospodářství*. Praha: Ústav pro ekonomiku a řízení vědeckotechnického rozvoje, 1982; KARABÍN, Š. *Zdokonalování plánování reprodukce pracovních sil a jejich racionálního rozmíst'ování. Metodické materiály k rozvoji hnutí za vyšší efektivnost a kvalitu veškeré práce*. Praha: Horizont, 1982.

³⁴ KOCANDA, *Způsoby plánovitého rozdělování pracovních sil*, s. 9–16.

³⁵ CHYSKÝ, *Rozmíst'ování pracovních sil*, s. 44–50.

³⁶ Podle zákona č. 192/1946 Sb., o dvouletém hospodářském plánu.

jednotlivce na hospodářském budování státu se musí stát otázkou národní cti a vlastenectví. Učiníme vše, aby produktivní práce, zejména práce fyzická, měla to čestné místo, které jí právem náleží. Zejména bude nutno: získati dostatečný počet pracovních sil pro ona výrobní odvětví, která mají pro dvouletý plán rozhodující význam, jako jsou průmysl báňský, výroba stavebních hmot, stavebnictví a zemědělství; postupně přeřaditi do výrobního procesu pracovníky přímo ve výrobě nezúčastněné a na dosavadních místech postradatelné, což platí pro pracovníky v poměru veřejném i soukromém; vrátiti kvalifikované síly do jejich původních povolání; získati pro produktivní práci ty, kdož dosud nepracují, ač pracovatí mohou; zabezpečiti nejdůležitější odvětví výroby pracovním dorostem, zvýšiti počet pracujících žen a začleniti do pracovního procesu i osoby se sníženou pracovní schopností. Všechna tato opatření se musí provádět tak, aby se přechod k nové produktivní práci těmto pracovníkům co nejvíce usnadnil a aby se zabezpečila slušná jejich životní úroveň.³⁷

Zpočátku se národní mobilizace pracovních sil uskutečnila na základě dobrovolnosti,³⁸ avšak brzy se ukázalo, že přijatá opatření nedostačují potřebnosti národní ekonomiky. Teprve později se proto začala uplatňovat o poznání razantnější a důslednější opatření, kdy v samém závěru trvání dvouletého plánu stát přistoupil k centrálně řízenému plánování mobilizace pracovních sil.³⁹ Podrobnější právní úpravu o jednotlivých nárocích přiřazených pracovníků obsahovala vyhláška Ministerstva pracovních sil z 3. listopadu 1952, č. 318/1952 Ú.l.⁴⁰ K masivnější mobilizaci a přesunům pracovních sil docházelo zejména během následující tzv. pětiletky,⁴¹ a to v souvislosti s přijetím zákona č. 87/1947 Sb., o některých opatřeních k provedení národní mobilizace pracovních sil, a vládního nařízení č. 128/1951 Sb., o organizaci náboru pracovních sil.

Řízené rozmisťování pracovních sil mělo na konci 40. let 20. století několik na sebe navazujících fází:⁴²

1. rozbor předchozího vývoje (sběr údajů o pracovní výkonnosti jednotlivých podniků),
2. analýza budoucích potřeb a zdrojů ke stanovení koncepce rozvoje národního hospodářství,

³⁷ *Budovatelský program Gottwaldovy vlády*, s. 14.

³⁸ Konkrétními technickými otázkami dobrovolného pracovního začlenění se zabývala prováděcí vládní nařízení č. 156/1947 Sb. a č. 157/1947 Sb. Předpisy jasně stanovily pořadí důležitosti konkrétních hospodářských oborů (odvětví) pro umístování pracovních sil. Mezi podpůrná opatření k provedení národní mobilizace pracovních sil patřilo např. proplacení jízdného za cestu do místa zaměstnání a stravného při prvním nastoupení do zaměstnání okresním úřadem ochrany práce zaměstnanci, příplatku k nákladům na stravování a přenocování, bezplatné lékařské vyšetření, příspěvek na přestěhování, poskytování zvláštní podpory k vyrovnání mzdových rozdílů atd. Srovnej: BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 495; STÁTNÍK, *Sankční pracovní právo*, s. 99.

³⁹ Blíže např.: Národní archiv, Praha – Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 363, inv. č. 791, sign. 2001; Národní archiv, Praha – Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945 – 1951, ka. 367, inv. č. 795, sign. 2101; Národní archiv, Praha – Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945 – 1951, ka. 373, inv. č. 798, sign. 2107; Národní archiv, Praha – Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 396–397, inv. č. 830, sign. 2198; Národní archiv, Praha – Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 406–408, inv. č. 842, sign. 2307; Národní archiv, Praha – Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945 – 1951, ka. 439, inv. č. 928, sign. 5040.

⁴⁰ VOJÁČEK – SCHELLE – KNOLL, *České právní dějiny*, s. 57–77.

⁴¹ BOBEK – MOLEK – ŠIMÍČEK, *Komunistické právo v Československu*, s. 495.

⁴² KOCANDA, *Způsoby plánovitěho rozdělování pracovních sil*, s. 47.

3. vyjádření hlavních úkolů a vymezení zdrojů ve státním plánu a v dalších plánech,
4. závěrečná fáze, v níž se řešila zejména otázka, jak konkrétně zabezpečit realizaci plánu rozdělování pracovních sil.

Plánovité řízení pracovních sil tedy probíhalo v těchto podobách:⁴³

- a) reprodukční pohyb pracovních sil,⁴⁴
- b) získání nových pracovních zdrojů z práce schopného dospělého obyvatelstva, které dosud do pracovního procesu zapojeno nebylo,⁴⁵
- c) redistribuce pracovních sil (meziodvětvový přesun pracovníků),⁴⁶
- d) zvyšování pracovní výkonnosti a kázně, pracovní soutěžení.⁴⁷

Mezi hlavní způsoby, jakými bylo plánovité řízení pohybu pracovních sil realizováno, patřily:⁴⁸

1. výběr z uchazečů k obsazení atraktivnějších pracovních míst,
2. nábor pracovníků do určité oblasti hospodářství, kteří se dobrovolně přihlásili,
3. nucené určování pracovníků do určených pracovních míst.

Právě posledně zmíněný způsob umístování pracovních sil byl prováděn bez ohledu na zájmy a potřeby jedince a uplatňoval se ve dvou formách: přímé a nepřímé. Přímé (administrativní) řízení⁴⁹ se uskutečňovalo zásadně dvěma způsoby – pozitivním (přikazováním na dané pracovní místo) nebo negativním (zakazováním vzniku předmětného pracovního vztahu). Naproti tomu nepřímé řízení⁵⁰ představovalo plánovité hospodářství usměrňující příliv pracujících do vybraných hospodářských odvětví nebo do jednotlivých regionů, a to jiným způsobem než přikázáním pracovního místa či udělováním sankcí (např. skrze finančně zajímavé navýšování mzdy, lepší pracovní podmínky, zajištění stálosti práce, možnost mzdového a sociálního vzestupu, perspektivnější životní podmínky a celkově lepší společenské postavení dané zaměstnáním, odstranění obtíží spojených s výškolením, znalostí oboru a znalostí pracovních příležitostí).

Pojem pracovního poměru a subjekty pracovněprávního poměru, jeho vznik, změna a zánik

Pracovní poměr představuje nejvýznamnější druh pracovněprávního vztahu coby základní druh, ze kterého ostatní typy vychází nebo na něj navazují, např. účast zaměstnanců na řízení organizace ve vnitřních orgánech zaměstnavatele (typické pro socialistickou organizaci) nebo vztahy mezi odborovou organizací a zaměstnavatelem reprezentující tzv. doplňkové pracovněprávní vztahy, dále odpovědnostní a sankční vztahy, vztahy související s kontrolou nad bezpečností práce, právní poměry sociálního zabezpečení atd.⁵¹ Samostatně od pracovního poměru existoval učební poměr.

⁴³ KOCANDA, *Způsoby plánovitého rozdělování pracovních sil*, s. 50.

⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁵ GLOS, *Plánovitá distribuce pracujících: Problém pracovních sil v poválečném Československu*, s. 36–41.

⁴⁶ Tamtéž, s. 30–36.

⁴⁷ NOVOTNÝ, *Nábor a rozmístování pracovních sil*, s. 6 a následující.

⁴⁸ GLOS, *Plánovitá distribuce pracujících: Problém pracovních sil v poválečném Československu*, s. 63–68.

⁴⁹ Tamtéž, s. 63–71.

⁵⁰ Tamtéž, s. 71–73.

⁵¹ KALENSKÁ, M. – NOVOTNÁ, E. *Pracovní právo pro funkcionáře a pracovníky národních výborů a podniků místního hospodářství*. Praha: TEPS, 1987, s. 45–47.

Byť až do přijetí zákoníku práce č. 65/1965 Sb. neexistovala jednotná definice, můžeme tehdejší pracovní (služební) poměr vnímat jako realizaci dohody mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem o výkonu práce, kdy se zaměstnanec zavázal osobně vykonávat sjednaný rozsah prací dle pokynů zaměstnavatele a v jeho prospěch a zaměstnavatel přijal závazek zaměstnanci za vykonanou práci vyplatit odměnu, přitom vytvářet příznivé pracovní podmínky.

Pracovní poměr lze rozdělit do několika druhů:

- a) pracovní poměr uzavřený na dobu určitou, na dobu neurčitou nebo na zkoušku,
- b) pracovní poměr hlavní, vedlejší nebo souběžný,
- c) podle místa výkonu práce na pracovní poměr domácího pracovníka či domovníka anebo pracovní poměr ostatních zaměstnanců, kteří dojížděli/docházeli do místa výkonu práce,
- d) podle subjektu, vystupujícího v roli zaměstnavatele (živnostník, právnická osoba soukromého práva, stát nebo jiný subjekt veřejného práva; po roce 1948 především socialistické organizace, dále jiná právnická osoba nebo zcela výjimečně občané mezi sebou, např. k výkonu osobních služeb),
- e) pracovní poměr vedoucího pracovníka, pracovníka státního aparátu, učitele, člena advokátní poradny, zdravotnického pracovníka, vědeckého pracovníka a jiné osoby mající zvláštní povahu nebo zastupující společenskou funkci,⁵²
- f) pracovní poměr založený individuální pracovní smlouvou, rámcovou pracovní smlouvou, volbou či jmenováním.

Až do přijetí zákoníku práce č. 65/1965 Sb. neexistovala v Československu ani jednotná pravidla pro vznik, změnu a zánik pracovních poměrů. Pracovní poměr mohl vzniknout na základě jedné ze tří právních skutečností: dle pracovní smlouvy (služební smlouvy), správního aktu, ze zákona. Mezi nejvýznamnější prameny práva můžeme označit především obecný zákoník občanský č. 946/1811 ř. z., ve znění třetí novely z roku 1916,⁵³ pojednávající v ustanoveních § 1151 až 1174 o služební smlouvě, která se využívala zejména při najímání pracovní síly nekvalifikovaných dělníků.⁵⁴

Služební smlouva coby konsenzuální typ právního jednání vznikla, jakmile se někdo zavázal konat osobně pro jiného službu po sjednanou dobu; k platnosti nebyla vyžadována speciální forma, zcela postačovala neformální dohoda stran o povinnosti konat práce přiměřené okolnostem. Zpravidla byly sjednávané práce konkretizovány alespoň co do druhu, jen výjimečně se strany současně dohodly i na rozsahu a způsobu poskytování služeb, odměně za odvedenou práci a době, po kterou byla služba poskytována.⁵⁵ Ve všech případech se však k platnosti vzniku služebního poměru vyžadovalo, aby byl přesně určen okamžik počátku služebního poměru. Již obecný zákoník občanský z roku 1811 obsahoval

⁵² Role zaměstnance se odvíjela od mnoha faktorů – na charakter pracovního poměru měla vliv národnost zaměstnance, státní občanství, pohlaví, věk. Pro tyto různé kategorie zaměstnanců se proto uplatňovala také zvláštní právní úprava dle živnostenského řádu, horního zákona, zákona o soukromých úřednících, zákona o dělnících na režijních stavbách železnic, zákona o domácí práci a mnoha dalších.

⁵³ Tedy dle novely provedené císařským nařízením ze dne 19. března 1916 č. 69/1916 ř. z.

⁵⁴ Podrobně se úpravě služební smlouvy až do přijetí zákoníku práce č. 65/1965 Sb. věnuje např.: VOJÁČEK, L. Když služební smlouva dosluhovala. In: DVOŘÁK, J. – MALÝ, K. *200 let Všeobecného občanského zákoníku*. 1. vyd. Praha: Wolters Kluwer, 2011, s. 230–240.

⁵⁵ Tamtéž, s. 231.

ochranné, tzv. donucovací právo, vtělené do kogentní normy obsažené v ustanovení § 1164.⁵⁶

Vedle služební smlouvy se v běžném životě začal od konce 19. století⁵⁷ používat pojem „pracovní smlouva“, vycházející z římského institutu *locatio conductio operarum*. Obsahově se však služební a pracovní smlouva překrývaly,⁵⁸ neboť v obou případech se jednalo o právní titul, na jehož základě se někdo zavázal, že bude pro jiného pro určitý čas konat služby; dvoustranný kontrakt současně zakládal i další subjektivní práva a povinnosti účastníků právního poměru, stejně jako i pracovní podmínky neodporující pracovní právním předpisům. Někdy se pro pracovní smlouvu užívalo také označení „námezdní smlouva“.⁵⁹ Obsah pracovní smlouvy představovala směna pracovní síly za mzdu, nebo též *de facto* nájem služeb.⁶⁰

Po roce 1948 byla však pravidla o služební smlouvě, obsažená v ustanoveních obecného zákoníku občanského, pojímána nikoliv jako institut občanského práva, řadící se do systému smluv obligačního práva, nýbrž interpretována v souladu s novými politickými a ekonomickými poměry, tj. zejména v souladu s Ústavou z 9. května 1948. Úprava služební smlouvy byla z občanského zákoníku č. 141/1950 Sb. vyjmuta. Profesor Ladislav Vojáček k tomuto dále vysvětluje: „Důvodem bylo přesvědčení, že lidově demokratický zákonodárce nemůže převzít buržoazní koncepci pracovní smlouvy, považující lidskou práci za zboží.“⁶¹ Již krátce po roce 1948 se totiž počítalo se zcela novou úpravou pracovního poměru, která bude vycházet z unifikovaného kodexu práce. Nelze však bez dalšího říct, že by se občanský zákoník na pracovní smlouvu vůbec nevztahoval. Právě naopak, jelikož pracovní právní předpisy neobsahovaly zvláštní úpravu, aplikovaly se tytéž zásady co do řešení otázek nabytí způsobilosti k pracovní právním úkonům, souladu vůle s jejím projevem, nebo zastoupení účastníka pracovního poměru, stejně jako obecná soukromoprávní pravidla pro obsah, ale i vznik, změnu a zánik závazků, jestliže to charakter pracovní smlouvy dovozoval.

Vedle obecného zákoníku občanského se pro různá odvětví a rozdílné skupiny obyvatel používaly speciální předpisy. Typickým příkladem byla zvláštní pravidla pro technické a administrativní pracovníky a pracovníky obchodu, na které se vztahoval zákon č. 154/1934 Sb., o pracovním poměru soukromých úředníků a jiných zaměstnanců v podobném postavení (zákon o soukromých zaměstnancích).⁶² Tento zákon se vztahoval na pravidelný pracovní výkon osob:

a) které při provozování obchodu byly ustanoveny, aby převážně konaly buď kupecké služby (obchodní pomocníci) nebo služby vyšší, nikoliv kupecké,

⁵⁶ KOVAŘÍK, J. *Společenské pracovní vztahy a pracovní smlouva*. Praha: Práce, 1960, s. 115.

⁵⁷ KALENSKÁ, M. *Pracovní poměr v socialistickém právu*. Praha: Academia, 1984, s. 123.

⁵⁸ HROMADA, *Československé pracovní právo*, s. 8.

⁵⁹ KALENSKÁ, *Pracovní poměr v socialistickém právu*, s. 124.

⁶⁰ Tamtéž.

⁶¹ VOJÁČEK, Když služební smlouva dosluhovala, s. 230.

⁶² Srovnej HERMANN-OTAVSKÝ, K. – SRB, J. *Zákon ze dne 11. července 1934, čís. 154 Sb. z. a n., o pracovním poměru soukromých úředníků, obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců v podobném postavení (zákon o soukromých zaměstnancích)*. Praha: Československý Kompas, 1935; CHYSKÝ, J. *Judikatura k zákonu o soukromých zaměstnancích č. 154/34 Sb. z. a n.: Nový soubor judikatury s platným textem zákona a poznámkami*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1945; CHYSKÝ, *Pracovní právo v kostce*; CHYSKÝ, J. *Pracovní právo: vybrané otázky*. Praha: Práce, 1950.

- b) které byly ustanoveny ke službám vyššího druhu v báňských podnicích podrobených obecnému zákonu hornímu,
- c) které na základě smlouvy o práci jako obchodní cestující, zástupci nebo jednatelé pracovaly jménem a na účet svých zaměstnavatelů,
- d) které byly ustanoveny, aby převážně konaly buď kupecké služby, nebo služby vyšší, nikoliv kupecké v podnicích a závodech, pro které platil živnostenský řád, stejně tak i ve všech jiných podnicích, ústavech a závodech, provozovaných veřejnými nebo soukromými podnikateli nebo příslušníky svobodných povolání (např. úvěrní ústavy, spořitelny a záložny, zastavárny, pojišťovny, správa nebo distribuce periodických tiskopisů, kanceláře advokátů, notářů a patentních zástupců, u civilních inženýrů, neautorizovaných architektů a u civilních geometrů [oprávněných zeměměřičů], v tabákových trafikách a loterních sběrnách),
- e) které byly ustanoveny, aby převážně konaly služby vyššího druhu u jiných osob fyzických nebo u osob právnických (spolků, nadací atd.) a podobných sdružení.

Zaměstnancem v soukromém sektoru mohla být osoba pracující pro jednoho zaměstnavatele, stejně jako osoba – domácí dělník – která vykonávala mimo zaměstnavatelskou dílnu po živnostensku práce na zakázku jednoho nebo několika zaměstnavatelů.⁶³

Pracovní poměr soukromých úředníků započal uzavřením písemné nebo i ústní smlouvy o práci, v níž musel být uveden druh, způsob a rozsah prací a plat, případně i podrobné pracovní podmínky.⁶⁴ Do čtrnácti dnů po nastoupení do práce byl zaměstnavatel povinen vydat zaměstnanci potvrzení o podstatných právech a povinnostech, plynoucích z ujednané smlouvy o práci (vždy musela být potvrzena výše platu a délka výpovědní lhůty). Již tehdy byl hojně využíván institut zákazu konkurence – zaměstnanec nesměl bez předchozího svolení zaměstnavatele vykonávat jiné zaměstnání nebo být jakkoliv činný pro jiný podnik nebo na cizí účet.

Za odvedenou práci přináležel zaměstnanci plat, jímž se myslely i nejrůznější požitky (pevně peněžitě slušné, provize, podíl na zisku, tzv. remunerace [jednalo se o mimořádnou peněžní odměnu mimo pevný plat k nejrůznějším příležitostem, jakými byly Vánoce, výročí, rozloučení apod.] nebo jiné peněžitě nebo naturální požitky vyhovující požadavkům zdraví, mravnosti a náboženskému přesvědčení zaměstnance). Základem platu bylo pevné slušné, vyplácené vždy nejpozději na konci každého kalendářního měsíce; na plat mohla být dopředu poskytnuta zaměstnanci záloha.

Zákon o soukromých zaměstnancích velmi zevrubně upravoval skončení pracovního poměru. K tomu docházelo:

- a) uplynutím sjednané doby,
- b) výpovědí (výpovědní lhůta trvala šest neděl v případě, kdy pracovní poměr u téhož zaměstnavatele nebo v témže podniku netrval v den výpovědi déle než patnáct let; tři měsíce, pokud pracovní poměr trval v den výpovědi již déle než patnáct let, ale ne déle než dvacet let; pět měsíců, trval-li pracovní poměr v den výpovědi již déle než dvacet let),

⁶³ Patřili sem i živnostníci, pakliže vedle své samostatně výdělečné činnosti vykonávali i domácí práci, stejně jako zástupci na provisi, přestože nebyli v pracovním poměru, a to dokonce i v případě, že vykonávali pouze samostatnou výdělečnou činnost v rámci své živnosti bez cizích pracovních pomocníků.

⁶⁴ KOVAŘÍK, *Společenské pracovní vztahy a pracovní smlouva*.

- c) předčasným zrušením každou ze stran z důležitých důvodů, a to v osmidenní lhůtě počítané od okamžiku, kdy se druhá strana o důležitém důvodu dozvěděla:
- zaměstnancem v případě, kdy se taková osoba stala práce neschopnou nebo nemohla-li práci nadále vykonávat bez újmy pro své zdraví nebo mravnost; zadržoval-li nebo zkracoval-li mu zaměstnavatel neprávem plat nebo jiné požitky nebo jinak porušoval ujednanou služební smlouvu; odmítal-li zaměstnavatel přijmout opatření na ochranu života, zdraví nebo mravnosti zaměstnance; a konečně, ublížil-li zaměstnavatel zaměstnanci nebo jeho rodinným příslušníkům skutkem, nebo se dopustil hrubé urážky proti nim anebo odepřel-li chránit zaměstnance proti takovým jednáním příslušníka své vlastní rodiny nebo jiného svého zaměstnance;
 - zaměstnavatelem tehdy, když se zaměstnanec stal služebně nelojálním, nechal-li si poskytnout bez vědomí a svolení zaměstnavatele třetími osobami neoprávněné prospěchy, nebo o ně požádal; stal-li se zaměstnanec práce neschopným nebo odmítal-li se řídit zaměstnavatelovými příkazy, případně sváděl jiné zaměstnance zaměstnavatele k pracovní neposlušnosti; dopustil-li se zaměstnanec násilností, porušení mravnosti nebo hrubých urážek na cti na zaměstnavateli, jeho zástupci, příslušnicích jejich rodin nebo na jiných zaměstnancích.
- d) smrtí zaměstnance,
- e) změnou majitele závodu či smrtí zaměstnavatele, byla-li ve stanovených lhůtách uplatněna výpověď zaměstnance; v opačném případě pracovní poměr trval s právními nástupci zaměstnavatele a jeho dědici.

Vedle výše zmíněných druhů pracovního poměru se uplatňovala také domácká práce. Podle vládního nařízení č. 261/1942 Sb., ve znění vládního nařízení č. 76/1944 Sb., se takovou prací myslela výroba nebo zpracování zboží dělníkem nebo domáckým živnostníkem z příkazu a na účet jednoho nebo několika podnikatelů domácké práce nebo zprostředkovatelů.

Podnikatelé domácké práce, kteří si nechali vyrobit zboží u domáckých dělníků nebo domáckých živnostníků, museli způsob výroby nahlásit Nejvyššímu cenovému úřadu ve stanovené lhůtě. Dále byli povinni vést podrobné seznamy osob, kterým zadávali domáckou práci nebo jim svěřili její zprostředkování; tyto seznamy musely být ve výdejnách domácké práce umístěny na dobře viditelném místě. Obdobné pravidlo platilo také pro povinnost uveřejnit ve výdejně přehledy o odměnách za práci (za jednotlivý pracovní kus; pokud nebylo možné odměnu určit od kusu, byla stanovena v závislosti od odpracované pracovní doby) a připojit k nim vzorkové knížky. Podnikatel domácké práce nebo její zprostředkovatel byl dále povinen předložit úřadu práce dodávkovou knížku za účelem opatření potvrzení o nahlédnutí a poté ji na své útraty vydat domáckým dělníkům, domáckým živnostníkům, zprostředkovatelům nebo osobám jim na roveň postaveným. Do dodávkové knížky se povinně zapisovaly tyto údaje:

- a) druh a počet zadaných prací,
- b) datum zakázky a odvedení práce,
- c) ujednání o vypočítávání a výši odměny (případně odkaz na příslušné úřední opatření),
- d) ujednání o zúčtování látek a příprav dodaných domáckým dělníkem nebo živnostníkem,
- e) doba a výše vyplacené odměny, důvod výplaty a výše srážek.

Dodávková knížka (stejně jako vyřazené doklady o odměnách) musela být uschována nejméně po dobu dvou let a domácí dělník nebo domácký živnostník ji na požádání musel

předložit k nahlédnutí Ministerstvu hospodářství a práce, živnostenskému inspektorátu, nemocenské pojišťovně, úřadu práce či Úřadovně pověřené Ministerstvem hospodářství a práce.

Pracovní poměr mezi státem a osobami, jež vykonávaly veřejnou moc a vyvíjely určitou činnost ve jménu státu, vznikal na základě správního aktu. Jednalo se především o státní zaměstnance, kteří se o dané místo nejprve ucházeli a poté, co byli z ostatních uchazečů vybráni, byli na danou pozici dosazeni, nebo byli přímo jmenováni do funkce. Za veřejného zaměstnance bylo možné pokládat jednotlivé zaměstnance státu, podniků, ústavů a fondů státních nebo státem spravovaných, dále učitele obecných a občanských škol, zaměstnance svazků územní samosprávy, duchovní kongruálních církví a náboženských společností, vykonávající na systemizovaných místech úkony veřejné duchovní správy se souhlasem státní správy kultové, profesory diecézních bohosloveckých učilišť atd. Jejich pracovní a platové poměry přitom upravovaly všeobecně závazné předpisy.

Pracovní poměry veřejných zaměstnanců byly specifické v tom směru, že jejich zaměstnavatele představoval stát. Tito zaměstnanci se tak přímo podíleli na výkonu státní moci a oproti jiným skupinám zaměstnanců se těšili relativní jistotě trvání pracovního poměru a stability pracovních podmínek (mzdových apod.). Zvláštností také je, že na rozdíl od klasického pracovního poměru založeného pracovní smlouvou v tomto případě pracovní poměr nevznikl v okamžiku vydání administrativního aktu, ale teprve faktickým nastoupením výkonu práce; pracovní poměr založený volbou vznikl dnem, jenž byl předem stanoven jako den nástupu do volené funkce, a opačně skončil uplynutím volebního období, odvoláním z funkce nebo vzdáním se funkce. Dalším rozdílem byla skutečnost, že v případě založení pracovního poměru státních zaměstnanců byly na uchazeče zpravidla kladeny zvýšené nároky oproti požadavkům na běžné zaměstnance, a to právě proto, že po nastoupení na pracovní pozici vystupovali navenek jménem státu. Mezi tyto specifické požadavky patřily např. československé státní občanství, státní spolehlivost a osobní bezúhonnost, tělesná a duševní způsobilost k vykonávané práci, potvrzení o vykonání přiměřené doby práce ve výrobě, potřebná politická a odborná způsobilost.

Služební poměr státních úředníků a státních zřízenců upravoval zákon č. 15/1914 ř. z., tzv. služební pragmatika.⁶⁵ Tento předpis obsahoval zcela autonomní právní úpravu přijetí do státní služby, práva a povinnosti úředníků a zřízenců, stejně jako změnu a zrušení služebního poměru, případně i sankční řízení v případě nedodržení uložených povinností. V tomto typu pracovního poměru se vyžadovala vysoká míra zodpovědnosti a samostatnosti úředníků a zřízenců, loajálnost a věrnost státu. Svě pracovní úkoly musely tyto osoby plnit nestranně a svědomitě, oproti ostatním pracujícím byly mnohem více v centru veřejného zájmu a také pozornosti, a proto u nich byl rovněž kladen velký důraz na osobní charakterové vlastnosti, životní hodnoty a postoje.

Československo po druhé světové válce muselo vyřešit situaci, jak personálně zajistit fungování státu a jeho organizačních složek. V době nesvobody bylo totiž přijato množství

⁶⁵ Blíže se tomuto tématu věnuje např.: ČERMÁK, L. *Služební pragmatika*. Část 1. Praha: Státní nakladatelství, 1926; ČERMÁK, L. *Služební pragmatika*. Část 2. Praha: Státní nakladatelství, 1930; ČERMÁK, L. *Služební pragmatika*. Část 3. Praha: Státní nakladatelství, 1933; ZAVADIL, E. *Služební pragmatika*. Olomouc, 1938.

opatření majících za cíl snížit počty veřejných zaměstnanců⁶⁶ a odstranit osoby neárijského původu, především Židy a jejich míšence, ale také legionáře a ostatní nespolehlivé osoby. Po válce logicky muselo dojít k celkové reaktivaci státních zaměstnanců a k prozkoumání jejich činnosti za války, k čemuž sloužily tzv. očistné komise.⁶⁷

Nadále zůstaly v platnosti i další zákony přijaté již v době před druhou světovou válkou. Mezi nimi můžeme zmínit zákon č. 9/1914 ř. z., o služební smlouvě osob ustanovených v hospodářských a lesnických podnicích ke službám vyššího druhu (zákon o statkových úřednících).⁶⁸ Podle tohoto předpisu mohl být služební poměr založen ústní úmluvou nebo písemným prohlášením zaměstnavatele doručeným zaměstnanci anebo písemnou smlouvou.

Zvláštním druhem pracovního poměru, založeného správním aktem, byl pracovní poměr vzniklý vydáním přidělovacího dekretu okresního úřadu ochrany práce, který přímo určoval pracovníka na konkrétní místo a dočasně jej tak zařazoval do pracovního procesu na nejdůležitější úseky národního hospodářství ve smyslu dekretu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti. Pracovní poměr vznikl ke dni, který byl v přidělovacím dekretu označen jako den nástupu do zaměstnání. Výpověď z takového pracovního poměru byla platně podána jedině za předpokladu, že se jak zaměstnanec, tak i zaměstnavatel osobně dostavili k jednání před okresní národní výbor (v případě odvolání též před krajský národní výbor); jak již bylo výše uvedeno – příslušný národní výbor musel s uzavřením nebo rozvázáním pracovního poměru vyslovit souhlas. Tento složitý postup byl překonán až přijetím zákoníku práce č. 65/1965 Sb.⁶⁹

Pokud jde o pracovní poměr vzniklý na základě zákona, tento se uplatňoval např. v případě reorganizace, kdy zaměstnanec určitého útvaru, který byl zrušen, přešel nově vzniklý útvar, případně tam, kde došlo k přerozdělení kompetencí mezi několika státními útvary.⁷⁰

Ať už byl pracovní poměr založen jakýmkoliv způsobem, zaměstnanec a zaměstnavatel měli stanovená práva a povinnosti, jež byli povinni při pracovním výkonu plnit. Mezi základní povinnosti zaměstnanců se řadila povinnost osobně vykonat sjednaný druh práce (v odpovídajícím rozsahu, kvalitě a času), povinnost řídit se pokyny nadřízených pracovníků a vedoucích, povinnost dodržovat právní předpisy, předpisy bezpečnosti práce a ochrany zdraví při práci a pracovní kázeň, povinnost dodržovat a plně využívat pracovní dobu.

⁶⁶ Snížení počtu zaměstnanců se dělo především propouštěním provdaných žen, které mohly být zajištěny ze strany svého manžela. Po válce se tyto ženy mohly do veřejné služby vrátit, a to díky dekretu prezidenta republiky č. 68/1945 Sb. a dekretu prezidenta republiky č. 74/1945 Sb., o reaktivaci a o opětném ustanovení provdaných žen ve veřejné službě, nebo podle nařízení Slovenské národní rady č. 16/1946 Sb. n. SNR, o znovuustanovení propuštěných vdaných státních zaměstnankyň.

⁶⁷ Na základě dekretu prezidenta republiky č. 105/1945 Sb. ve znění zákonů č. 130/1946 Sb. a č. 247/1946 Sb., a vyhlášky zemského národního výboru v Praze č. 141/1947 Ú.1.1, o úpravě vydávání osvědčení o státní a národní spolehlivosti. Srovnej: VOJÁČEK – SCHELLE – KNOLL, *České právní dějiny*, s. 466–468.

⁶⁸ Zákon byl zrušen až přijetím zákoníku práce č. 65/1965 Sb., přičemž přechodná ustanovení prosazovala zásadu *lex posterior derogat legi priori*, tj. že pracovníprávní vztahy vzniklé před 1. lednem 1966 se posuzovaly dle zákoníku práce. V souladu s § 276 odst. 2 zákoníku práce se podle dosavadních předpisů posuzovaly nároky vzniklé z pracovního poměru do 31. prosince 1965 a právní úkony týkající se změny a skončení pracovního poměru učiněné před 1. lednem 1966 a jejich právní účinky, i když nastaly po tomto dni; platnost vzniku pracovního poměru sjednávaného pracovní smlouvou, však již byla posuzována vždy podle zákoníku práce č. 65/1965 Sb.

⁶⁹ NOVOTNÝ, *Nábor a rozmístování pracovních sil*, s. 2–4.

⁷⁰ HROMADA, *Československé pracovní právo*, s. 74.

Zvláštní zákony, podzákoné právní akty nebo pracovní řády jednotlivých zaměstnavatelů tyto závazky mohly ještě více rozšířit a konkretizovat.

K rozvázání pracovního poměru mohlo dojít na základě několika právních skutečností:⁷¹

1. Dvoustrannou dohodou mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem – tímto způsobem mohl být rozvázán pouze pracovní poměr uzavřený na dobu neurčitou. Pracovněprávní vztah skončil ke konkrétnímu dni, který si strany v dohodě sjednaly. Pokud s rozvázáním pracovního poměru souhlasily obě strany, nebyl rovněž vyžadován souhlas okresního úřadu ochrany práce; závodní výbor Revolučního odborového hnutí měl v každém případě možnost se k dohodě vyjádřit, ovšem jeho případné negativní stanovisko nemělo na právní účinnost dohody o rozvázání pracovního poměru žádný vliv.⁷²
2. Výpověď – jednalo se o jednostranné prohlášení zaměstnavatele nebo zaměstnance, kterým projevil druhé straně vztahu zřejmý záměr ukončit stávající pracovní poměr; pokud byla výpověď podána ze strany zaměstnavatele, v případě napadení její platnosti se zkoumalo, zda osoba, která vůči zaměstnanci výpověď učinila, byla k tomuto kroku oprávněna.⁷³ Pro platnost výpovědi zákon nestanovil žádnou formu, mohla tak být podána jak písemně, tak i jen ústně. Projev nemusel být nijak odůvodněný a ke své platnosti nevyžadoval přijetí druhou stranou, zcela postačovalo, že došel do její dispozice. Tento nejběžnější způsob rozvázání pracovního poměru upravoval jak obecný zákoník občanský, tak i některé další, zvláštní pracovněprávní předpisy. Vzhledem k přetrvávající právní roztržičnosti se proto právní úprava výpovědi odlišovala co do výpovědních důvodů i co do délky výpovědní lhůty. Ve většině případů – na něž se vztahovalo ustanovení § 13 odstavec 1 dekretu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. – mohl být pracovní poměr účinně rozvázán jedině po předchozím souhlasu okresního úřadu ochrany práce.⁷⁴ Výpověď mohla být podána:
 - bez uvedení důvodu zrušením pracovního poměru ve zkušební době – zaměstnanec i zaměstnavatel byli oprávněni kdykoliv v průběhu jednoměsíční výpovědní lhůty skončit pracovní poměr, a to prostřednictvím písemné výpovědi podané druhé straně (ve služebním poměru sjednaném na zkoušku činila výpovědní lhůta v případě podání výpovědi kteroukoliv ze stran během prvního roku trvání čtrnáct dní; poté musela být zachována výpovědní lhůta, která činí v prvním roku služby čtyři neděle a každého následujícího roku stoupala o čtrnáct dní, až do nejvyšší výměry šesti měsíců),

⁷¹ STÁTNIČEK, *Sankční pracovní právo*, s. 17.

⁷² KOVAŘÍK, J., *Základy československého socialistického pracovního práva*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1962, s. 41.

⁷³ CHYSKÝ, *Pracovní právo: vybrané otázky*, s. 8.

⁷⁴ Vedle již výše naznačených případů (viz kapitola o úřadech ochrany práce, pojednání o přínosu dekretu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti) nebyl souhlas vyžadován rovněž v případě sjednání pracovního poměru na zkoušku, jestliže takový poměr skončil do jednoho měsíce od uzavření, dále u zaměstnanců vykonávajících sezónní nebo kampaňové práce do skončení takových prací. Ve specifických případech byl souhlas okresního úřadu ochrany práce zcela vyloučen – typicky u výpovědi pracovních poměrů ředitelů a náměstků ředitelů národních podniků (dle vyhlášky Ministerstva sociální péče ze dne 26. března 1948 č. 545/1948 Sb.) a zaměstnanců československých státních drah (dle vyhlášky Ministerstva sociální péče ze dne 26. března 1948 č. 546/1948 Sb.).

- v důsledku zcizení a propachtování (výpověď musela být podána v následujícím jednom měsíci; výpovědní lhůta trvala zpravidla dva měsíce, ale mohla být i kratší),
 - v důsledku konkursu uvaleného na zaměstnavatelovo jmění (výpověď musela být podána v následujícím jednom měsíci; výpovědní lhůta trvala zpravidla dva měsíce, ale mohla být i kratší),
3. okamžitým zrušením pracovního poměru (tj. předčasným propuštěním zaměstnance zaměstnavatelem nebo předčasným vystoupením zaměstnance z jeho vůle) – tento způsob rozvázání pracovního poměru byl uplatňován pouze na základě mimořádně závažného provinění zaměstnance (např. pro ztrátu důvěry), ale i z jiných závažných příčin (např. pro hrubé porušení pracovní kázně ohrožující morálku a pracovní kázeň v podniku, jednání zaměstnance bezprostředně ohrožovalo zdraví nebo život ostatních spolupracovníků apod.). Pochopitelně mohl být pracovní poměr okamžitě ukončen i z důvodů na straně zaměstnavatele – pro hrubou urážku či jiné obdobně dehonestující chování zaměstnavatele vůči zaměstnanci nebo příslušníkům jeho rodiny (slovem, písmem nebo i znamením) v takové intenzitě, která absolutně vylučovala jakoukoliv budoucí spolupráci. Je nutné si však uvědomit zřetelnou nerovnováhu v postavení jednotlivých účastníků pracovněprávního vztahu, neboť z výše uvedených důvodů mohl zaměstnavatel přistoupit k okamžitému rozvázání pracovního poměru bez dalšího; nactiutrhání zaměstnance ovšem mělo být předně řešeno poskytnutím patřičného zadostiučinění ze strany zaměstnavatele a pouze nebylo-li poskytnuto zcela nebo v nedostatečném rozsahu, mohl zaměstnanec přistoupit k předčasnému zrušení pracovního poměru.⁷⁵ Důležitý důvod k okamžitému rozvázání pracovního poměru musel být uplatněn jakoukoliv ze stran pracovněprávního vztahu v co nejkratší lhůtě, a to jasnou a druhé straně zcela srozumitelnou formou.⁷⁶
4. Pracovní poměr uzavřený na dobu určitou skončil ke dni, jenž byl účastníky pracovního poměru v pracovní smlouvě sjednán. Pracovní poměr ohraničený sjednaným rozsahem prací skončil dokončením určených prací.

⁷⁵ CHYSKÝ, *Pracovní právo: vybrané otázky*, s. 51.

⁷⁶ Důležitý důvod pro zaměstnavatele k předčasnému propuštění zaměstnance představovala např. situace, kdy zaměstnavatel zjistil, že zaměstnanec mu byl ve službě nevěrným nebo se provinil činem, pro který se jevil být nehodným zaměstnavatelovy důvěry (zde např.: rozhodnutí Krajského soudu v Praze ze dne 11. října 1949 sp. zn. Opr 60/49, podle něhož vede k předčasnému zrušení pracovního poměru, když zaměstnanec znárodněného podniku podává jeho bývalému majiteli zprávy o tom, co se v podniku děje, a pokouší se chránit v něm jeho zájmy), zaměstnanec dále nebyl schopný konat převzaté služby, zaměstnanec se tvrději vzpíral konat své služby nebo podrobil se nařízením týkajícím se své služby, nebo se pokoušel svést jiné zaměstnance k neposlušnosti vůči zaměstnavateli, zaměstnanec byl nemravný nebo vedl-li nemravný život. Nepřijatelné bylo rovněž brání úplatků od třetích osob. Jedním z důvodů okamžitého ukončení pracovního poměru byla bohužel také nemožnost zaměstnance konat své služby z důvodu nemoci nebo pro neštěstí trvající déle než 14 dní. Naopak důležitým důvodem, aby obráceně zaměstnanec předčasně vystoupil ze služebního poměru, bylo zejména, pokud se stal neschopným k pokračování ve své službě nebo nemohl-li pokračovat v ní bez patrné škody pro své zdraví, případně jestliže mu zaměstnavatel nenáležitě zmenšil nebo zadržel úplatu, jestliže zaměstnanec poškozoval poskytováním nezdravé nebo nedostatečné stravy nebo nezdravého bytu nebo porušil jiné podstatné smluvní ustanovení, odpíral-li zaměstnavatel dostát svým povinnostem na ochranu života a zdraví zaměstnancova, dopustil-li se zaměstnavatel činů spočívajících v porušení mravnosti nebo značných urážek na cti proti zaměstnanci nebo jeho příslušníkům atd. K tomuto blíže KIZLINKOVÁ, V. – TOLAR, J. *Pracovní poměr – zrušení – zákony: důvody k okamžitému (předčasnému) zrušení pracovního poměru ve světle judikatury*. Praha: Václav Tomsa, 1948.

5. Smrtí zaměstnance – daný způsob logicky vyplýval ze samé podstaty pracovního poměru, který je založen na osobním výkonu práce (s výjimkou výkonu domácí práce). Ke skončení pracovního poměru z důvodu úmrtí zaměstnance zpravidla docházelo mimo vůli účastníků pracovněprávního vztahu. Naproti tomu zánik zaměstnavatele nebyl sám o sobě důvodem pro skončení pracovního poměru – pokud zaměstnavatel zanikl likvidací, měl povinnost závčas rozvázat se stávajícími zaměstnanci pracovní poměr, a to prostřednictvím dohody nebo výpovědi (výpověď musela být podána v následujícím jednom měsíci; výpovědní lhůta trvala zpravidla dva měsíce, ale mohla být i kratší).⁷⁷ Jestli však zaměstnavatel zanikal bez likvidace (přeměnou, fúzí, splynutím s jiným podnikem nebo rozdělením), zaměstnanci bez dalšího přešli pod nového zaměstnavatele.⁷⁸
6. Výjimečně na základě správního aktu nebo rozhodnutí soudu apod.

Pracovněprávní instituty⁷⁹

1. Otázky odměňování za práci

V případě soukromých zaměstnanců byla výše mzdy odvislá od konsensuální vůle obou stran pracovního vztahu a sjednávala se zpravidla již v pracovní smlouvě.⁸⁰ Postupem času ale státní aparát zasahoval v čím dál větší míře i do těchto oblastí.⁸¹

V listopadu roku 1948 nabyl účinnosti zákon č. 244/1948 Sb., o státní mzdové politice. Podle tohoto předpisu byla ustanovena státní mzdová komise, jejímž úkolem bylo dohlédnout zejména na to, aby mzdová politika byla souladná s jednotným hospodářským plánem; konkrétně, aby komise:

⁷⁷ Úmrtím zaměstnance služební poměr zanikl bez dalšího (vdově nebo manželským dětem přináležely požitky zemřelého zaměstnance ještě za čtyři neděle po dni zaměstnancova úmrtí), avšak v případě úmrtí zaměstnavatele služební poměr i nadále trval, pokud jej nezrušil v jednom následujícím měsíci zaměstnanec; možnost zrušit služební poměr měli také dědici zemřelého zaměstnavatele. Pokud dědicové svého práva využili ještě v době před uplynutím původně sjednaného určeného času, případně pokud byla smlouvena výpovědní lhůta delší, než jak bylo smlouveno ve služební smlouvě, mohl po nich takto propuštěný zaměstnanec požadovat náhradu způsobené škody.

⁷⁸ KOVAŘÍK, *Základy československého socialistického pracovního práva*, s. 43; ZDOBINSKÁ, J. – TOMEŠ, I. *Základy československého pracovního práva*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, s. 71.

⁷⁹ Bližší informaci nabízí bohatý archivní materiál v Národním archivu na Chodovci ve fondu č. 1028, Ministerstvo práce a sociální péče, MPSP 1945–1951, č. pomůcky 480.

⁸⁰ Navzdory konsensu stran pracovního vztahu se judikatura vyvinula v tom smyslu, že pro výši odměny za vykonanou práci bylo rozhodné, jaké práce pracovník v podniku ve skutečnosti vykonával a do jaké funkce měl být zařazen podle popisu vykonávaných prací v rámci nomenklatury funkcí, platné v tom kterém podniku. To, jaká odměna byla předem mezi účastníky pracovního poměru sjednána, nebylo rozhodující. Srovnej rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 23. února 1965, sp. zn. 6 Cz 14/65.

⁸¹ Např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 465, inv. č. 1022, sign. 1111/2; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 478, inv. č. 1069, sign. 2160; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 481, inv. č. 1074, sign. 2160/7; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 482, inv. č. 1076, sign. 2160/11; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 490–492, inv. č. 1086, sign. 2160/26; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 494, inv. č. 1090, sign. 2160/33.

- a) stanovila a měnila mzdy i jiná plnění poskytovaná v souvislosti s pracovním poměrem, která měla peněžitou hodnotu,
- b) stanovila a měnila odměny i jiná plnění poskytovaná podnikatelem nebo zprostředkovatelem domácí práce domácími dělníky a osobám v podobném postavení,
- c) stanovila a měnila sazby pro ocenění naturálních požitků pro účely mzdové,
- d) zavedla všeobecně nebo pro jednotlivé pracovní obory nebo závody práci v úkolu, popřípadě za prémii, a stanovila a měnila její podmínky.⁸²

Problematické odměňování veřejných zaměstnanců za vykonanou práci se do té doby věnoval platový zákon č. 103/1926 Sb., který rozděloval státní zaměstnance podle dosaženého vzdělání a délky trvání praxe do služebních tříd a odměňoval je systematicky v závislosti na stupni dané třídy. K vyměřenému služnému se započítávalo tzv. výchovné, tedy částka představující jakousi dávku na nezaopatřené dítě. Dále byly mzdové a platové nároky upraveny zvláštními zákony pro jednotlivá odvětví či obory.⁸³

Zákonem č. 144/1947 Sb., o sjednocení některých předpisů o platových a služebních poměrech státních a jiných veřejných zaměstnanců, došlo k harmonizaci pravidel o stanovení výše platů, a to zejména zástupců české justice. Státní a ostatní veřejní zaměstnanci byli rozděleni do deseti služných stupňů, na základě nichž jim byla přízná na roční částka základního služného v rozmezí od 26 280 Kč (1. skupina) do 56 880 Kč (10. skupina). U některých skupin (např. v případě předsedů senátů jednotlivých soudů, jednotlivých soudců, přednosty generální prokuratury a jeho náměstků, stejně jako přednostů ostatních státních zastupitelství a jejich přednostů a ostatních konceptních úředníků) se k základnímu služnému připočítávalo ještě funkční služné, rovněž stanovené v ročních částkách. Zohledněna přitom byla délka praxe jednotlivého zaměstnance a dosažené vzdělání.

Roztříštěná úprava byla poté sjednocena na počátku 50. let 20. století, kdy byl přijat zákon č. 66/1950 Sb., o pracovních a platových poměrech státních zaměstnanců, a zákon č. 67/1950 Sb., o pracovních a platových poměrech soudců z povolání, prokurátorů a soudcovských čekatelů (soudcovský zákon).

⁸² Podle § 1 odstavce 1 zákona č. 244/1948 Sb., o státní mzdové politice.

⁸³ Např.: dekret presidenta republiky č. 73/1945 Sb., kterým se mění a doplňuje platový zákon ze dne 24. června 1926, č. 103 Sb., pokud jde o profesory vysokých škol a vysokoškolské asistenty; nařízení č. 75/1945 Sb., o úpravě některých služebních a platových poměrů státních učitelů učňovských škol; zákon č. 139/1946 Sb., jímž se zatímne upravují platové a některé služební poměry vojenských a četnických gážístů; vládní nařízení č. 191/1946 Sb., kterým se mění a doplňuje vládní nařízení ze dne 7. července 1926, č. 114 Sb., o úpravě služebních a platových poměrů pomocných zřízenců, a rozšiřuje platnost ustanovení § 62 a 63 služební pragmatiky (zákon č. 15/1914 ř. z.) na některé státní zaměstnance; nařízení č. 220/1946 Sb., kterým se mění a doplňuje vládní nařízení ze dne 5. března 1927, č. 16 Sb., o úpravě služebních a platových poměrů řemeslných zaměstnanců v technické službě stavební a udržovací a v automobilním provozu československé pošty, ve znění předpisů je měnicích a doplňujících; vyhláška č. 1639/1946 Ú.I.I, o podporách osobám přiděleným k práci a o nových sazbách podpor při včleňování do práce; vyhláška 1923/1946 Ú.I.I, o výši zvláštní podpory podle vládního nařízení ze dne 27. srpna 1943, č. 250 Sb. osobám přiděleným k práci; vyhláška č. 2080/1946 Ú.I.I, o vánočním příspěvku v roce 1946; vyhláška č. 16/1947 Ú.I.I, o úpravě mzdových a pracovních podmínek dělnictva zaměstnaného u podnikatelů poštovních jízď; nařízení č. 201/1948 Sb., o služebních kategoriích důstojníků Sboru národní bezpečnosti.

2. Pracovní doba a doba pracovního klidu

Již zákon č. 21/1895 ř. z.⁸⁴ stanovil, že o nedělích a o svátcích má být klid v živnostech.

Zákon o osmihodinové pracovní době č. 91/1918 Sb.⁸⁵ se kromě stanovení pracovní doby zabýval také dobou povinného pracovního odpočinku. Určil, že pevně stanovení přestávek v pracovní době je sice ponecháno na dohodě zaměstnance se zaměstnavatelem, avšak určil, že nejdéle po pěti hodinách nepřetržité práce musela být zaměstnanci poskytnuta přestávka, trvající nejméně patnáct minut; ještě větší ochranu požívali mladiství do osmnácti let věku, u nichž tato zákonná délka činila nejméně třicet minut a délka jejich celkové pracovní doby nesměla přesáhnout čtyři hodiny. Tím však zákonná ochrana ani zdaleka nekončila – každý týden musela být zaměstnanci poskytnuta nerušená přestávka v práci, trvající nejméně 32 hodin. Přípustnými výjimkami byly podniky, kde by přerušeni provozu způsobilo technické komplikace, a dále místa, kde pracovní síly zajišťovaly nutnou obsluhu a dozor. V takových případech musela 32hodinová nepřetržitá přestávka zaměstnance připadnout vždy aspoň třetí týden na neděli.

Limity se týkaly rovněž práce přesčas, která nesměla v úhrnu přesáhnout dvacet týdnů nebo 264 hodin v roce⁸⁶ a mimořádné pracovní hodiny musely být adekvátně zaplacené.

Otázku dovolených upravoval rovněž již zmíněný zákon č. 103/1926 Sb., o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců (platový zákon). Tento v § 23 určil, že nejmenší míra dovolené v kalendářním roce činila pro úřednické čekatele dva týdny, pro úředníky na služebních místech sedmé platové stupnice až včetně do druhého náslušného přídatku a na služebních místech šesté platové stupnice až včetně do stupně služného tři týdny, pro ostatní úředníky na služebních místech sedmé a šesté platové stupnice a pro úředníky na služebních místech páté a čtvrté platové stupnice čtyři týdny, pro úředníky na služebních místech třetí platové stupnice pět týdnů a pro úředníky na služebních místech druhé a první platové stupnice a na místech mimo platové stupnice dokonce šest týdnů.

Tím však tato problematika nebyla ani zdaleka vyčerpána, neboť ustanovení § 35 dále rozvedlo, že nejmenší míra dovolené pro zřízence na služebních místech III. platové stupnice se služným 1. až 4. stupně je osm dnů, 5. stupně deseti dnů, 6. nebo vyššího stupně čtrnáct dnů, pro podúředníky na služebních místech II. platové stupnice se služným 1. až 3. stupně osm dnů, 4. stupně deset dnů, 5. stupně čtrnáct dnů, 6. nebo vyššího stupně osmnáct dnů, pro podúředníky na služebních místech I. platové stupnice se služným 1. nebo 2. stupně osm dnů, 3. stupně deset dnů, 4. stupně čtrnáct dnů, 5. stupně osmnáct dnů, 6. nebo vyššího stupně jedenadvacet dnů. A konečně, § 50 upravoval nejmenší míru dovolené pro soudcovské čekatele s adjutem výměrou dvou týdnů, pro ostatní soudcovské čekatele, pro soudce na služebních místech systemizovaných ve druhé skupině se služným až včetně do 4. stupně třech týdnů, pro ostatní soudce na služebních místech

⁸⁴ Novelizován zákonem č. 125/1905 ř. z., jímž se mění a doplňuje zákon ze dne 16. ledna 1895, č. 21 ř. z., jímž se upravuje nedělní a sváteční klid v živnostech.

⁸⁵ Prováděcím předpisem se stalo nařízení ministra sociální péče č. 11/1919 Sb., jímž se vydávají prováděcí předpisy k zákonu o 8hodinné době pracovní.

⁸⁶ Množstevní limity byly tolerovány za předpokladu, že se jednalo o práce nutné nebo při ohrožení života, zdraví a veřejného zájmu. Jelikož měly takové práce pouze přechodný a naléhavý charakter, nebylo nutné k překročení stanovení pracovní doby a o dobu přesčas žádat dopředu o úřední povolení, nicméně příslušným úřadům to muselo být bezodkladně hlášeno.

systemizovaných ve druhé skupině a pro soudce na služebních místech první skupiny systemizovaných v VI. a VII. stupnici funkčního služného čtyřech týdnů, pro soudce na služebních místech první skupiny systemizovaných v IV. a I. stupnici funkčního služného pěti týdnů a pro ostatní soudce na služebních místech první skupiny a na služebních místech mimo skupiny šesti týdnů.

Postupem času se však tato diferenciací v délce trvání dovolené na zotavenou (a s tím související sociální nerovnost) sjednotila,⁸⁷ a tak již v roce 1947 byla pro všechny zaměstnance stanovená na dobu dvou až tří týdnů, později dokonce na dva až čtyři týdny.⁸⁸

Po roce 1945 ke stávající úpravě přibýly i některé speciální vyhlášky, upravující provozní dobu v konkrétních podnicích.⁸⁹

Regulující pravidla se dále uplatňovala pro práci v noci (tedy v době od desáté hodiny večerní do páté hodiny ranní), kdy taková práce byla přípustná pouze u podniků provozovaných v nepřetržitém režimu, kde nebylo možné z technických a provozních důvodů výrobu zastavit, a dále v podnicích, kde noční práci vyžadoval veřejný zájem nebo pravidelná potřeba obecnosti.⁹⁰

Za porušení stanovených pravidel mohly být politickými úřady ukládány tyto tresty: peněžité pokuty až do výše 2 000 K, v případě jejich nedobytnosti náhradní trest vězení do třech měsíců. V případě recidivy se sankce zpřísnily a výše peněžité pokuty navýšila až do 5 000 K (náhradní trest vězení do šesti měsíců).

3. Sociální pojištění zaměstnanců

K prolínání sociálního systému do pracovního práva docházelo již od konce 19. století, kdy se zákonodárce snažil zmírnit nepříznivé důsledky nejrůznějších překážek v práci tak, aby pro zaměstnance nebyly likvidační. Patřilo sem jednak všeobecné nemocenské

⁸⁷ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 579–581, inv. č. 1193, sign. 3110.

⁸⁸ VOJÁČEK – SCHELLE – KNOLL, *České právní dějiny*, s. 465.

⁸⁹ Např.: nařízení vlády republiky Československé č. 499/1921 Sb., o úpravě pracovní doby v lékárnách; vládní nařízení č. 42/1945 Sb., o poskytnutí dovolené zaměstnaným posluchačům vysokých škol; vyhláška č. 504/1945 Ú.I.I, o některých přechodných odchylkách od předpisů týkajících se pracovní doby, mezd a platů při přesunutí pravidelné pracovní doby; vyhláška č. 603/1945 Ú.I.I, o pracovním klidu ve vánočním období 1945; zákon č. 177/1946 Sb., o úpravě pracovní doby v pekárnách; vyhláška č. 1882/1946 Ú.I.I, o úpravě pracovní doby v cukrovarech po dobu trvání cukrovarnické kampaně 1946/47; vyhláška č. 2016/1946 Ú.I.I, o úpravě mzdových a pracovních podmínek dělnictva zaměstnaného v živnostech kominičích; vyhláška č. 2160/1946 Ú.I.I, o úpravě prodejní doby v prodejních místnostech maloobchodních živností a v příbuzných obchodních podnicích dne 22. prosince a dne 30. a 31. prosince 1946; vyhláška č. 24/1947 Ú.I.I, o přechodném přesunutí pravidelné pracovní doby z důvodů hospodaření elektrickou energií; zákon č. 45/1947 Sb., o úpravě pracovní doby v hornictví; vyhláška č. 349/1947 Ú.I.I, o pracovních a mzdových důsledcích souvisejících s náhradní prací za zameškanou pracovní dobu o velikonočním pondělí; vyhláška č. 456/1947 Ú.I.I, o náhradní práci za pracovní dobu, která odpadla pro účast zaměstnanců na dobrovolných zemědělských brigádách; vyhláška č. 512/1947 Ú.I.I, o náhradní práci za zameškanou pracovní dobu o svatodušním pondělí; vyhláška č. 1092/1947 Ú.I.I, o úpravě pracovní doby v cukrovarech po dobu trvání cukrovarnické kampaně; vyhláška č. 1102/1947 Ú.I.I, o náhradní práci za zameškanou pracovní dobu o dni 27. prosince 1947; vyhláška č. 1288/1947 Ú.I.I, o úpravě prodejní doby v prodejních místnostech maloobchodních živností a v příbuzných obchodních podnicích dne 21. a 27. prosince 1947; vyhláška č. 3250/1948 Ú.I.I, o úpravě prodejní doby v prodejních místnostech maloobchodních živností a v příbuzných obchodních podnicích dne 19. prosince a o svátcích vánočních.

⁹⁰ VOJÁČEK – SCHELLE – KNOLL, *České právní dějiny*, s. 465.

pojištění, které bylo zavedeno zákonem č. 33/1888 ř. z., dále úrazové pojištění dle zákona č. 1/1888 ř. z., o úrazovém pojištění, a konečně penzijní pojištění, jenž poprvé zakotvil do právního řádu zákon č. 1/1907 ř. z., o pensijním pojišťování zřizenců ve službách soukromých a některých zřizenců ve službách veřejných.

Dle vládního nařízení č. 1/1944 Sb., o úrazovém pojištění, byli všichni zaměstnanci továren, hutí a loděnic, dolů a horních podniků, lomů, jam, povrchových dolů, stavebních podniků všeho druhu, živnostenských podniků, zaměstnanci u provozu železnice, jízdních silostrojů nebo jiné dopravy, zaměstnanci ve skladištích zboží, zaměstnanci stálých divadel, příslušníci hasičského sboru a hasičsko-technického dozorového orgánu, všichni pracující v nemocnicích, v ústavech pro léčení, ošetřování, v porodnicích, v ozdravných, v bakteriologických, patologických, serologických, anatomických, hygienických a soudně-lékařských ústavech, stejně jako zaměstnanci v ústavech pro léčení a ošetřování zvířat, v podnicích zemědělských a lesních atd. pojištění proti následkům pracovních úrazů.

Předmětem pojištění se stala náhrada újmy, která mohla vzniknout na základě tělesného zranění nebo smrti zaměstnance-pojištěnce, nebo poškozením protězy. Náhrada škody zahrnovala:

- nemocenské ošetření a péči o bezmocné, které bylo poskytováno za účelem odstranění poruchy na zdraví nebo tělesného poškození způsobených úrazem, nebo alespoň zabránění jejich postupnému zhoršování se;
- péči o povolání zraněných sloužící k tomu, aby se za pomoci vhodných prostředků z práceneschopného pojištěnce stal znovu praceschopným občanem a mohl se tak vrátit do pracovního procesu;
- opravu nebo obnovení protězy poškozené úrazem,
- důchody a jiné peněžité dávky.

Výše pojistného se lišila podle stupně nebezpečnosti provozu;⁹¹ v případě pracovního úrazu se výše újmy odvíjela od výše výdělku úrazem postiženého zaměstnance a délky trvání jeho práceneschopnosti.

Uvedený předpis z roku 1944 nahradil dosavadní přísný režim prošetřování, kdy měl každý zaměstnavatel-podnikatel povinnost zpravit příslušný politický úřad první instance o každém úraze či úmrtí, které se v daném podniku staly a měly za následek práceneschopnost delší než tři dny, a to ve lhůtě pěti dnů a ve formě dvojího písemného vyhotovení oznámení o úraze či smrti, kdy jeden exemplář zůstal tomuto správnímu orgánu (politickému úřadu) a druhý byl určen pojišťovně. Na základě oznámení zaměstnavatele-podnikatele provedl následně politický úřad důsledné šetření za účelem zjištění všech rozhodujících okolností (příčina a způsob úrazu, charakter zranění, identita zraněné osoby, bydliště a výdělek zraněné osoby, v případě úmrtí pojištěnce okruh jeho pozůstalých atd.), za nichž k úraze pojištěnce došlo. Po skončení vyšetřování pojišťovna vyměřila v případě úmrtí pojištěnce pozůstalým náhradu způsobené újmy a v případě úrazu pojištěnce výši důchodu pro tuto poraněnou osobu. Pohřebné bylo vyplaceno jednorázově do jednoho týdne po dni, kdy došlo k vyměření náhrady; u důchodů poraněnému pojištěnci se jednalo

⁹¹ Lze odkázat např.: na nařízení vlády č. 665/1919 Sb., kterým se upravuje zařazení horních podniků do tříd nebezpečenských; případně na vládní nařízení č. 230/1935 Sb. z. a n., o zařazení podniků, podrobených úrazovému pojištění, do nebezpečenských tříd a o stanovení procent těchto tříd pro období od 1. ledna 1936 do 31. prosince 1940.

o pravidelné měsíční splátky důchodu. Státní dozor nad činností úrazových pojišťoven vykonával zemský politický úřad, místně příslušný podle sídla pojišťovny, a ministr vnitra.

Oproti tomu úprava dle vládního nařízení č. 1/1944 Sb. ukotvovala povinnost nositelů úrazového a nemocenského pojištění vzájemně spolupracovat a předávat si zprávy o ošetřování a stavu zraněného. Dozor nad pojištěním přešel do resortu ministra hospodářství a práce. Zjistilo-li se, že úraz byl způsoben hrubou nedbalostí nebo úmyslným jednáním zaměstnavatele-podnikatele, odpovídal tento pojišťovně za veškeré výlohy odškodného, které jí v souvislosti s vyplácením náhrady nebo důchodů vznikly. Taktéž se působnost vládního nařízení č. 1/1944 Sb. vztáhla vedle nečekaných úrazů a náhlých úmrtí i na nemoci z povolání, upravené zákonem č. 221/1924 Sb., o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří, zákonem č. 221/1925 Sb. a zákonem č. 270/1941 Sb., o nemocenském pojištění veřejných zaměstnanců, zákonem č. 99/1932 Sb., o odškodnění nemocí z povolání.⁹²

Následně byl přijat zákon o národním pojištění č. 99/1948 Sb., který se vztahoval na všechny zaměstnance pracující na základě pracovního, služebního i učňovského poměru. Předpis se věnoval jak nemocenskému pojištění, tak i důchodovému pojištění, neopomněl ani podpory nezaměstnaných osob a obecně se věnoval všeobecné péči o zaměstnance a o jejich rodiny. Národní pojištění bylo povinné pro všechny zaměstnané osoby s výjimkou cizinců a krátkodobých pracovních úvazků nepřesahujících sedm pracovních dní. Povinné pojištění vzniklo u zaměstnanců dnem vstupu do zaměstnání, u důchodců dnem, od kterého byl přiznán důchod, a u nezaměstnaných se počítalo ode dne, od kterého byla přiznána peněžitá podpora v nezaměstnanosti.

Nemocenské pojištění se týkalo jednak nemocí a dále situací, kdy zaměstnankyně otěhotněla a odešla na mateřskou dovolenou. Důchodové pojištění se uplatňovalo v případech stáří, invalidity, ztráty živitele smrtí a pro případ úrazu. Dávky za pracovní úraz tak spadaly do důchodového pojištění, z něhož byl vyplácen nejen starobní důchod, invalidní důchod, důchod manželky, vdovský důchod, důchod družky a sirotčí důchod, ale také výbavné, odškodnění za pracovní úrazy, sociální důchod, tzv. výchovné a zvýšení pro bezmocnost. Pracovní úrazy byly postaveny na roveň nemocí z povolání, které blíže diferencovala příloha zákona o národním pojištění. Pokud pracovní úraz nezpůsobil pojištěnci smrt, byl jeho následek posuzován a hodnocen především podle výše výdělku a trvání pracovní schopnosti, výraznou roli hrálo ale i případné zohyzdění v důsledku pracovního úrazu. Řízení o odškodnění za pracovní úraz se zahajovalo z moci úřední na základě povinného ohlášení úrazu zaměstnavatelem, které zaměstnavatel ve lhůtě osmi dní od vzniku úrazu podal u místně příslušné okresní národní pojišťovny. Nárok na odškodnění se promlčel ve dvou letech ode dne úrazu.

Zprostředkování práce, péči o mládež, stejně jako sociální pojištění a mnoho dalšího mělo na starost Ministerstvo sociální péče; pro případ ztráty zaměstnání zajišťovalo nezaměstnaným osobám podporu v nezaměstnanosti.⁹³

Problematiku sociálního, nemocenského a důchodového pojištění osob přidělených k práci podle dekretu č. 88/1945 Sb. upravovala vyhláška Ministerstva ochrany práce

⁹² Předpis byl nahrazen a zákonem č. 46/1947 Sb., o odškodnění nemocí z povolání.

⁹³ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 441, inv. č. 952, sign. 5071.

a sociální péče č. 148/1945 Sb., o sociálním pojištění osob přidělených k práci; otázky ve vyhlášce neupravené měly pojmout všeobecné předpisy o veřejnoprávním sociálním pojištění.

Ti zaměstnanci, jejichž pracovní poměr byl založen před přijetím dekretu o všeobecné pracovní povinnosti a po nabytí jeho účinnosti stále trval, mohli na svůj návrh⁹⁴ zůstat i nadále pojištěni v dosavadním odvětví u svého stávajícího nositele pojištění.

Předpis byl zrušen zákonem č. 70/1948 Sb., o sjednocení některých předpisů ve veřejnoprávním sociálním pojištění, a následně zákonem č. 99/1948 Sb., o národním pojištění. Tento dokument upravoval nejen nemocenské pojištění (pro případ nemoci a mateřství), ale taktéž důchodové pojištění (pro případ stáří, invalidity, ztráty živitele smrtí a pro případ úrazu).

4. Ochrana zdraví při práci

Ještě před přijetím zákoníku práce č. 65/1965 Sb. byly vydávány předpisy, věnující se ochraně života a zdraví zaměstnanců.⁹⁵ Právní úprava však byla značně nekoncepční a roztržitá.⁹⁶

Na bezpečnost práce dohlížely orgány Revolučního odborového hnutí (dále jen „ROH“) skrze jednotlivé orgány inspekce práce; pokud zjistily závadu ohrožující zdraví pracujících, mohly nařídit odstranění zjištěné závady a při reálně hrozícím nebezpečí z prodlení dokonce nařídit vyřazení stroje z provozu nebo úplné zastavení práce. Naproti tomu o ochranu zdraví dbaly a prosazovaly příslušné orgány Ministerstva zdravotnictví. Důraz byl kladen na to, aby bezpečnost práce nebyla nikdy ovlivněna závažností a povahou na úkor ohrožení zdraví nebo života pracujících.⁹⁷

Zabezpečení na konkrétním pracovišti si zajišťovaly jednotlivé podniky a závody samy, často k tomu využívaly služeb bezpečnostní techniky, jehož úkolem bylo v souladu s platnými předpisy o ochraně života a zdraví pracujících při práci navrhnout vedení závodu konkrétní návrhy na odstranění zjištěných závad. Za včasné odhalení a odstranění závad neslo odpovědnost vedení závodu.⁹⁸ Při prosazování pravidel o bezpečnosti práce

⁹⁴ Návrh musel být zaslán novým zaměstnavatelem nebo samotným přiděleným zaměstnancem spolu s přihláškou dosavadnímu nositeli pojištění osoby přidělené k práci, a to do pěti dnů po dni nástupu zaměstnance k přidělené práci.

⁹⁵ Blíže např.: NEUGEBAUER, T. *Bezpečnost a ochrana zdraví při práci v kostce neboli o čem je současná BOZP*. Praha: Wolters Kluwer, 2016.

⁹⁶ Např.: zákon č. 117/1883 ř. z., o zřizování dozorců živnostenských; zákon č. 137/1924 Sb., jímž se vydávají předpisy k ochraně života a zdraví osob, zaměstnaných v živnostech natěračských, lakýrnických a malířských; nařízení č. 126/1925 Sb., kterým se vydávají předpisy na ochranu života a zdraví robotníkův při výrobě papíera zaměstnaných; vládní nařízení č. 129/1925 Sb., o zacházení s celuloidem, celuloidovým tovarom a celuloidovými odpadky; vládní nařízení č. 60/1929 Sb., jímž se zřizuje Komise pro technickou a zdravotní ochranu zaměstnanců a jiných osob výdělečně činných; vládní nařízení č. 53/1931 Sb. z. n., o ochraně zdraví a života dělníků při živnostenském provádění staveb, ve znění vládního nařízení č. 97/1948 Sb.; vládní nařízení č. 126/1935 Sb. z. a. n., jímž se území Československé republiky rozděluje na 34 dozorcí okresy pro úřadování živnostenských inspektorátů, ve znění vládního nařízení č. 147/1936 Sb. a vládního nařízení č. 375/1936 Sb.; vládní nařízení č. 41/1938 Sb., jímž se vydávají všeobecné předpisy na ochranu života a zdraví pomocných dělníků; vládní nařízení č. 181/1940 Sb., jímž se vydávají předpisy na ochranu života a zdraví zaměstnanců pracujících ve stlačeném vzduchu.

⁹⁷ Srovn. rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 19. října 1956, sp. zn. 1 Tz 277/56.

⁹⁸ Srovn. rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 11. listopadu 1955, sp. zn. 1 Tz 265/55.

se důrazně dbalo na nošení bezpečnostního oděvu a nezávadných pracovních pomůcek, za jejich používání odpovídal dílvedoucí nebo vedoucí výroby.⁹⁹

Teprve zákon č. 67/1951 Sb., o bezpečnosti při práci, se zasloužil o to, že byl ustanoven státní dozor nad zajištěním bezpečnosti při práci a dodržováním bezpečnostních a zdravotních opatření ve snaze rozvíjet zdraví a život zaměstnanců, rozvíjet jejich tvůrčí síly, zvyšovat produktivitu práce a přispívat ke zlepšení hmotné a kulturní úrovně pracujícího lidu.¹⁰⁰

5. Práce žen

Zaměstnatelnost žen¹⁰¹ hrála významnou roli v genderové dělbě práce. Rovnost na trhu práce však mohla být prosazována jedině za současného odstraňování diskriminace přístupu ke vzdělání. Navzdory plánované distribuci žen do ekonomické aktivity se jejich zapojení ve skutečnosti dělo jen pomalu. Podle dostupných statistik zaujímaly ženy v roce 1946 v průměru 39% pracovní síly, výrazněji více než tomu bylo ve vyspělých evropských státech; v roce 1960 toto číslo stoupl na téměř 43 %.¹⁰²

Pracovní právo výrazně chránilo slabší skupiny obyvatel – mezi nimi zejména právě ženy a děti. Těmto byl například zcela znemožněn výkon práce v noci, kdy takovou práci mohli vykonávat pouze zaměstnanci mužského pohlaví starší šestnácti let. Ženám byly noční práce zapovězeny – výjimka mohla být udělena ženám starším osmnácti let pouze za předpokladu, že byla zapotřebí nepřetržitá služba v podniku nebo musel být brán zvláštní zřetel k veřejným zájmům, a toto zvláštní dovolení výslovně udělil ministr sociální péče po poradě se zúčastněnými ministry.

V souvislosti s jinou fyziologií těla žen existovala další omezení, týkající se náročnosti a namáhavosti vykonávané práce. Zajímavé však je, že omezení mohla být nejen negativní, ale i pozitivní – některá zaměstnání mohly vykonávat ze své podstaty jedině zástupkyně něžného pohlaví. Typickým příkladem se stalo námezdní kojení podle zákona č. 171/1924 Sb., o částečném zákazu námezdního kojení. Kojnou se mohla stát matka žijícího dítěte:

- a) staršího čtyř měsíců,
- b) mladšího čtyř měsíců, avšak to pouze za předpokladu, že jí bylo umožněno kojit vedle cizího dítěte také pravidelně svého vlastního potomka,

kteřá před nástupem do zaměstnání (mimo nalezince, ústavy pro kojence, kliniky a jiné léčebné ústavy) vykonala zdravotní kontrolu u úředního lékaře, jenž potvrdil, že má dostatek mléka pro obě děti, a že výkon práce nemůže nijak ohrozit zdraví jí samotné nebo jejího dítěte. Za nedodržení stanovených pravidel mohl policejní úřad uložit rozhodnutím

⁹⁹ Srovnej rozhodnutí Krajského soudu v Brně ze dne 18. listopadu 1954, sp. zn. 7 To 122/54; rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 17. října 1953, sp. zn. 1 Tz 81/53.

¹⁰⁰ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 564, inv. č. 1180; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 590, inv. č. 1220, sign. 4239.

¹⁰¹ Blíže např.: BAUEROVÁ, J. *Zaměstnaná žena a rodina*. Praha: Práce, 1974; BAUEROVÁ, J. – BÁRTOVÁ, E. *Proměna ženy v rodině, práci a ve veřejném životě*. Praha: Svoboda, 1987; HLOUŠKOVÁ, L. *Postavení ženy v pracovním poměru*. Praha: Práce, 1973; POLÁŠEK, J. – KALENSKÁ, M. – KOLOUŠEK, J. *Žena v pracovním poměru*. Praha: Práce, 1967; RÁKOSNÍK, J. – ŠUSTROVÁ, R. *Rodina v zájmu státu. Populační růst a instituce manželství v českých zemích 1918–1989*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2016, s. 187–195; WAGNEROVÁ, A. *Žena za socialismu: Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2017.

¹⁰² RÁKOSNÍK – ŠUSTROVÁ, *Rodina v zájmu státu*, s. 194–195.

ve formě nálezu sankci v podobě peněžitého trestu od 100 Kč do 3 000 Kč; pokud neměla pachatelka dostatek prostředků k uhrazení pokuty, mohl jí být uložen náhradní trest vězení (uzamčení) až na jeden měsíc. Proti nálezu se bylo možné odvolat k policejnímu úřadu II. stolice, který následně rozhodl o věci s konečnou platností.

6. Práce dětí a mladistvých

Právní úpravou práce dětí mladších čtrnácti let se zabýval již zákon č. 420/1919 Sb., který platil od svého přijetí v červenci 1919 až do účinnosti zákoníku práce z roku 1965. Dětskou prací se myslelo užívání dětí k jakýmkoli pravidelným pracím buď za plat anebo i bez zvláštní odměny. Naopak negativním výkladem prací ani zaměstnáním dětí nebylo jejich zapojení do práce z vyučovacích nebo výchovných důvodů a zaměstnávání vlastních dětí (dětí žijící ve společné domácnosti se zaměstnavatelem, které s ním byly v příbuzenském vztahu až do třetího stupně spřízněnosti nebo sešvagřeny, dále osvojené děti nebo děti v poručení zaměstnavatele a jeho schovanci) lehkými, byť i pravidelnými krátkodobými úkony v domácnosti. Zásadně zakázána byla jakákoliv práce požadovaná po dětech mladších dvanácti let, avšak s jedinou výjimkou, jíž představovaly lehké zemědělské a domácí práce – tyto práce mohly vykonávat dokonce i děti starší deseti let.

Dětské práce mohly být vykonávány vždy jen za předpokladu, že jejich výkonem nebude poškozováno zdraví dětí, jejich tělesný a duševní vývoj nebo mravnost. Pochopitelně nesměl být výkon práce k újmě povinnostem školní docházky, a proto ve dnech školního vyučování mohly zaměstnané děti pracovat nanejvýš dvě hodiny denně, a to vždy až odpoledne po vyučování; mezi skončením výuky a začátkem výkonu práce musela být zachována nejméně hodinová přestávka. V jiných dnech mohly děti pracovat až čtyři hodiny denně, v zemědělství a při domácích pracích až šest hodin. Jakákoliv dětská práce byla v neděli a o svátcích, pro náboženské vyznání dítěte nařízených, absolutně zakázána.

Zaměstnavatel, který měl v úmyslu zaměstnat cizí dítě (tedy jakékoliv jiné děti, než dítě vlastní), měl ohlašovací povinnost obecnímu úřadu, místně příslušnému podle svého bydliště; obecní úřad o tomto vedl záznam. Zaměstnavatel musel oznámit zejména způsob podniku a užití dětí (včetně označení pracovní místnosti) a současně musel dopředu požádat o zvláštní pracovní lístek pro každé dítě, a to u obecního úřadu podle místa pobytu dítěte. K vydání či odepření vydání pracovního lístku se vyjadřoval zákonný zástupce dítěte a také příslušná školní správa; případně mohl být do rozhodovacího procesu přibrán i úřední lékař (zejména v případech, kdy měla školní správa pochybnosti o tělesné nebo duševní způsobilosti konkrétního dítěte k dané práci); vydaný pracovní lístek platil pouze na dobu jednoho roku a po uplynutí této doby muselo o něj být opětovně požádáno. Proti rozhodnutí obecního úřadu o nevydání pracovního lístku mohl zaměstnavatel ve čtrnáctidenní lhůtě podat stížnost k nadřízenému politickému úřadu jako ke konečné odvolací instanci. V případě vydání pracovního lístku jej zaměstnavatel uchoval u sebe a na požádání jej předložil dozorčímu orgánu. Po skončení pracovního poměru byl pracovní lístek vydán obecnímu úřadu, který jej vydal, anebo zákonnému zástupci dítěte.

Za vykonanou práci náležela cizím dětem peněžitá mzda, případně také byt, šatstvo, potraviny a školní potřeby.

Zákon výslovně uváděl seznam pro děti zakázaných provozoven a zakázaných zaměstnání. Mezi zakázanými provozovnami byly výběrově: výčepy a drobné prodeje pálených

lihových nápojů, palírny, pivní a vinné sklepy a pivovary, výroby zboží břidlicového, břidlicových psacích tabulek a kamínků; kamenné lomy a doly, dílny pro práce kamenické, pro tesání, vrtání, broušení a leštění kamenů, cihelny, vápenice a sádrárny, dílny pro výrobu a malování hrnců, kachlí a dlaždic, dílny zpracující sklo a pokládající zrcadla, provozovny pracující s olovem, zinkem, cínem, mědí, mosazí a jinými kovy nebo zpracující tyto kovy a jejich slitiny, závody na výrobu výbušných látek, ohňostrojních těles, zápalek a jiných zapalovadel, dílny na přípravu srsti a štětín, dílny na výrobu kartáčů a štětců, dílny na zpracování perleti, provozovny pekařů a řezníků, čistírny peří, chemické prádelny, dílny malířů, malířů pokojů, natěračů a lakýrníků, provozovny povozníků, soustružnické dílny, mlýny, kominické provozovny a další.

Pro děti zapovězeným byl výkon zaměstnání: obsluha hnacích strojů a všech motory poháněných pracovních strojů, transmisí a zdvižů; obsluha některých ručně poháněných strojů; zaměstnání na žentourech a podobných nebezpečných hnacích strojích a zařízeních; zaměstnání u řezaček slámy a píce; zaměstnání při pracích stavebních a zemních; obsluha přístrojů, v nichž jsou tekutiny, páry nebo plyny pod tlakem; práce při pecích a při otevřeném ohni; práce, při nichž se vyvíjí prach a plyn; sbírání nebo třídění hadrů; míchání nebo tření barev; stavění kuzelek; tlučení kamení; zdvihání, nošení těžkých břemen a pohybování jimi; kácení a štípání dřeva; mlácení; kosení; pomocné služby při honech na zvěř; zatahování sítí při lovu ryb.

Zákon o práci dětí upravoval také sankcionování přestupků. Pokud daný prohřešek ve vztahu k cizím dětem přísněji neupravovaly jiné trestní nebo přestupkové předpisy, mohly být z rozhodnutí politických úřadů ukládány peněžité pokuty maximálně do výše 1 000 K nebo trest vězení v trvání až tří měsíců; ve vztahu k dětem vlastním se používaly sankční prostředky jako důtka, peněžité pokuty až 300 K nebo vězení v délce trvání maximálně čtrnáct dní. V ojedinělých případech dokonce politická správa mohla potrestanému zaměstnavateli zakázat užívání cizích dětí na určitou dobu nebo navždy (hlavně u osob, které byly opakovaně trestány pro porušování pravidel dětské práce). O každém potrestání podle zákona o práci dětí musel být neprodleně informován příslušný poručenský úřad ohroženého dítěte. Vymožené peněžité pokuty byly buďto přikázány obci pobytu potrestaného zaměstnavatele, anebo jich bylo užito na účely veřejné péče o mládež.

O mladistvém zaměstnanci se jednalo tehdy, pokud dokončili povinnou školní docházku a dosáhli věku čtrnácti let. Přitom směli být zaměstnání k lehčím pracím, bylo-li mužským pracovníkům čtrnáct až šestnáct let a příslušnicím ženského pohlaví v rozmezí od čtrnácti do osmnácti let věku. Uložená práce v žádném případě nesměla být k újmě jejich zdraví nebo tělesného vývoje. Podzemní práce směli vykonávat pouze mužští dělníci. Mladiství museli mít v průběhu jednoho dne zabezpečen odpočinek trvajícím nejméně dvanáct hodin, z nichž nejméně osm hodin nepřetržitý klid v noci a nejméně půl hodiny v době polední pauzy. Jednou týdně pak mladistvým náleželo právo na nepřetržitý klid v trvání alespoň osmnácti hodin, což většinou připadlo na neděli. Pracovní právo znalo i další významná omezení práce mladistvých, která především korespondovala s jejich psychickým, fyzickým a mravním vývojem.¹⁰³

¹⁰³ Např.: zákon č. 115/1884 ř. z., o zaměstnávání mladistvých pracovníků a žen, pak o denní pracovní době a o nedělním v klidu v hornictví.

Ministerstvo ochrany práce a sociální péče vydalo množství směrnic zabývajících se přípravou a včleňováním dorostu do povolání.¹⁰⁴ Jednou z nich byla i vyhláška č. 1621/1946 Ú.I.I.,¹⁰⁵ jíž byla stanovena pomoc mládeže v zemědělství,¹⁰⁶ která měla napomoci zajistit dostatek pracovních sil pro zemědělskou výrobu v rámci národní výstavby státu, v souladu se zákonem č. 121/1946 Sb. K motivování náborů pracujících do zemědělství sloužila hesla jako: „Přispěti ke zdaru všech zemědělských prací, jichž řádné a včasné provedení vyžaduje zájem státu, je mravní i právní povinností obyvatelů Československé republiky.“¹⁰⁷ Předpis ale obsahoval také odrazující sankce pro případ nesplnění povinnosti.

7. Speciální úprava pro práci některých vybraných skupin obyvatel

Speciální pravidla se uplatňovala i u některých specifických skupin obyvatel, kterými byli např. Romové.¹⁰⁸ Samostatnou kapitolou by mohlo být rovněž pracovníprávní postavení vězňů.¹⁰⁹

Pro cizí státní příslušníky¹¹⁰ se uplatňovala zvláštní pravidla, a to především za účelem nastavení výhodnějších startovacích pozic při vstupu do nového zaměstnání pro domácí obyvatelstvo a nikoliv pro cizince.¹¹¹ Cizinci si museli zejména opatřit u příslušného politického úřadu osvědčení, že se na území Československé republiky nepřetržitě zdržují, a jejich zaměstnavatel musel dopředu požádat úřad o svolení a vydání povolení zaměstnávat cizince. Taktéž musely být příslušnému úřadu do třech dnů hlášeny jakékoliv změny. Pokud se zaměstnavatel nebo zaměstnanec-cizinec dopustili přestupku, hrozil jim vysoký peněžitý trest až 10 000 Kč nebo trest vězení do jednoho měsíce.

Obzvláště přísný režim se po skončení druhé světové války uplatňoval ve vztahu k osobám německé a maďarské národnosti,¹¹² ale i vůči osobám národnosti české, slovenské nebo jiné slovanské, které se v době zvýšeného ohrožení republiky ucházely o udělení německé nebo maďarské státní příslušnosti, aniž k tomu byly donuceny nátlakem nebo zvláštními okolnostmi, a které pozbyly československého státního občanství podle ústavního dekretu presidenta republiky č. 33/1945 Sb.¹¹³ Tyto osoby byly pracovníě zařazovány podle dekretu

¹⁰⁴ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 434, inv. č. 893, sign. 3410; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 441, inv. č. 950, sign. 5068.

¹⁰⁵ Vyhláška byla později doplněna vyhláškou č. 615/1947 Ú.I.I.

¹⁰⁶ K vyjmutí některých dětí došlo na základě směrnic č. 1635/1946 Ú.I.I. a č. 1869/1946 Ú.I.I.

¹⁰⁷ Viz § 1 zákona č. 121/1946 Sb., o zajištění pracovních sil pro zemědělskou výrobu v rámci národní výstavby státu.

¹⁰⁸ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 400, inv. č. 837, sign. 2249.

¹⁰⁹ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 495, inv. č. 1091, sign. 2160/34.

¹¹⁰ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 417, inv. č. 861, sign. 2349.

¹¹¹ Např.: zákon č. 39/1928 Sb., o ochraně domácího trhu práce.

¹¹² Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 382–386, inv. č. 811, sign. 2129; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 398, inv. č. 832, sign. 2241; Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 401–405, inv. č. 841, sign. 2306.

¹¹³ Počínaje dubnem roku 1948 mohlo být československé státní občanství těmto osobám na jejich žádost navráceno, a to díky vládnímu nařízení č. 76/1948 Sb. Žadatel nesměl však do té doby porušit povinnosti československého státního občana, nabytí jiné státní příslušnosti a musel mít trvalé bydliště na území

presidenta republiky č. 71/1945 Sb. zejména k odstranění a k odčinění škod způsobených válkou a leteckým bombardováním a k obnovení hospodářského života rozrušeného válkou.

Okruh osob, na něž se vztahovala pracovní povinnost podle uvedeného dekretu, byl proti dekretu prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. mnohem širší. Podléhali mu totiž muži již od patnácti do šedesáti let věku a ženy od šestnácti do padesáti let věku. Taktéž podmínky pro uvolnění se z pracovní povinnosti byly mnohem obtížnější a pravidla přísnější, než tomu bylo u československých občanů.¹¹⁴ Vyňaty byly pouze osoby práce neschopné pro dlouhodobý tělesný nebo duševní handicap, těhotné ženy od čtvrtého měsíce těhotenství, rodičky v období šestinedělí a ženy pečující o dítě mladší šesti let. Všechny práce neschopné osoby se musely nahlásit na okresním národním výboru (přířazovací komise), který je zařadil do pracovního tábora/střediska¹¹⁵ a přiřadil jim pracovní místo; rozhodnutí prvoinstančního správního orgánu bylo konečné. Pracovní poměry těchto osob se odvozovaly od zákona č. 83/1946 Sb., o pracovních (učebních) poměrech Němců, Maďarů, zrádců a jejich pomahačů.

Za vykonanou práci přináležela příkázaným osobám náhrada, jejíž výši stanovil okresní národní výbor s ohledem na její náročnost a místní poměry. Těm osobám, které pečovaly o své rodinné příslušníky a měly k nim rovněž vyživovací povinnost, mohl okresní národní výbor přiznat vedle náhrady také přiměřený příspěvek na výživu rodiny.

Proti osobám, které se jakkoliv provinily proti dekretu prezidenta republiky, mohlo být zakročeno jednak kázeňsky v rámci pracovního tábora/střediska (uplatňovalo se hlavně u menších prohřešků, a to formou důtky, pokuty od 20 Kčs do 100 Kčs nebo po dohodě s příslušným okresním úřadem ochrany práce příkázáním zvláštních prací i na jiném pracovišti v trvání až pěti dnů), jednak skrze řízení před přestupkovou komisí u okresního národního výboru, kde pachatelé hrozilo vězení v trvání až jednoho roku.

K provedení dekretu bylo vydáno několik směrnic, jež byly následně inkorporovány do vyhlášky Ministerstva vnitra č. 500/1945 Ú.I.I a doplněny vyhláškou Ministerstva vnitra č. 749/1946 Ú.I.I. Tyto předpisy upravovaly práva a povinnosti přidělených zaměstnanců a jejich zaměstnavatelů. Přidělené osoby musely za všech okolností uposlechnout příkazu přidělení pracovního místa, uloženou práci vykonávat řádně a svědomitě a zdržet se všeho, co by mohlo znesnadnit nebo ohrozit dosažení účelu dotčeného oboru práce. Vůči zaměstnavateli nebo vedoucímu práce se tyto osoby musely chovat slušně a řídit se jejich příkazy; mezi sebou se měly zdržet vyvolávání pří a roztržek. Mezi další povinnosti patřilo udržování sebe i svých rodinných příslušníků v čistotě (pokud jde o oděv, nářadí, přibytky). Nesly též odpovědnost za jim svěřené předměty a nářadí a v případě jejich

Československé republiky; o žádostech rozhodovaly okresní národní výbory. Následně bylo vydáno vládní nařízení č. 252/1949 Sb., o vrácení československého státního občanství osobám německé národnosti – uplatňovala se obdobná pravidla, avšak o žádostech o vrácení československého státního občanství rozhodovaly krajské národní výbory na návrh okresních národních výborů. Mladiství a dospělí žadatelé museli společně s žádostí složit slib ve znění: „Slibuji na svou čest a svědomí, že budu vždy věren a oddán (věrna a oddána) republice Československé a jejímu lidově demokratickému zřízení a že budu řádně plnit všechny povinnosti jejího občana (její občanky).“ Rovněž byly zrušeny prováděcí vyhlášky, a to díky vyhlášce Ministerstva vnitra č. 1024/1948 Ú.I.I.

¹¹⁴ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. a kol. *Vývoj soukromého práva na území českých zemí. II. díl*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 882.

¹¹⁵ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 398, inv. č. 835, sign. 2246.

poškození odpovídaly za vzniklou škodu; pokud nebyl vypátrán konkrétní viník, podílela se na náhradě škody zaměstnavateli celá pracovní skupina.

Odlišně od zbytku obyvatelstva byla stanovena jejich pracovní doba a vůbec délka pracovního dne:

- a) v letních měsících (od 1. dubna do 30. září) musely přidělené osoby vstávat již v pět hodin ráno a uléhaly až v deset hodin večer,
- b) v zimních měsících (od 1. října do 31. března) vstávaly v šest hodin ráno a do postele se vracely v devět hodin večer.

Pracovalo se přitom nepřetržitě i o nedělích a o svátcích, jediným ústupkem bylo posunutí času vstávání o jednu hodinu později. Samotná pracovní doba trvala osm hodin, ale mohla být prodloužena až na deset hodin denně. Obědová pauza činila zpravidla jednu hodinu. Po práci přiřazené osoby neměly volný režim – jejich popracovní doba byla vyhrazena mytí, čištění a úpravě oděvu, pracovního nářadí a příbytku, případně odpočinku. Večerní vycházky byly striktně zakázány. Bližší pravidla stanovily domácí řády, vydávané pro jednotlivé tábory.

Jedním z nejzákladnějších omezení zaměstnavatele při přidělování k práci bylo brání zřetele na plynulý chod odsunu příslušníků německé národnosti za hranice, jemuž nesmělo být jakýmkoli způsobem bráněno. Zaměstnavatel tak musel vždy počítat s tím, že přidělení je pouze dočasné a po rozhodnutí o odsunu přidělených pracovních sil za hranice je musí dopravit na svůj náklad na místo určené okresním úřadem ochrany práce podle pokynů orgánů provádějících odsun; případně vzniklá škoda zaměstnavatelům nahrazována nebyla. Předpis výslovně uváděl i další povinnosti, mezi nimiž lze zmínit alespoň povinnost zaměstnavatele postarat se o přiměřené ubytování, stravování a střežení přidělených pracovních sil a případně jejich rodinných příslušníků, zajistit přijatelné hygienické podmínky a pečovat o zdravotní stav přidělených osob a jejich rodin, s přidělenými osobami a jejich rodinami zacházet důstojně a lidsky. Zaměstnavatel musel zorganizovat práci přiděleným osobám co nejúčelněji a vybavit je potřebným pracovním nářadím (přitom musel dbát preventivních opatření k zamezení pracovních úrazů). Za odvedenou práci náležela přiděleným osobám pracovní náhrada (ponižená o srážky na daně a příspěvky na sociální pojištění, příspěvky na nezaopatřenou rodinu přidělených osob a srážky ve výši 20 % vyplacené na zvláštní účet u okresního národního výboru ve prospěch státní kasy) včetně příplatků za práci přesčas, noční práci, nedělní a sváteční práci, výkonnostní příplatky a příplatky za obtížnou práci. Vedle náhrady v penězích mohly být poskytovány rovněž věcné požitky v podobě ubytování, ošacení, stravy, osvětlení, topení atd.¹¹⁶

Přidělení k práci skončilo, když:

- příkázaná osoba se stala práce neschopnou,
- zaměstnavatel oznámil příslušnému okresnímu úřadu ochrany práce, že nadále přidělené pracovní síly nepotřebuje a že tedy mohou být příkázány na jiné pracovní místo,
- uplynutím doby, na kterou byly danému zaměstnavateli osoby k práci příkázány,
- odejmutím příkázané osoby zaměstnavateli z rozhodnutí okresního úřadu ochrany práce buď ze sankčních důvodů vůči zaměstnavateli, jenž nesplnil své závazky, anebo

¹¹⁶ Blíže např.: Národní archiv, Praha-Chodovec, fond 1028, Ministerstvo práce a sociální péče 1945–1951, ka. 489, inv. č. 1085, sign. 2160/25.

- z potřeby uspokojit naléhavější poptávku po pracovních silách již přidělených na práce menší důležitosti,
- odsunem,
 - úmrtím.

8. Ochrana zaměstnanců a jejich zastoupení v odborových organizacích

K ochraně zaměstnanců sloužily již od 19. století¹¹⁷ odborové organizace,¹¹⁸ které si kladly za cíl ochranu života a zdraví zaměstnanců a zajištění uspokojivých zdravotních a hygienických podmínek, stejně jako dodržování pracovního řádu, mzdových a platových smluv, zajištění pojištění zaměstnanců. Současně dbaly na hospodářské, sociální a kulturní zájmy pracovníků. Mezi jejich kompetence patřilo nahlížení do mzdových a platových evidencí zaměstnavatele a uzavírání kolektivních smluv; rovněž prováděly dozor při hromadném propouštění zaměstnanců.¹¹⁹

Na základě ustanovení § 1 odstavce 2 zákona č. 309/1921 Sb., proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních, bylo výslovně stanoveno, že „stávku nebo výluky nelze považovat za újmu na těle, svobodě, cti, majetku nebo výdělků, leč by byly namířeny proti jednotlivým zaměstnancům, z pohnutek národnostních, náboženských anebo politických.“ Hojně vznikaly dělnické spolky, které se postupem času přeměnily v odborové organizace hájící zájmy svých členů i ostatních zaměstnanců. Na rozdíl od dob Rakousko-Uherska, kdy tato hnutí plnila ještě i jiné funkce, se po vzniku samostatné Československé republiky odborové organizace mohly plně věnovat péči a ochraně dělnictva; jejich kompetence se dokonce rozšířily co do vyplácení podpor v nezaměstnanosti,¹²⁰ čímž získaly společenskou prestiž a vážnost. Vedle odborových organizací začaly ve 20. letech 20. století vznikat také závodní rady¹²¹ a závodní výbory.¹²²

Během druhé světové války se veškeré odborové organizace seskupily v pouhé dvě nové organizace: Národní odborovou ústřednu zaměstnaneckou (NOÚZ) a Ústředí veřejných zaměstnanců (ÚVZ). Významnější roli hrála personálně obsazenější Národní odborová ústředna zaměstnanecká, z níž se vytvořila Ústřední rada odborů, která v květnu roku 1945 získala od České národní rady oprávnění převzít veškeré existující československé odborové organizace a spolky. Na základě dekretu prezidenta republiky č. 104/1945 Sb., o závodních a podnikových radách, začaly velmi živelně vznikat v jednotlivých podnicích odbory. Právní rámec pro fungování a činnost jednotné odborové organizace v českých zemích zajistil výnos Ministerstva vnitra ze dne 19. května 1945 č. IV-3111-19/5-45, který

¹¹⁷ V roce 1870 byl rakouským parlamentem schválen zákon o koaliční svobodě – konkrétně zákon č. 43/1870 ř. z., jímžto se zrušují § 479, 480 a 481 obecného zákona trestního, a vydávají se nařízení zvláštní v příčině úmluv do práce najímajících nebo pracujících, aby vynutili nějaké podmínky ze strany práce, a v příčině úmluv živnostníků, aby zvýšili cenu zboží obecně na újmu.

¹¹⁸ Zpočátku zastupovaly převážně manuálně pracující zaměstnance, jimž měly zaručit bezpečnost práce, omezování práce dětí a mladistvých a zasadit se o zkracování pracovní doby.

¹¹⁹ Blíže např.: GALVAS, M. – HORECKÝ, J. – KOMENDOVÁ, J. – STRÁNSKÝ, J. *Stávka a právo na stávku*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 10–13.

¹²⁰ Dle zákona č. 267/1921 Sb., o státním příspěvku k podpoře nezaměstnaných.

¹²¹ Podle zákona č. 144/1920 Sb., o závodních a revírních radách při hornictví, mohl samostatný hornický závod, zaměstnávající alespoň dvacet dělníků a fungující alespoň půl roku, vytvořit závodní radu.

¹²² Podle zákona č. 330/1921 Sb., o závodních výborech, se závodní výbor zřizoval pro každý samostatný závod, v němž bylo zaměstnáno nejméně třicet pracovníků.

deklaroval vznik Ústřední rady odborů coby právního nástupce Národní odborové ústředny zaměstnanecké a Ústředí veřejných zaměstnanců, ale i jiných, méně významných odborových organizací.¹²³

Podle dekretu presidenta republiky č. 104/1945 Sb., o závodních a podnikových radách,¹²⁴ se stanovilo, že v závodě zastupuje zájmy zaměstnanců nejen závodní rada, ale i závodní důvěrník (uplatňoval se v závodech, kde byli víc než tři zaměstnanci, ale méně než dvacet zaměstnanců), podniková rada a náhradní orgán závodního zastupitelstva. Závodní rady představovaly nejnižší stupeň orgánů jednotných odborů.

Zákon o jednotné odborové organizaci č. 144/1946 Sb. postavení odborů a jejich pravomoci ještě více posílil, jednotná odborová organizace se začala nazývat Revoluční odborové hnutí.¹²⁵ ROH přijalo zcela za svůj Košický vládní program včetně požadavku na obnovu národního hospodářství skrze hospodářské plánování a výrazně se začalo orientovat na Sovětský svaz.¹²⁶ Přijetím zmíněného právního předpisu současně došlo k přechodu majetku dosavadních odborových organizací do vlastnictví ROH, čímž tato nadstraničká organizace získala obrovskou moc nad pracujícími.¹²⁷ Právě vlivu ROH bylo využito k upevnění moci Komunistické strany v Československu.

Ačkoli byl v Československu po roce 1948 v souvislosti s výstavbou socialismu výrazně upozaděn význam kolektivního pracovního práva kvůli „postátnění“ odborů,¹²⁸ lze říct, že v období mezi lety 1945 až 1948 bylo ještě víceméně možné úspěšně realizovat sdružovací právo. Nicméně musím zdůraznit, že právě zákon č. 144/1946 Sb. se stal předzvěstí rozpadu závodních zastupitelstev, k čemuž došlo v roce 1959, kdy byl přijat zákon č. 37/1959 Sb., o postavení závodních výborů základních organizací ROH. Tím byly zrušeny všechny do té doby platné zákony věnující se otázce zastupování zájmů zaměstnanců v kolektivním vyjednávání; ROH se tak stalo jediným mluvčím celého kolektivu pracujících a získalo absolutní kontrolu nad vedením a činností odborových orgánů a organizací při rozhodování v záležitostech bezpečnosti a ochrany zdraví při práci.

9. Odpovědnostní vztahy

V souvislosti s pracovním výkonem vznikaly zaměstnanci mimo jiné závazky a povinnosti ve vztahu k ochraně majetku zaměstnavatele. Porušil-li zaměstnanec zaviněně pokyn zaměstnavatele, technologický postup nebo vnitřní pracovní řád, musel počítat s případným uložením kárného postihu. Jedním z následků porušení pracovní povinnosti byla

¹²³ VOJÁČEK – SCHELLE – TAUCHEN a kol., *Vývoj soukromého práva*, s. 879.

¹²⁴ K provedení dekretu sloužilo několik předpisů, výběrově nařízení č. 216/1946 Sb., kterým se provádějí některá ustanovení dekretu presidenta republiky ze dne 24. října 1945, č. 104 Sb., o závodních a podnikových radách; vyhláška č. 455/1947 Ú.I.I, o zřízení společných zaměstnaneckých rad u Sboru národní bezpečnosti a finanční stráže; vyhláška č. 525/1947 Ú.I.I, o zřízení společných zaměstnaneckých rad v národních školách; vyhláška č. 640/1947 Ú.I.I, o zahájení činnosti rozhodčích komisí při okresních úřadech ochrany práce; vyhláška č. 1164/1947 Ú.I.I, o výši příspěvků na zařízení určená k blahu zaměstnanců nositelů nestátní veřejné správy; vyhláška č. 1241/1948 Ú.I.I, o zřízení společných zaměstnaneckých rad v některých finančních úřadech.

¹²⁵ O historii a fungování Revolučního odborového hnutí blíže např.: BRABEC, V. *ROH v prvních letech socialistické výstavby*. Praha: Práce, 1980.

¹²⁶ KALINOVÁ, *Východiska, očekávání a realita poválečné doby*, s. 71 a následující.

¹²⁷ KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu*, s. 46–66.

¹²⁸ Dle zákonů č. 42/1948 Sb. a 188/1948 Sb., jimiž došlo k začlenění závodních rad do jednotné odborové organizace. Srovnej: BOBEK – MOLEK – ŠIMÍČEK, *Komunistické právo v Československu*, s. 503.

i náhrada škody, podmíněná jednak objektivním vznikem škody na straně zaměstnavatele, zaviněným porušením pracovní povinnosti na straně zaměstnance a příčinnou souvislostí mezi porušením povinnosti a vznikem škody. Odpovědnost zaměstnance k náhradě škody nebyla samostatným závazkem, nýbrž se jednalo o sankční vztah, vznikající protiprávním jednáním přímo souvisejícím s pracovním poměrem coby vztahem hlavním.¹²⁹

Ačkoliv pracovní právo až do přijetí zákoníku práce č. 65/1965 Sb. neobsahovalo legální definici pojmu „odpovědnost“, lze subsidiárně odkázat na obecnou úpravu náhrady škody obsaženou v § 1293 až 1341 obecného zákoníku občanského a v § 19 až 23 zákona č. 244/1922 Sb., kterým se obecně upravují právní vztahy mezi zaměstnavateli a zaměstnanci na Slovensku a v Podkarpatské Rusi, ale i na další předpisy, např. § 89 zákona č. 15/1914 ř. z., o služebním poměru státních úředníků a státních zřízenců (služební pragmatika), § 13 a 16 zákona č. 111/1927 Sb., o ochraně proti nekalé soutěži, nebo ustanovení § 4, 29, 36, 45, 46, 49 a 50 zákona č. 154/1934 Sb., o pracovním poměru soukromých úředníků, obchodních pomocníků a jiných zaměstnanců v podobném postavení (zákon o soukromých zaměstnancích).

Nároky na náhradu škody z pracovních vztahů byly do roku 1945 soudně vymáhány jen výjimečně, a to zejména kvůli tomu, že nemajetní zaměstnanci pocházející ze slabších sociálních vrstev neměli z čeho případnou škodu zaplatit. U pracovních soudů tak byly uplatňovány spíše spory z takových pracovních poměrů, při jejichž vzniku se zaměstnanec současně zavázal složit peněžitou zárukou, jejímž smyslem bylo pokrýt zaměstnavateli v budoucnu případně vzniklou škodu z porušení pracovních povinností daného zaměstnance.¹³⁰

Po roce 1945 se však situace změnila, a to především díky zavedení závodních rad, mezi jejichž kompetence patřila mimo jiné povinnost projednat se zaměstnavateli veškeré důležité otázky týkající se zaměstnanců. Požadavek zaměstnavatelů na poskytování zajišťovacích záruk od zaměstnanců bezprostředně při vstupu do pracovního poměru zcela ztratil svůj význam a přestal být proto uplatňován.

Zaměstnavatel byl naopak povinen nahradit zaměstnanci škodu způsobenou úrazem nebo nemocí z povolání, jak bylo blíže nastíněno v kapitolách o sociálním pojištění a o ochraně zaměstnanců při práci.

10. Soudní řešení sporů vzešlých z pracovního poměru

Spory z pracovního (služebního) poměru byly již v době první republiky řešeny speciálními pracovními soudy, které navazovaly na rozhodovací činnost živnostenských soudů, které se v českých zemích uplatňovaly v době existence Rakousko-Uherska v souladu se zákonem č. 218/1896 ř. z., o zavedení živnostenských soudů a o soudnictví ve sporech ze živnostenského poměru pracovního, uřednického a námezdního.¹³¹ Pracovní, tripartitní soudy byly do československého právního řádu zavedeny na počátku 30. let 20. století skrze zákon č. 131/1931 Sb., o soudnictví ve sporech z poměru pracovního, služebního

¹²⁹ WITZ, K. *Závazek pracujících k náhradě škody způsobené při výkonu zaměstnání*. Praha: Orbis, 1961, s. 24–30.

¹³⁰ Tamtéž, s. 38–39.

¹³¹ VOJÁČEK, L. *Československé pracovní soudy. Právněhistorické studie*, 2016, roč. 46, č. 1, s. 73–90; srovnej: PICHRT, J. – ŠTEFKO, M. – MORÁVEK, J. *Analýza alternativních způsobů řešení sporů v pracovních vztazích*. Praha: Wolters Kluwer, 2016.

a učebního (o pracovních soudech).¹³² Rozhodovaly v senátu, jenž se skládal z jednoho soudce z povolání a dvou soudců z lidu, přičemž jeden zastupoval zaměstnavatele a druhý měl hájit zájmy zaměstnance.

Vedle pracovních soudů rozhodovala současně také speciální oddělení pro pracovní spory u některých okresních soudů, tzv. pracovněprávní oddělení okresních soudů. S účinností ode dne 14. září 1944 činnost zvláštních pracovních soudů ustala¹³³ (pracovněprávní oddělení okresních soudů ovšem nadále rozhodovala pracovněprávní spory); znovu byly uvedeny v praxi díky zákonu č. 105/1947 Sb. a zákonu č. 204/1947 Sb., kterým se obnovuje pracovní soudnictví v zemích České a Moravskoslezské a mění jeho organizace.

K obnově činnosti pracovních soudů sice došlo k 1. lednu 1948, avšak paradoxně již krátce po únorovém převratu započaly usilovné přípravné práce na zákoně o zlidovění soudnictví, který byl přijat v prosinci 1948 pod č. 319/1948 Sb. Tento předpis s účinností od 1. února 1949 definitivně zrušil pracovní soudy a pracovněprávní věci přikázal výhradně do rozhodovací kompetence okresních soudů, které rozhodovaly ve zvláštních senátech, sestávajících z jednoho soudce z povolání a dvou soudců z lidu, kdy nejméně jeden musel být současně členem jednotné odborové organizace.¹³⁴ Místní příslušnost se v souladu s ustanovením § 32 zákona č. 319/1948 Sb. řídila místem závodu nebo provozovny, nebo místem, kde se měla konat práce nebo platit mzda nebo jiné služební platy.¹³⁵

O pracovních sporech paralelně rozhodovaly také rozhodčí komise, specifické pro rozdílná odvětví. V této souvislosti lze odkázat např. na rozhodčí výbory živnostenských společenstev, jejichž činnost upravoval živnostenský řád č. 227/1859 ř. z., ve znění novely č. 26/1907 ř. z.; rozhodčí komise podle zákona č. 329/1920 Sb. z. a n., o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový (zákon náhradový), ve spojení s prováděcím nařízením č. 374/1922 Sb. z. a n., kterým se vydává jednací řád pro rozhodčí komise podle § 75 zákona náhradového; rozhodčí komise pro úpravu služebního poměru zřízenců v kovodělném průmyslu ve smyslu zákona č. 655/1919 Sb.; obvodní a ústřední komise podle zákona č. 29/1920 Sb., o úpravě pracovních a mzdových poměrů domácí práce; rozhodčí soudy hornické, založené na základě zákona č. 144/1920 Sb., o závodních a revírních radách při hornictví, zákona č. 145/1920 Sb., jímž se ustanovují hornické rozhodčí soudy, nařízení vlády č. 434/1920 Sb., kterým se provádí zákon č. 144/1920 Sb. z. a n., a posléze přijatého zákona č. 170/1924 Sb., o hornických soudech rozhodčích; rozhodčí soudy mzdové pro živnosti stavební dle zákona č. 100/1921 Sb., o stavebním ruchu, a zákona č. 35/1923 Sb., o stavebním ruchu; rozhodčí komise podle zákona č. 330/1921 Sb., o závodních výborech, a nařízení vlády č. 2/1922 Sb. z. a n., kterým se provádí zákon č. 330/1921 Sb. z. a n.

¹³² Ve znění vládního nařízení č. 251/1934 Sb., č. 161/1936 Sb., č. 280/1938 Sb., vládního nařízení č. 308/1939 Sb., vládního nařízení č. 41/1944 Sb., nařízení ministra spravedlnosti č. 183/1944 Sb., o zjednodušení v občanském soudnictví (První nařízení k provedení totálního válečného nasazení v oboru občanského soudnictví Protektorátu Čechy a Morava), a zákona č. 105/1947 Sb.

¹³³ Podle § 4 nařízení ministra spravedlnosti č. 194/1944 Sb., o zjednodušení justiční organizace (První nařízení k provedení totálního válečného nasazení v oboru justiční organizace Protektorátu Čechy a Morava).

¹³⁴ Po převratu v roce 1948 byl přijat názor, že se o prosazování zájmů zaměstnanců má přičinit výhradně Revoluční odborové hnutí.

¹³⁵ VOJÁČEK, Československé pracovní soudy, s. 85.

Působnost zákona č. 143/1946 Sb., o úpravě pracovních poměrů dotčených důsledky národní revoluce, se vztahovala jak na území českých zemí, tak na území Slovenska.¹³⁶ Nově zřízené rozhodčí soudy při okresních úřadech ochrany práce sestávaly z předsedy, jeho náměstka, potřebného počtu soudců z povolání, které jmenovala vláda na návrh ministra spravedlnosti z řad soudců z povolání činných v obvodu daného okresního úřadu ochrany práce (zvláštní zřetel byl přitom brán na znalosti konkrétního soudce v problematice pracovního práva), a z přísedících z řad zaměstnanců a zaměstnavatelů a jejich náhradníků, jež jmenoval ministr sociální péče na návrh příslušného orgánu jednotného odborového hnutí a na návrh příslušného orgánu zájmového zastoupení zaměstnavatelů.

Rozhodčí soud jednal a rozhodoval o jednotlivých případech v tříčlenných senátech, složených ze soudce z povolání a dále ze dvou přísedících, z nichž jeden byl z řad zaměstnanců a druhý zastupoval zájmy zaměstnavatelů. Místní příslušnost rozhodčího soudu se odvíjela od místa pracovního výkonu zaměstnance v době, kdy došlo k zásahu do pracovního poměru. Ze stěžejních procesních zásad můžeme jmenovat např. zásadu dispozitivnosti, veřejnosti, ústnosti, rychlosti a hospodárnosti.

Rozhodčí soud se usnášel většinou hlasů, přičemž porada senátu byla neveřejná. Následně vyhlášený nález měl stejnou právní sílu i strukturu jako soudní rozhodnutí – obsahoval výrok, odůvodnění a poučení o možnosti podat opravný prostředek. Proti nálezu rozhodčího soudu bylo přípustné odvolání pro vady řízení, nesprávné hodnocení provedených důkazů nebo nezákonnost k vrchnímu rozhodčímu soudu. Proti výroku o nákladech byla přípustná stížnost. Odvolání (případně stížnost) muselo být podáno do patnácti dnů ode dne doručení nálezu, a to u rozhodčího soudu, který nález vydal. O odvolání nebo stížnosti rozhodovaly vrchní rozhodčí soudy v sídlech zemských soudů v pětičlenných senátech, které se skládaly z předsedy nebo jeho náměstka, dvou soudců z povolání a dvou přísedících, přičemž jeden byl z řad zaměstnanců a druhý z řad zaměstnavatelů.

Podle ustanovení § 2 uvedeného předpisu spadaly do výlučné pravomoci rozhodčích soudů spory mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, které vzešly ze zásahů do pracovního poměru v důsledku událostí roku 1945. Žaloba k rozhodčímu soudu musela být podána do tří měsíců ode dne, kdy rozhodčí soud zahájil činnost, jinak veškeré nároky zanikly. Rozhodci se tak zabývali otázkami, zda a ke kterému přesnému datu v konkrétních případech skončil pracovní poměr zásahem plynoucím z důsledků národní revoluce jakýmkoliv způsobem proto, že proti zaměstnanci vzniklo důvodné podezření ze spáchání trestného činu podle dekretu prezidenta republiky č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, nebo podle slovenského nařízení č. 33/1945 Sb. n. SNR, o potrestání fašistických zločinců, okupantů, zrádců a kolaborantů a zřízení lidového soudnictví, anebo proto, že zaměstnanec před datem 31. prosince 1945 vzbudil jiným jednáním nebo chováním proti sobě tak vážný a odůvodněný odpor, že nebylo možné spravedlivě požadovat na ostatních zaměstnancích, aby s ním dále spolupracovali. Na takový pracovní poměr se hledělo, jako by byl dnem faktického skončení po právu zrušen. Zaměstnanec měl nárok na náhradu mzdy nebo

¹³⁶ VOJÁČEK – SCHELLE – TAUCHEN a kol., *Vývoj soukromého práva*, s. 882.

platu za zrušení stávajícího pracovního poměru, nejvýše však do výše 10 000 Kčs měsíčně, a to maximálně za dobu tří měsíců, během níž by jinak běžela výpovědní doba.¹³⁷

Závěr

Na závěr si dovolím už jen krátké shrnutí, neboť vše podstatné bylo řečeno výše.

Po skončení druhé světové války ležel na bedrech zákonodárců nelehký úkol vypořádat se co nejrychleji s důsledky změn přijatých v dobách nesvobody. Snažili se přitom navázat na právní úpravu platnou v dobách první republiky, ale současně museli reflektovat problémy stávající, související se zpusťšeným národním hospodářstvím a mezinárodní kritikou odvislou od špatného zacházení s osobami německé národnosti. Právě kvůli jejich odsunu, který v prvních měsících po skončení druhé světové války probíhal v masivním měřítku, přišlo současně Československo o kvalifikovanou pracovní sílu počítanou v řádech statisíců. Zásadní transformaci proto pochopitelně prošlo i pracovní právo, které se muselo přizpůsobit celospolečenským potřebám obnovy země a upřednostnit je před zájmy jednotlivců. S cílem vyřešit tuto nepříznivou situaci bylo přistoupeno k národní mobilizaci pracovních sil, která se stala charakteristickou i v období socialismu a která se promítla do každé oblasti pracovního práva.

Stěžejním předpisem pro sledované období let 1945 až 1948 se v rámci pracovního práva stal prezidentský dekret z října roku 1945 č. 88/1945 Sb., o všeobecné pracovní povinnosti. Předpis ukotvil základní pilíře právní úpravy pracovního poměru a uzákonil přímou intervenci státu vystupujícího ve vztahu zaměstnavatele a zaměstnance coby prostředník a dozorce. Stát nebral ohled na subjektivní potřeby člověka jako jednotlivce, nýbrž považoval jej za pouhou součást celku – masy pracujícího lidu, kterou přesvědčováním nebo i násilně přinutil k budovatelským účelům socialismu. Nesystematické a nerovnovážné přemísťování pracovních sil, směřujících hlavně do těžkého průmyslu mělo za výsledek nedostatek pracovníků v – pro stát – méně důležitých odvětvích.

Na úplný konec si dovolím ocitovat část přednesu tehdejšího předsedy vlády Klementa Gottwalda, jenž pronesl před ústavodárným Národním shromážděním dne 8. července 1946 a který dokonale podtrhuje ducha doby a shrnuje hlavní směr, jímž se poválečné pracovní právo, a tím i úprava pracovního poměru ubírala: „Slavné ústavodárné Národní shromáždění! Předkládajíc tento svůj budovatelský program, jest si vláda vědoma, že jeho splnění nebude snadné. Abychom vybredli ze zhoubného dědictví německé okupace a války a přivedli lid a republiku na bezpečnou cestu trvalého vzestupu; abychom zejména v příštích dvou letech odstranili následky těžkých ran, zasazených našemu národu krutým nepřítelem během téměř celých sedmi let; abychom v těchto dvou letech postupně dosáhli předválečné životní úrovně našeho lidu a ji překonali – k tomu bude třeba mnoho námahy, mnoho práce. My však tento úkol zvládneme. Zvládneme jej, budeme-li nahoře i dole jednotni; bude-li soutěž mezi námi nesena jen snahou dosáhnouti prvenství v práci pro blaho národa a republiky a podaří-li se nám jednotně a svorně vzbudití v našem lidu velké budovatelské a pracovní nadšení...“¹³⁸

¹³⁷ Blíže se tématu velmi podrobně věnuje např.: SCHELLE, K. – BÍLÝ, J. *Dějiny českého soudnictví*. Praha: Wolters Kluwer, 2018.

¹³⁸ *Budovatelský program Gottwaldovy vlády*, s. 29.

Místní lidové soudy jako fenomén doby v teorii a praxi

Jindřich Špergl

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: J.Spergl@seznam.cz*

The Phenomenon of Local People's Courts in the Theory and Practice

Abstract:

The article deals with the Local People's Courts (LPC), which were the basic element of the judicial system of Czechoslovakia between 1961 and 1970. The aim of the article is to provide a basic probe into this institute both theoretically and practically. The LPC were a specific product of the early 1960s, when the theses on the victory of socialism and the transition to the higher stage of the social development of communism were proclaimed in Czechoslovakia. The LPC became significant signs of this development, as mixed bodies of state authorities and workers. After defining the historical and ideological reasons for the LPC, including a reference to their predecessors, the Comrades Courts, the article also deals with the legal regulation of these courts. Here is outlined the way they were set up, their composition, their jurisdiction and the procedure before them. After describing the legal framework of the LPC, there follows a list of the factual deficiencies of it such as uncertainty in a number of legal questions, the participation of a laic element only in decision-making and the inequality of the offenders in the LPC system. Part of the article captures the LPC periodical evaluation in the professional press as well as the authorities of the ruling Communist Party. The theoretical part is followed by the practical part, which is a probe into the life of one particular LPC (Shipyard, national company Mělník). This provides a comparison between theory and practice. Based on authentic archive materials, it provides insight into the decision-making practice and internal mechanisms of this court. The last part of the article is devoted to the abrogation of MLS and its reasons.

Keywords:

local people's court; comrades court; offense; mixed bodies of state authorities and workers; inequality of the offenders

Klíčová slova:

místní lidový soud; soudružský soud; provinění; smíšený soudní orgán; nerovnost provinilců

DOI: 10.14712/2464689X.2019.10

Místní lidové soudy (MLS) byly součástí vývoje československého soudnictví po roce 1948, tj. v době, kdy došlo k jeho zlidovění. Koncepčně se jednalo o specifický produkt socialistické soudní organizace. Ač byly soudobou literaturou prezentovány jako další prvek zlidovění soudnictví, přeci jen se od dosavadního vývoje tohoto procesu zásadně odlišovaly. Zatímco od vydání zákona o zlidovění soudnictví se toto doposud projevovalo participací laiků (soudců z lidu) na rozhodovací činnosti soudů (státních orgánů) obsazených profesionálními soudci, tj. řekněme na infiltraci státního orgánu z vnějšku, v případě MLS došlo k přenesení samotné funkce státního orgánu na nestátní společenský a plně laický orgán. Byť je třeba k tehdejšími oficiálně proklamovaným názorům přistupovat zdrženlivě a kriticky, je možno v souladu s dobovou literaturou označit MLS za „naprosté novum“,¹ jež se ze všech soudních institucí nejvíce blížilo představám marxisticko-leninské koncepce uspořádání společenských vztahů.² Rovněž doba, ve které MLS působily, tj. od roku 1961 do roku 1970, je sice dobou relativně krátkou, ale pro vývoj našeho státu převratnou. V tomto ohledu je možno MLS označit i jako fenomén doby, neboť jak počátek, tak konec jejich činnosti determinovaly klíčové dějové momenty naší historie a MLS jsou z tohoto hlediska flagrantní ukázkou toho, jak totalitní systém přizpůsoboval právní normy svým aktuálním potřebám.

Cílem příspěvku je náhled na MLS jako na dobově ideologicky podmíněný specifický produkt vývoje společnosti, a to v rovině teoretické a zejména pak praktické, na podkladě rozhodovací činnosti a vnitřních mechanismů konkrétního soudu. Článek je zaměřen na projednávání provinění a trestných činů MLS a zcela vynechává agendu drobných majetkových sporů.

1. Místní lidové soudy jako fenomén doby

Každá změna platného práva v sobě zákonitě odráží dobovou realitu, která ji podnítila. Komunistická vláda proměnila Československo doslova v jednu velkou právní laboratoř, která ohýbala a překrucovala právní řád podle potřeb totalitního systému. To se projevilo i ve 2. polovině 50. let minulého století, kdy se komunistický režim navenek stabilizoval po krizi, vyvolané mimo jiné odhalením kultu osobnosti a neuspokojivými hospodářskými výsledky, příslibem „lepších zítřků“. Ideologickým vrcholem takového přístupu bylo přijetí nové ústavy a v ní vyhlášení teze o „vítězství socialismu v naší vlasti“ a přechodu do vyšší vývojové fáze komunismu.³

¹ Toto konstatoval např. Dr. Otakar Osmančík, který ve svém článku nazvaném K problematice místních lidových soudů uvádí: „Zakotvením zásady, že místní lidové soudy jsou článkem jednotné soustavy československého socialistického soudnictví, vznikla situace, která neměla u nás, a patrně ani ve světě obdoby.“ Srov. OSMANČÍK, O. K problematice místních lidových soudů. *Socialistická zákonnost*, 1966, roč. XIV, č. 4, s. 196.

² Srov. např. LENIN, V. I. *Spisy*, sv. 28. Praha: SNPL, 1955, s. 328.

³ Srov. Prohlášení k ústavnímu zákonu č. 100/1960 Sb.

Podle tehdejšího vidění světa společnost ve fázi socialismu zrodila profil nového člověka se socialistickou morálkou, který „rozvíjí a upevňuje nový vztah k socialistickému právu. Proto je také ve své většině nejenom dobrovolně dodržují, ale i sami pečují o jejich zachování.“⁴ Jako prvořadý cíl v tomto ohledu bylo stanoveno „umožnit pracujícím v daleko širší míře přímo se podílet prostřednictvím společenských organizací na rozhodování o některých přestupcích proti zákonům“.⁵ Na základě těchto idejí byl dne 18. 4. 1957 schválen zákon č. 24/1957 Sb., o kárném stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastnictví a později byly ustavovány soudružské soudy. Impulsem pro jejich ustanovení byla směrnice politického byra ÚV KSČ z 21. 4. 1959. Jejich vznik nebyl spojen s žádnou právní normou, neboť prováděcí pokyny k jejich ustanovení byly uvedeny v dopise ministra vnitra č.j. 140/1960 ze dne 22. 4. 1960, který vyžadoval k založení soudružského soudu předchozí souhlas OV KSČ. Soudružské soudy byly voleným orgánem s funkčním obdobím jednoho roku. Před soudružskými soudy se projednávaly případy hrubého porušení pracovní kázně a veřejného pořádku, např. chuligánství, opilství, urážky, pomlavy, drobné krádeže socialistického a osobního vlastnictví.⁶

M. Dočkal na základě zkušeností s kárnými komisemi a soudružskými soudy konstatoval: „Ukázalo se, že dosavadní donucování státem v trestní oblasti není jedinou možnou formou práce a na druhé straně, že k výkonu soudní praxe není třeba bezpodmínečně specializovaných odborníků. Ze všech případů vzájemného prolínání forem činnosti na tomto úseku pak vyplývají první konkrétní obrysy způsobu splývání právních a mravních norem na cestě ke komunismu.“⁷

Po krátkém intermezzu zákonně nikdy neupravených soudružských soudů a po „využití kladných zkušeností z jejich činnosti“ zcela v duchu dynamiky doby spatřily světlo světa MLS, coby smíšené orgány státu a pracujících. MLS se však nestaly jen právní kategorií, nýbrž i jakousi ideologickou kategorií dokazující přechod společnosti do vrcholné fáze vývoje – komunismu – , o čemž svědčí následující citace: „Zřízením místních lidových soudů byl učiněn v oblasti soudnictví jeden z významných kroků, naznačující směr vývoje soudních orgánů od orgánů státu v orgány budoucí komunistické samosprávy.“⁸

2. Zákonná úprava MLS

První právní normou zmiňující MLS byla Ústava ČSSR,⁹ která v čl. 98 odst. 2 začlenila MLS do soudní soustavy ČSSR a dále v čl. 101 proklamovala důvod jejich existence jako „další prohlubování účasti pracujících na výkonu soudnictví“ v duchu „upevňování socialistické zákonitosti projevující se v zajišťování společenského pořádku a pravidel

⁴ *Zvýšení pravomoci a odpovědnosti národních výborů a opatření k dalšímu prohlubování socialistické zákonitosti: zasedání ÚV KSČ ve dnech 7.–8. 4. 1960.* Praha: Ústřední výbor KSČ, 1960.

⁵ Tamtéž.

⁶ Blíže k soudružským soudům např.: PLUNDR, O. *Místní lidové soudy a zkušenosti se soudružskými soudy v jiných zemích socialistického tábora.* Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, 1961.

⁷ DOČKAL, M. K historii soudružských soudů. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brno.* Brno, 1962, s. 106.

⁸ PLUNDR, O. *Organizace justice a prokuratury.* Praha: Orbis, 1964, s. 85.

⁹ Terminologicky se „miestne ľudové súdy“ ve vývoji československého práva objevily poprvé v nařízení SNR č. 33 Sb. n. SNR, kde však měly odlišný charakter, a to nejnižšího článku retribučního soudnictví na území Slovenska.

socialistického soužití“. Současně stanovila, že MLS budou voleny v místech a na pracovištích. Rozsah pravomoci MLS, způsob, jak se zřizují, jejich volební období i zásady jejich organizace a jednání měl stanovit zákon.

Samotný zákon o MLS byl vyhlášen pod číslem 38/1961 v částce 16/1961 Sbírký zákonů Československé socialistické republiky, platnosti nabyt 28. 4. 1961, účinnosti pak 1. 7. 1961. Obsahem právní úpravy se jednalo o zákon do jisté míry specifický, neboť šlo o kombinaci institucionální (vznik MLS jako instituce), procesní (upravující jednání před MLS) a hmotněprávní (konstrukce provinění, coby kategorie deliktu) normy.

MLS byly orgány subsidiárními, neboť zákon jim ukládal, aby svou činnost vyvíjely v úzké spolupráci se všemi státními a společenskými organizacemi a aby samy zakročovaly jen v těch případech, kdy státní orgány a společenské organizace nemohly zjednat nápravu svým vlastním výchovným působením.¹⁰

MLS mohly být zřizovány v obcích nad 3 000 obyvatel a na některých pracovištích, naopak jejich vznik byl přímo zakázán v ozbrojených složkách a ve státních orgánech. Jednalo se o instituci fakultativní, neboť jejich ustanovení bylo založeno pouze na dobrovolném rozhodnutí místního národního výboru, resp. základní organizace Revolučního odborového hnutí (ROH) příslušného závodu. O zřízení MLS rozhodoval vždy okresní národní výbor, v jehož obvodu působnosti měl být MLS ustanoven. Návrh na zřízení MLS podával místní národní výbor obce, v níž měl být MLS zřízen, resp. základní organizace ROH příslušného závodu. Ve velkých městech mohly být MLS zřizovány pro jednotlivé městské obvody a v průmyslových podnicích s velkým počtem zaměstnanců i pro jednotlivé závody. V městech s většími průmyslovými podniky mohly MLS být zřizovány v podnicích i u příslušného MNV.

Soudci místních lidových soudů byli voleni na dva roky veřejným hlasováním na shromážděních občanů na návrh místního národního výboru nebo základní organizace ROH. Aktivní volební právo měli občané, kteří dovršili 18. rok věku, pasivní ti, kteří dovršili 21. rok věku a požívali mezi občany všeobecné vážnosti a důvěry a kteří byli ostatním občanům příkladem v práci, ve veřejné činnosti i v osobním životě. Obdobným způsobem jako probíhala volba soudců, bylo možno soudce z jeho funkce odvolat, pokud neplnil své soudcovské povinnosti anebo ztratil-li z jiného důvodu důvěru pracujících.

Zákon o MLS svěřil, pokud jde o věcnou příslušnost do pravomoci MLS tři skupiny záležitostí, a to provinění, méně závažné trestné činy a některé věci občanskoprávní. V případě provinění to byl právě samotný zákon, který tuto deliktní kategorii zavedl. Proviněním byla zaviněná jednání uvedená v § 16–21 zákona o MLS, kterými byl porušen socialistický právní řád v takové míře, že to ohrožovalo nebo poškozovalo zájmy společnosti nebo práva a oprávněné zájmy jednotlivce, jestliže vzhledem k okolnostem případu, k osobě provinilého občana a k následkům jeho jednání nedosahovaly stupně společenské nebezpečnosti trestného činu (§ 15). Dle objektu porušení socialistického právního řádu byla zákonem rozlišována provinění proti majetku v socialistickém vlastnictví (§ 16), provinění proti majetku v osobním vlastnictví (§ 18), provinění proti zájmům socialistického hospodářství (§ 17), provinění proti socialistickému soužití (§ 19), provinění proti rodinným vztahům a zájmům zdravého vývoje mládeže (§ 20) a provinění proti pracovní kázní (§ 21).

¹⁰ Srov.: úst. zák. č. 100/1960 Sb., Ústava ČSSR, čl. 17 a zák. č. 38/1961 Sb., zákon o místních lidových soudech, § 2.

Méně závažné trestné činy, o nichž jinak rozhodovaly okresní soudy, mohly podle zákona rozhodovat MLS jen za podmínky, že jim byly postoupeny prokurátorem nebo okresním soudem. Instrukce ministra spravedlnosti k provádění zákona o MLS ze dne 31. 5. 1961¹¹ upřesnila, že postoupení trestného činu k projednání MLS mohlo být realizováno jen v případech zcela jasných po skutkové i právní stránce. Instrukce předpokládala, že postup skutečným zpravidla prokurátor, a to již ve stadiu přípravného řízení trestního, tj. vyšetřování. Okresní soud postupoval MLS trestní věc v situaci, kdy prokurátor již podal k soudu obžalobu a soudce dospěl k závěru, že věc může projednat MLS. V obou případech, tj. jak v postoupení prokurátorem, tak okresním soudem, instrukce předpokládala předchozí konzultaci s předsedou MLS. Pro provinění nebo méně závažný trestný čin mohli být před místní lidový soud postaveni pouze občané, kteří v době, kdy se dopustili činu, dosáhli věku 15 let. Činy mladistvých (od 15 do 18 let), náležejících do pravomoci MLS, mohly být těmito projednány jen tehdy, když nápravu mladistvých nemohly uskutečnit společenské organizace, zejména ROH nebo ČSM. Výjimečně mohly být MLS postupovány méně závažné trestné činy mladistvých.

Za spáchání provinění nebo méně závažného trestného činu MLS ukládaly opatření: napomenutí, veřejnou důtku, pokutu do 500 Kč, nápravné opatření srážkou z platu až do 15 % na dobu nejvýše tří měsíců. Jen MLS na pracovišti mohly navíc nařídit, aby byl provinilý občan přeložen v rámci pracoviště na nižší funkci nebo na jiný pracovní úsek na dobu nejvýše 6 měsíců. MLS mohly též uložit propadnutí věci patřící provinilému občanu, pokud ji použil ke spáchání provinění nebo trestného činu, resp. ji při spáchání činu získal. MLS nemusely vůbec opatření uložit a mohly se omezit pouze na projednání věci, pokud to okolnosti případu dovolovaly. MLS mohly provinilému uložit povinnost k náhradě škody, kterou svým jednáním způsobil.

Jedním z projevů zařazení MLS do soustavy soudů byla možnost podat proti jejich rozhodnutí opravný prostředek, a to buď odvolání, nebo stížnost pro porušení zákona.

Řízení o odvolání bylo v zákoně upraveno v § 33 a dvěma paragrafech po něm následujících. Odvolání bylo jediným řádným opravným prostředkem proti rozhodnutí MLS. Tím byla založena dvojinstančnost řízení před MLS. Odvolání se podávalo ústně nebo písemně u předsedy MLS nebo jeho zástupce, a to ve lhůtě 15 dnů od vyhlášení rozhodnutí MLS. O odvolání, které mělo odkladný účinek, rozhodoval okresní soud. Aktivně legitimovanými k podání odvolání byli kromě občana, jehož se rozhodnutí přímo dotýkalo, jeho zákonný zástupce, prokurátor a orgány nebo organizace, které daly podnět k projednání věci. Okresní soud rozhodoval o odvolání v tříčlenném senátu. Zjistil-li okresní soud, že rozhodnutí MLS je nezákonné nebo z jiných důvodů nesprávné, zrušil je a vrátil MLS věc k novému projednání a rozhodnutí. Při novém projednávání věci byl MLS povinen řídit se pokyny obsaženými v rozhodnutí okresního soudu.

Mimořádný opravný prostředek proti pravomocnému rozhodnutí MLS, stížnost pro porušení zákona, mohl podle § 39 odst. 1 podat okresní prokurátor nebo předseda okresního soudu. O takto podané stížnosti rozhodoval okresní soud. Byl-li pravomocným rozsudkem okresního soudu, kterým rozhodl o odvolání proti rozhodnutí MLS, porušen zákon, mohl stížnost pro porušení zákona podat krajský prokurátor nebo předseda krajského soudu. O takové stížnosti rozhodoval krajský soud.

¹¹ *Sbírka směrnic pro národní výbory*. Praha, 1961, částka 5.

K provedení zákona o MLS byla vydána řada podzákoných předpisů, např. instrukce ministra spravedlnosti z 31. 5. 1961, která mj. stanovila povinnost okresním soudům poskytnout MLS veškerou součinnost, či usnesení vlády ČSSR ze dne 31. 5. 1961 obsahující směrnice o úkolech národních výborů při zřizování a rozvíjení činnosti MLS, které obdobnou povinnost směrem k MLS uložily národním výborům.

3. Faktické nedostatky v zákonné úpravě MLS

První a zásadní nedostatek zákonné úpravy MLS byl samotný charakter této úpravy. Zákon o MLS totiž dle slov dr. Jaroslava Pastorka, předsedy trestního kolegia Nejvyššího soudu, „upravuje pouze základní otázky ustanovování, činnosti a řízení MLS“, neboť „politickým požadavkem bylo, aby zákon o MLS nebyl zatížen přemírou ustanovení upravujících podrobně všechny otázky řízení před místními lidovými soudy, aby se pracující, pro které je zákon především určen, mohli rychle a bez velkých nesnází seznámit se zásadami zákona“.¹² Takový charakter zákona spolu s faktem, že ho měli aplikovat v prvé řadě v právu nevzdělaní lidé, vedl velmi brzo po jeho aplikaci k potřebě upřesnění a výkladu některých otázek. A tak dne 1. 3. 1963 zasedalo plénum Nejvyššího soudu za účasti předsedů krajských soudů, ministra spravedlnosti a I. náměstka generálního prokurátora s cílem přijmout směrnici k výkladu zákona o MLS. Při tomto úkolu měli účastníci k dispozici mnoho podnětů od již fungujících MLS, kterých bylo v roce 1963 na celém území ČSSR celkem 849, a dále od okresních soudů, které měly ze zákona dozor nad činností MLS. Dr. Pastorek v této souvislosti poznamenal, že „při řešení těchto otázek bylo nutno vycházet především ze smyslu a politického účelu zák. o MLS“. Po příslušném projednání byly dne 1. 3. 1963 přijaty Směrnice pléna Nejvyššího soudu k výkladu zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech.¹³ Tyto směrnice se podrobně zabývaly otázkami jednání MLS a např. stanovily zákaz předvádění před MLS nebo zásadu, že MLS není vázán právní kvalifikací soudem nebo prokurátorem postoupeného skutku a může i v případě, kdy skutek byl postupujícím orgánem označen jako trestný čin, rozhodnout, že se jedná o provinění. Dále bylo např. stanoveno, že nápravné opatření nelze přeměnit na trest odnětí svobody a v případě, že po uložení nápravného opatření je na provinilém vykonáván dlouhodobý trest odnětí svobody, nelze nápravné opatření vůbec vykonat. Zatímco u některých kategorií problémů směrnice zastávaly výrazně direktivní směr, u některých otázek jejich znění vyznělo spíše jako doporučení, které navíc nebylo v budoucnu akceptováno. Výstižným příkladem je aplikace zásady zákazu reformace *in peius* v případě zrušení rozhodnutí MLS, toliko na podkladě podaného odvolání ve prospěch provinilého občana. Směrnice k tomu zastávala názor, že „uložení přísnějšího opatření bude na místě, jen pokud při novém projednání věci místním lidovým soudem dojde k podstatnější změně skutkových zjištění v neprospěch provinilého občana“. Naproti tomu komentované znění zákona o MLS z roku 1964 uvádělo, že v případě zákazu reformace *in peius* „není překážek, aby v novém řízení byl skutek provinilce-odvolatele posouzen v otázce viny přísněji, i když nedojde k podstatnější změně skutkových zjištění v jeho neprospěch“.¹⁴

¹² Blíže Zpráva ze zasedání pléna Nejvyššího soudu ČSSR. In: *Sbírka rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1963.

¹³ Směrnice pléna Nejvyššího soudu k výkladu zákona č. 38/1961 Sb. o místních lidových soudech z 1. března 1963. In: *Sbírka rozhodnutí a sdělení soudů ČSSR*. Praha: Ministerstvo spravedlnosti, 1963, č. 1.

¹⁴ Srov.: *Zákon o místních lidových soudech, komentář*. Praha: Orbis, 1964, s. 299.

I přes snahu se s nedostatky zákona vyrovnat řada problémů zůstávala. Koncepce zákona např. negarantovala rovnost provinilců ve vztahu ke spáchanému deliktu a jeho projednání bylo vlastně věcí náhody. Rozhodující bylo, zda v dané obci či závodu byl ustanoven MLS. Další viditelný problém byl v samotné konstrukci provinění a trestných činů upravených v zákoně o MLS. Jestliže někteří autoři hovoří zejména o době na počátku 50. let jako o hypertrofii trestní represe,¹⁵ situaci po vydání zákona o MLS bych označil jako deliktní hyperplazii. Jeden identický skutek mohl být posouzen buď jako trestný čin nebo provinění, resp. kárné disciplinární provinění nebo přestupek, a to s odlišnými sankčními důsledky. Jediné kritérium pro diferenciaci deliktu byla společenská nebezpečnost činu pro společnost, což je ovšem vzhledem ke konstrukci většiny skutkových podstat deliktů kategorie značně vágní. Např. zákon o MLS výslovně neuváděl, které trestné činy lze pokládat za trestné činy menší společenské nebezpečnosti, nicméně dle komentáře k příslušnému zákonu se jednalo o činy s takovým stupněm nebezpečnosti pro společnost, kde intenzita ohrožení, resp. poškození trestním zákonem chráněných společenských zájmů vzhledem ke konkrétní situaci, osobě pachatele a výchovnému vlivu a síle kolektivu, umožňuje dosáhnout výchovného účelu i mimosoudním vyřízením. Proto pojem „trestný čin menší nebezpečnosti pro společnost“ nelze blíže vymezit nějakými znaky, podle nichž by bylo možno přesně označit, které trestné činy uvedené v trestním zákoně jsou trestnými činy menší nebezpečnosti pro společnost (např. trestné činy, u nichž zákon stanoví mírnější trestní sazby).¹⁶ *Ad absurdum* si při takové konstrukci lze představit, že i např. trestný čin loupeže podle § 234 odst. 1 tr. zákoníku by např. za situace, kdyby ho spáchal doposud bezúhonný dělník, člen KSČ, z důvodů nedostatečných příjmů, které mu znemožňují dostát jeho vyživovací povinnosti vůči dvěma dětem, mohl být projednáván MLS a skončit, co do sankce, např. napomenutím. Toto nebezpečí si ostatně uvědomovala soudobá právní literatura a snažila se poskytnout určitý návod pro to, jak jednotlivé delikty od sebe oddělit.¹⁷

V případě trestných činů v gesci MLS byla vytvořena druhořadá kategorie trestných činů méně závažných,¹⁸ a to zejména tím, že za ně nebylo možno ukládat tresty jako takové, ale opatření v zákoně o MLS taxativně uvedená. Tím vznikla situace, že jak za trestný čin projednáváný MLS, tak za provinění, resp. kárné provinění, byly ukládány zcela identické sankce.¹⁹ Otázkou je, jaký byl reálný výsledek dělby deliktů na provinění a trestné činy, které projednávaly MLS. Odpovědí je, že prakticky žádný, což podporuje i fakt, že takové odsouzení nebylo zapisováno do rejstříků trestů stejně jako provinění.²⁰ Pokud shora citovaný komentář k zákonu o MLS navíc mluví o trestných činech projednáváných MLS jako o kategorii deliktů, kde lze dosáhnout výchovného účelu i mimosoudním vyřízením, je nasnadě otázka, co se rozumí oním mimosoudním vyřízením, neboť soudobá

¹⁵ Např. ŠÁMAL, P. a kol. *Trestní právo hmotné*. 8 vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2016, s. 39.

¹⁶ Srov. *Zákon o místních lidových soudech, komentář*, s. 53–54.

¹⁷ TOLAR, J. – GUSTAV, P. – MICHAL, L. *Místní lidové soudy*. Praha: Československá akademie věd, 1965, s. 55–65.

¹⁸ Dle § 26 tr. zák. a § 163 odst. 3, § 174 odst. 2 tr. ř. méně závažným trestným činem je čin menšího stupně nebezpečnosti pro společnost.

¹⁹ Srov. § 5 a 20 odst. 4 zák. č. 60/1961 Sb., o úkolech národních výborů při zajišťování socialistických pořádků, ve spojení s § 25 zákona č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech.

²⁰ Srov. § 2 odst. 2), odst. 3) vyhlášky ministra spravedlnosti a generálního prokurátora o rejstříku trestů č. 151/1961 Sb.

právní úprava jinak než soudně projednat trestné činy nedovolovala, až na případy, kdy trestní stíhání zastavoval sám prokurátor, ale toliko za situace, kdy objektivní okolnosti případu trestní stíhání neumožňovaly.²¹ Na základě shora uvedených skutečností by tedy ono „mimosoudní“ vyřízení bylo vlastně vyřízení MLS, které komentář *de facto* nepovažoval za soudní orgán i přesto, že MLS byly jako soudní orgány ústavně zakotveny.

K první a zároveň poslední novelizaci zákona o MLS došlo dne 17. 6. 1965, kdy byl přijat zák. č. 58/1965 Sb., kterým se s účinností od 1. 8. 1965 upravoval postih provinění a přestupků osob opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilností a příživnictví. Tímto zákonem bylo stanoveno, že provinění proti socialistickému soužití, proti pracovní kázní a přestupky proti socialistickému soužití budou moci projednávat okresní soudy s možností uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody až na jeden rok, za předpokladu, že se jich dopustí osoba, která byla v posledním roce před jejich spácháním postížena pro některé z uvedených provinění nebo přestupek anebo v posledních třech letech pro některý z trestných činů obdobné povahy odsouzena nebo z výkonu trestu propuštěna a u níž celkové zhodnocení způsobu jejího dosavadního života ukazuje, že od postihu před místním lidovým soudem nebo národním výborem nelze očekávat její nápravu.²²

I když to nikdo oficiálně nepřiznal, přijetím tohoto zákona byl konkludentně potvrzen fakt, že přerod občanů v nový typ socialistického člověka, dobrovolně se vyvarujícího páchání delikttní činnosti, se nekoná, a že dosavadní koncepce MLS v oblasti prevence kriminality selhala.

4. Soudobé hodnocení instituce MLS

Pro celé období komunistické vlády v Československu je charakteristický mnohdy zásadní rozpor mezi oficiálně prezentovaným hodnocením reality a realitou samou. Částečnou výhodou pro hodnocení soudobé právní literatury je fakt, že MLS spatřily světlo světa v době, kdy docházelo k postupnému uvolnění napětí ve společnosti a kdy jistá míra, byť i nepopulárních a kritických názorů a postřehů, byla z různých důvodů režimem tolerována.

Se zajímavou iniciativou přišla v roce 1965 redakce časopisu *Socialistická zákonnost* v souvislosti s přípravou XIII. sjezdu KSČ, který měl mj. hodnotit vývoj společnosti od sjezdu předcházejícího. Mezi témata sjezdu mělo patřit i hodnocení vývoje socialistického státu a práva. V této souvislosti se redakční rada časopisu rozhodla uspořádat předsjezdovou diskuzi k otázkám ochrany veřejného pořádku. Čtenáře vybidla ke sdělování osobních zkušeností a názorů mj. k činnosti MLS, zároveň však zdůraznila, že diskuse nemá mít oficiální charakter. Jako úvodní příspěvek byl uveřejněn článek dr. Zdeňka Kratochvíla, náměstka ministra spravedlnosti, s názvem *Účast veřejnosti při převýchově rušitelů socialistického pořádku*. Na nabídku diskuze pak zareagovala řada autorů svými příspěvky, z nichž některé byly vůči MLS mimořádně kritické.²³

Otázkou úspěšnosti projektu MLS se zabývala i právní komise při ÚV KSČ na své 19. schůzi konané dne 4. 2. 1966. Podkladem pro jednání byla zpráva s názvem „MLS, společenští obhájci, společenští žalobci a záruky společenských organizací“, která obsahovala

²¹ Srov. § 177 odst. 1, odst. 2 zákona č. 141/1961 Sb., trestní řád.

²² Blíže: BALÁŠ, O. Společenská a právní problematika zákona č. 58/1965 Sb. *Socialistická zákonnost*, 1968, roč. XVI, č. 1, s. 71–76.

²³ Srov. např. OSMANČÍK, c. d., s. 193–196.

výsledky I. etapy výzkumu Právnického ústavu ministerstva spravedlnosti, jenž se zabýval účinností právních předpisů a dalších opatření, provedených k zabezpečení realizace usnesení ÚV KSČ z 8. 12. 1960. Úkolem výzkumu bylo shromáždit a zhodnotit poznatky potřebné ke správnému posouzení ústřední otázky, zda a jak se osvědčily nové právní instituty, mj. rozhodování o proviněních před MLS a v komisích NV. Uvedená zpráva ve svých závěrech mj. konstatovala, že „poznatky o výsledcích práce MLS, zjištěné výzkumem neopravňují k závěrům o nesprávnosti nebo o předčasnosti právní úpravy“. Podle zjištění ve zprávě obsažených je účinnost MLS ve značném rozsahu snižována tím, že v jejich působení stále více nabývají převahy rysy působení a práce státních orgánů na úkor rysů společenského působení. Účinnost působení MLS je brzděna značnými rozdíly, které jsou v praxi mezi MLS a komisemi NV rozhodujícími o proviněních, mezi MLS na závodech a v místech, mezi českými kraji a Slovenskem, neboť požadavek řízení a sjednocování praxe MLS a komisí NV není plněn. Zpráva za hlavní příčinu tohoto stavu označila nedostatečnou péči o MLS ze strany státních a společenských orgánů.

Na základě projednání výše uvedené zprávy přijala právní komise usnesení, ve kterém tuto zprávu vzala „jako základ pro další zpracovávání otázek vývoje MLS“. Komise dále konstatovala, že „tendence, směřující k podceňování vývojových možností MLS a zčásti ke snahám o postupné omezení či likvidaci MLS jsou v rozporu nejenom s faktem ústavního postavení těchto soudů, ale i s výsledky analýzy dosavadních zkušeností, nejsou podloženy reálným rozbořením stavu a vývojových potřeb a je třeba proti nim stavět snahu o pozitivní řešení, o hledání cest a reálných možností dalšího rozvoje MLS. Přitom je potřeba přihlížet zejména k těmto skutečnostem:

1. jedním ze základních negativních faktorů byly zkušenosti s projednáváním případů recidivistů, kde se nejvýrazněji projevovaly momenty nedostatečnosti či bezmocnosti MLS, tato problematika je však řešena zákonem č. 58/65 Sb.
2. druhým podstatným negativním faktorem je skutečnost, že o práci MLS soustavněji nikdo v okresech a krajích nepečoval, nedocházelo k účinnému řízení jejich činnosti i rozvoje, ke koordinaci s činností komisí NV pro veřejný pořádek atd. na potřebné kvalitativní úrovni, právní komise proto doporučuje souhlasit s předloženým návrhem v části, kde je navrhováno zřízovat stálé pracovní komise pro otázky MLS, s tím, že těžiště práce tu má být v okresech s vazbou na kraje, celostátní komisi podobného druhu se nejvíce účelně zřízovat.
3. řadu praktických potíží – např. možnost předvedení, dělba práce mezi MLS a komisemi NV (podle určitých kategorií projednávaných přestupků a provinění), potíže při projednávání trestných činů menší společenské nebezpečnosti, jež jsou MLS postupovány orgány bezpečnosti a prokuratury apod. – lze úspěšně řešit na základě platné právní úpravy, jestliže bude zaujata jasná linie v těchto otázkách, PK doporučuje, aby tyto otázky byly řešeny vydáním příslušných směrnic pro linii MV, prokuratury i MS a soudů.

Některé otázky dalšího vývoje MLS (otázka nerovnosti občanů v místech, kde je nebo není MLS, otázka správního řízení apod.) musí být nadále rozpracovány v komplexní souvislosti s problematikou ochrany veřejného pořádku.“

Právní komise na závěr svého jednání přijala doporučení, ve kterém instruovala své jednotlivé členy mj., aby „prostřednictvím oddělení KV KSČ byly stranicky až do okresů sledovány a podpořeny otázky práce MLS (...) zejména i stranická péče o zřizování a práci

komisí pro činnost MLS v okresech a krajích (...) publikovat v Rudém právu článek k problematice MLS v souladu s dnešním jednáním právní komise (...) projednat na základě závěrů právní komise problematiku MLS v ústavně-právním výboru NS.²⁴

5. Rozhodovací činnost MLS při n. p. České loděnice Praha, závod Mělník

Zhodnocení faktické činnosti všech na území ČSSR existujících MLS není možné. Překážkou není ani tak množství těchto soudů, nýbrž torzovitost dochovaného archivního materiálu, resp. v řadě případů jeho úplná absence.²⁵ Osudy, které potkaly spisový materiál MLS, byly rozdílné. Po faktickém ukončení činnosti MLS měl být kompletní spisový materiál těchto soudů předán okresním soudům, kde byl ponechán svému osudu, který v mnoha případech vyvrcholil skartačním řízením. Značná část spisového materiálu MLS tak byla zcela skartována, resp. došlo k jeho výběrové selekci příslušnými okresními archivy. Do značné míry unikátní je v tomto směru archivní materiál MLS při n. p. České loděnice Praha, závod Mělník. Kompletní spisový materiál, tj. včetně správních spisů soudu, tohoto MLS byl předán Okresnímu soudu v Mělníku dne 24. 8. 1972 a od té doby s ním nebylo, alespoň co do obsahu, nikterak manipulováno. Tato skutečnost vyplývá z nálezového stavu, kdy celistvý obal všech tiskovin soudu byl opatřen dvěma neporušenými pečeti závodu České loděnice a samotný obsah vč. dvou razítek odpovídal předávacímu protokolu. Příslušné pečeti byly sejmuty až v okamžiku nalezení tohoto materiálu dne 16. 12. 2017 v archivu Okresního soudu v Mělníku, tj. bezmála půl století od jeho uložení. Z těchto důvodů jsem si pro zhodnocení praxe MLS vybral právě tento soud.

MLS o své činnosti podával Okresnímu soudu v Mělníku pololetní zprávy,²⁶ a právě z obsahu těchto zpráv je možno konstatovat, že o ustavení MLS při n. p. České loděnice Praha, závod Mělník (ČLM) rozhodl závodní výbor ROH na své schůzi dne 17. 7. 1962, kdy zároveň připravil návrh soudců. Tento návrh předložil k odsouhlasení zaměstnancům závodu a následně provedl schválení kandidátů. Takto vybraní soudci, v celkovém počtu 8 (včetně předsedy a místopředsedy), složili předepsaný slib dne 19. 10. 1962 do rukou předsedy MěNV v Mělníku. Příslušné dekrety opravňující je k činnosti soudce byly soudcům předány následujícího dne. Předseda MLS absolvoval školení u Okresního soudu v Mělníku a takto proškolený následně proškolil soudce na závodě.

Zajímavé je, že ve všech zprávách o činnosti MLS se jejich pisatel zásadně mýlil, a to v informaci o konci 1. volebního období MLS, které podle něj mělo skončit dnem 17. 7. 1964. Při jeho stanovení totiž vycházel z data ustavení MLS (schůze závodního výboru ROH, na kterém bylo rozhodnuto o ustavení MLS). Podle § 9 odst. 1 věta první

²⁴ NA, Fond 10/1, sv. 5, a.j. 19, Zápis z 19. schůze právní komise při ÚV KSČ konané dne 4. 2. 1966.

²⁵ V 1. pol. roku 1965 bylo na území ČSSR celkem 1016 MLS, z toho 557 v závodech a 459 v místech. Údaj převzat z přílohy zprávy s názvem „MLS, společenští obhájci, společenští žalobci a záruky společenských organizací“.

²⁶ Za účelem jednotného zpracování zpráv o činnosti MLS zaslal předseda Okresního soudu v Mělníku dne 29. 12. 1962 teze pro vypracování těchto zpráv. Obsahem zpráv, dle zmíněných tezí, měly být „informace o funkčním období MLS, činnost (rozhodovací, jiná), složení MLS (práce soudců, účast na zasedání a školení), počet napadlých a projednaných případů, z toho provinění (§ 16–24) a trestných činů, jaké tresty uloženy, kolik věcí postoupeno jiným orgánům, kolik zastaveno, zproštěno, nevyřízeno, v kolika věcech podáno odvolání a jak bylo toto vyřízeno (potvrzeno, zamítnuto, věc vrácena), forma projednávání případů, účast občanů, besedy po vynesení rozsudku, spolupráce s jinými orgány, klady a zápory a návrhy na opatření“.

zákona o MLS byli soudci MLS voleni na 2 roky. Jejich dvouleté funkční období se však počítalo až od okamžiku složení slibu. V případě soudců MLS při ČLM tito složili předepsaný slib do rukou předsedy MěNV dne 19. 10. 1962. Před složením slibu nemohl soudce MLS svou funkci vykonávat, neboť do té doby nebyl nikterak zavázán plnit povinnosti soudce MLS uvedené v § 5 zákona o MLS. První volební období takto složeného MLS tedy neskončilo *de iure* dnem 17. 7. 1964, ale až 19. 10. 1964. Co je na celé věci zarážející, je fakt, že všechny tyto zprávy byly předávány Okresnímu soudu v Mělníku a toto flagrantní pochybení nikdo neodhalil. Zpráva o činnosti MLS ze dne 14. 7. 1966 dokonce konstatovala, že „MLS při n. p. České loděnice Praha, závod Mělník, byl ustaven dne 17. 7. 1962 a předepsaný slib lidových soudců byl složen dne 19. 10. 1962. Platnost oprávnění k výkonu soudcovské činnosti vydaného MNV v Mělníku, skončila prvním volebním obdobím dnem 17. 7. 1964. Pro druhé volební období MLS závodu byl složen předepsaný slib soudců ku dni 15. 2. 1965 s kterýmžto datem zahájil MLS svoji činnost.“ Tato zpráva nejenže chybu zopakovala, ale vnímavého čtenáře na ni i upozornila, neboť zatímco první volební období soudců MLS bylo dle této zprávy zahájeno již okamžikem ustanovení MLS, pro počátek druhého volebního období byl zvolen až okamžik složení předepsaného slibu soudců. Ani fakt, že tyto informace byly ve zprávě uvedeny ve dvou přímo po sobě jdoucích větách, nepřiměl nikoho k zamyšlení nad touto diskrepancí.

První volební období tohoto MLS tedy skončilo 17. 7. 1964 a pro druhé volební období vykonali soudci slib dne 15. 2. 1965 a tímto dnem byla zahájena další činnost MLS. Druhé volební období započal MLS radikální proměnou. Z původního osmičlenného složení MLS zůstali pouze dva členové, přičemž dosavadní předseda ani místopředseda ve funkci nepokračovali ani jako řadoví soudci. Zpráva o činnosti MLS ze dne 14. 7. 1966 v celém svém kontextu odhalovala fakt, že o funkci soudců MLS nebyl mezi zaměstnanci přílišný zájem a že ti, kteří se nakonec funkce ujali, neprojevovali přílišnou aktivitu. Jak jinak si vysvětlit skutečnost, že z původního 8členného kolegia soudců MLS v dalším volebním období pokračovali pouze dva a dále fakt, že tato úplně první zpráva o činnosti MLS v novém volebním období, tj. na samém počátku činnosti MLS v novém složení, obsahuje znepokojující informaci o tom, že „se nepodařilo do soustavné aktivní práce zapojit trvale všechny členy MLS“ a že by taková situace mohla být do budoucna řešena „pečlivějším výběrem členů již při samém ustavení nového MLS“. Znamená to tedy, že výběr soudců pro druhé volební období nebyl dostatečně pečlivý?

Tento závěr podporuje i skutečnost, že za v roce 1965 odešedšího místopředsedu MLS nebyla nalezena náhrada. V tomto kontextu nelze přehlédnout ani časovou souvislost za jaké byl MLS pro 2. volební období ustaven. I když zpráva o činnosti MLS ze dne 24. 2. 1964 upozorňovala na blížící se konec volebního období soudců, *nota bene* ho chybně posouvala již na červenec, a v této souvislosti zmiňovala nutnost „již nyní se zaměřit na výběr nových členů k jejich včasnému uvedení do funkce“, ke vzniku funkce soudců MLS došlo až 15. 2. 1965, tj. bezmála 4 měsíce po skončení volebního období. Po takto relativně dlouhé období nebyl MLS schopen vyvíjet jakoukoliv činnost.

Pokud jde o vlastní rozhodovací činnost soudu, tak první případ projednal MLS dne 28. 11. 1961, poslední pak 3. 1. 1968. Od roku 1962 do roku 1968 bylo v rámci činnosti MLS projednáno celkem 29 případů týkajících se 37 osob. Ve 12 případech se jednalo o provinění proti majetku v socialistickém vlastnictví (§ 16), v 6 případech o provinění proti majetku v osobním vlastnictví (§ 18), v 5 případech o provinění proti socialistickému

soužití (§ 19), ve 3 případech o provinění proti pracovní kázní (§ 21). Celkem 5krát MLS projednával trestný čin, a to poškození majetku v socialistickém vlastnictví, ve dvou případech rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, úmyslné ublížení na zdraví a trestný čin poškozování a ohrožování provozu obecně prospěšného zařízení. Ve 2 případech provinění MLS podezřelé osoby obvinění zprostil, v 1 případě věc postoupil místně příslušnému MLS a v 1 případě ZV ROH k projednání. V rámci uložených opatření MLS uložil celkem 14 veřejných důtek s uveřejněním, vyslovil celkem 5 napomenutí, 6krát uložil peněžní pokutu (v rozmezí od 100 do 500 Kč) a v jednom případě snížil provinilci plat o 10 % na 3 měsíce. Za celou dobu činnosti MLS bylo proti jeho rozhodnutí podáno 1 odvolání a 1 stížnost pro porušení zákona.

Projednávání provinění na pracovišti probíhalo v několika fázích. Prvotní bylo oznámení o spáchání provinění, které přicházelo buď ze závodu samotného, nejčastěji od závodní stráže, výjimkou nebyla ani udání anonymní,²⁷ anebo z vně závodu od příslušného orgánu VB nebo od příslušného prokurátora, resp. okresního nebo vyššího soudu. Tyto podněty²⁸ však z počátku fakticky nepřicházely přímo MLS, ale ZV ROH.²⁹ Tento na svém zasedání celou věc nejprve projednal a podle výsledku projednávání sám ve věci rozhodl³⁰ nebo předal Oddělení zvláštních úkolů (OZÚ) závodu s instrukcí o postoupení MLS. Zvláště u delikventů kádrů, jak osobně nazývám ty, kteří byli až doposud zcela bezúhonní s příkladnou pracovní morálkou a kteří hlavně byli členy KSČ s kladným vztahem k lidově demokratickému zřízení,³¹ byl případ nejdříve projednáván v užší pracovní skupině, kde po rozebrání celé kauzy a „promluvení do duše“ delikventa byl tento vyzván k přijetí závazků o zdržení se jakékoliv delikttní činnosti v budoucnu. Zároveň mu byla stanovena zkušební doba (nejčastěji dvou let), kdy delikvent bude kolektivem, a zvláště vybranými pracovníky, sledován a tito budou na něj pozitivně, za účelem jeho převýchovy, působit a v případě spáchání dalšího prohřešku mu půjde předchozí jednání k tíži. Celá věc pak byla v závodě medializována vůči ostatním pracujícím na tzv. „desitiminutovce“. Za těchto okolností věc nebyla postoupena MLS. V podstatě se jednalo o období institutu podmíněného zastavení trestního stíhání. Takovýto postup byl však protizákonný, protože všechna postoupení konkrétní věci z vnějšku měla směřovat přímo k MLS, tak byla i koncipována,

²⁷ Např. anonymní udání adresované Ředitelství Českých loděnic v Praze informující o rozkrádání majetku v závodě konkrétní osobou, obsahující takové podrobnosti případu, že jej musela psát osoba přímo ze závodu. Nutno podotknout, že skutečnosti v udání popsané byly pravdivé a na jeho základě byl provinilec MLS uznán vinným trestným činem rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. Viz spisový materiál MLS č. M3/64.

²⁸ Zákon připouštěl i možnost, aby sám MLS na základě vlastních informací řízení zahájil.

²⁹ I když faktickým adresátem oznámení, pro které měly orgány SNB vytvořeny vlastní vzor č. MV č. skl. 543, byl MLS, ten ho i formálně přebíral, viz např. oznámení o provinění ze dne 13. 4. 1964 čj.: VB 100-63/30-64 ve spisu MLS evidovaného pod číslem M2 64.

³⁰ Např. záznam z pohovoru provedeného dne 11. 6. 1964 mezi zástupci ZV ROH a určitou osobou jednoznačně prokazuje tuto praxi, neboť se v něm uvádí, že pohovor je svolán: „na základě oznámení OO VB v Mělníku o provinění našeho zaměstnance“, tedy ne na základě postoupení věci MLS k projednání, a dále „vzhledem k tomu, že se jedná o dobrého zaměstnance, který neměl dosud žádný přestupek, máme za to, že tento pohovor je dostačující a není důležité projednat případ dne (převzato doslova, pozn. autor) zák. č. 38/61 Sb. u MLS.“

³¹ Součástí každého spisu bylo kádrové hodnocení delikventa, kde jako hlavní kritéria byla: členství v KSČ, popřípadě jiných organizacích (SČSP, ROH), vztah k lidově demokratickému zřízení, pracovní výsledky, začlenění do kolektivu. Toto hodnocení se pak výrazně projevilo v odůvodnění jednotlivých rozhodnutí.

tedy jako „postoupení věci k projednání MLS“. Žádný mezičlánek mezi postupujícím orgánem a MLS existovat neměl. Ostatně i Instrukce ministra vnitra o úkolech Veřejné bezpečnosti při provádění zákona o místních lidových soudech, rozkaz ministra vnitra z 1. 6. 1961 č. 10/1961, jasně instruovala orgány VB, aby v případě, kdy by mělo provinění pro svoji menší závažnost projednáno jiným orgánem (např. ZV ROH, pozn. autora), měl toto orgán VB nejprve projednat s předsedou MLS. Jinými slovy byl to MLS, který měl primárně rozhodovat o projednání věci ZV ROH a nikoliv naopak. Později, přesněji od června 1964, se zavedl systém, kdy MLS oznámení od VB automaticky předkládala ZV ROH k „projednání a posouzení způsobu vyřízení oznámení“, kdy konkrétní případ byl projednán na schůzi ZV ROH, a i když výsledek projednání oficiálně zněl jako „doporučení“, ve všech takových případech byl brán MLS jako závazný.³²

V rámci závodu zjištěných deliktů to bylo právě OZÚ, které připravovalo spisový materiál k postoupení MLS. Za tímto účelem vyslýchalo jak provinilého, tak případné svědky a shromažďovalo další důkazy. V této souvislosti je třeba upozornit na zajímavou praxi OZÚ při ČLM, kdy v případě zjištění spáchání provinění v závodě usnesením „podle § 164 tr. řádu zahajovalo vyšetřování a současně podle § 165 odst. 1 tr. řádu stíhalo“³³ konkrétní osoby, coby provinilé z přestupku podle § 16 odst. 1 zákona 38/61 Sb.³⁴ Samotný zákon o MLS postup před podáním návrhu na projednání provinění neupravoval, pouze v § 24 odst. 2 konstatoval, že návrhy na projednání věci mají být řádně doloženy potřebnými doklady, popřípadě mají být i uvedeni svědkové, kteří mohou osvědčit skutečnosti v návrzích uvedené. Komentované znění zákona o MLS připustilo, že zákon má mezery i tam, kde by byla výslovná úprava na místě a je proto někdy potřeba použít jiných právních předpisů, nicméně v případě trestního řádu by je bylo možno analogicky využít pouze v řízení o opravných prostředcích podaných proti rozhodnutím MLS, ve vlastním řízení před MLS je použít nelze.³⁵ Otázkou je, zdali činnost OZÚ je možno považovat za činnost MLS, neboť tato vlastní činnosti MLS předcházela, nebyla zákonem vůbec upravena a MLS neměl vůči OZÚ žádných oprávnění. I tak by bylo použití ustanovení tr. řádu nepřipustné, neboť dle tehdy účinného znění trestního řádu vyšetřování zahajoval vyšetřovací orgán usnesením, jehož opis do 48 hodin doručil prokurátorovi. Vyšetřovacím orgánem se pak taxativně rozuměli vyšetřovatelé prokuratury a vyšetřovatelé ministerstva vnitra, resp. velitelé v ozbrojených silách.³⁶ *Nota bene* pokud by pracovník OZÚ vycházel důsledně z účinného znění trestního řádu, musel by zároveň osobu obviněného poučit o možnosti proti takovému usnesení podat stížnost a taková možnost by musela být zachována.³⁷ Dále by musela následovat fáze skončení vyšetřování, kde by obviněnému musely být předloženy vyšetřovací spisy k prostudování a zároveň by měl být poučen o svém právu navrhnouti doplnění vyšetřování, o čemž by musel být sepsán patřičný protokol, což se

³² Srov. Předložení věci MLS ZV ROH ze dne 9. 6. 1964, výpis ze schůze ZV ROH ze dne 11. 6. 1964 a přepis MLS Okresní prokuratury v Mělníku ze dne 24. 6. 1964 ve spisu MLS M4/64.

³³ Zde se OZÚ inspirovalo tiskopisem MV č. skl. 523, usnesení o zahájení vyšetřování.

³⁴ Usnesení OZÚ ČLM ze dne 7. listopadu 1963.

³⁵ Srov. *Zákon o místních lidových soudech, komentář*, s. 13–14.

³⁶ Srov. § 159 odst. 1, odst. 2 a § 164 zákona 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění účinném do 31. 7. 1965.

³⁷ Srov. § 171 odst. 1 zákona 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění účinném do 31. 7. 1965, podle kterého: „Proti každému usnesení vyšetřovacího orgánu může obviněný podat stížnost. Nevyhoví-li vyšetřovací orgán stížnosti sám, předloží ji neprodleně prokurátorovi.“

nestalo.³⁸ Použití ustanovení o zahájení vyšetřování, resp. trestního stíhání orgánem OZÚ v případě projednání provinění je tedy nutno vnímat jako nepřipustný exces, který navíc výrazně krátil práva obviněného. Ne příliš šťastný byl i fakt, že referent OZÚ v ČLM byl zároveň soudcem MLS a dokonce v případech, které zpracovával, vystupoval později i jako předseda senátu MLS.

Pokud šlo o postoupení trestného činu k projednání MLS přímo prokurátorem ve smyslu ust. § 174 odst. 2 tr. řádu byla praxe MLS obdobná. Ač příslušná dikce trestního řádu i zákona o MLS³⁹ zněla jasně, a to, že konkrétní trestní věc je prokurátorem postupována přímo MLS k projednání, přesto byla nejdříve projednávána ZV ROH a následně postoupena k vyřízení MLS. Tato praxe měla za následek neúměrné prodlužování projednávání trestních kauz u MLS,⁴⁰ neboť např. již 6. 4. 1964 Okresní prokuratura Nymburk postupuje MLS skutkově jednoduchou trestní věc,⁴¹ ale MLS rozhoduje až 22. 6. 1964, neboť před tím dne 28. 5. 1964 byla věc předběžně projednána ZV ROH, který ji postupuje k vyřízení MLS.⁴²

I v případě postoupení věci k vyřízení jinému místně příslušnému MLS nebyl požadavek rychlého vyřízení věci naplňován. To se stalo např. v případě provinilce Š. V., 23letého dělníka svářeče, který měl dne 26. 6. 1963 způsobit zranění zaměstnankyni V. Š. ze závodu ČLM tím, že ji udeřil do břicha, a tato byla v jiném stavu, tak, že musela vyhledat lékařskou pomoc a byla 14 dní práce neschopna. Celý případ byl dne 18. 9. 1963 MLS postoupen OO VB Mělník. Vzhledem k tomu, že provinilec V. Š. rozvázal pracovní poměr v ČLM ke dni 5. 9. 1963, byl podle údajů z rejstříku MLS jeho spis sp. zn. M 3/63 postoupen dne 18. 9. 1963 MLS při MěNV v Mělníku jako MLS příslušnému podle místa pobytu provinilce. Bohužel kompletní spisový materiál MLS Mělník nebyl nalezen, a tak o pokračování případu se dozvídáme pouze z dochované kopie rejstříku MLS Mělník. Záznam v tomto rejstříku je však dosti matoucí, neboť shora uvedená kauza byla podle něho postoupena tomuto soudu až dne 23. 1. 1964 Okresním soudem v Mělníku a zaevidována pod sp. zn. M 4/64. Bez příslušného spisu se můžeme jen dohadovat, jak se MLS ČLM napřímo postoupený spis MLS Mělník dostal oklikou k Okresnímu soudu v Mělníku a zpět k MLS Mělník. Jedinou legální možností, jak k tomuto postupu mohlo dojít je, že MLS Mělník postoupený spis dále postoupil podle § 32 odst. 3 zákona o MLS okresnímu prokurátorovi se závěrem, že čin V. Š. je trestným činem. Prokurátor se s tímto názorem ztotožnil a podal k Okresnímu soudu obžalobu. Ten ji v rámci předběžného projednání projednal a rozhodl podle § 188 odst. 1 písm. b) nebo c) tr. řádu postoupit věc MLS Mělník s tím, že se jedná buď o trestný čin menší nebezpečnosti pro společnost, resp. provinění. Z dochované kopie záznamu v rejstříku MLS Mělník nelze bohužel zjistit, jak byl delikt V. Š. vlastně právně kvalifikován. Celý případ skončil tím, že provinilému V. Š. bylo dne 14. 2. 1964 uloženo

³⁸ Srov. § 169 odst. 1 zákona 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění účinném do 31. 7. 1965.

³⁹ Srov. § 174 odst. 2 zákona 141/1961 Sb., trestní řád, ve znění účinném do 31. 7. 1965 a § 13 odst. 1 zákona o MLS.

⁴⁰ Viz urgence Okresního prokurátora v Nymburce ze dne 2. 6. 1964, sp. zn. M 1/64.

⁴¹ Trestný čin poškození majetku v socialistickém vlastnictví, spočívající v poškození sociálního zařízení ŽST Lysá nad Labem se škodou 696 Kč. Oba provinilci byli chyceni krátce po činu, ke kterému se doznali a jejich vinu potvrdili i svědci.

⁴² Viz spisový materiál MLS ČLM sp. zn. m 1/64, zvláště přípis MLS ze dne 8. 6. 1964 Okresní prokurature v Nymburku.

MLS Mělník napomenutí. Z povahy této sankce by se dalo usuzovat, že delikt provinilého V. Š. byl projednán jako provinění.

O tom, jak vypadalo samotné projednání jednotlivých kauz před MLS nelze ze spisového materiálu do roku 1965 učinit žádný závěr, neboť spisy z let 1962–1964 neobsahují žádné protokoly o jednání.⁴³ Toliko na základě dochovaného spisového materiálu z let 1962–1964 by mohl být učiněn závěr, že MLS rozhodovací činnost uskutečňoval jen na základě podkladů získaných mimo soud samotný, osoby obviněné a případně svědky nevyslychal a rozhodnutí činil od stolu, bez nařízení vlastního jednání, a to zcela ve shodě se stanoviskem ZV ROH. Pokud by MLS jednání skutečně konal, jeví se jako nelogické, proč by protokol o takovém jednání nevyhotovil a do spisu nezaložil, když ostatně podle § 29 odst. 4 zákona o MLS bylo pořízení protokolu o každém jednání povinností MLS. Takovouto praxí by však bylo třeba označit za naprosto odporující samotné koncepci MLS, kdy právě veřejné projednání a po něm následující diskuse měla být jedním z pilířů koncepce MLS. Nutno podotknout, že zpráva o činnosti soudu za rok 1962 neobsahuje žádné informace o veřejně konaných jednáních MLS. Na konci roku 1962 pak předseda Okresního soudu v Mělníku vydává „téze pro vypracování zprávy o činnosti MLS“, kdy v bodě III. požaduje informaci o formě projednávání případů, účasti občanů a konání besed po vynesení rozsudku. Následná zpráva o činnosti MLS za rok 1963 již obsahuje informaci o tom, že „všechna projednávání uvedených případů (za rok 1963, pozn. autor) byla uskutečněna za účasti zaměstnanců závodů a rovněž tak po každém projednání a vynesení rozsudku bylo přikročeno k besedě o případu. Ve všech případech vyplynul z besedy souhlas vyneseným rozsudkem.“⁴⁴ Částečně matoucí je i fakt, že od roku 1965 se již ve spisech protokol o jednání nachází. V těchto protokolech je vedle složení senátu, osob obviněných a svědků zachycen celý průběh jednání a dokazování, a to včetně takových podrobností, jako je údaj o počtu přítomných osob u jednání z řad veřejnosti. Vysvětlení celé věci je možno nalézt ve zprávě o činnosti soudu ze dne 14. 7. 1966, která obsahovala informace o činnosti soudu od 15. 2. 1965 do 30. 6. 1966, kde se v samém závěru konstatuje, že „kladem jest, že ZV-ROH doplnil členy MLS odbornou písarkou, která provádí zápisy při projednávání případů“. Z toho je patrné, že jednání jako taková konána byla, nicméně je neměl kdo protokolovat, a tak se zákon jednoduše nedodržel a protokoly nevyhotovovaly. Ironicky lze poznamenat, že je jistě škoda, že proti ani jednomu rozhodnutí, kde nebyla prováděna protokolace, nebylo zároveň podáno odvolání, neboť by bylo velmi zajímavé sledovat, na jakém podkladě by vlastně okresní soud o odvolání rozhodoval.

Na rozhodovací činnosti soudu se výrazně podílela i skutečnost, že soudci MLS byli v právu naprostými laiky. A tak zatímco ve skutkově jednoduchých věcech jako byly například prokázané případy krádeží na pracovišti, kde byli pachatelé přistiženi přímo při činu, nečinilo laickému senátu MLS problémy, jak rozhodnout a rozhodnutí přesvědčivě zdůvodnit, jinak tomu bylo v případech trestných činů ve skutkově složitějších věcech. Např. dne 19. 3. 1965 vynesl senát MLS pod sp. zn. M 2/65 rozsudek, kterým uznal obžalovanou R. P. vinnou trestným činem ublížení na zdraví dle § 221 odst. 1, odst. 3 tr. zákona a uložil jí veřejnou důtku, která bude vyvěšena po dobu 7 dnů na hlavní vrátnici závodu s velmi

⁴³ První ve spisech založený protokol o jednání MLS je 7. 4. 1965, v předchozích spisech žádné protokoly o jednání MLS založeny nejsou. Vzhledem k celistvosti spisového materiálu a jeho výbornému náleзовému stavu je vyloučeno, že by případné protokoly ze spisu kdokoliv odstranil.

⁴⁴ Zpráva o činnosti MLS při n. p. České loděnice Praha, závod Mělník ze dne 14. 12. 1963.

lakonickým odůvodněním, že: „z výpovědi obžalované a svědků soud zjistil, že skutečně se dopustila shora jmenovaného trestného činu ublížení na zdraví ku škodě svého manžela J. P. dne 9. 12. 1964, tím, že při vzájemné roztržce hodila roztrfštěnou lahví po manželovi tak nešťastně,⁴⁵ že mu způsobila středně těžké zranění na levé ruce. Soud přihlédnul i k okolnosti jednání J. S., které do značné míry ovlivnilo rozrušení R. P.“ Dle mého názoru takové zdůvodnění nemůže obstát, neboť se vůbec nevyrovnalo se všemi okolnostmi případu a zejména pak s obhajobou samotné obžalované. Aniž bych chtěl zacházet do přílišných detailů případu, šlo ve zkratce o to, že oba manželé měli delší dobu trvající manželskou krizi, která vyvrcholila tím, že začali žít v jednom domě každý samostatně (R. P. v přízemí, J. P. v podkroví). Dne 9. 12. 1964 při vzájemné hádce o užívání společné kůlny došlo k vzájemné fyzické potyčce mezi oběma manželi, kdy J. P. poškozenou několikrát udeřil do obličeje a ona ho několikrát koplá, přičemž J. P. násilně R. P. z kůlny vytlačil (zde se výpovědi obou manželů shodují). Poté měl, dle výpovědi obžalované, její manžel vzít do ruky koště a začít obžalovanou bít do hlavy a zad a ona na svoji obranu vzala do ruky láhev od vína, kterou když pozvedala, tak se rozbila a jí tak zbylo v ruce pouze hrdlo, které hodila po manželovi a ihned utekla k sousedce paní V. Verze manžela byla taková, že po konfliktu v kůlně manželka odcházela do svého bytu, on šel za ní a když se k manželce přiblížil, manželka vzala do ruky láhev od vína, která se jí v ruce rozbila a takto rozbitou láhví po něm hodila, přičemž mu způsobila poranění na ruce. Teprve poté manžel vzal do ruky koště a manželku s ním začal mlátit. Manželka posléze utekla k sousedce paní V. Klíčová v celém případě je podle mě výpověď sousedky paní V., která uvedla, že v momentě, kdy uslyšela J. P., jak své manželce sprostě nadává, podívala se z okna a viděla, jak R. P. drží v ruce láhev od vína a nad její hlavou se vznáší koště. Poté co R. P. vběhla ke svědkyni domů, vyšla tato na chodbu, kde J. P. důrazně varovala před dalším napadáním manželky, přičemž si nevšimla, že by byl tento jakkoliv zraněn a že by mu tekla krev. J. P. pak z chodby odešel do svého bytu a poté přes chodbu odešel mimo dům, teprve po jeho odchodu si R. P. a paní V. všimly krvavých stop na chodbě, které musel zanechat J. P.

Jistě se shodneme, že okolnosti případu znali pouze jeho samotní aktéři, kteří měli nejruznější motivace k tomu, proč odraz reality přizpůsobit svému zájmu, a tak tento případ jistě nevyřešíme. Na druhou stranu bychom v tomto případě od soudního rozhodnutí očekávali, že soud se vyrovná se všemi okolnostmi případu, zejména přesvědčivě vysvětlí, proč považuje jednání obžalované za úmyslný trestný čin⁴⁶ a hodnověrně se vyrovná s argumentem obžalované, že se žalovaného jednání dopustila v sebeobraně, neboť na ní bylo útočeno ze strany poškozeného koštětem a již před tím ji poškozený napadl údery pěstí. Rozhodně bychom očekávali, že se soud vypořádá s výpovědí svědkyně V., která jednak uvedla, že viděla zvednuté koště již v okamžiku, kdy obžalovaná držela v ruce láhev od vína, tedy poškozený s ním musel manipulovat ještě před hozením láhve a v neposlední řadě se vyrovnat s tvrzením svědkyně, že bezprostředně po incidentu nezpozorovala u poškozeného žádné viditelné zranění.

⁴⁵ Nejedná se o překlep, toto slovo bylo v rozsudku skutečně přeškrtnuto.

⁴⁶ § 221 odst. 1 zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, obsahoval skutkovou podstatu úmyslného ublížení na zdraví.

Nic z toho se však nestalo, naopak po výslechu všech zúčastněných dal předseda senátu před vynesením rozsudku možnost vyjádřit se přítomným občanům k projednávané věci, kdy vystoupil spolupracovník poškozeného, který uvedl, že poškozeného zná velmi dobře a že je to „dobrý pracovník a dobrý manžel“. Zajímavá je rovněž protokolace závěrečné řeči obžalované: „Předseda udílí poslední závěrečné slovo R. P., která v závěru neprojevila lítost nad svým činem ani neprohlásila, že svého činu lituje“. Předně je třeba poznamenat, že obžalovaná od počátku tvrdila, že je nevinná a že jednala pouze v sebeobraně, tudíž se od ní ani nedalo čekat projevení lítosti nad takovým jednáním. Způsob takové protokolace dává již dopředu tušit, jak je senát před závěrečnou poradou rozpoložen. Co je tedy na tomto případě zřejmé, je fakt, že toliko laický senát nebyl vybaven potřebnou právní erudicí, aby se se skutkově a právně složitými případy vyrovnal. Argumentem pro takové rozhodnutí nemůže být ani zásada bezformálnosti řízení před MLS, neboť ta se vztahovala na vlastní podobu projednávání kauzy před MLS, tj. na organizaci a řízení jednání, ale za žádných okolností „nesměla nepříznivě ovlivňovat zjištění objektivní pravdy“.⁴⁷ Na místě by však byla námitka, že takovéto kauzy ani dle zákona MLS nepříslušely, neboť dle § 24 odst. 2 měly MLS projednávat věci řádně objasněné a že obžalovaná měla možnost se proti takovému rozhodnutí odvolat k okresnímu soudu. To je jistě pravdou, ale jak je vidět, i takové případy MLS projednaly způsobem, který vzbuzuje mírně řečeno rozpaky. Navíc formulace posledně zmíněného paragrafu je dle mého názoru mimořádně nešťastná, neboť MLS staví do role pasivního verifikátora rozhodnutí učiněného jiným, navíc jednostranným subjektem (v tomto případě MO SBN, resp. prokurátora). Pokud jde o možnost odvolání, tak R. P. se v zákonné lhůtě neodvolala, nicméně dne 24. 10. 1965 podala předsedovi Okresního soudu v Mělníku žádost o obnovu trestního řízení. V této žádosti uvedla kromě své verze případu a pochybností o MLS zjištěném skutkovém stavu, též důvody, proč nepodala odvolání, když uvedla, že „s rozsudkem MLS jsem nesouhlasila a chtěla jsem se odvolat. Toto odvolání mi nedoporučoval jak předseda MLS, tak i JUDr. K., naopak zastrašovali mne vyšším trestem.“ Zde by si mohl každý nezúčastněný člověk říci, že to oba zmínění aktéři mysleli v podstatě dobře a že trest, který obžalovanou postihl je v podstatě směšný a vzhledem k absenci zákazu reformace *in peius* při jejím odvolání je vlastně vítězstvím obžalované. Na druhou stranu je však třeba se i vcítit do pocitu člověka, který je skálopevně přesvědčen o své nevině a po 7 dní na vrátnici podniku, kde pracuje, je nucen si číst, jaký je násilník, a zároveň pracovat v kolektivu, který toto přesvědčení sdílí. Předsedovi Okresního soudu pak trvala odpověď na žádost odsouzené necelé 2 měsíce, když jí připses ze dne 6. 12. 1965 sdělil, že celé řízení bylo vedeno zákonně a zavinění odsouzené bylo prokázáno a že neshledal možnost podat mimořádný opravný prostředek, tj. v daném případě stížnost pro porušení zákona. Na konci tohoto připsu si neodpustil poznámku o tom, že: „Je věcí posouzení celého případu, ovšem toto Vaše jednání mělo být spíše posouzeno jako trestný čin větší společenské nebezpečnosti, a tudíž projednáno okresním soudem“, a dále nezapomněl odsouzené zdůraznit, že podle jeho názoru bylo odsouzené uloženo „spíše mírnější opatření s ohledem na vážný následek jejího jednání“. Nebýt těchto posledních poznámek byl by způsob takového vyřízení žádosti odsouzené po formální stránce v pořádku. Nicméně pokud předseda okresního soudu věc skutečně

⁴⁷ Srov.: TOLAR, J. – PŘENOSIL, G. – LAKATOŠ, M. *Místní lidové soudy*. Praha: NČAV, 1965, s. 111.

takto právně posoudil, postupoval ve věci protizákonně, neboť rozhodnutím MLS byl porušen zákon tím, že rozhodoval věcně nepřislušný orgán.⁴⁸

I tak projednání věci předsedou okresního soudu v rozhodovací činnosti MLS byl posun k lepšímu. Zmiňovaný rozsudek nebyl v pořádku jen po stránce materiální, ale i formální, neboť ve svém výroku vůbec neobsahoval skutkovou větu a po záhlaví rozsudku následoval vlastní výrok obsahující toliko označení obžalované a právní větu, za níž následovalo ustanovení o trestu. Vlastní skutek byl popsán až v odůvodnění rozsudku, a to ještě značně zjednodušeným způsobem, který v podstatě vylučoval subsumpci kvalifikované podstaty trestného činu ublížení na zdraví dle § 221 ods. 1, odst. 3 tr. zák. A vzhledem k tomu, že to bylo první rozhodnutí MLS, které se oficiálně dostalo předsedovi okresního soudu do ruky, dovoluji si vyslovit hypotézu, že tento se zasadil o nápravu, neboť až na jednu dále zmíněnou výjimku, všechna další rozhodnutí MLS byla jak po stránce formální, tak materiální v souladu se zákonem.

Nebýt oné výjimky, kterou představovala věc vedená u MLS pod sp. zn. M 4/67, by bylo možno konstatovat, že rozhodovací činnost MLS se výrazně zlepšila a zprofesionalizovala. V této věci nejenže nebyl vyhotoven protokol o jednání, ale i samotný rozsudek ze dne 18. 7. 1967 je slušně řečeno lajdácký. Vzhledem k tomu, že se jednalo o jednoduchou a doznanou kauzu, nemá rozsudek problém s odůvodněním, nýbrž se záhlavím a výrokem samotným. V záhlaví se dočteme, že soud rozhodoval v senátě složeném z předsedy J. S. (uvedeno celé jméno) a soudců „Václava Dvo- a zapisovatelky M. T.“ (rovněž uvedeno celé jméno). Tedy z vyhotovení rozsudku při absenci protokolu o jednání není možné zjistit, kdo vlastně a zda při plném obsazení senátu o věci rozhodl. Rovněž právní kvalifikace skutku byla pofiderní, neboť podle právní věty rozhodnutí provinilý spáchal „provinění proti socialistickému vlastnictví podle zákona 38/61 Sb, odstavec 1., o místních lidových soudech“. Pravdou je, že při znalosti zákona a z popisu skutku spočívajícího v rozbití skleněných tabulí hotelu lze snadno dovodit, že provinilec spáchal vlastně provinění proti majetku v socialistickém vlastnictví podle § 16 odst. 1 zák. č. 38/61 Sb., ale na druhou stranu v takto vyhotoveném rozhodnutí nepůjde již o nepodstatná pochybení v rozhodnutí tak, jak je má na mysli § 34 odst. 4, nýbrž o zásadní porušení zákona, kdy vzhledem k absenci protokolu o jednání nelze ani určit, zda rozsudek byl takto i vyhlášen anebo chyba nastala až v souvislosti s jeho vyhotovením. I tak nelze argumentovat administrativní chybou, neboť výše popsané deformované rozhodnutí podepsal sám předseda MLS, který byl zároveň předsedou senátu, který ve věci rozhodoval.

Bez zajímavosti jistě není ani fakt, že za celou dobu činnosti MLS bylo podáno pouze jedno odvolání, a to ve věci vedené pod sp. zn. M 7/65, kdy byl O. K. uznán vinným proviněním proti socialistickému soužití podle § 19 odst. a, když dne 16. 4. 1965 při hádce se svojí bývalou manželkou tuto napadl pěstí a kopnutím, čímž jí způsobil zranění s pracovní neschopností 6 dnů, a byla mu uložena veřejná důtka, která byla uveřejněna na hlavní vrátnici závodu po dobu 7 dnů. Důkazní situaci komplikoval fakt, že k napadení mělo dojít bez přítomnosti třetích osob a oba aktéři ho líčili zcela odlišně a navíc i samotný provinilý byl prokazatelně poškozenou udeřen vařečkou. I když šlo o typově stejný případ jako ten pod sp. zn. M 2/65 a ve věci rozhodoval zcela totožný senát, je úroveň samotného

⁴⁸ Srov. § 39 odst. 1 zákona č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech, ve spojení s § 34 odst. 2 téhož zákona.

rozhodnutí diametrálně odlišná. Rozsudek vynesený dne 30. 9. 1965 má po formální stránce všechny náležitosti rozhodnutí, tj. nechybí mu skutková věta a rovněž v odůvodnění se pečlivě vypořádává se všemi argumenty obžaloby i obhajoby, včetně hodnocení důkazů ve vztahu k výpovědi jak provinilého a poškozené, tak k výpovědím několika svědků líčících vztah a vzájemné vztahy obou aktérů incidentu. A tak i Okresní soud v Mělníku usnesením ze dne 25. 10. 1965 sp. zn. Mo 7/65 zamítl odvolání O. K. jako bezdůvodné a v odůvodnění tohoto rozhodnutí se pochvalně vyjádřil o práci MLS směrem k provedení a hodnocení důkazů, s nímž se ztotožnil.

Neméně zajímavá je i samotná forma rozhodnutí MLS.⁴⁹ Zatímco vůbec první projednávaný případ před MLS, a to provinění, končí dne 28. 11. 1962 zprošťujícím „rozsudkem jménem republiky“, ostatně jako všechny po něm následující rozhodnutí o provinění, první případ, kdy se u MLS projednával trestný čin, končí dne 22. 6. 1964 „rozhodnutím jménem republiky“. Stejná situace následuje i dne 22. 6. 1964 rovněž při vynesení rozhodnutí MLS v trestní věci. Zajímavé je, že všechna zmiňovaná rozhodnutí učinily senáty složené takřka ze stejných členů (pouze jeden člen senátu byl jiný). V daném případě se nejedná nejspíš o administrativní chybu, neboť v poučení tohoto rozhodnutí je výslovně uvedeno „proti tomuto rozsudku lze podat odvolání“. Identický senát jako v případě vydání dvou posledních rozhodnutí v trestních věcech vynáší 10. 7. 1964 rozsudek v případě provinění. Další rozhodnutí o trestném činu vynáší MLS dne 19. 3. 1965, a to již ve formě rozsudku, a tuto formu zachovává až do zániku MLS.

6. Zánik MLS

MLS byly od svého vzniku předmětem mnoha publikací, článků a pojednání, které se co do svého obsahu tokem času měnily tak, jak se měnila doba samotná. Na počátku své existence byly MLS stavěny na piedestal vývoje zlidověného soudnictví a význačný prvek vývoje socialistické společnosti na přechodu ke komunismu. V pozdější době, zhruba od roku 1965, se začaly na jejich činnost a koncepci vůbec objevovat kritické hlasy volající po jejich reformě nebo dokonce zrušení.⁵⁰ Mimořádně kriticky se k MLS postavil Dr. Vojtěch Přichystal v článku nazvaném „Komu dědictví po místních lidových soudech?“ Ten mj. uvedl: „Pročítáme-li dnes, po časovém odstupu několika let, materiál, který byl podkladem nejen pro koncepci, ale namnoze přímo pro znění zákona č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech, sotva se můžeme ubránit tísnivému podivu nad tím, jak hluše a frázevité vyznívá ve světle dalšího společenského vývoje, jehož jsme byli svědky, a ve světle potřeb a požadavků navazujících na tento vývoj, tehdejší, vysoce kladné hodnocení společenské situace a optimistická prognóza dalšího vývoje.“⁵¹ Dr. Přichystal pak ve svém článku následně shrnul koncepci MLS raženou jednak samotným zákonem a jednak usnesením

⁴⁹ § 7 zákona č. 38/1961 Sb., o místních lidových soudech, stanovil, že MLS rozhoduje rozsudky nebo rozhodnutími, jež se vyhláší jménem republiky a v zákoně jsou dále uváděna souhrnně jako rozhodnutí. Komentář k zákonu pak věc vysvětluje tak, že zákon o MLS „nestanoví výslovně, že by v některých případech rozhodnutí MLS musilo (a v ostatních nesmělo) mít označení rozsudek. I ta rozhodnutí MLS, jimiž se meritorně rozhodne věc (např. provinilec je uznán vinným proviněním a uloží se mu určité opatření), mohou být (a v tom se projevuje zásada bezformálnosti řízení) označena jako „rozhodnutí“ a není třeba je označovat jako „rozsudek“ – viz *Zákon o místních lidových soudech*, komentář, s. 40–41.

⁵⁰ Srov. např. *Socialistické soudnictví*, 1968, č. 5, str. 8–11.

⁵¹ PŘICHYSTAL, V. Komu dědictví po místních lidových soudech? *Socialistická zákonost*, 1969, č. 5–6, s. 310.

ÚV KSČ nazvaném „K otázkám dalšího upevňování socialistické zákonitosti a zlidovění soudnictví“, aby ji zhodnotil závěrem, že: „Několik let činnosti místních lidových soudů však ukázalo, že pěkná slova nestačí k vytvoření tomu odpovídající skutečnosti a že ani opakovaně a důrazně pronášené prognózy nezaručují, že vývoj půjde žádoucím směrem.“ Dále konstatoval, že příčin, proč si MLS nezískaly autoritu, postavení a důvěru, jak bylo od nich očekáváno, je více, ale pro jejich rozbor je málo spolehlivých podkladů a sotva by se mohlo dojít k nesporným závěrům. Navíc by byla jistě prospěšná i komparace s obdobnými instituty v jiných socialistických zemích. I když se podrobněji k příčinám zrušení MLS nevyjádřil, přeci jen heslovitě uvedl některé z nich, a to: úpadek aktivity občanů v MLS, neuspokojující výsledky MLS, přecenění sil a možností tohoto článku soudní soustavy, organizační nedostatky, nedokonalost právní úpravy, celková situace společnosti a v neposlední řadě i změna postoje ROH, tj. masové společenské organizace, která měla hrát v činnosti MLS důležitou úlohu a jež se dle jeho názoru po loňském přehodnocení svého postavení a svých úkolů od činnosti MLS a péče o ně distancovala. Více však se ve zmiňovaném článku o důvodech zrušení MLS nedočteme.⁵²

Nutno podotknout, že i ostatní právnícká literatura z doby po zrušení MLS se omezuje spíše na následky tohoto kroku a řešení eventuálních problémů, které se zrušením MLS vzniknou, než aby důvody jejich zániku obšírněji vysvětlovala. Je pravdou, že od roku 1965 bylo zrušení MLS navrhováno a byly též uváděny důvody pro takový krok, např. důsledné nevybudování jejich systému, nicméně současně s tím byla též navrhována i jejich reforma, která by MLS zachovala.⁵³ Kromě čistě věcného hlediska měla budoucnost MLS i ideologický aspekt. Byly to přece MLS, které byly prezentovány jako „významný krok naznačující směr vývoje soudních orgánů od orgánů státu v orgány budoucí komunistické samosprávy“ v duchu tezí marxismu leninismu. Jejich zrušení z důvodu nefunkčnosti by pak muselo vyvolat společensky nežádoucí otázku perspektivy přechodu do fáze komunismu.

Do všech shora uvedených úvah o budoucnosti MLS vstoupil nástup normalizace v důsledku okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Nově nastupující politická garnitura se ostře vymezila proti dosavadnímu vývoji.⁵⁴ Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 18. 5. 1970 konstatovalo, že: „Některé falešné teorie o samovolnosti zániku kriminality a přání nevidět tento rub společenského vývoje oslabil komplexní boj s kriminalitou. Státní mechanismus i orgány lidové moci nejsou dostatečně soustředěny na odstraňování negativních jevů společnosti a některé instituty (myšleno i MLS, pozn. autora) předbíhaly dosaženou úroveň morálního i politického uvědomění společnosti. Není jistě náhodné, že růst kriminality se projevuje od počátku 60. let, kdy začaly být prezentovány teorie o plném dosažení socialistické společnosti, o úplném překonání třídních antagonismů a nastolení všelidové společnosti. Tomu byla přízpůsobována i trestní teorie a praxe.“⁵⁵

⁵² Srov. např. PŘICHYŠTAL, c. d., s. 310–315.

⁵³ Srov. např. ČERNÝ, J. – NĚMEC, V. Socialistický pořádek především z hlediska práce národních výborů. *Socialistická zákonost*, 1966, č. 4, s. 206.

⁵⁴ Srov.: *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Praha: SPN, 1972, s. 64 a násl.

⁵⁵ NA, fond 1261/0ú, KSČ, č. j. ÚV 02/01, svazek 127.

Nejlépe se o bezprostředních důvodech zrušení MLS dozvídáme z důvodové zprávy k vládnímu návrhu zákona o přečinech č. 150/1969 Sb., který pasivně abrogoval zákon o MLS.⁵⁶ V ní se mj. konstatuje, že „Události poslední doby vyvolaly nutnost přijmout zákonné opatření č. 99/1969 Sb., postihující též jednání narušující v menší míře veřejný pořádek (...). Zkušenosti získané při postihu provinění ukázaly, že v závažnějších případech opatření, která mohla být pachatelům uložena místním lidovým soudem (...) nebyla dostatečně účinná. Proto došlo k vydání zákona č. 58/1965 Sb., který umožnil soudní postih pachatelů opětovně se dopouštějících výtržnictví, násilnictví a příživnictví. Takovou možnost je třeba zachovat i v budoucnosti. Navrhovaný zákon tedy zavádí jednotný soudní postih jednak provinění (...) jednak přestupků (...). Tím se vytváří jednotná linie směřující k upevnění občanské kázně a disciplíny v práci i ve společnosti.“⁵⁷

Na základě shora uvedených skutečností je pak evidentní, že MLS nemohly dobu nastupující normalizace přežít. Hlavním důvodem však nebyly jejich faktické shora zmiňované nedostatky, ale jejich koncepce coby smíšených institucí státu a občanů podílejících se na výkonu soudnictví formou vlastní samosprávy, *nota bene* za situace, kdy vzhledem k náladě mezi občany nebylo zajištěno, že v případech projevů nesouhlasu s oficiální politikou budou tyto náležitě takovým soudem potrestány. Tento poslední aspekt zmiňuje i shora citované usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 18. 5. 1970: „Namísto společenského odsouzení protiprávní činnosti docházelo v některých případech k jejímu schvalování nebo nadřzování v kolektivech na pracovišti nebo na veřejnosti a tím k izolaci orgánů bojujících proti kriminalitě.“⁵⁸

MLS byly zrušeny k 1. 1. 1970 v souvislosti s nabytím účinnosti zákona o přečinech č. 150/1969 Sb. Kauzy, které do této doby nestihly MLS projednat, byly rozděleny mezi národní výbory (přečiny) a soudy (trestné činy a majetkové spory).⁵⁹

Závěr

Místní lidové soudy byly dobově a ideologicky determinovaný institut, který měl přenést některé funkce státních orgánů na společenské organizace v duchu proklamovaného přechodu od socialismu ke komunismu. Z počátku adoraný institut se ve své praktické činnosti stále více potýkal s nekonceptností své vlastní entity. Z mého pohledu MLS nejvýstižněji charakterizoval Dr. Otakar Osmančík jako „experiment“.⁶⁰ Nutno podotknout, že experiment značně nepřipravený a nedomyšlený. Zásadní chybou bylo začlenit MLS do soustavy soudů jako její základní článek a zároveň ponechat vznik MLS pouze na dobrovolné bázi, čímž došlo k zásadní diskriminaci delikventů tam, kde MLS nebyly vůbec ustanoveny. Rovněž kombinace státně-nestátní instituce, laického rozhodování, hyperplazie deliktů při jejich nedostatečné diferenciaci, vedla k tomu, že MLS v praktické činnosti ani zdaleka nenaplňovaly principy v té době ražené socialistické zákonnosti.

⁵⁶ Srov. § 16 odst. 2 písm. a) zákona č. 150/1969 Sb., o přečinech.

⁵⁷ Vládní návrh zákona, kterým se mění a doplňuje zákon č. 36/1964 Zb. o organizácii súdov a o volbách sudcov, tisk 18.

⁵⁸ NA, fond 1261/0ú, KSČ, č. j. ÚV 02/01, svazek 127.

⁵⁹ Srov. § 15 zákona č. 150/1969 Sb., o přečinech, čl. IV zákona č. 158/1969 Sb., kterým se doplňují a mění občanský soudní řád, notářský řád a zákon o mezinárodním právu soukromém a procesním, a § 13 zákona č. 149/1969 Sb., novela zákona o trestním řízení soudním.

⁶⁰ OSMANČÍK, c. d., s. 196.

Bezprostřední důvod zániku MLS je pak spojen se změnou politických poměrů v zemi v souvislosti s nastupující normalizací a je tedy do značné míry vynucený a nepřirozený. Bylo by jistě zajímavé sledovat, jak by se institut MLS vyvíjel, kdyby nedošlo k tak zásadní změně poměrů, neboť kromě návrhů na jejich zrušení byly diskutovány i možnosti jejich reformy.

JUDr. Miloslav Doležal, CSc., zemřel

Podle sdělení JUDr. Tomáše Doležala, vnuka Miloslava Doležala, zemřel ve věku 92 let dne 20. srpna 2018. Rozloučení s výraznou postavou českého právníkého života nedávné doby proběhlo v úzkém rodinném kruhu.

Starší generace absolventů Právnické fakulty UK si jistě vzpomene na osobnost M. Doležala nerozlučně spjatou po desítky let s Právnickou fakultou. Narodil se 5. prosince 1926 ve Skutči a převážnou část svého života spojil s Právnickou fakultou a s životem na pražské univerzitě vůbec. Maturitní zkoušku složil roku 1945. Po gymnaziálních studiích v Chrudimi byl přijat na fakultu v bouřlivých, převratových letech. Promoval, tedy titul JUDr. získal dne 23. prosince 1949. Zanedlouho potom se v červenci 1950 oženil a v únoru 1951 se jeho mladá rodina rozrostla o syna Aleše. Brzy po nástupu do řad studentů se tříbil a stupňoval jeho odborný zájem, zaměřený na historickoprávní předměty vyučované a vědecky rozvíjené na Právnické fakultě, kterým zůstal věrný po celý život.

Celá autobiografie dr. Doležala může být pedagogickou ukázkou vývoje pracovněprávní úpravy československého pracovního (zaměstnaneckého) zákonodárství od druhé poloviny čtyřicátých let minulého století do počátku století jednadvacátého. Historickoprávní státní zkoušku vykonal v březnu 1947, následovalo v červnu téhož roku historickoprávní rigorózum. Od začátku března 1949 působil v pracovním poměru (tehdy formou „služební smlouvy“) jako výpomocný asistent historickoprávního pracoviště na fakultě. Další označení jeho pracovněprávního sepětí s fakultou znělo „smluvní asistent při semináři teorie a dějin státu a práva“ a trvalo do konce února 1952. Vědecký a odborný profil M. Doležala přibližuje datum 20. října 1951, kdy byl přijat jako vědecký aspirant pro obor dějin státu a práva. Následující pracovněprávní zapojení mělo formu „odborný asistent na katedře dějin státu a práva“ počínaje 15. listopadem 1954. Ve tříletých intervalech pak byl tento pracovní poměr opakovaně prodlužován.

V roce 1966 absolvoval několikaměsíční pobyt na univerzitě v italském Turínu. Již jako student se účastnil velmi čile společenského, kulturního a vůbec veřejného života na fakultě a Univerzitě Karlově. Jeho neutuchající zájem o veřejné dění jej předurčoval také do řady i opakujících se funkcí pedagogických a politických, jak bylo v Československu téměř samozřejmostí, v době 50., 60. i 70. let. Od 1. prosince 1970 při reorganizaci katedry dějin státu a práva, na které byl tehdy zařazen, se stal vedoucím oddělení státu a práva socialistických zemí (oddělení bylo zrušeno od počátku února 1981). Od 1. listopadu roku 1978 pak byl jmenován prozatímním vedoucím katedry, aby se po několika letech, od 1. září 1981, jmenováním definitivně stal vedoucím katedry.

Pestrá a dlouhá je řada skript, učebnic a studijních textů, na kterých se autorsky spolupodílel za dobu svého aktivního působení na pražské Právnické fakultě i na dalších pedagogických pracovištích. Zaplňoval svou tvorbou mezery v učebních pomůckách. Známé a studenty žádané byly například „Dějiny státu a práva u Slovanů za feudalismu“, Praha 1960 (spolu s Karlem Malým) nebo „Dějiny státu a práva ČSSR 1945–1960“, Praha 1962.

Významná byla aktivita M. Doležala při mezinárodní spolupráci právních historiků zemí střední a východní Evropy. Vedle trvalých osobních kontaktů se spřátelenými pracovišti byl nepostradatelný při organizování mezinárodních vědeckých konferencí (například té na téma „velké kodifikace“ pořádané UK v Praze r. 1988) a rozšiřování odborných kontaktů se zahraničím.

Těsně před zásadním zvratem veřejného života v Československu, 16. listopadu 1989, si M. Doležal našel čas, aby obhájil a získal vědecký titul kandidáta právních věd. S datem 10. ledna 1990 pak v jeho osobním spise nalézáme žádost o uvolnění z funkce vedoucího katedry. V následujících letech působil na místě odborného asistenta až do roku 1995. Poté, s ohledem na pokračující věk, byl s katedrou a fakultou spojen funkcí zaměstnanec-odborného pracovníka, od 1. září 1998 pak působil jako odborný pracovník na Ústavu právních dějin Právnické fakulty UK. Odbornou, pracovní spolupráci s fakultou pak M. Doležal ukončil 31. srpna 2006.

Tvrdé zásahy do řízení vysokých škol v ČSSR ilustrují v běhu života M. Doležala např. opatření, kterými byl od 1. září 1970 jmenován ministrem školství docentem pro obor československé právní dějiny (podle tehdy platného znění zákona č. 163/1969 Sb., který měnil a doplňoval zákon č. 19/1966 Sb., o vysokých školách – § 55a odst. 1 písm. e). Dopisem ze dne 1. října 1990 sdělil rektor univerzity s odkazem na ustanovení § 40 zák. č. 172/1990 Sb., o vysokých školách (účinnosti nabyl 1. července 1990) M. Doležalovi, že pozbývá práva na užívání titulu docent, který mu byl přiznán podle výše citovaného zákona z roku 1969. Tomuto opatření předcházela dopis M. Doležala z 8. ledna 1990, v němž navrhoval, aby byl pověřen vedením katedry jako jeho nástupce JUDr. Valentin Urfus, CSc.

Miloslav Doležal zůstává nadlouho v paměti bývalých spolupracovníků, bývalých studentů a mnoha českých právníků vůbec.

Ladislav Soukup

doi: 10.14712/2464689X.2019.11

Za doc. JUDr. Renatou Veselou, Ph.D.

Dne 6. února 2019 právněhistorickou obec navždy neočekávaně opustila kolegyně doc. JUDr. Renata Veselá, Ph.D.

Renata Veselá, rozená Černá, se narodila 26. června 1959 v Kutné Hoře v rodině veterináře. Rodina se však brzy přestěhovala do Brna, a tak zbytek života Renaty Veselé byl spojen s touto moravskou metropolí. Zde vystudovala gymnázium, po kterém hned byla přijata na brněnskou právnickou fakultu. Tu v roce 1982 vystudovala s červeným diplomem, což tehdy umožňovalo automatické získání titulu JUDr.

JUDr. Renata Veselá hned po studiu krátce nastoupila do právnické praxe brněnské Zbrojovky, tehdy nazývané ZJŠ (Závody Jana Švermy). Zde působila v letech 1982–1985. Postavení podnikové právničky jí však nepřirostlo příliš k srdci, a tak v roce 1985 využila nabídky katedry dějin státu a práva tehdejší Univerzity J. E. Purkyně v Brně (dnešní Masarykovy univerzity) a nastoupila na místo interní aspirantky. Katedra dějin státu a práva této fakulty se jí stala osudnou pro zbytek života.

Okamžitě se zapojila do života katedry a přijala první vědecký úkol (aspirantský úkol): dějiny studentských spolků v Brně do roku 1948. Jednalo se zcela neprobádané téma a tak výstupy byly výsledkem čistě archivního výzkumu. Na toto téma postupně publikovala několik článků v časopisech *Universitas*, *Časopis Matice moravské* a *Acta Universitatis Carolinae HUCP*. V roce 1991 přešla na řádné místo odborné asistentky katedry a v roce 1995 aspirantskou práci obhájila již jako doktorskou disertační práci. Ve stejném roce ji publikovala knižně pod názvem *Spolkový zákon v praxi některých brněnských fakultních spolků (1919–1952)*, vyd. v Brně: Masarykova univerzita, 1995. 126 s. ISBN 80-210-111-4.

Od počátku svého působení na katedře se zapojovala do řešení i dalších témat. Zejména jí byly blízké dějiny rodinného práva. Z této oblasti publikovala celou řadu studií a článků v zahraničních i domácích časopisech a sbornících. Z knižních zpracování připomeňme zejména monografii *Rodina a rodinné právo (Historie, současnost a perspektivy)*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003. 262 s. ISBN 80-86432-48-3, jež v roce 2005 vyšla i ve druhém vydání.

Renata Veselá se již jako aspirantka zapojila i do pedagogického procesu. Prošla postupně všemi pedagogickými disciplínami – československými dějinami státu a práva, obecnými dějinami státu a práva, dějinami soukromého práva a římským právem. Nakonec zakotvila právě v posledně jmenovaném oboru.

Kromě brněnské právnické fakulty pedagogicky působila v letech 1991–1994 na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, v letech 2001–2003 na soukromé Vysoké

škole Karla Engliše a v letech 2003–2012 na soukromé Vysoké škole B.I.B.S. (Brno International Business School).

U studentů byla velmi oblíbená, zejména kvůli svému přístupu k pojetí římského práva, které se, na rozdíl od svých kolegů, nesnažila nadřadit nad ostatní právněhistorické disciplíny, ale začlenit ho do celého komplexu právních dějin. Tento nadhled získala právě tím, že všemi těmito právněhistorickými disciplínami prošla.

Více jak pedagogická práce ji ale zajímala práce vědecká a publikační. Je autorkou dlouhé řady článků a spoluautorkou řady monografií. Zejména je třeba zdůraznit několik monografií na téma integrace v Evropě (například *Myšlenka evropské integrace a její vyústění v realitě EU (nástin problematiky)*. Ostrava: KEY Publishing, 2006. 102 s. ISBN 80-87071-05-0; *Historie integračních koncepcí a jejich vyústění v realitě EU*. Ostrava: KEY Publishing, 2007. 214 s. ISBN 978-80-87071-53-3; *Nástin sblížení práva ČR s právem Evropské unie ve vybraných dokumentech*. Ostrava: KEY Publishing, 2007. 278 s. ISBN 978-80-87071-52-6; *Geschichte von Integrationskonzeption in Europa bis 1945*. München: Verlag Dr. Hut, 2009. 115 s. ISBN 978-3-86853-065-0; *Geschichte von Integrationskonzeptionen und ihre Äußerung in der Realität der EU*. Brno: NOVAPRESS, 2009. 184 s. ISBN 978-80-87342-02-2; *Podíl českých zemí na integračních a unifikačních snahách v Evropě*. Ostrava: KEY Publishing, 2009. 214 s. ISBN 978-80-7418-048-4). Práce, jejichž spoluautory byli Ladislav Vojáček a Karel Schelle, vzešly z výzkumného záměru Evropský kontext vývoje českého práva po roce 2004, jenž po řadu let řešila brněnská právnická fakulta. Podílela se ovšem i na dalších výzkumných a grantových úkolech jak brněnské, tak pražské právnické fakulty.

V roce 1992 absolvovala studijní pobyt v Oxfordu na University of Warwick, University of Southampton a v roce 1994 kurs amerického práva v Chicagu.

Renata Veselá se zapojila i do psaní učebních pomůcek, a to nejen z římského práva, ale zejména z českých dějin státu a práva a obecných dějin státu a práva, případně z dějin soukromého práva. Dokonce její jméno najdeme i pod první porevoluční učebnicí práva kanonického.

Vystoupila na řadě zahraničních i domácích vědeckých konferencí, z nichž je třeba upozornit na Mezinárodní vědecký kongres XLVII SIHDA „Palingenesia: Textual reconstruction“. Oxford, 21.–25. září 1993; Mezinárodní konferenci „Unjust Enrichment and the Law of Contract, Kluwer Law International“. The Hague, The Netherlands, 2001; nebo Mezinárodní kongres „ICHRPI – Mezinárodní komise pro dějiny zastupitelských a parlamentních institucí“ (54th Conference of the International Commission for History of Representative & Parliamentary Institutions in Prague). Praha, Senát České republiky, 2004.

Její bibliografie čítá přes 230 bibliografických záznamů.

Zapojila se i do organizátorské práce. Stála u zrodu mezinárodní právněhistorické společnosti The European Society for History of Law, která vznikla v Brně v roce 2009, v níž od počátku zastávala některou z předních funkcí. Také publikovala několik článků v mezinárodním časopise *Journal on European History of Law*, který tato společnost vydává. Rovněž se aktivně zapojila do psaní hesel pro Encyklopedii českých právních dějin, kterou společnost spoluorganizuje od roku 2015.

O velkém tematickém rozsahu Renaty Veselé konečně svědčí její habilitační práce *Vybrané historické zdroje současného rodinného práva*, kterou v roce 2015 obhájila

na Právnické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a která vyšla v roce 2013 knižně (Ostrava: KEY Publishing, 2013. 177 s. ISBN 978-80-7418-189-4).

Nevyhýbala se ani právní praxi, od počátku 90. let byla členkou České advokátní komory.

Bohužel svoji práci i své přátele opustila náhle po delší nemoci 6. února 2019 ve věku 59 let. Výsledky její práce nám ji budou vždy připomínat.

Karel Schelle

doi: 10.14712/2464689X.2019.12

GÁBRIŠ, T. *Rytieri v republike. Zrušenie šľachtických titulov v Československu.*

Bratislava: Wolters Kluwer SR, s. r. o., 2018, 344 s.

Publikácia vydaná v čase osláv centenária vzniku Československa priniesla zaujímavé obohatenie na Slovensku nevelmi početnej dejinnoprávnej literatúry obzvlášť venovanej téme aristokracie v republikánskom štáte, ktorá však v posledných troch dekádach zaujala viacerých historikov. Už z poznámkového aparátu monografie, pozostávajúceho zo 760 citácií, je zjavné, že prof. Gábriš sa opäť dôsledne zhostil skúmanej problematiky a podrobnosť všetkých rozoberaných aspektov toto tvrdenie len potvrdzuje.

Po entrée knihy predstavovanom úvodným predhovorom autora a odpoveďou na otázky „ako a prečo“ tvoria gros diela tri historickoprávne kapitoly. Úvodná časť zahŕňa aj penzum informácií o literatúre venovanej aristokracii u nás po páde socializmu, keďže v rokoch 1948 až 1989 bola táto téma z hľadiska triednej neprijateľnosti passez.

Prvá kapitola má názov Uhorská šľachta do roku 1918, pričom prof. Gábriš ju rozdelil na štyri podkapitoly. Aby čitateľ nebol „vrhnutý“ rovno do prevratového obdobia z roku 1918, vysvetľuje prvá podkapitola nazvaná Šľachta a feudalizmus podstatu lénnych vzťahov typických pre obdobie stredoveku ako aj ich neexistenciu v podmienkach stredovekého Uhorska. Uvádza aj skutočnosť, že v roku 2000 sa Škótsko stalo poslednou krajinou Európy, kde bol zrušený feudalizmus a väčšina jeho inštitútov. Spomína aj právnu úpravu postavenia uhorskej šľachty zo Zlatej buly Ondreja II. a Tripartita Štefana Werböczyho ako i jej početnosť v tomto období. Podkapitola Právny status uhorskej šľachty do roku 1848 obsahuje originálne i derivátne spôsoby nadobudnutia uhorského šľachtictva, práva i povinnosti aristokratov Krajín svätoštefanskej koruny a ich selekciu od vyššej a strednej cirkevnej aj svetskej časti až po nižšie postavených zemanov vrátane kurialistov, predialistov, armalistov či kolektívnych šľachticov (Jazygov, Kumánov, hajdúchov, spišských kopijníkov). Podkapitola obsahuje aj poznámku autora K. Kálala na povyšovanie celých dedín do zemianskeho stavu za vojnové služby I. Tökölim a F. Rákocim, ktorí ako sedmohradské kniežatá boli okrem kráľa jedinými oprávnenými osobami na udeľovanie šľachtictva v Uhorsku. Z právnych inštitútov je v tejto časti spomenutá aj aviticita ako nescudziteľnosť rodového majetku, či dedenie titulu i majetku všetkými synmi poručiteľa na rozdiel od iných európskych krajín so zakotveným princípom dedenia iba prvorodeným synom. Podkapitola Buržoázna revolúcia roku 1848 a uhorská šľachta uvádza meruôsmy rok zrušením feudalizmu, aviticity, poddanstva i nezdaniteľnosti šľachty. Nevynecháva ani fideikomis či koakvizíciu ako relikty šľachtického práva. Posledná podkapitola prvej kapitoly knihy Uhorská šľachta v rokoch 1848–1918 veľmi pútavo približuje spoločenský status i hospodársky úpadok aristokracie Mariánskeho kráľovstva na pozadí viacerých citácií beletrie.

Najpodrobnejšia druhá kapitola Zrušenie šľachtických titulov pozostáva zo sto strán textu a jej prvá podkapitola Zahraničná komparácia porovnáva nihilizáciu aristokracie po Prvej svetovej vojne od najdôslednejšej úpravy Rakúska cez právny režim Poľska, Ruska, Maďarska, pobaltských štátov až po Nemecko s ponechaním šľachtických titulov ako súčasť priezvisk aj po roku 1918. Zaujímavým autorom uvedeným faktom je aj zrušenie šľachty v medzivojnových monarchiách Juhoslávií, Bulharsku a Rumunsku obdobne ako v roku 1814 v Nórsku, ktoré je kráľovstvom dodnes. Druhá kapitola Zrušenie šľachty a šľachtictva v Československu: právna úprava a spoločensko-hospodárska realita sa už priamo zaoberá zákonom č. 61/1918 Zb. z. a n., ktorým sa zrušujú šľachtictvo, rady a tituly, i jeho novelami z rokov 1920 a 1936. Vhodným doplnením tejto časti je i medzivojnová menej známa judikatúra na danú problematiku a hospodárske postihy proti aristokracii ČSR po Prvej i Druhej svetovej vojne vrátane poprevratovej pozemkovej reformy či spochybňovanie zásahov do vlastníckych práv šľachty po roku 1945. Podkapitola Šľachta stále živá? Šľachtické tituly v aktuálnej súdnej praxi sa zase venuje judikatúre Rakúska, Maďarska, Európskeho súdu pre ľudské práva i Súdneho dvora Európskej únie. Podkapitola Právny stav *de lege lata* v Slovenskej republike sa zaoberá recepciou a kontinuitou zákona č. 61/1918 Zb. z. a n., pričom prof. Gábriš polemizuje o jeho obsolétosti „skôr v zmysle efektivity, teda aktuálnej spoločenskej (ne)účinnosti“. Po uvedení aktuálneho právneho statusu šľachtických titulov v Slovenskej i Českej republike je poslednou podkapitolou Používanie šľachtických erbov v republikánskych pomeroch vrátane poukázania na Heraldický register Slovenskej republiky.

Úvod tretej kapitoly Rytierske rády v republikánskom zriadení: ideály a právne limity tvorí podkapitola Rytierske rády v minulosti venovaná ideálom rytierov a klasifikácii rytierskych rádov vrátane ich pôsobenia v Uhorsku. Ďalšia podkapitola Súčasné rytierske rády uvádza ich členenie a pôsobenie Medzinárodnej komisie rytierskych rádov. Osobitne sa autor venuje rádu maltézskeho či nemeckého rytierov, johanitom, križovníkom s červenou hviezdou a pápežským rádom (i radom teda vyznamenaniam, keďže ich v zmysle praktickej poznámky prof. Gábriša slovenčina na rozdiel od viacerých iných jazykov rozlišuje) či s poukázaním na teritórium Slovenska víťazskému rádu pôsobiacemu v Maďarsku. Posledná podkapitola Právny status rytierskych rádov v Československu a Slovenskej republike uvádza opomínaný fakt, že v republikánskom a dokonca socialistickom Československu boli aj po prijatí dodnes platného zákona č. 61/1918 Zb. z. a n. menovaní až do roku 1961 rytieri Československého rádu Bieleho leva. Závery autora z tejto kapitoly tvorí resumé o absencii kolízie označenia rytier s predmetným zákonom napr. v rámci Rádu maltézskeho rytierov na našom území, keďže u takejto osoby ide o „hodnostný stupeň v rámci vnútornej organizácie rádu“.

Za Záverom monografie nasledujú ešte prílohy s právnymi predpismi z rokov 1918–1939 a zoznam rádov podľa Medzinárodnej komisie rytierskych rádov nasledovaný bohatým zoznamom použitej literatúry i internetových zdrojov, ako sme už u prof. Gábriša zvyknúť. Autorovi treba vysloviť uznanie za syntézu veľkého množstva publikácií týkajúcich sa aristokracie na slovenskom území, a to i staršej proveniencie. Kvitovať sa dá i zapracovanie nielen faktografickej, no i krásnej literatúry, rovnako ako podrobné vyvodenie záverov z právneho stavu týkajúceho sa statusu šľachty v súčasnosti. Za drobné nepresnosti možno označiť titulovanie L. Košuta ako knieža Uhorskej konfederácie z roku 1849 porovnávajúc ho s F. Rákocim (L. Košut disponoval po detronizácii Habsburgovcov

ako *kormányzó* funkciou prezident – gubernátor), uvedenie nerozlišovania medzi kniežacím a vojvodským titulom v maďarčine (titul *herceg*, t. j. vojvoda, sa odlišoval od titulu *fejedelem*, teda knieža, ktorý napr. používal vládca Sedmohradska), použitie nesprávneho označenia nášho susedného štátu Rakúska spolková republika či poukázanie na klamlivú literárnu poznámku K. Kálala o neexistencii nezemanov medzi advokátmi Uhorska spred roka 1848 (v Hornom Uhorsku nimi boli napr. Ondrej Demian či Július Pejko).

Rudolf Manik

doi: 10.14712/2464689X.2019.13

GREGOR, M. *Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta.*

Praha: Leges, 2018, 200 s.

Vláda císaře Augusta se do dějin starověkého Říma zapsala jako období počátku principátu, v němž došlo k proměně občanskými válkami poznamenané republiky v císařství. Charakteristická je pro ni však také řada reforem, které se dotkly snad každého právního odvětví. Na oba aspekty se ve své nové knize *Rímsky štát a právo za vlády cisára Augusta* zaměřuje JUDr. Martin Gregor, Ph.D., odborný asistent na Katedře římského práva, kanonického práva a církevního práva Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Odborné veřejnosti je již autor dobře znám. Ve své vědecké činnosti se zabývá jak římským právem, především veřejným, rodinným a procesním, tak konfesním právem ve slovenském i mezinárodním měřítku. Vystoupil na řadě slovenských i mezinárodních vědeckých konferencí, kde okamžitě zaujal pozornost posluchačů svým neskrývaným vědeckým zápletem, který se také projevuje mimořádnou publikační aktivitou. Nyní předkládá výsledky svého vědeckého zkoumání v knize, jež má potenciál popularizovat obor římského práva za hranicemi akademické půdy.

Na císaře Augusta je možné nahlížet různými pohledy. Na základě literárních památek antických historiků si lze představovat jeho veřejné vystupování a charakter. Do dějin spásy se zapsal jako panovník, za jehož vlády se, jak uvádí Bible, narodil Ježíš Kristus. Lidé v současnosti si jej mnohdy mimoděk připomínají pojmenováním měsíce srpna ve slovenštině, angličtině nebo třeba němčině. Autor publikace však již v úvodu připomíná, že zkoumání osobnosti císaře Augusta a jeho lidské povahy je úkolem historie, nikoli práva. V oboru římského práva si však lze všimnout toho, jak jeho působení změnilo uspořádání římského státu, a jaký byl obsah jím provedených reforem. Představovaná kniha se pouští do rozboru změn ústavního, správního, trestního, procesního i rodinného práva, díky čemuž může Augustovy reformy prezentovat komplexně a ve vzájemném kontextu. Obzvláště přínosné je zaměření pozornosti na oblast veřejného práva, především práva trestního, které bývá často právními romanisty opomínáno. Při výkladu a hodnocení Augustových zákonů se autor musel vyrovnat s nedokonalostí současných vědeckých poznatků. Pro zkoumání římského práva je skutečně charakteristické, že na rozdíl od oborů platného práva nelze pracovat s úplným zněním právních předpisů, a místo toho je nutné obsah právních norem skládat jako mozaiku z nejrůznějších pramenů. Tato kniha si je těchto úskalí vědoma a autor sám přiznává, že jeho cílem nebylo přesvědčivě vyřešit konflikty protichůdných teorií a hypotéz, které v souvislosti s působením císaře Augusta vznikly. To ostatně ani není možné. Je ovšem významné, že publikace existující teorie sumarizuje a předkládá čtenáři.

Kniha se mimo úvodu a závěru člení na šest kapitol. Zatímco první z nich poskytuje historický úvod, následující kapitoly se zaměřují na konkrétní Augustovy reformy v jednotlivých odvětvích práva. Každá kapitola se věnuje jednomu z nich, člení se přitom ještě na několik tematicky užších podkapitol.

Nejprve je čtenář seznámen s událostmi, které předcházely nástupu císaře Augusta k moci. Kapitola je sice uvozena Augustovým životopisem, v průběhu ale přechází v popis dějinných událostí Římské říše, což odpovídá postupnému prolínání života budoucího císaře s vývojem státu. Mapuje Augustovo nabývání moci, veřejné funkce, jež zastával, soupeření o vládu i vojenské výpravy, kterých se účastnil. Nechybí ani informace o Augustově soukromém životě. Autor rozebírá také právní aspekty některých událostí, například platnost adopce Caesarem nebo otázku falšování listin.

Druhá kapitola se již zaměřuje na odvětví ústavního práva, nicméně, navazuje na předchozí tím, že si všímá právního základu nově vznikajícího principátu. Rozebírá státní zřízení z pohledu státovědy a ústavního práva, zkoumá právní zakotvení Augustových pravomocí. Dochází k závěru, že principát není možné přirovnávat k jiným známým formám vlády, protože s sebou přinášel mnohá specifika. Autor také připomíná nevyjasněné pochybnosti o tom, nakolik principát následoval ústavní tradice republiky, a v jaké míře se od nich odkláněl. Dále podrobně popisuje průběh vzniku principátu a jednotlivé kroky, jimiž Augustus nabýval pravomocí, což je významné pro definici postavení jeho nástupců.

Ve třetí kapitole se autor soustředí na reformy správního práva. Zformování nového ústavněprávního uspořádání v podobě principátu musely následovat změny organizační struktury státní správy. Augustus v duchu dualistického uspořádání zřídil vedle dosavadních republikánských úřadů i soustavu úřadů císařských. Zatímco na první vykonával vliv nepřímý, druhá mu podléhala zcela. Publikace však upozorňuje na to, že systém úřadů, u jehož zrodu Augustus stál, následně procházel dvousetletým vývojem, v němž zanechala svou stopu řada jeho nástupců. Zvláštní pozornost je věnována reformě správy provincií a proměně jejich vztahu s Římem. Autor vnímá rostoucí důraz na rozvoj provincií, které již dále neměly být pouhým předmětem vykořisťování. Dále je pojednáno o úřadu římských prefektů, kurátorů, prokurátorů a také o finanční a daňové správě za císaře Augusta, která byla nezbytnou podmínkou řádného fungování státního aparátu.

Zatímco dosud představené kapitoly prostupuje tématika státního zřízení a distribuce moci, druhá polovina knihy se zaměřuje na reformy, jimiž chtěl císař Augustus obnovit vnitřní pořádek a bezpečnost, tak narušené dlouhými občanskými válkami. Nepokoj je předcházející počátku principátu se sebou přinesly i mravní úpadek, který chtěl císař zastavit. Neváhal použít nástroje trestního práva, jehož reformou se zabývá čtvrtá kapitola. Podrobně představuje zákon o násilí, zákon o trestání cizoložství a zákon o volebních machinacích. Již z názvů těchto předpisů vyplývá, že se Augustova pozornost nesoustředila jen na předcházení násilným činům, ale také na zachování celistvosti starořímské rodiny, mimo jiné i náboženského svazku, jehož porušení působilo nepřízeň ochranných bohů. Podobně také volební korupce patřila v té době k palčivým problémům, který nabíral masových měřítek. V případě všech tří předpisů je třeba ocenit, že se autor neomezuje na prosté líčení jejich obsahu, ale zasazuje je do kontextu historického vývoje a společenské situace.

Pátá kapitola se věnuje reformě procesního práva a soudnictví. Popisuje změny organizace soudnictví i vývoj procesních institutů, které byly provedeny Juliovým zákonem

o soukromém soudnictví a Juliovým zákonem o veřejném soudnictví. Bohužel ani jeden z nich se dodnes nezachoval, a proto je velmi obtížné rekonstruovat jejich obsah, obzvláště kvůli závislosti na mimoprávních pramenech. Vystávají také pochyby o formální stránce procesních zákonů, na které autor upozorňuje a předkládá východiska, k nimž dochází právní věda.

V poslední kapitole jsou čtenáři seznámeni s reformou občanského života, hnanou Augustovou touhou obnovit dávné římské tradice a povznést mravy. Zasahoval do způsobu oblékání, Juliův zákon o přepychu reguloval náklady vynaložené na soukromé hostiny. Především se však císař zaměřil na obnovení vážnosti tradiční římské rodiny. Mezi kontroverzní opatření patřila povinnost žít po určitou dobu života v manželství, stanoven byl také minimální počet dětí a rozšířeny překážky uzavírání manželství. Změny se však týkaly také postavení otroků, v souvislosti s nimi se publikace zaměřuje na vztahy s jejich pány. Představuje podrobněji *senatusconsultum Silianum*, které reagovalo na vzrůstající nedůvěru v otroky a obavy ze vzpour a rebelií. Otroci byli proto přísně vedeni k povinnosti chránit svého pána a nedovolit si proti němu vystoupit.

Za závěr, v němž autor hodnotí výsledky výzkumu, je zařazen obsáhlý přehled použité literatury. Odděleně jsou v něm prezentovány původní právní prameny, neprávní prameny, dále monografie, učebnice, encyklopedie, a poté periodická literatura s příspěvky ve sbornících. Nejen během čtení publikace přijde vhod chronologický přehled předpisů vydaných během Augustovy vlády zařazený nakonec.

Publikace je určena jednak pro širokou veřejnost, kterou poutavě seznamuje s obdobím vlády císaře Augusta a jeho důsledky, pro studenty práv a historie pak bude vhodným doplněním studijních materiálů. Osloví jistě i veřejnost odbornou, a to vysokou úrovní zpracování a rozsáhlým poznámkovým aparátem, který odkazuje na velké množství pramenů a především zahraniční literatury. Právě ve zprostředkování poznatků obsažených v zahraniční literatuře, stejně jako v jejím přehledném souhrnu, lze spatřovat jeden z přínosů této publikace.

Předkládaná kniha poskytuje mimořádně široký a komplexní pohled na právní aspekty působení císaře Augusta a na jím prováděné reformy. Je z ní patrné na čtenáře přenositelné nadšení autora pro toto téma i jeho hluboké znalosti. Není divu, když autor sám přiznává, že se tématu věnuje již od počátků své vědecké činnosti. Publikace představuje vítaný zdroj poznání o právu v jednom z nejdůležitějších období starověkého Říma.

Marek Novák

doi: 10.14712/2464689X.2019.14

Nejen o české státnosti a identitě

HVÍŽDALA, K. – PŘIBÁŇ, J. *Hledání dějin.*

Praha: Karolinum, 2018, 258 s.

Hned na úvod je třeba vysvětlit, proč kniha rozhovorů mezi novinářem a právním filosofem je vůbec předmětem recenze v odborném a právně-historicky zaměřeném periodiku. Skutečně, proč vlastně na této půdě recenzovat knihu, která je na rozdíl od běžné vědecké produkce vedena formou dialogu, a jako taková i poměrně logicky postrádá poznámkový aparát a seznam literatury, tedy dnes již stěží odmyslitelné atributy odborné vědecké studie?

Odpověď na tuto otázku přitom není nikterak složitá. Inu proto, že posláním všeho toho dnes již žel často značně zmechanizovaného „vědeckého provozu“ je přeci nejen přispět k novému poznání, ale také k uvědomění si odpovídajícího kontextu všeho toho, co bylo společným úsilím mnoha vědeckých studií získáno.

A zejména v tom naposledy zmíněném je podle mě Hvižďalova a Přibáňova kniha opravdovým tvůrčím počinem té nejvyšší kvality, jehož význam možná v tuto chvíli ani nejsme schopni plně docenit, který si však právě proto zcela určitě zaslouží naši pozornost, a to „i“ (nebo spíše „právě“) na půdě odborného vědeckého periodika.

Mnohdy totiž platí ono okřídlené, že „pro stromy nevidíme les“, přičemž ovšem platí, že „les“ jsou v dnešní době schopni vidět jenom nemnozí. Je k tomu totiž ve stávající záplavě informací zapotřebí velkého rozhledu podloženého rozsáhlým studiem, stejně jako intelektuální poctivostí a zejména dovedností své názory formulovat právě se zřetelem k celku života společnosti. Jinými slovy je nutno se dobře orientovat v celé řadě oborů a prokázat schopnost jejich poznatky integrovat do smysluplné představy světa, a tu pak ve věrohodných formulacích představit i čtenáři.

A právě toto vše Jiří Přibáň, protože právě on je bezpochyby hlavním autorem recenzované knihy, dokáže, a ve svých úvahách nám tak nastiňuje pečlivou argumentací podložený nástin českého státoprávního vývoje od jeho počátků až do současnosti. Jak již naznačeno, cenné přitom je, že autor nikdy neztrácí ze zřetele velmi široký záběr, jenž mu umožňuje zasazení tohoto vývoje jednak do kontextu evropského dění, jednak i do širokých souvislostí právní filosofie, sociologie, ba i umění (v tom zejména literatury).

Ve výsledku tak vzniká velmi čtivá a intelektuálně podnětná výpověď nejen o minulém, ale i o naší nejvlastnější a turbulentní současnosti. Přibáň se zde totiž na rozdíl od některých svých dřívějších textů důsledně zbavil jistého sklonu „k manýře“, jež je někdy zatěžovala obtížnou srozumitelností, a vše podřídil jasné a stylisticky ukázněné výpovědi, která jenom dále stupňuje požitek z předkládané četby.

Autoři samozřejmě v hrubých rysech sledují chronologii dějin, přičemž ovšem neváhají, shledají-li to účelným, od ní i odbočit, přičemž ovšem takovéto exkursy rozhodně

nepůsobí chaotickým dojmem, ale naopak přidávají knize svým poukázáním na ne vždy zmiňované souvislosti další vítaný a obohacující rozměr.

Konkrétně jsme obeznámeni zejména s fenoménem vývoje „národního státu“, v němž se zrcadlí i dnes tak často zmiňované rozepře jeho stoupců a odpůrců, osobně bych pak v této souvislosti vyzvedl zejména kapitoly „Novověk, státní suverenita a národ“, v níž Příbáň velmi precizně pojmenovává kořeny zrodu moderní evropské státnosti.

V podstatě ovšem všechny kapitoly zaujmou množstvím zpracovávaných témat, z nichž každé má svůj nesporný inspirativní potenciál. To přitom samozřejmě ani neznamená, že s některými tvrzeními knihy by nešlo polemizovat, ale i v tom vidím její důležitý přínos často velmi osobitého „inspiromatu“, který čtenáře vede k přemýšlení nad tím, „jak se vlastně věci mají“.

Z logiky knižního rozhovoru jsou přitom některá témata načrtnuta jen „lehkou rukou“, a také leckdy tam, kde by si bylo možné přát ponor do větší hloubky, Hvízd'ala položené otázky náhle směřují k jinému cíli. To je však v tomto žánru zcela legitimní, a nebojím se dokonce ani říci, že kniha v jeho rámci plně snese srovnání i třeba s tak úspěšným a tolik diskutovaným rozhovorem Snydera s Judtem vydaným v češtině pod názvem „Intelektuál ve 20. století“, byť tam bylo výchozí nastavení přeci jen jiné, neboť Judt byl již těžce nemocný, a šlo tak v nemalé míře nejen o „hledání dějin“, ale i o rekapitulaci jeho životního příběhu. Pokud si Hvízd'ala s Příbáněm prostě zvolili za motto své knihy výrok sv. Augustina: „Hledejme jako ti, kdo chtějí nalézt a nalézejme jako ti, kdo chtějí hledat“, pak lze jen – a to k nemalé radosti čtenářů – konstatovat, že tomuto předsevzetí na jejich stránkách plně dostáli.

V souhrnném pohledu tak podle mého názoru vzniklo zejména pro státoprávní historii opravdu zcela zásadní pojednání, jež by mělo být bez nadsázky povinnou četbou zejména pro studenty práv, ale jinak i v podstatě pro každého, kdo se chce orientovat ve složité současnosti (logicky ovšem určované zejména naší minulostí). Příbáňova a Hvízd'alova kniha totiž představuje v tomto ohledu svým širokým záběrem nepochybně dosud tolik chybějící a potřebné vodítko, díky němuž je možné z tohoto „labyrintu postpravdy“ úspěšně a bez větších šrámů na duši vyvážnout. Toto „hledání dějin“, jež je především jednou velkou výzvou k používání otevřené mysli při jejich nikdy nekončícím nalézání, se prostě nadmíru povedlo.

Radim Seltenreich

doi: 10.14712/2464689X.2019.15

JAKUBEC, I. – ŠTEMBERK, J. *Cestovní ruch pod dohledem Třetí říše.*
Praha: Karolinum, 2018, 309 s.

Zkušeni odborníci věnující se moderním hospodářským dějinám vytvořili originální a přínosné dílo věnované fungování cestovního ruchu v mimořádně specifické době nacistické okupace. Jan Štemberk je v ČR nejvíce publikující badatel k vývoji cestovního ruchu (zejména mimořádná práce k meziválečné éře z roku 2009 *Fenomén cestovního ruchu*) a vzděláním nejen historik, ale také právník. Autoři také částečně navázali na své starší práce, kde je třeba upozornit zejména na jejich články v monotematickém čísle časopisu *Právněhistorické studie* 48/1 věnovaném cestovnímu ruchu, kde psali právě o druhé světové válce. Zejména Jan Štemberk má dlouhodobou spolupráci s PFUK, a to hlavně s *Ústavem právních dějin*, podílel se i na monotematickém čísle časopisu *Acta Universitatis Carolinae Iuridica* 3/2016 věnovaném právu cestovního ruchu.

Struktura knihy je poměrně komplikovaná, ale logická, kdy vzhledem k specifické problematice a krátkému sledovanému období dějin nebyl zvolen v historiografii běžný chronologický výklad, ale tematické členění. Rozdělení cestovního ruchu ostatně není nijak jednoduchou otázkou. Z technického hlediska trochu překvapí, že kapitoly nemají číslování, takže dále uvedené označení „vypočetl“ recenzent. První kapitola (po stručném Úvodu) *Politika cestovního ruchu* se věnuje problémům organizace turismu včetně aktivit různých svazů. Druhá kapitola označená *Předpoklady účasti na cestovním ruchu* se věnuje řadě různorodých obtíží komplikujících dobový turismus, jako jsou problémy s devizami, uzavírání některých oblastí, ale také specifika židovského obyvatelstva.

Třetí stručná kapitola je označena *Ubytovací a stravovací služby*. Čtvrtá kapitola *Doprava* rozebírá obtíže zejména silniční a železniční dopravy, ale přiřazen je i výklad o cestovních kancelářích. Pátá a šestá kapitola pak podávají celkový přehled domácího a zahraničního cestovního ruchu.

Knihla obsahuje i řadu tabulek a nemalé množství fotografií – v textu černobílých – a také barevnou přílohu. Ty zajímavě ilustrují například dobovou nacistickou propagandu, kdy vidíme třeba vojáka ve výzbroji s heslem „Erst siegen – dann reisen!“ (poslední fotografie barevné přílohy), která se snaží přesvědčit obyvatelstvo, že nejprve je nutno dosáhnout vítězství ve válce a pak přijde možnost cestování.

Cestovní ruch je složitý a komplexní fenomén, který lze uchopit z řady velmi různorodých úhlů. Typickým rozdílem patrným v odborné literatuře i periodikách k aktuálním otázkám je na jedné straně analytický vědecký pohled na organizaci a management cestovního ruchu, na druhé straně bývá spíše popularizační důraz na jednotlivé destinace a jejich charakter. Ve sledované knize naprosto převažuje první přístup – pro vědeckou monografii

ostatně naprosto logický, zatímco pohledy na konkrétní destinace bývají krátké a mají spíše ilustrativní charakter. Poněkud překvapí, že jsou málo používány statistiky návštěvnosti jednotlivých míst, které by mohly ilustrovat některé zajímavé aspekty. Například slavná Kostnice v Kutné Hoře – Sedlci se stala koncem třicátých let velmi oblíbeným cílem, přestože jde objektivně o dosti děsivou a morbidní kulturní památku. To může být zajímavou ilustrací dobového temného pohledu na svět.

Téma turismu je mimořádně široké, takže i poměrně rozsáhlá kniha věnovaná krátkému časovému období zdaleka nezahrnuje vše. K tématům, kterým bylo možno věnovat větší pozornost, patří například nacistickou ideologií ovlivněný pohled na mimořádně důležité historické památky. V éře okupace byly samozřejmě mimořádně zdůrazňovány vazby na německou kulturu a historii, takže návštěvník mohl mít dle podporovaných výkladů dojem, že jde o odvěká německá území, kam se Češi jen náhodně zatoulali. Výklady jsou zaměřené až na výjimky pouze na sledované krátké období. Kdyby autoři zařadili širší historická srovnání, což by při jejich zkušenostech nebyl problém, tak by šlo i o analýzu dlouhodobého vývoje cestovního ruchu a nakolik je ovlivněn specifickou dobou.

Z metodologického hlediska je nutno ocenit pozoruhodné množství archiválií z téměř tří desítek českých a desítky zahraničních archivů. I když se autoři problematikou zabývají dlouhodobě, tak jde o velmi úctyhodnou pramennou základnu. Její význam navíc zvyšuje charakter vědeckého výzkumu cestovního ruchu, kde dominují pohledy ekonomů a geografů, zatímco historici stojí spíše na okraji. I v aktuální praxi pak nejsou využívány dodnes cenné materiály třeba k přípravě zákona o cestovním ruchu ze třicátých let. I množství odborné literatury je vysoké, otázka turismu ovšem zabíhá do řady velmi různorodých okruhů, u kterých autoři občas nevyužili některé důležité práce jako je tomu u specifík židovského obyvatelstva, kde asi neměly být přehlédnuty například práce Heleny Petrův.

Při celkovém hodnocení se jedná o pozoruhodnou monografii důkladně analyzující specifický fenomén turismu ve velmi komplikované historické éře.

René Petráš

doi: 10.14712/2464689X.2019.16

Sedmdesát let JUDr. Jana Kotouse

KOTOUS, J. *Vyšehradská miscellanea.*

Praha: [Academia Economica], 2018, 171 s.

Dne 18. října 2018 oslavil 70. narozeniny právní historik dr. Jan Kotous, jehož literární dílo prozrazuje široké spektrum jeho odborných zájmů – dějiny pracovního práva, kterým se po léta odborně věnoval na právnické fakultě i jako zástupce ředitele legislativního odboru na ministerstvu práce a sociálních věcí, dějiny církevního práva, významné osobnosti právnického a církevního života. Mnohé jeho studie také byly vydány na stránkách Právněhistorických studií. Právním dějinám se dr. Kotous věnoval již od svých studií a jeho osobní a pracovní pouto s katedrou a ústavem právních dějin na pražské právnické fakultě trvá podnes.

Své významné životní výročí oslavil skutečně právně-historicky – vydal knihu nazvanou *Vyšehradská miscellanea*, která přináší některé jeho studie a články, které publikoval v minulých letech. Jsou vesměs spojeny s pražským Vyšehradem, resp. s vyšehradskou Královskou kolegiální kapitulou sv. Petra a Pavla, kde dr. Kotous po deset let pracoval jako její ředitel. Laudatio mu v této knize věnoval předseda Svatoboru Dr. Václav Liška.

Ze souboru jedenácti prací v knize uveřejněných, věnovaných dějinám kapituly, jsou významné zejména Vyšehradské kořeny notářského stavu v Čechách, Role Vyšehradu v českém korunovačním řádu a pojednání o historicko-právním postavení Vyšehradské kapituly nazvané *Vyšehradská kapitula v proměnách času*.

V první studii se autor vrací k počátkům kapituly a jejímu zakladateli králi Vratislavu II. a k pozdější úloze kapituly za Přemysla Otakara II. a k osobě mistra Jindřicha de Isernia a jeho úloze při výchově českých notářů. V druhé pak poukazuje na úlohu Vyšehradu v korunovačních obřadech českých králů a zejména v korunovačním řádu Karla IV., vyzvedává skutečnost, že pro jeho autora bylo přihlášení se k přemyslovské tradici především podobenstvím, vycházejícím z evangelia sv. Matouše – „mnozí první budou posledními a poslední prvními“.

Třetí z „vyšehradských studií“, stať věnovaná vyšehradské kapitule v proměnách času se zabývá nejen historickým vývojem českých zemí a jeho vlivem na úlohu a postavení vyšehradské kapituly, ale především jejím mimořádným postavením nejen v církevním, ale i v českém národním životě kulturním a politickém.

Pozoruhodné jsou ovšem i další studie, které autor zařadil do své knihy. V krátkém pojednání nazvaném *Boží tělo* a český kněz Petr se zabývá osobou královského kancléře Přemysla Otakara II., probošta Petra z Prahy, který ve službách krále plnil i řadu důležitých diplomatických posláních a autor tu právem ukazuje na vliv italského prostředí zprostředkovaný italskou právníkou vzdělaností a studiem na boloňské univerzitě.

Zvláštní pozornost si jistě zaslouží pojednání o soudu a smrti sv. Jana z Nepomuku nazvané Zločin a trest Johánka z Pomuku, ve kterém líčí jeden z významných politických procesů české právní minulosti a zřejmou justiční vraždu.

Ve studii „Čelední ďábel“ se zabývá autor tematikou, která je mu odborně vlastní – právní úpravou námezdní práce v 16. století a zvláště příručkou přeloženou z němčiny a vydanou Danielem Adamem z Veleslavína roku 1586.

K osudům kapituly se vrací v dalších statích: Vyšehrad za Marie Terezie a za návštěvy císaře Františka Josefa I. na Vyšehradě. Poslední studie jsou pak věnovány významným osobnostem vyšehradské kapituly v době nedávné: proboštovi kapituly, Msgre. ThDr. Františku Zapletalovi (Z římské koleje na Vyšehrad), a prvorepublikovému politikovi, spisovateli a novináři proboštovi Bohumilu Staškovi (Vězeň z Dachau vyšehradským proboštem).

Vydaná Kotousova kniha vybavená řadou ilustrací tak přispívá k poznání úlohy nejdůležitější církevní kapituly v českých zemích v dějinách české státnosti, právní kultury a vzdělanosti.

Nakonec pak nelze nepřipomenout významné aktivity dr. Kotouse v dobách jeho působení ve správě vyšehradské kapituly, kdy se stala jeho zásluhou skutečným kulturním centrem, které organizovalo řadu vědeckých konferencí a vydalo významné publikace. Také za tuto záslužnou činnost mu patří vřelý dík.

Karel Malý

doi: 10.14712/2464689X.2019.17

MARŠÁLEK, P. *Příběh moderního práva.*

Praha: Auditorium, 2018, 304 s.

Keď mi pred letom roku 2018 daroval prof. Tomáš Gábriš z katedry Teórie štátu a práva predmetnú monografiu doc. Maršálka, možno ani netušil, akú mi tým urobil radosť. Predkladané dielo som už mal istú dobu v hľadáči a plánoval som si ho zaobstarat' a popri pozitívno-právne ladených publikáciách z medzinárodného práva domácej a zahraničnej proveniencie aj prečítať.

Prvý dojem, ktorý u čitateľa táto publikácia vyvolá, bude zrejme spojený s jej vonkajším vzhľadom. Je navonok príjemné kompaktná a počtom strán okolo troch stovák sa isto medzi ostatnými právno-teoretickými dielami nestratí, ale ani neodradí svojou hrúbkou, keďže rozsah býva niekedy dvojsečná zbraň. Kvantita síce môže textu monografie s istou dávkou optimizmu predznačovať, že v jej vnútri nájde čitateľ viac užitočných informácií než v kategorizačne porovnateľných, no rozsahovo chudobnejších publikačných výstupoch, ale toto rozhodne nie je problém predkladanej publikácie.

Monografia okrem úvodu a záveru je rozdelená do jedenástich kapitol, ktoré sa ďalej delia na podkapitoly. V prvej kapitole si autor kladie otázku už v jej názve a zamýšľa sa nad pravdivosťou premisy, že tam kde existuje spoločnosť, je aj právo. Na položenú otázku odpovedá kladne a konštatuje, že v modernej spoločnosti je právo zrejme najdôležitejším normatívnym systémom. S prezentovaným záverom možno súhlasiť. Druhá kapitola sa zaoberá právnou reguláciou a dereguláciou v súvislosti s pojmom slobody. Napriek niektorým skeptickým koncepciám autor vyzdvihuje životaschopnosť konceptu liberálnej demokracie, ktorý je vlastný západným demokraciám. Tretia kapitola prináša pohľad na vzťah fakticity a normativity. Možno vyzdvihnúť záver, že právo nie je zajatcom fakticity a významnú úlohu v ňom majú aj tzv. kontrafaktické prvky, ako napr. rôzne právne domnienky a právne fikcie. V štvrtej kapitole autor podáva výklad o právnych kultúrach a ich približovaní, resp. ovplyvňovaní aj z dôvodu súčasného problému masovej migrácie osôb z právnych kultúr, ktoré nie sú príliš kompatibilné s kontinentálnou a anglo-americkou právnou kultúrou západného civilizačného okruhu. Piata kapitola popisuje samotný mechanizmus právnej regulácie a konštatuje sa v nej, že dodržiavanie právnych noriem nie je podmienené ich obsahom, ale častejšie postojom adresátov k právu bez toho, aby poznali jeho obsah. V šiestej kapitole, pomyslenej polovici prezentovaného príbehu vyvstáva problematika ľudských práv. Autor v tejto časti varuje pred prílišnou politizáciou a ideologizáciou ľudských práv, ktorá môže viesť až k ich delegitimizácii. Siedma kapitola prichádza s tézami o štrukturálnej a obsahovej premene súčasného práva oproti minulosti. Je to spôsobené najmä internacionalizáciou a v podmienkach Českej a Slovenskej republiky

aj europeizáciou vnútroštátneho práva. Z perspektívy internacionalistu sú ponúkané závery prirodzeným vyústením globalizačných procesov. Ôsma kapitola prináša zamyslenie sa nad tým, že či klasický právny dualizmus, charakteristický pre kontinentálny právny systém ešte stále pretrváva. Je priam symptomatické, že recentný vývoj prináša aj privatizáciu verejného práva a publicizáciu práva súkromného. V deviatej kapitole sa dostávame k evergreenu teoretickej právnej spisby – k pojmu spravodlivosť. V tejto časti akcentuje konštatovanie, že spravodlivosť a právna istota sú najdôležitejšie hodnoty v práve. Predposledná desiatka kapitola venovaná sporu o interpretáciu a právnu argumentáciu vhodne a logicky dopĺňa predchádzajúci text. Finálna jedenásta kapitola neprekvapí, že si za cieľ berie klasické pojmy legality a legitimacy v spojitosti s právnym a totalitným štátom.

Všetky kapitoly obsahujú na svojom konci záver, čo považujem za veľmi vhodné zsumarizovanie matérie v predmetných častiach. Monografia obsahuje aj samotný záver, kde autor zapracoval všetky čiastkové závery a ponúkol aj ďalšie vlastné myšlienky, ktoré v ňom formuluje. Pozitívne vyznieva predpoveď, že aj v budúcnosti bude dominovať liberálne demokratické zriadenie a západné právne systémy.

Autorova právno-historická a právno-sociologická metóda analýzy je veľmi osviežujúca a z celkového hľadiska prínosná i vhodne zvolená, ale aj náročná, pretože núti čitateľa nielen držať krok s vývojom autorových myšlienok v príbehu moderného práva, ktorý sa pred čitateľom začne odvíjať ako kinematografická snímka pre náročnejšieho diváka s dobre napísaným scenárom, kde v roli hlavnej postavy vystupuje právo vo svojich historických a spoločenských premenách. Čitateľa zároveň núti dôkladne sa orientovať v spleti prezentovaných názorov, argumentov a protiargumentov, ale vyžaduje si aj dôkladnejšie poznanie autorom skúmaných právno-filozofických koncepcií. Zjednodušene povedané, autor sa v publikácii snaží ukázať, kam sa súčasné právo svojim vývojom dostalo v porovnaní s minulosťou a kam ďalej smeruje. Tento exkurz podáva prostredníctvom predstavenia kľúčových pojmov a právnych inštitútov v širokých historických a sociálnych súvislostiach, ako sám konštatuje v úvode diela.

Dúfam, že táto publikácia doc. Maršálka si nájde svoje miesto medzi čitateľmi, ktorí sa predmetnou problematikou zaoberajú profesionálne, ale aj u čitateľov, ktorí by chceli aspoň na chvíľu vystúpiť z tieňa svojich preferovaných právnych disciplín a ponoriť sa do príbehu práva, ktorý prešiel určitým vývojom až do súčasnosti, kde ešte rozhodne nekončí.

Daniel Bednár

doi: 10.14712/2464689X.2019.18

RAZIM, J. *Věrní Přemyslovci a barbarští Čechové.*
Praha: Leges, 2017, 416 s.

V oboru starších českých právních dějin se najde jen málo témat, jež by v minulosti vyvolala tolik kontroverzí jako státoprávní vztah českého státu a Svaté říše římské. Na vině byla především politická objednávka – česko-německé vztahy byly v průběhu 19. a 20. století značně komplikované, procházely dramatickými turbulencemi a celá řada historiků se v tomto kontextu buď vědomě, nebo přinejmenším mimoděk snažila o to, aby jejich interpretace a závěry patřičně podporovaly aktuální zájmy na příslušné straně státní hranice. Posledním významným paradigmatickým příspěvkem české historiografie k diskuzi se stala útlá monografie Václava Vaněčka, vydaná hned v roce 1945 – v ní byl poměr mezi Čechami a Říší v období raného a vrcholného středověku označen za vztah povýtce politický, v němž se právo redukovalo na utilitární interpretační prostředek. Rozhodně zde bylo také odmítnuto jakékoliv uznání lenní podřízenosti z české strany.¹ Tyto teze rezonují na českých právněhistorických pracovištích prakticky dodnes.

Recenzovanou publikaci lze rozhodně považovat za velmi významný příspěvek k naznačenému tématu a zároveň sympatický pokus oživit diskuzi, která byla v českém prostředí pod vlivem Vaněčkovy autority do značné míry utlumena. Jednoznačným kladem je skutečnost, že autor, mladý brněnský historik Jakub Razim, se mohl při psaní opírat nejen o své právní vzdělání, ale že je zároveň absolventem klasického vzdělání historického. To mu zejména umožnilo reflektovat některé moderní západoevropské historiografické proudy, jejichž společným jmenovatelem je ústup pozornosti napjaté ke konkrétním historickým událostem a procesům, a naopak akcentování jednotlivce, jeho vnitřního světa a prožitku, stejně jako komunikačních a interakčních schémat uvnitř společnosti. Přejímání antropologických, kulturněhistorických a dalších podobných podnětů do právněhistorické práce je nepochybně zajímavým osvěžením klasické juristické metodologie, která v období staršího středověku naráží na řadu limitů.

Jedním z produktů mohutného „cultural turn“, ovládajícího západoevropské historické bádání, je také kulturněhistorická analýza práva, vycházející z poznatku o diametrálně odlišném fungování středověkého světa, jehož právní základy byly modernímu právnímu řádu na hony vzdáleny. Klíčovou rolí v něm nehrály ani právní předpisy, ani jiné klasické právní prameny, ale spíše formalizované rituály, jejichž opakování utvářelo nezbytnou míru právní jistoty ve společenských vztazích.² I když v jednotlivých aspektech lze jistě

¹ VANĚČEK, V. *Stát Přemyslovců a středověká „říše“*. Praha: Melantrich, 1945.

² Zde je třeba odkázat především na monografii STOLLBERG-RILINGER, B. *Rituale*. Frankfurt am Main – New York: Campus, 2013; či kolektivní práci STOLLBERG-RILINGER, B. – NEU, T. – BRAUNER, C.

naznačený výzkumný proud z právněhistorického hlediska podrobit kritice či přinejmenším přijímat s rezervou jeho východiska, není sporu o tom, že může být pro starší právní dějiny zároveň v mnoha ohledech inspirativní. Je-li totiž předmětem zájmu právní historie fenomén práva, pak se při jeho zkoumání rozhodně nelze omezovat na podobu právních norem platných v jednotlivých historických epochách, ale je nutno vnímat a mapovat také jejich reálné působení. Neboli, rovinu „law in books“ je třeba neustále konfrontovat s „law in action“, což v sobě obnáší hledání skutečného vlivu práva na život společnosti a jeho vnímání ze strany současníků.

Právě pro starší středověké období platí přitom nepochybně, že klasických právních textů je zachováno minimum a že podoba práva je třeba – ovšem se značnou opatrností – vyvozovat z reálných událostí, zaznamenaných takřka výhradně v pramenech narativní povahy. Což znamená, že metodologická výzbroj historie zde nachází větší uplatnění než prostředkový arzenál klasické jurisprudence. Z tohoto pohledu je velmi důležité, že je autor více než dobře schopen přístupy obou vědních disciplín podle potřeby kombinovat.

Knihu zahajuje hutná kapitola Čechy a Říše (s. 11–40), víceméně suplující – poněkud nekonvenčně – absentující úvod. Její první část představuje komentovaná bibliografie zahraniční, dominantně německé literatury, která byla v posledních desetiletích věnována problematice středověkého mezinárodního práva, resp. která reprezentuje moderní přístupy ke zkoumání středověkého života včetně fenoménu práva. Autor se zde poměrně velmi zřetelně přihlásil k inspiraci konceptem „Vorstellungsgeschichte“ (dějin představ),³ což ho vedlo k vymezení tří různoběžných rovin zkoumání reality: 1. východní politika Říše (události), symbolická česko-říšská komunikace a s ní spojené rituály (struktury) a dobové koncepce zapojení Čech do politického prostoru středovýchodní Evropy, resp. oblasti politického vlivu Říše (představy). Vzhledem k proměnám říšské politiky, k nimž došlo po nastoupení dynastie Štaufů na říšský trůn, se přitom rozhodl omezit svůj zájem na starší, otosko-sálskou epochu. Následně vysvětlil, z kterých narativních pramenů bude další analýza vycházet, a konečně si v závěru kapitoly vymezil tři hypotézy, k ověření jejichž pravdivosti má další rozbor směřovat. A sice, že 1. politické elity Čech a Říše se sdružovaly v rituální společenství, 2. české země byly v Říši vnímány jako její součást, byť do jisté míry specifická, a přemyslovští panovníci v důsledku toho za plnoprávná říšská knížata, 3. říšsko-české vztahy neměly ryze politický charakter a nebyly primárně budovány z pozice síly, ale podléhaly všeobecně přijímaným regulativům.

Následujících pět kapitol je pak podrobnou analýzou a interpretací toho, jak byly Čechy a jejich vztah k Říši zachyceny ve vybraných narativních dílech fundamentálního významu. Postupně jsou takto podrobně zkoumány Tři knihy saských dějin Widukinda z Corvey (s. 41–90), Kronika Dětmara z Merseburgu (s. 91–172), Altašský letopis (s. 173–236), Letopisy Lamperta z Hersfeldu (s. 237–272) a Hildesheimský letopis (s. 273–314). Tento výběr má samozřejmě za následek určitou jednostrannost, neboť všechna uvedená díla reprezentují výhradně německou reflexi zkoumané problematiky, což nevyhnutelně implikuje jistou tendenčnost. Toho si byl autor vědom a otevřeně tuto skutečnost avizoval, přičemž zároveň ohlásil své odhodlání se s ní co nejpečlivěji vyrovnat (s. 28–29). I když

(eds.). *Alles nur symbolisch? Bilanz und Perspektiven der Erforschung symbolischer Kommunikation*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 2013.

³ Základním dílem je v tomto ohledu GOETZ, H.-W. *Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter*. Bochum: Dieter Winkler, 2007.

samozejmě nelze přehlédnout pomalejší cestu k písemné kultuře v Čechách (a slovan-
ských zemích obecně) ve srovnání se západní Evropou a z toho se odvíjející absenci srovn-
natelné pramenné základny na naší straně hranice, rozhodně se nabízí otázka, zda autor
přeci jen neměl zařadit i kapitolu věnovanou kronice pražského kanovníka Kosmy, jehož
život se z nemalé části s autorem sledovaným obdobím překrývá a jehož tak lze alespoň
částečně vnímat za významného „očitého svědka“. V tomto směru si jeho volba (či spíše
nevolba) zasloužila pregnantnější zdůvodnění.

Autor se ve všech výše uvedených kapitolách držel s chvályhodnou systematickostí
jednotného schématu. Nejprve představil dotyčný pramen, popsal jeho provenienci a tam,
kde to bylo možné, též osobnost autora, zhodnotil hodnověrnost kroniky (zejména *in spe-
cie* ve vztahu k českému prostředí) a provedl přehled toho, v jaké míře a v jakém kontextu
jsou v něm záležitosti Českého knížectví a jeho vládnoucích elit reflektovány. Podkapitoly
„Ideový koncept Čech a říše“ usilují o deskripci jakéhosi pomyslného státoprávního modelu,
vyrůstajícího z textu zkoumaných pramenů, přičemž autorovy úvahy jsou znovu podepřeny
bohatými sondami do soudobé evropské historiografie raného středověku a jejich metodolo-
gických impulzů nejrůznějšího druhu. V závěrečných podkapitolách „Rituální společenství
Čech a říše“ pak autor podrobně analyzuje konkrétní, kronikami a letopisy zachycené udá-
losti, které dává do dobového politického a právního kontextu a snaží se nalézat paralely
v širším říšském prostředí. O tom, jaké interakce a rituály jsou zkoumány, vypovídají velmi
ilustrativně dodatky k názvům těchto podkapitol, resp. názvy jejich jednotlivých částí (Pře-
myslovská deditia, Gratia regis, Vladivojova investitura roku 1002, Jaromírova investitura
roku 1004, Jaromírovo deditio roku 1012, Břetislavovo deditio roku 1041, Darovací rituály,
Dary a tributů, Diplomatičké dary, Dary za věrnost, Politické procesy).

V Závěru (s. 315–326) autor zrekapituloval výsledky dílčích analýz a zdůraznil některé
jejich společné rysy. Na prvním místě upozornil na určitou dichotomii řeči pramenů, které
na „gens“ Čechů hleděly jako na svébytnou pospolitost, odlišnou od germánského obyva-
telstva Říše, avšak Přemyslovce vnímaly jako říšská knížata, respektující autoritu římských
císařů (králů). Jejich vzájemnou komunikaci v podobě symbolických gest, výroků a rituálů
lze přitom podle autora – v souladu se závěry některých historiků německých – chápat jako
standardní prostředek dobové diplomacie, resp. „mezinárodního práva“, tedy jako jednání,
která navzdory absenci písemné formy nepostrádala normativní rozměr. Již v 10. století
se začal v říško-českých vztazích prosazovat rituál zvaný deditio, jehož podstatou bylo
vyhledávání a zpravidla též získávání milosti od mocnějšího partnera za cenu formalizo-
vaného pokolení, od století následujícího pak prameny opakovaně dosvědčují přechodový
rituál investitury, který lze podle autorova velmi přesvědčivě vyargumentovaného názoru
těžko chápat jinak než jako udílení léna ze strany říšských vládců a zároveň slib vazalské
věrnosti přemyslovských knížat. Do třetice pak podle autora víceméně všechny prameny
poukazují na to, že součástí říško-české koexistence byl také rozvinutý systém darů, který
ale v zásadě fungoval na principu *do ut des*. Také z něho vyplývá zařazení Přemyslovců
do okruhu říšské nobility, participujícího na ustálených rituálech (v německé literatuře se
užívá pojmu „Ritualgemeinschaft“), přičemž jejich postavení zde bylo rovněž v jistém
smyslu podřízené císařům, neboť předávání darů – v obou směrech – probíhalo zásadně
na říšské půdě.

Celé pojednání autor zakončil poměrně nesmlouvavým konstatováním, že „z probrané
látky se tudíž jen stěží dobereme stanoviska zastávaného právními historiky, již kráčeji

ve šlápějích Václava Vaněčka a tvrdí, že evropský geopolitický prostor, v němž se rozkládalo otonsko-sálské impérium a přemyslovský ‚státeček‘, byl vyplněn právním vakuem, že postrádal elementární ‚pravidla hry‘ a že silnějším ‚hráčům‘ ponechával volnost, aby se chovali ke slabším, jak se jim zlíbí“ (s. 326). Na první pohled může snad někomu takovéto vyústění připadat až příliš neuctivé k autoritám, zvláště od autora poměrně mladého. Na druhou stranu je ale třeba vidět, že z jeho díla číší za první vynikající znalost jak dobových pramenů, tak relevantní zahraniční literární produkce (a to jak z oboru právních dějin, tak především jiných příbuzných historických disciplín) a za druhé promyšlené úsilí dobrat se za použití co nejširšího spektra metodických postupů důkladnému porozumění dobových událostí, jejich vnímání a právní interpretaci. Jistě, interdisciplinární (a zejména výrazně kulturně-historický) přístup může v ryze juristických kruzích budit určité pochybnosti (podle soudu recenzenta byla například ne zcela dostatečně rozebrána souvztažnost mezi „právními rituály“ a fenoménem právního obyčeje jakožto historicky prvotního pramene práva, patřícího k základním pojmoslovným institutům právní historie), ovšem interdisciplinární spolupráce a vzájemné ovlivňování je nepochybně trendem, který může historiografii výrazně posouvat vpřed.

Není každopádně sporu o tom, že problematika raně středověkých česko-německých vztahů si zaslouží, aby byla po desetiletích utlumení v české právní historii znovu otevřena a podrobena další diskuzi, v níž je možno s Věrnými Přemyslovci a barbarskými Čechy souhlasit, či nesouhlasit, ale rozhodně je třeba brát je vážně. Tím spíše, že nejde o první pokus podrobit tuto významnou část českých dějin relativně hluboké reinterpetaci.⁴

Marek Starý

doi: 10.14712/2464689X.2019.19

⁴ Viz velmi podnětnou studii KALHOUS, D. Čechy a říše: problém pramenů nebo historiografie? *Český časopis historický*, 2013, 3/CXI, s. 481–516.

STOCKMANN, V. *Dejiny lesníctva na Slovensku: chronológia dejinných udalostí v oblasti ochrany lesa, vývoja štátnej správy lesného hospodárstva a vývoja štátnych organizácií lesného hospodárstva.*

Bratislava: Lesy Slovenskej republiky, 2016, 1022 s.

Při přípravě mé doktorské disertace, která bude pojednávat o vývoji vodního práva a právních vztahů spojených s vodou na území našeho státu, se v plném rozsahu potvrdila hypotéza, že problematika právní úpravy lesů je úzce spojena s otázkou vodního práva a zejména na právních vztahů spojených s vodou, jakými je např. voroplavba. V českých zemích je dokladem tohoto tvrzení kontinuální řada právních památek a právních předpisů. Ze starších například pokus Karla IV. o kodifikaci zemského práva z roku 1355, označovaný jako *Maiestas Carolina*.¹ Z novějších například rakouský lesní zákon z roku 1852, který rovněž obsahuje právní úpravu otázek spojených s voroplavbou. Zvláště v současnosti vystupuje do popředí úloha lesů a jejich funkce jako rezervoárů vody, tedy opět v souvislosti s vodoprávními vztahy. Proto jsem přivítal, když se mi dostala do rukou publikace týkající se vývoje lesnictví na Slovensku.

Publikace byla vydána u příležitosti 100. výročí vytvoření nové organizace státních lesů v Československé republice. Její reprezentativnost ještě umocňuje skutečnost, že kniha byla vytištěna na kvalitním křídovém papíře. Rozsah tohoto díla je úctyhodný – více než tisíc stran.

Autor publikace, Ing. Viliam Stockmann, CSc.,² se narodil v Bratislavě v roce 1942. Pochází z rodiny významných bratislavských kavárníků. Studoval na Lesnické technické škole v Banské Štiavnici. Po maturitě pracoval nejprve jako lesník. Poté studoval na Vysoké škole lesnické a dřevařské (VŠLD) ve Zvolenu. V letech 1967–1974 byl zaměstnán na ONV Dolný Kubín na odboru zemědělství, lesního a vodního hospodářství. Působil rovněž v Slovenském ústavu památkové péče a ochrany přírody v Bratislavě, kde setrval do roku 1993. V roce 1982 založil časopis *Chráněná území Slovenska*, jehož redaktorem byl až do roku 1994. V roce 1991 obhájil disertační práci na VŠLD ve Zvolenu. Od roku 1993 do roku 2004 pracoval jako vedoucí oddělení ochrany přírody na Ministerstvu životního prostředí Slovenské republiky. Po odchodu do penze se začal více věnovat lesnické historii. Je držitelem řady ocenění. Především je také autorem několika monografií

¹ Čl. LVII – O kládách, které se přepravují po vodě. K tomu viz: MAŠEK, R. – BLÁHOVÁ, M. (eds.). *Karel IV. Státnické dílo*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2003. 312 s.

² ČÍŽ, M. Významný lesnický historik VILIAM STOCKMANN oslavuje 75 rokov. *Vojenské lesy: Časopis zamestnancov Vojenských lesov a majetkov SR, š.p. Vojenské lesy a majetky SR, š.p.*, 2017, roč. XI, č. 4, 16–17.

a väčšieho množstvá drobnějších príspevků.³ První autorovy príspevky pocházejí již z počátku 70. let 20. století. Zabývaly se nejen chráněnými rostlinami a živočichy⁴ ve vybraných lokalitách,⁵ chráněnými krajinnými oblastmi a národními parky,⁶ ale také dějinami odboje,⁷ dějinami lesnictví,⁸ dějinami ochrany přírody na Slovensku,⁹ památek¹⁰ a dějinami lesnického (a ostatního)¹¹ školství.¹² Viliam Stockmann je také spoluautorem řady průvodců po chráněných oblastech Slovenska.

V edici Patina vydal od roku 2007 (včetně těchto Dejin lesnictva na Slovensku) již celkem 13 titulů, které pojednávají především o historii lesnického školství na Slovensku, významných osobnostech slovenského lesnictví a o dějinách ochrany přírody

³ Například: STOCKMANN, V. 250. výročie narodenia Henricha Davida Wilckensa zakladateľa lesnickeho vysokého školstva v Uhorsku. In: *Zborník Múzea vo Svätom Antone*. Svätý Anton: Múzeum vo Svätom Antone, 2014, Vol. 21, s. 274–280.

STOCKMANN, V. Doc. Ing. Ján Madlen, DrSc. – zakladateľ Lesnickeho a drevárskeho múzea. In: *Zborník Múzea vo Svätom Antone*. Svätý Anton: Múzeum vo Svätom Antone, 2014, Vol. 21, s. 271–273.

⁴ STOCKMANN, V. *Chránené živočichy Oravy*. 1. vyd. Dolný Kubín: ONV odbor kultúry, 1976. 65 s.

⁵ STOCKMANN, V. *Chránené rastliny Oravy*. 1. vyd. Dolný Kubín: Okresná pamiatková správa, 1974. 105 s.

⁶ Autor recenzované publikace se autorsky podílel na těchto kolektivních pracích: DAROLA, J. et al. *Chránená krajinná oblasť Muránska planina*. 1. vyd. Liptovský Mikuláš: Ústredie štátnej ochrany prírody, 1983. JANOTA, D. – VALOŠČUK, I. – TESÁK, M. *Krásy a vzácnosti slovenskej prírody: (národné parky, chránené krajinné oblasti a maloplošné chránené územia)*. 1. vyd. Martin: Osveta, 1984. [272] s. KAPUSTA, M. – STOCKMANN, V. (eds.). *Štiavnické vrchy: chránená krajinná oblasť*. Bratislava: Obzor, 1986. 34 s.

Dále také na pracích, které pojednávají o těchto lokalitách a oblastech: Domica a okolí, Zobor, Karpaty, Tatranský národní park, CHKO Latorica, CHKO Záhorie, CHKO Velká Fatra.

⁷ STOCKMANN, V. *Pamätné miesta odboja na Orave*. 1. vyd. Dolný Kubín: Okresná pamiatková správa, 1975. 49 s.

⁸ STOCKMANN, V. *Historické lesnicke osobnosti*. 1. vyd. Banská Bystrica: Lesy SR, 2012. 298 s. Patina 10. ISBN 978-80-971070-4-8.

⁹ STOCKMANN, V. *90. rokov štátnej ochrany prírody na Slovensku*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR, 2011. ISBN 978-80-88833-55-0. STOCKMANN, V. – BURKOVSKÝ, J. – STOLLMAN, A. *50 rokov Táborov ochrancov prírody: od ich vzniku v Demänovskej doline (1965) až po polstoročie v Závažnej Porube (2015)*. Malinovo: Ing. Július Burkovský, 2016. Dále také: STOCKMANN, V. – BURKOVSKÝ, J. *20 rokov klubu seniorov ochrany prírody Slovenska*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2015. ISBN 978-80-88924-82-1. A zejména: STOCKMANN, V. *Dejiny ochrany prírody na Slovensku: chronológia udalostí v oblasti ochrany lesa, ochrany prírodných pamiatok, ochrany prírody územnej i druhovej, rovnako chronológii vývoja odborných organizácií štátnej ochrany prírody na Slovensku*. Banská Bystrica: Štátna ochrana prírody, 2013. ISBN 978-80-89310-70-8.

¹⁰ STOCKMANN, V. *800 rokov Ybrehart-Eberhard-Malinoovo*. Malinovo: Imrich Fülle, 2009. STOCKMANN, V. *Obrázky zo starého Eberhardu*. Malinovo: Imrich Fülle, 2011. ISBN 978-80-970766-3-4. STOCKMANN, Viliam. *Kto je kto v ochrane prírody Slovenska*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2009. STOCKMANN, V. *Kto je kto v ochrane prírody Slovenska II*. Liptovský Mikuláš: Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, 2010. KOZOVÁ, M. – STOCKMANN, V. *Historické, kultúrne a prírodné pozoruhodnosti obce Dunajská Lužná: textový sprievodca po náučnom chodníku*. Dunajská Lužná: Obecný úrad Dunajská Lužná, 2011. ISBN 978-80-970809-2-1. STOCKMANN, V. *Rimavská Sobota a pripojené stanice*. Malinovo: Viliam Stockmann, 2012. ISBN 978-80-970865-8-9.

¹¹ STOCKMANN, V. *História školy svätého Štefana na námestí 1. mája v Bratislave*. Bratislava: Robert Mardiak, 2007.

¹² STOCKMANN, V. *Dejiny lesnickeho školstva v Banskej Štiavnici*. Banská Bystrica: Lesy SR, 2017. ISBN 978-80-972204-5-7. STOCKMANN, V. *História lesnickej školy v Banskej Štiavnici: (a jednej triedy v nej)*. Malinovo: Róbert Mardiak a Viliam Stockmann, 2010.

na Slovensku. Předkládaná publikace je prvním podobným zpracováním dějin lesnictví na Slovensku od roku 1942, kdy je zpracoval Ing. Andrej Kavuljak (1885–1952).

V úvodu práce je obsaženo slovo generálního ředitele Lesů Slovenskej republiky, RNDr. Petera Moronga,¹³ a Ing. Ctibora Határa (*1950), generálního ředitele sekce lesního hospodářství Ministerstva zemědělství SR, a dále autorem koncipovaná metodika zpracování. Vlastní výklad je členěn do 10 kapitol, uspořádaných chronologicky. Nesporným pozitivem celé práce je uspořádání výkladu do kapitol odpovídajících zhruba traktování československých právních dějin. Publikace se neomezuje ryze na území Slovenska, ale obsahuje i přesahy dotýkající se organizace lesnictví na úrovni Uher, případně na území dnešní České republiky.¹⁴

Struktura kapitol je pojata jako přehled významných událostí v oboru lesnictví na Slovensku v daném historickém období. Autor tak stál před nesnadným úkolem, jak rozsáhlou materií uspořádat do tisícistránkové publikace. Pokusil se naplnit myšlenku, že dějiny tvoří lidé. Dokladem tohoto autorova úsilí je zařazení mnoha medailonů jednotlivých osobností slovenského lesnictví a mnoha jmenných přehledů z dějin řady lesnických institucí, orgánů státní správy, ale i četných spolků. Z hlediska právně-historického je zajímavé sledovat zastoupení právního stavu v seznamech zaměstnanců a úředníků. Autor ve své práci zohlednil množství oborových periodik (Erdeszeti Lapok – Lesnické listy, Polana, Les) a zpracoval jejich obsah. Lze říci, že nejvíce materiálů čerpal v zemědělsko-lesnických odděleních státních oblastních archivů.

Autor poukazuje na jednu z možných periodizací dějin lesnictví na území Slovenska: (1) doba pralesů (do konce 10. století), (2) období historické kolonizace, ničení pralesů (11.–15. století), (3) období stabilizace lesního hospodářství (16. stol. – pol. 18. stol.), (4) období řízeného lesního hospodářství (od pol. 18. stol.). Vynechává však rozsáhlejší výklad o době pralesů a pouze konstatuje, že jde o dobu, kdy lesy byly volně dostupným zdrojem dřeva a lovištěm panovníka. Pokud se zabýváme časovým vymezením jednotlivých kapitol, můžeme říci, že výše nastíněné periodizace se autor v zásadě držel.

Kapitola I se zabývá obdobím Uherského království a časově pokrývá výklad do roku 1526. Autor začíná výkladem o vzniku uherského státu a plynule přechází ke správě lesů obstarávané správci žup (župany). Lesům v této době nebyla věnována žádná zvláštní péče, neboť se soudilo, že rostou „samy od sebe“. Jednotlivým županům byli podřízeni hajní. Funkce hajných („hajníků“) byla zpravidla dědičná. Hajní zabezpečovali pro krále ochranu lesů, honitbu a rybolov v lesních potocích. Lze říci, že lesy stále více přecházely do vlastnictví šlechty a zmenšovala se královská lesní dominia. V této době lze také sledovat prvopočátky ochrany lesa, a to zejména prostřednictvím norem trestního a majetkového práva, postihovány byly krádeže v lesích, lesní pych, rybolov a pytláctví. Některé právní normy vztahující se k ochraně vlastnického práva k lesům nalezneme například v Tripartitu. Lesy byly považovány za brzdu obživy obyvatelstva. Pro svou výnosnost byla zdůrazňována volná těžba dřeva, která však zapříčinila devastaci lesů, které bylo nutno více chránit. Veliká spotřeba dřeva ze slovenských lesů byla spojena s rozsáhlou důlní a hutnickou činností.

¹³ RNDr. Peter Morong (*1970) je absolventem Střední lesnické školy v Liptovském Hrádku a Fakulty přírodních věd Univerzity Mateja Bela v Banské Bystrici. Viz <http://www.silvarium.cz/lesnictvi/slovenske-statni-lesy-zmenily-reditele>. [online]. [cit. 1. 3. 2019].

¹⁴ Například zmiňuje první česky psanou lesnickou práci z roku 1681, jejímž autorem je Jiří Vála. Jedná se o „Poučení o lese, povinnostech polesného i jeho pomocníků“.

Podrobnější výklad v kapitole I začíná legendou o svatém Hubertovi. Z hlediska právních památek uvádí autor jako nejstarší tzv. Zákon sudnyj ljudem, který se v čl. 14 zabýval lesním žhářstvím. V roce 1075 je zmiňována lokalita Hronský Beňadik jako místo, kde bylo při dopravě dřeva po Hronu vybíráno mýto z jednotlivých vorů (plťí). V témže roce se také objevuje pojem tzv. hájeného lesa, který byl domovem pro zvěř. Roku 1092 byl zaveden nedělní zákaz lovu v lesích, který byl později rozšířen i na svátky. Velmi zajímavá je pasáž o významu lesa a stromů v toponomastice (např. Tisovec, Jedlovec, Smrčany). Zde se nabízí srovnání s jedním z podobných děl Augusta Sedláčka.¹⁵ Důležitým právněhistorickým pramenem týkajícím se lesů jsou v tomto období zejména donační listiny a městska privilegia (např. pro Zvolen). V 15. století začaly na slovenském území vznikat první těžební řády a objevuje se také zákaz přeměny lesní půdy na ornou. Negativně se projevila činnost Valachů, kteří mimořádně poškozovali lesy. V roce 1504 byl vydán zákonný článek XVIII/1504, který zakazoval poddaným lovit v lesích. Při výkladu o Tripartitu autor uvádí zkrácené znění a obsah paragrafů, které se dotýkaly lesnictví. Nerozvádí však blíže otázku jejich zařazení v celku Tripartita.

Kapitola II pojednává o vývoji lesnictví v Uhrách v kontextu „Rakouské monarchie“ v letech 1526–1867. Toto období autor charakterizuje jako dobu zvýšeného útlaku Uher ze strany Rakouska. Počátek 40. let 16. století lze, dle názoru autora, považovat za okamžik, kdy začíná soustavná péče státu o lesy. Zejména byl v této době kladen důraz na ochranu lesů před pastvou a na zabezpečení dostatku dřeva pro výrobu dřeva. Vznikala také některá vodní díla pro účely dopravy dřeva (tzv. plavební hrable).¹⁶ Podobná vodní díla jsou zajímavá i z pohledu vodoprávního, a to nejen teoreticky, nýbrž i prakticky. Autor zde uvádí, že tato díla způsobovala vzednutí hladiny, která nebezpečně ohrožovala přilehlé pozemky. Velmi zajímavé je jedno z ustanovení zákonného článku XLIX/1548, které ukládalo vymýtit kolem cest ochranné pásy, a to z důvodu výskytu loupežníků. Roku 1564 byl vydán služební lesní řád pro bansko-bystrické lesní úředníky, který mj. zakotvoval dohled lesmistrů na různé vodní nádrže, hrable, hatě a jiná technická zařízení. Roku 1565 vydal Maxmilián II. nový lesní řád, tzv. Constitutio Maxmiliana. Tento právní předpis měl původně pouze lokální platnost, která se později rozšířila na celé území Uher. Byla v něm upravena těžba dřeva, zpracování dřevní hmoty, odvoz dřeva, ochrana mladin, zákaz pasivy v lesích, ale i lesní účetnictví. Z hlediska vodního práva jsou důležitá jeho ustanovení týkající se údržby smyků a stavby vodních přehrad. Autor zařadil do své knihy také obsah jednotlivých ustanovení.

Roku 1573 byl vydán tzv. Maxmiliánský horní řád,¹⁷ o deset let později pak tzv. Podunajský rybářský řád. Zajímavé jsou také některé další zákonné články, jako například článek XIV/1604, který zakazoval násilné zabírání lesů v pohraničních oblastech strážními oddíly. Z hlediska vodního práva na počátku 17. století je nutné poukázat na opatření související s voroplavbou. Instrukce pro úřad lesního šafáře v Breznu z roku 1607 mj. ukládala

¹⁵ SEDLÁČEK, A. *Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy*. V Praze: Nákladem České akademie věd a umění, 1920. 253 s. Rozpravy České akademie věd a umění; třída I, číslo 60.

¹⁶ Obdoba našich rechlí. Viz <https://budejovice.rozhlas.cz/unikatni-zelezne-rechle-u-plavu-vznikly-kvuli-plaveni-dreva-po-malsi-7042801>. [online]. [cit. 1. 3. 2019].

¹⁷ KOŘÁN, J. – VANĚČEK, V. Czech Mining and Mining Laws. *Journal of World History*, 1962, VII, s. 27–45.

zabezpečit, aby plavené dřevo nebylo vytahováno z vody. Roku 1622 se objevil zákaz plavení plátů sestavených z pašovaného dřeva po Hronu. Rok 1626 je mimořádně významný pro dějiny slovenského lesnictví, neboť v tomto roce došlo ke vzniku tzv. Oravského komposesorátu. Komposesorát autor definuje jako trvalé dědičné spoluvlastnictví po meči i po přeslici. Dějiny Oravského komposesorátu začínající v této kapitole jsou pak obsaženy i v kapitolách následujících a autor jim věnuje značnou pozornost.

V této době řadíme mezi prameny lesního práva také městské statuty. Roku 1629 byl vydán statut města Košice, který předepisoval minimální množství těžného dřeva, a to z důvodu vysoké nákladnosti plavení dřeva. Pokud se zabýváme stavem slovenských lesů v 1. polovině 17. století, pak autor konstatuje, že byly namnoze devastovány těžbou dřeva pro doly. V roce 1638 byl vydán zákonný článek LXV/1638, který se zabýval voroplavbou (plněním) na Váhu. Na něj navazoval článek XLII/1625 ukládající úřednictvu, aby nebránilo volné plavbě dřeva po Hronu a Váhu. Tento předpis je třeba z hlediska dějin vodního práva na Slovensku považovat za mimořádně významný, neboť obsahuje podobné normy, jaké byly na našem území obsaženy hlavně v zemských zřízeních. Podobné nařízení vydal také Karel IV. Rok 1638 je důležitý také z hlediska jazykové formy předpisů, neboť v tomto roce byl vydán první slovensky psaný lesní řád. Roku 1665 bylo uloženo provizorovi na hradě Strečno dohlížet na ochranu vodních toků, aby do nich nezasahovaly cizí osoby. V této době byla velmi kritizována praxe prodeje dřeva do Uher na území obsazená Turky.

Doprava dřeva si na některých místech vyžadovala výstavbu nákladních vodních děl, jakým byl například plavební kanál vedoucí do Solivaru (1691). V 18. století jsme při plavbě plátů svědky nedodržování principu svobodné plavby po Hronu. Na Horných Hrablích byla tehdy sice vybudována propust, ale bylo odpíráno propouštění plátů plujících z Muránského panství. Proto bylo využito přirozeného koryta Hronu k vybudování kanálu Kohárky.

V roce 1729 byl vydán zákonný článek XXII/1729 o myslivosti a ptáctví. Obsahoval například ustanovení o redukcí počtu a ustanovení o pronásledování ulovené zvěře do hájeného lesa. Vymezoval také období hájení zvěře, cílem čehož bylo zvýšit stavy zvěře. V roce 1747 vydala Marie Terezie lesní řády pro báňská města. Roku 1749 vznikla instrukce určená pro Likavské panství, jejíž článek 20 hovořil o tom, že rybolov ve vodách se vyhrazuje pouze panstvu a je poddaným a cizím osobám zakázán.

V roce 1754 byl vydán Lesní patent pro Čechy a Moravu, pro Uhry (a území dnešního Slovenska) až v roce 1769.¹⁸ Druhou polovinu 18. století autor označuje jako období velmi příznivě nakloněné výsadbě rychle rostoucích dřevin, a to zejména vrb a topolů. Roku 1767 byla vydána instrukce barona Geussaua, kterou lze považovat za první odborné vědecké lesnické dílo. V této době se začaly projevat snahy o vydání „celouherského“ lesního řádu. Návrh se setkal se značným odporem šlechtických vrstev, mj. proto, že údajně omezoval vlastnická práva šlechty. Hovořilo se o návrzích regionálních řádů platných pro jednotlivé oblasti, jež byly odůvodňovány odlišnými vegetačními poměry v jednotlivých částech Uher. Nakonec byl v prosinci 1769 vydán Lesní řád pro Uhersko.¹⁹ Tento právní předpis se stal základem konceptu trvale udržitelného rozvoje lesů. Kromě právních norem obsahoval i ryze technicistní a metodické postupy při pěstování

¹⁸ LUBOJACKÝ, J. Vývoj legislativy související s ochranou lesů před lýkožroutem smrkovým (Ips typographus L.) v českých zemích do současné podoby. *Zprávy lesnického výzkumu*, 2012, 57, 2, s. 189–193. Dostupné také na: <http://www.vulhm.cz/sites/File/ZLV/fulltext/170.pdf>.

¹⁹ Holz und Waldordnung für das Königreich Ungarn.

lesa.²⁰ Zajímavé je například ustanovení č. 32 obsahující doporučení nestavět maštale a stodoly ze dřeva, ale z kamene, dále ustanovení č. 33 o zákazu užívání proutí k vázání snopů, ustanovení č. 35 o ochraně před lesními požáry způsobenými vypalováním suché trávy. Tradiční je ustanovení č. 46 dovolující chudým v lese sbírat suché větévky a klesti. Z hlediska vodoprávního mají nesporný význam ustanovení č. 48 o vysoušení močálovité půdy v lesích a ustanovení č. 49, podle kterého měly být na ostrovech Dunaje, Tisy, Drávy a Váhu vysazovány topoly, vrby a břízy. V roce 1785 došlo k zrušení nevolnictví v Uhrách.

Roku 1807 započala svou činnost první lesnická vysoká škola v Banské Štiavnici. Následujícího roku vznikl první učební plán této instituce. Jeho součástí bylo také lesnické zákonodárství zahrnující Přehled všeobecného a lesnického práva, Lesní dohlédací právo a Lesnické právo. Roku 1809 bylo ustanoveno, aby výuka začínala již v 6 hodin ráno, proti čemuž se záhy objevily silné protesty. Roku 1811 vznikl druhý učební plán. V nižším (dvouletém) studiu byly do 4. semestru pojaty Právní nauky a národohospodářské aspekty lesnického provozu. Do vyššího (tříletého) studia byly pojaty: Právo a zákonodárství vztahující se k lesnictví všeobecně, Lesní právo (vlastnictví lesa, práva s ním spojená, úprava práv) a Lesní poriadkové právo (právo a výkon lesních služebností, právo lesních soudů a lesní přestupky).

Roku 1807 byl vydán zákonný článek XX/1807 o stabilizaci, rekultivaci a zalesnění území s pohyblivými písky. Na něj navazoval zákonný článek XXI/1807 o ochraně lesů. Z hlediska vydání právních předpisů má velký význam Chronologická systematická sbírka bánských zákonů Uherského království, jejímž autorem je František Anton Schmidt, vydaná v roce 1834. V polovině 19. století vznikají na Slovensku první lesnické spolky. V roce 1848 bylo v Uhrách zrušeno poddanství, a sice zákonným článkem IX/1848. Navažující článek X/1848 uložil vypracovat nový lesní zákon, avšak v důsledku revolučních událostí se nepodařilo nový předpis zrealizovat. Od 1. ledna 1858 platil v Uhrách rakouský lesní zákon z roku 1852, a to až do roku 1867, kdy se začal opět užívat zákonný článek XXI/1807. Rakouským lesním zákonem z roku 1852 se autor ve své knize podrobněji nezabývá, uvádí pouze jeho osnovu. V roce 1862 byl založen lesnický časopis Erdőszeti Lapok (Lesnické listy).

Kapitola III se zabývá vývojem lesnictví na Slovensku v období dualistického uspořádání Rakouska-Uherska, tedy obdobím let 1867–1918. V roce 1867 došlo k tzv. rakousko-uherskému vyrovnání, které bylo v mnohém uspišeno předchozí porážkou Rakouska Pruskem. V roce 1871 byly podniknuty další práce k vydání nového lesního zákona. Roku 1872 byl vydán zákonný článek VI/1872 o lovné zvěři a ochraně kamzíků. Konečně roku 1879 byl vydán nový lesní zákon, zákonný článek XXXI/1879. Lze říci, že se jednalo o rakouský lesní zákon upravený do uherských podmínek. Roku 1883 byl přijat zákonný článek XX/1883, který částečně omezil některá privilegia šlechty ve vztahu k honitbě. Roku 1886 byla založena Horárska škola v Liptovském Hrádku. V roce 1888 došlo k přijetí uherského zákona o rybářství, jednalo se o zákonný článek XIX/1888. Tento předpis stanovoval doby hájení a metody lovu a umožnil také vymáhat odstranění zdroje znečišťujícího vodu. Konec 19. století autor označuje za dobu, kdy se objevují první konkrétní projekty na vytvoření chráněných území. Roku 1894 byl vydán zákonný článek XII/1894

²⁰ V oblasti vodního práva lze na českém území poukázat na tyto technicistní pasáže například u některých poddanských řádů a instrukcí týkajících se rybnického hospodářství.

o zamezení pastvy dobytka v lesích. Na konci 19. století byla zavedena státní správa (lesní úřady) nad některými druhy lesů (zákonný článek XIX/1898). Období mezi lety 1900 a 1910 je etapou posledního rozmachu slovenského pltnictví (voroplavby), a to kvůli vysokým přepravním tarifům na železnici.²¹

Autor konstatuje, že většina lesnických děl na konci 19. století vycházela v maďarštině, a tak Slováci hojně využívali česká odborná díla.²² Pro období od počátku 20. století autor vyčleňuje pro jednotlivá léta zvláštní podkapitoly. Na začátku 20. století sledujeme iniciativy na záchranu zbytků pralesů.

V pozdějších obdobích pak i obsahy vybraných lesnických časopisů v jednotlivých letech. Roku 1913 došlo k vyhlášení přírodní rezervace Dobročský prales. Stav lesnického školství před první světovou válkou dokreslují statistiky studentů na Vysoké škole báňské a lesnické v Banské Štiavnici ve školním roce 1913/1914. První světová válka se negativně projevila na stavu slovenských lesů. Lesy utrpěly jednak vojenskými škodami, ale byly také devastovány obyvatelstvem, které v nich hojně kradlo dřevo.

Kapitola IV pojednává o období tzv. první Československé republiky (1918–1938). Autor zde popisuje nelehké období slovenského lesnictví, kdy si nová Československá republika musela nejprve vydobýt své pozice, zejména ve vztahu k Maďarsku. Bylo to období plné chaosu, kdy se sice na území Slovenska snažila prosadit vliv československá vláda, ale současně se musela potýkat s iniciativami maďarských orgánů. Autor například zmiňuje jako kuriozitu jmenovací dekret z prosince 1918, kterým maďarské orgány jmenovaly některé lesní úředníky na Slovensku. Toto období se také vyznačovalo nedostatkem slovenských lesnických odborníků. Na pozice uvolněné Maďary nastupovalo mnoho Čechů. Z právních předpisů autor zmiňuje například recepční normu a zákon č. 125/1927 Sb. z. a n., o organizaci politické správy. Počátek nového státu je na Slovensku ve znamení změn v lesnickém školství. V roce 1919 skončila svou činnost v Banské Štiavnici VŠBL a byla přestěhována do Šoproně. Později však došlo k renesanci lesnického školství. V této kapitole také autor pojednává o pozemkové reformě. Do textu knihy zařazuje zprávy různých orgánů lesní správy a lesnických institucí ministrům a korespondenci ministrů týkající se lesnictví. O nelehkých podmínkách ve slovenském lesnictví v této době svědčí případy rozkrádání státního majetku některými zaměstnanci. Jsme zde také svědky sebevraždy jednoho z ředitelů státních lesů. Roku 1921 se objevuje návrh na ochranu území Vysokých Tater. Roku 1922 byl založen podnik Československé státní lesy a statky. Autor také představuje organizační schémata státních lesních úřadů a popis jejich agendy. Z období první republiky také pochází podrobná zpráva o plnění a technologii výroby plí na Váhu. Poměrně časté byly ve dvacátých letech spory o užívání maďarštiny některými lesními zaměstnanci. Zajímavé jsou zmínky o působení právníků v státních lesnických orgánech a státních podnicích. Tato otázka by si zasloužila samostatné pojednání. Do výkladu o období první republiky také autor zařadil problematiku výstavby lesních cest, hájoven, seznamy pracovníků, údaje o technickém zabezpečení lesnictví (nové automobily), významné investiční akce, rozpočty a záležitosti spisové rozluky. Poměry před vznikem Slovenského státu například dokládá seznam nežádoucích zaměstnanců české národnosti.

²¹ Voroplavba definitivně skončila na Slovensku v roce 1942.

²² Např. KNAPP, K. *Rolník jako lesní hospodář*. Písek: J. Burian, 1902.

Samostatná kapitola V pojednává o krátkém období tzv. druhé Československé republiky (1938/1939) a Slovenské krajiny. Kapitola VI se zabývá obdobím Slovenského štátu (1939–1945). Autor zde popisuje změny v organizaci slovenského lesnictví, zařazuje sem zápisy ze schůzí lesnických správních orgánů a institucí. Zaměřil se také na otázku pozemkové reformy ve Slovenském štátu. Věnuje se též přípravě nového lesního zákona, ale roku 1942 nakonec došlo k zamítnutí návrhu.

Kapitola VII pojednává o vývoji lesnictví v poválečném Československu v letech 1945–1947. V této kapitole se autor věnuje otázce nové organizace lesnictví na Slovensku a vzniku soustavy Národních výborů. Velmi zajímavá je opět personální otázka, neboť dochází k obměně některých úředníků působících v lesnictví v období Slovenského štátu. Velkou pozornost věnuje autor vývoji lesnických časopisů po roce 1945. Pojednává také o konfiskaci zemědělského a lesního majetku nepřátel a zrádců. Roku 1946 vznikla v Košicích Vysoká škola zemědělství a lesního inženýrství. Autor neopomněl zmínit zásahy proti skupině Banderovců.

Kapitola VIII je nazvána „Československá republika pod vládou KSČ 1948–1989“.²³ Autor pojednává o období let 1948–1989 v jedné kapitole, bylo by však vhodnější rozdělit výklad do několika samostatných kapitol.²³ V roce 1948 došlo k vyhlášení Tatranského národního parku. Roku 1949 vznikl národní podnik Československé státní lesy. V roce 1957 proběhly oslavy 150. výročí založení lesnického vysokého školství v Banské Štiavnici. V roce 1958 byl přijat zákon o postátnění společenstevních lesů. V roce 1960 byl přijat nový lesní zákon, který nahradil uherský zákonný článek z roku 1879. Roku 1964 byla vyhlášena CHKO Slovenský ráj. Roku 1967 vzniklo Ministerstvo lesního a vodního hospodářství ČSSR. V roce 1968 došlo k přijetí zákona o československé federaci, v důsledku čehož vzniklo samostatné, historicky první slovenské Ministerstvo lesního a vodního hospodářství. Jako zajímavost uvedme, že v letech 1970–1985 pracoval v podniku Západoslovenské státní lesy také Alexandr Dubček. Roku 1977 byl přijat federální lesní zákon č. 61/1977 Sb. Velmi zajímavý údaj uvádí autor v roce 1978 o struktuře vlastníků lesů na Slovensku – pouze 0,03 % lesů na Slovensku patřilo soukromým vlastníkům. Z hlediska vodního práva má svůj význam zpráva o využití rybníčních ploch v lesním hospodářství. Roku 1983 byl založen Ústav ekologie lesa SAV. Závěr kapitoly pojednává také o některých organizačních opatřeních v lesnictví v souvislosti s tzv. přestavbou hospodářského mechanismu.

Kapitola IX pojednává o období České a Slovenské federativní republiky v letech 1990–1992. V této kapitole je významný výklad o jednání o vodním díle Gabčíkovo a také o nápravě některých křivd způsobených lesníkem před rokem 1989. Kapitola dále pojednává o rozsáhlých změnách ve všech oblastech slovenského lesnictví způsobených změnou společenských poměrů po sametové revoluci a masivních úpravách vlastnických poměrů k lesům. Např. na základě zákona č. 306/1992 Sb. byly navráceny některé lesy do majetku obcí.

Poslední kapitolou o dějinách lesnictví na Slovensku je kapitola X, která se zabývá vývojem lesnictví po rozdělení Československa, a sice v letech 1993–2000. Tato kapitola pojednává například o úkolech Lesnické sekce při Ministerstvu zemědělství. V roce 1994 došlo k přijetí slovenského zákona o ochraně přírody a krajiny. Velký prostor také autor věnoval ministerské korespondenci. Roku 2000 byl založen časopis Lesník.

²³ Např. 1948–1960, 1960–1968, 1968–1989.

Závěr publikace je doplněn o seznam použitých archivních fondů a literatury. Vzhledem k tomu, že výklad obsažený v publikaci pokrývá také příslušný segment dějin správy, je obsažen také rozsáhlý jmenný rejstřík. Může být však nevýhodou, že autor rovněž nezařadil místní a věcný rejstřík. Z hlediska využití Stockmannova díla právníkou veřejností by bylo také vhodné zařadit rejstřík nebo seznam citovaných právních předpisů.

Recenzovaná publikace je dokladem zájmu odborné i laické veřejnosti o problematiku lesnictví a myslivosti. Představuje vítané kompendium pro studium vývoje lesnictví na území dnešního Slovenska. Způsobem zpracování jistě bude vyhovovat jak čtenářům z řad odborné veřejnosti, tak i laické veřejnosti, neboť obsahuje množství fotografií, zachycujících vybrané osobnosti, lokality, publikace, časopisy a archiválie dokumentující vývoj lesnictví na Slovensku. Je výsledkem autorovy mnohaleté badatelské a výzkumné činnosti. Nejedna čtenář jistě ocení, že se autor nezabýval pouze obdobím 19. a 20. století, ale že svůj zájem obrátil také k období předcházejícímu, a zdůraznil tak svébytnost oboru lesnictví a lesního práva. Výrazným pozitivem je skutečnost, že autor publikuje množství dosud nezpracovaného a veřejnosti ne příliš známého archivního materiálu. Výklad je zpracován popisnou metodou, více či méně absentují autorovy subjektivní názory na vykládané otázky.

Publikace dává čtenáři mimořádnou příležitost utvořit si obrázek na vývoj lesnictví a právní úpravy lesů na území Slovenska a porovnat jej s dosavadními poznatky o vývoji správy v oblasti lesnictví a právní úpravy lesů na území dnešní České republiky.

Viliam Stockmann ve své práci navazuje na Kavuljakovo dílo.²⁴ Až do vydání Stockmannovy práce tak nebylo na Slovensku dostupné obdobně pojaté zpracování dějin lesnictví. Význam Stockmannova díla spočívá také v tom, že při jeho zpracování využil hojnou maďarsky psanou literaturu a prameny, například Tagányiho Uherský lesnický diplomatář.²⁵

Značnou pozornost věnoval autor odbornému lesnickému školství. Z metodologického hlediska musel autor řešit jazykové obtíže při sjednocování některých maďarských názvů a výrazů (např. užívání názvů dnešní Bratislavy – Prešporok, Pressburg, Poszony). V případě výkladu o období tzv. druhé československé republiky hovoří o období autonomie tzv. Slovenské krajiny. Z hlediska časového věnoval autor podstatně menší pozornost událostem spadajícím do poslední čtvrtiny 20. století, a to zejména z toho důvodu, že tuto dobu hodnotí z pohledu historie jako dosud názorově neustálenou. Autorovo dílo také zachycuje proměny a vývoj názvů institucí spojených s lesnictvím.

Práce Viliama Stockmanna splňuje naučné hledisko, ale plní i popularizační funkci. Lze ji jednoznačně využít i při práci právně-historické. Pojednává o specifikách správy lesů v jednotlivých regionech Slovenska a popisuje mnohdy komplikovanou strukturu lesních úředníků a lesního personálu, a to jak na úrovni státní, tak i lokální. Zmiňuje také časté spory mezi městy a vrchnostmi a mezi vrchnostmi a poddanými. Určitým nedostatkem autorovy práce je fakt, že nezvolil jednotné číslování uherských zákonných článků a střídatě používá na některých místech číslování pomocí arabských a římských číslic.²⁶

²⁴ KAVULJAK, A. *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*. V Bratislave: Lesnícka a drevárska ústredňa, 1942. 244-[1] s. Knižnica Lesníckej a drevárskej ústredne.

²⁵ TAGÁNYI, K. *Magyar erdészeti okleveltár*. Budapest: Országos Erdészeti Egyesület, 1896.

²⁶ Např. s. 60, 61.

Autorovu knihu je možné částečně charakterizovat také jako edici nebo soubor pramenů, a to vzhledem k přehledům obsahu nebo vybraným ustanovením některých právních předpisů, z nichž některé byly v této podobě nabídnuty veřejnosti vůbec poprvé. Není to ale soubor pouze pramenů právních, nýbrž i soubor pramenů obecně diplomatické povahy, a to zejména s ohledem na kapitoly IV–X.

Publikace Viliama Stockmanna představuje významný zdroj poznání vývoje lesního práva na Slovensku a částečně v Uhrách od počátků uherského státu do současnosti. Lze ji doporučit každému zájemci o problematiku lesnictví a lesního práva především. Lze rozhodně doporučit, aby se autor dále zabýval touto problematikou a pokusil se detailněji pojednat a zprostředkovat veřejnosti fakta o vývoji uherského lesního práva, zejména v souvislosti s vývojem uherského vodního práva. Také by bylo zajímavé zpracovat edici zpřístupňující významné právní památky z oblasti příslušných částí uherského správního práva. Recenzovaná publikace je vynikajícím příkladem komplexního zpracování dějin příslušného odvětví správního práva v kombinaci s praktickými poznatky daného oboru.

Michael Urban

doi: 10.14712/2464689X.2019.20

Závěrečný veřejný seminář Rekonstrukce politického procesu 50. let

Dne 2. března 2019 se na Vrchním soudě na Pankráci odehrála veřejná část Vědeckého semináře Rekonstrukce politického procesu 50. let. Již jedenáctým rokem studenti pod odborným vedením prof. JUDr. Jana Kuklíka, DrSc., děkana Právnické fakulty, prostudovali konkrétní proces, který se odehrál v padesátých letech a který byl veden s odpůrci (ať již domnělými či skutečnými) tehdejšího režimu. Jako v předchozích letech, došlo i tentokrát ve spolupráci s Mgr. Janem Řeřichou, režisérem a ředitelem festivalu Mene Tekel, jehož cílem je především připomínat důsledky totalitních režimů 20. století, k divadelnímu zpracování studovaného případu.

Letošní případ reprezentoval procesy se soukromými zemědělci, jejichž cílem bylo především demonstrovat moc komunistického režimu na venkově a prosadit socializaci venkova. Proces, který byl vybrán ve spolupráci s PhDr. Alenou Šimánkovou z Národního archivu, se odehrál v roce 1953 na Olešnicku (okres Blansko). Vzhledem k tomu, že mezi tamními zemědělci převládalo konzervativní smýšlení a úcta k tradičnímu způsobu hospodaření na půdě zděděné po předcích, odpor ke kolektivizaci a změnám byl logický. Došlo to dokonce tak daleko, že menší sedláci pomáhali těm větším, kteří měli předepsány příliš vysoké povinné dodávky. Ty velmi dobře fungovaly jako účinný nástroj perzekuce soukromých zemědělců v jiných okresech.

Kde nestačily povinné dodávky a jiné podobné „měkkíč“ donucovací nástroje, přikročila zpravidla komunistická moc k tvrdším prostředkům v podobě trestního postihu nejzarytějších odpůrců. Nejinak tomu bylo i na Olešnicku. Po zvážení informací, které o procesu máme k dispozici, je možné domnívat se, že k inscenaci celého procesu využila StB bývalého trestance Josefa Matouše. Ten v kraji vystupoval jako „západní agent Karel“, obcházel vesnice a snažil se místní získat pro údajné protikomunistické akce. Na základě toho pak byli ti zemědělci, kteří přišli s Matoušem do kontaktu, obviněni a následně odsouzeni ve dvou vykonstruovaných procesech. Výsledkem obou procesů byly dva rozsudky smrti, jeden trest odnětí svobody na doživotí a mnohaleté tresty odnětí svobody. Předmětem rekonstrukce v rámci vědeckého semináře prof. JUDr. Jana Kuklíka, DrSc. byl ten, jehož hlavní líčení se odehrálo ve dnech 17.–19. dubna 1953 v Olešnické sokolovně.

Již samotný název vědeckého semináře – rekonstrukce politického procesu – evokuje pečlivou snahu všech zúčastněných o maximální pochopení zkoumaného tématu. Tomu výrazně napomáhá práce s originálními prameny uloženými v Národním archivu. Inspiračním zdrojem byla též práce místního autora Josefa Novotného „Olešnické memento“,

kteřá obsahovala zajímavá svědectví přímých účastníků olešnických procesů, a také diplomová práce historičky Marie Bočkové.

Metoda rekonstrukce procesu zúčastněným studentům přiblížila fungování mechanismu politických procesů. Seznámili se nejen s procesními instituty a formální podobou procesu, ale rovněž i s ideologickým pozadím celé události. Zvláště zajímavé byly z tohoto pohledu například přípravné materiály, ze kterých vyplývalo, že o trestech bylo rozhodnuto ještě před započítím hlavního líčení. Nebo různá následná hodnocení procesu, mezi kterými nechyběla ani taková, která otevřeně hovořila o naprosto nedostatečném prokázání viny obžalovaných.

V neposlední řadě představuje rekonstrukce prostřednictvím divadelního ztvárnění možnost nahlédnout do charakterů zúčastněných osob, zamyslet se nad jejich pohnutkami, nad jejich jednáním a jejich motivy.

Podobně jako v minulých letech se i v rámci letošního vědeckého semináře sešli studenti, kteří neváhali participovat nejen v rámci výuky, ale také nad její rámec, ve svém volném čase. Mnozí z nich se na tomto projektu podílejí dokonce opakovaně. Jistě nebudeme daleko od pravdy, když prohlásíme, že ze studentů, kteří divadelní rekonstrukcí úspěšně završili svou práci během semestru, se stal jakýsi tým.

Zároveň je důležité připomenout, že bychom měli stále usilovat, aby právo představovalo ono příslovečné *ars boni et aequi*, umění dobrého a spravedlivého. A aby mohli absolventi Právnické fakulty s tímto vědomím opouštět svou *alma mater*, je nutné studium práva orientovat nejen na řemeslnou právníckou dovednost. Na závěr proto citujeme v tomto ohledu osobu nejpovolanější, garanta vědeckého semináře prof. JUDr. Jana Kuklíka, DrSc.: „Studium práva nemá sledovat jen získání znalostí a dovedností právnícké profese, ale musí mít i svůj etický a morální rozměr. Troufám si říci, že k tomu přispívají právě takové aktivity, jako je naše dnešní setkání v porotní síni Vrchního soudu v Praze.“

Lukáš Blažek
Tereza Blažková

doi: 10.14712/2464689X.2019.21

Workshop Problémy právního postavení menšin v historii a konference Problémy vymezení pojmu tzv. „starých a nových menšin“

Ve dnech 26. a 27. února 2019 se na Právnické fakultě UK uskutečnily dvě události, které na sebe svou tematickou blízkostí cíleně navazovaly. Toto spojení vytvořilo působivou platformu pro sdílení poznatků a odbornou diskuzi v oblasti zkoumání problematiky menšin.

První akce s názvem „Problémy právního postavení menšin v historii“ byla organizována v rámci projektu NAKI II DG18P02OVV064 Právní, historické a společenskovední aspekty nových a tradičních menšin v České republice.

Její první blok zahájil svým vystoupením prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc., děkan Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Zajímavě přiblížil nejen historický vývoj ochrany menšin v mezinárodním kontextu, ale také některé specifické problémy, které tuto problematiku provázely – např. náročnost definování menšiny a její různé chápání. Prof. Kuklík také shrnul, co bylo v této oblasti doposud probádáno, a naznačil možný směr dalšího výzkumu. Následoval příspěvek Dr. Grzegorza Gašiora (Uniwersytet Warszawski), který pojednával o stanovisku československých úřadů vůči stížnostem polské menšiny na ekonomický útlak v letech 1920–1938. Blok byl zakončen regionálně orientovaným vystoupením PhDr. Miroslavy Jouzové, Ph.D. z Kolína, které postihlo nejen situaci židovských uprchlíků z Haliče, ale také jejich souvěrců z Kolínska a Kutnohorska, kteří byli v letech 1914–1918 postaveni před složitý úkol uprchlíkům v rámci svých omezených možností podat pomocnou ruku.

Další regionální sondou do historie v podobě příspěvku Mgr. Lubomíra Hlavienky, Ph.D. ze Slezské univerzity v Opavě navázal druhý blok workshopu. Dr. Hlavienka seznámil přítomné se svou analýzou situace na území okresů Bruntál, Rýmařov a Krnov v letech 1948–1960 z hlediska složení národnostních menšin. Následoval příspěvek Mgr. Lukasje Grzesiczaka z Opavy, který naopak postihoval recentní vnímání problémů polské menšiny v České republice některými vybranými polskými periodiky. K přiblížení určitých aspektů historického vývoje problematiky menšin se opět vrátilo vystoupení doc. PhDr. Jana Němečka, DrSc. (HIU AV ČR, Praha). Ve svém příspěvku se doc. Němeček věnoval národnostnímu statutu, který měl řešit komplikovanou otázku menšin v Československu ve druhé polovině 30. let, a který zůstal, především z mezinárodněpolitických důvodů, ve stadiu návrhu. Do současnosti a dokonce snad i do budoucího vývoje bylo orientováno poslední vystoupení, ve kterém předestřel vybrané otázky problematiky menšin v dnešním globalizovaném světě poslední referující druhého bloku PhDr. Salim Murad, Ph.D. (HTF UK). Nastínil komplikované problémy, před které bude pravděpodobně Česká republika v nejbližší době v rámci světové „globální vesnice“ postavena.

Rovněž čas posledního bloku workshopu byl, podobně jako první dva, bezezbytku zaplněn v mnoha ohledech podnětnými příspěvky. Otevřel jej příspěvek prof. PhDr. Dušana Hanáka, Ph.D. z Opavy, pojednávající o ukrajinské reemigraci z Československa do SSSR ve 20. a 30. letech 20. století. Prof. Hanák v něm nastínil řadu paradoxů provázajících toto specifické téma. Následoval neméně zajímavý referát dr. Thomase Oellermanna, Ph.D. (Friedrich-Ebert-Stiftung v České republice), který komplexním způsobem zhodnotil působení politika Wenzela Jaksche ve vztahu k německé menšině, především v komplikovaných předválečných a válečných letech. Poté zazněl příspěvek PhDr. Heleny Noskové, CSc. (ÚSD AV, Praha) orientovaný na národnostní menšiny v okrese Tachov po roce 1945. S některými aspekty právního postavení židovského obyvatelstva v letech 1945–1948 seznámil přítomné PhDr. Petr Bednařík, Ph.D. (ÚSD AV, Praha). Příslovečnou „třešničkou na dortu“, která celý den věnovaný workshopu „Problémy právního postavení menšin v historii“ zakončila, byl pak referát prof. JUDr. Mahuleny Hofmannové, CSc. (PF UK, UNI Lucemburk). Prof. Hofmannová ve svém příspěvku osvětlila historii monitoringu situace menšin v ČR výborem Jazykové charty, přiblížila, jak monitoring prakticky funguje a navíc položila řadu důležitých otázek týkajících se jeho významu.

Druhá akce s názvem „Problémy vymezení pojmu tzv. ‚starých a nových‘ menšin“ byla uspořádána v rámci projektu Progres Q05: Právní a společenské aspekty postavení menšin. První dva bloky představovaly společně sekci „vymezení pojmu menšina v minulosti a dnes“.

Podobně jako předešlého dne se v úvodu ujal slova prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc. Na prof. Kuklíka navázal jeho kolega z Právnické fakulty UK JUDr. PhDr. René Petráš, Ph.D., který se problematice menšin věnuje cíleně a dlouhodobě. Ve svém vystoupení se dr. Petráš soustředil na vymezení menšin v české historii. Upozornil například na historicky odlišné chápání menšin jako potenciálně problémového prvku, nikoli jako skupiny s určitým oprávněním. Další referát na téma obyvatel Hlučínska jako menšiny v Československu v letech 1920–1993, přednesl Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (Slezské zemské muzeum v Opavě). Věnoval se především složitým jazykovým a národnostním otázkám ve zkoumané oblasti. První blok uzavíral příspěvek doc. PhDr. Blanky Soukupové, CSc. z Fakulty humanitních studií UK. Jak už předeslal název příspěvku, doc. Soukupová seznámila přítomné s výsledky svého výzkumu problematiky pojetí Židů v moderní době a pokusila se vymezit, zda a do jaké míry se jedná o menšinu náboženskou, národnostní nebo národ, a to z perspektivy samotných Židů i většinové společnosti.

V rámci druhého bloku první sekce se přítomným dostalo pár „menšinových ochutnávek“ z oblasti Maďarska, Slovenska a Podkarpatské Rusi. Prof. Dr. Iván Halász, Ph.D. (MAV SVC Budapest) přiblížil svým příspěvkem pokusy o uznání nových menšin v Maďarsku za posledních dvacet let. Posluchači nejen, že byli pregnantně seznámeni se samotným procesem uznávání menšin a jejich složením v předmětném období v Maďarsku, ale nebyli ochuzeni ani o různé zajímavosti, například v podobě pokusu o uznání hunské menšiny. V podobném duchu navázal doc. László Szarka, CSc. (UJS Komárno; Budapest) se svým vystoupením na téma praobyvatelské koncepce v meziválečném diskurzu na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Doc. Szarka si primárně kladl klíčovou otázku, zda jsou tyto menšiny autochtonní?

Druhou sekci s názvem „nové pojetí menšin“ zahájila svým pozoruhodným referátem Mgr. Veronika Vítková z Kanceláře veřejného ochránce práv. Její velmi aktuální příspěvek

byl zaměřen na možnost vznímání osob se zdravotním postižením jako nové menšiny. Další „novou“ menšinu hodnou pozornosti – sexuální – představil doc. JUDr. Martin Štefko, Ph.D. z Právnické fakulty UK pohledem svého oboru, kterým je pracovní právo a právo sociálního zabezpečení. Na doc. Štefka tematicky navázal prof. JUDr. Richard Král, LL.M., Ph.D., DSc. rovněž z Právnické fakulty UK. Věnoval se též sexuální menšinám, tentokrát prostřednictvím práva na volný pohyb unijních občanů, konkrétně se zajímavě zaměřil na stěžejní rozhodnutí Soudního dvora EU ve věci Coman. Sekci uzavřel svým jiskrným příspěvkem na téma stereotypů a nových menšin kolega dvou předchozích řečníků z Právnické fakulty UK doc. Dr. iur. Mag. phil. Harald Scheu, Ph.D. Upozornil například na náročnost samotného vymezení takových stereotypů a precizním způsobem předstřel problém potírání stereotypů v kontrapozici s náklady takového počínání.

Stranou pozornosti nezůstaly ani menšiny spojené s náboženskými otázkami, kterým byl vyhrazen prostor v poslední sekci označené příznačně „náboženské menšiny“, a také ona, stejně jako obě předcházející, dostala dozajista svému označení.

Tato sekce byla velmi vhodně zahájena příspěvkem pojednávajícím o samotném vymezení pojmu náboženské menšiny, který působivě představila PhDr. ThDr. Noemi Bravená, Ph.D. z Husitské teologické fakulty UK. Na ni navázala její kolegyně ze stejné fakulty PhDr. Monika Nová, Ph.D., která seznámila přítomné se situací mongolské menšiny žijící v ČR a naznačila její další možné perspektivy. Následoval velmi komplexní příspěvek prof. PhDr. Luboše Kropáčka, CSc. (HTF UK) postihující integraci muslimských migrantů vnímanou křesťanskou optikou. Současný evropský pohled na mimořádně komplikovanou africkou migraci přidala doc. ThDr. Kamila Veverková, Th.D. (HTF UK). Třetí sekce pak byla zakončena zajímavým referátem ThDr. Pavly Damohorské, Th.D. (HTF UK), který zaujal nejen obsahem, ale již jen samotným názvem: „A cizinci nebudeš škodit, ani ho utlačovat“. Stát Izrael a současná migrační otázka – nová eritrejská menšina?

Oba konferenční dny byly vyplněny zajímavým programem. Ovšem bylo by jistě opomenutím na tomto místě, kromě bohatého a inspirativního obsahu, nevyzvednout také četné diskuze vedené nejen v rámci programu, ale též během přestávek.

Obě události představily a snad také vnesly světlo do řady různorodých otázek souvisejících s problematikou menšin a jejich vývojem nejen v minulosti, ale také v budoucích perspektivách. Právě ona různorodost v podobě spojení odborníků zkoumajících menšinovou problematiku z mnoha aspektů svých konkrétních oborů, byla více než příznačná, neboť jsou to právě menšiny, které činí každou společnost rozmanitou. Obě akce přinesly rovněž mnoho neotřelých pohledů a vyvolaly nové otázky, které, doufáme, povedou v budoucnu k další úspěšné vědecké práci v této oblasti.

Tereza Blažková

doi: 10.14712/2464689X.2019.22

XIV. mezinárodní seminář „Diritto romano e attualità“ Catanzaro, Itálie, 29. listopad – 1. prosinec 2018

Na konci listopadu 2018 se v hradním komplexu (*Complesso monumentale del San Giovanni*) malebného kalábrijského města Catanzaro sešli účastníci již XIV. mezinárodního semináře římského práva, organizovaného tradičně pod názvem „Diritto romano e attualità“. Seminář organizovala právnická fakulta Univerzity Catanzaro (*Dipartimento di giurisprudenza della Università degli studi di Catanzaro*) pod patronací prof. Alessandra Corbina. Tohoto semináře se účastnilo více než 30 právních historiků a právních romanistů z celého světa, jmenovitě z Bulharska, České republiky, Číny, Francie, Itálie, Polska, Ruska a Slovenska. Ústřední téma semináře bylo „*La civitas romana dalle origini alle leges Valeriae Horatiae*“, tedy „*Civitas romana* od počátků až po *leges Valeriae Horatiae*“, zahrnující časové rozpětí od poloviny 8. století před n. l. až po polovinu 5. století před n. l. Jednalo se tak o nejstarším období formování římské společnosti.

Odpoledne prvního dne semináře, 29. listopadu 2018, bylo věnováno – vedle formálního a velmi srdečného přivítání účastníků – úvodním přednáškám k tématu. Za předsednictví prof. Luigiho Labruny (*Università degli studi di Napoli „Federico II“*, Neapol, Itálie), vystoupili již zmíněný prof. Alessandro Corbino (*Università degli studi di Catanzaro „Magna Graecia“*, Catanzaro, Itálie), jenž poutavě uvedl přítomné do historického kontextu zvoleného tématu. Následoval příspěvek Gabriela Cifaniho (*Università degli studi di Roma „Tor Vergata“*, Řím, Itálie), věnovaný hospodářským podmínkám vzniku a vývoje nejstarší římské společnosti (*Le basi economiche di Roma arcaica*).

Druhý den semináře, 30. listopadu 2018, začal za předsednictví prof. Marie Zablocké (*Uniwersytet Warszawski*, Varšava, Polsko), a byl věnován „ústavně-právním“ aspektům počátků Říma. Zazněla přednáška Roberta Fioriho (*Università degli studi di Roma „Tor Vergata“*, Řím, Itálie), věnovaná propojení římské a sabinské společnosti (*La „repubblica“ delle origini latino-sabine*), a Cosima Cascione (*Università degli studi di Napoli „Federico II“*, Neapol, Itálie), zaměřená na ony ústavní konstrukce formujícího se římského státu a jejich řeckých vzorů (*L'autogoverno nella visione „democratico-ateniense“. Dalle riforme di Solone alla costituzione di Clistene*). Následoval pak příspěvek, který přednesl Osvaldo Sacchi (*Università degli studi della Campania „Luigi Vanvitelli“*, Caserta, Itálie), věnovaný teritoriálním aspektům rozvoje římské společnosti (*La terra come risorsa e come problema. Criteri di „appartenenza“ e modalità organizzative di „sfruttamento“*).

Odpolednímu jednání předsedal prof. Francesco Musumeci (*Università degli studi di Catania*, Katánie, Itálie), a přednesené příspěvky se zaměřovaly především na legislativní počiny rané římské společnosti. Úvodní přednášku podala Carla Masi Doria (*Università*

degli studi di Napoli „Federico II“, Neapol, Itálie), jež se zabývala některými institucionálními změnami přechodu římské společnosti od epochy královské k republice (*La rivoluzione „consolare“ nella tradizione e nella storiografia*). Následoval příspěvek Jana Zablockého (*Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*, Varšava, Polsko), věnovaný některým specifickým aspektům „nezrušitelných“ zákonů v Římě (*Le leges sacrae*), následovaný příspěvkem autora této zprávy, Davida Falady (*Univerzita Karlova*, Praha), který byl věnován některým aspektům procesu emancipace plebejské části římské společnosti (*La lex de Aventino publicando*). V následující části odpoledne zazněly ještě dva příspěvky, dedikované sociální stratifikaci římské společnosti – Konstantin Tanev (*Univerzitet za nacionalno e svetovno stopanstvo*, Sofie, Bulharsko) s tématem zadlužení v Římě (*Il problema dei debiti*) a Lihong Zhang (*East China University of Political Science and Law*, Šanghaj, Čína) s příspěvkem o klientech (*La „dipendenza“ sociale libera: i clientes*).

Poslední den konference, 1. prosince 2018, se uskutečnil pod předsednictvím prof. Antonina Metro (*Università degli studi di Messina*, Messina, Itálie). Příspěvky přednesli Leonid Kofanov (*Rossijskaja akademija nauk*, Moskva, Rusko) na téma přípravy zákona XII desek (*Il decemvirato*) a Donatella Monteverdi (*Università degli studi di Catanzaro „Magna Graecia“*, Catanzaro, Itálie) na téma složení a úlohy některých orgánů formujícího se římského státu (*Composizione del collegio*). Zajímavou úvahu pak přednesl Michal Skřejpek (*Univerzita Karlova*, Praha), v níž se věnoval některým trestněprávním aspektům legislativy rané římské republiky (*Lessico e concetti criminalistici delle XII tavole*). Dalším příspěvkem byla studie Piotra Niczyporuka (*Uniwersytet w Białymstoku*, Białystok, Polsko) o nejstarších římských předpisech sociálního charakteru (*La legge di Numa Pompilio su „lugere“*). Závěr konference pak patřil prof. Bernardu Santaluciovi (*Università degli studi di Firenze*, Florencie, Itálie), jež se věnoval konsolidaci mocenské struktury ve vznikající římské republice (*La „restaurazione“ dell'ordine „consolare“. Le leges Valeriae Horatiae*).

Tento druh konferenčních setkání představuje důležitý prvek mezinárodní spolupráce v oboru římské právo; je pochopitelné, že kontakt s odborníky z různých částí Evropy je pro právní romanistiku velmi důležitý. Pro úplnost dodáváme, že předchozí, třináctý ročník této série konferencí, se uskutečnil v resortu Sucha Beskidzka v Polsku, a následující, patnáctý ročník, se uskuteční v listopadu 2019 v Praze.

David Falada

doi: 10.14712/2464689X.2019.23

Bratislavské právnické fórum 2019 I.

Správa z konania sekcie rímskeho a kánonického práva

Etablovaná medzinárodná vedecká konferencia „Bratislavské právnické fórum 2019“, ktorú už tradične organizuje Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, tentoraz prebiehala v dňoch 14.–15. februára 2019. Prvý deň rokovaní bol venovaný plenárnemu zasadnutiu v Aule Univerzity Komenského. Podujatie sa konalo pod záštitou predsedníčky Najvyššieho súdu SR JUDr. Daniely Švecovej a predsedu Najvyššieho súdu ČR prof. JUDr. Pavla Šamála, Ph.D. Účastníci panelu sa pokúsili o hlbšiu definíciu záruk nezávislosti sudcu a súdnej moci ako takej. Vo večerných hodinách sa konala slávnostná recepcia v reprezentatívnych priestoroch tzv. „starej“ Národnej rady, kde pri dobrom jedle, víne a hudbe excelentného sláčikového kvarteta sa zišli pri plodnej debate aj viacerí účastníci našej sekcie.

Samotná sekcia rímskeho a kánonického práva sa konala nasledujúci deň, v piatok 15. februára 2019 v Učebni Imricha Karvaša na Právnickej fakulte Univerzity Komenského. Nosnou témou sekcie bolo „Zmierňovanie tvrdosti práva v rímskom honorárnom a kánonickom práve“. Na úvod účastníkov srdečne privítal odborný garant sekcie doc. JUDr. Matúš Nemeč, Ph.D. Vyjadril radosť nad väčším počtom účastníkov, čo podľa neho predznamenáva životaschopnosť nášho odboru a jeho budúcu perspektívu. Následne si účastníci konferencie minútou ticha pietne uctili pamiatku nedávno zosnulej pani doc. JUDr. Renáty Veselej, Ph.D.

Slovo odovzdal moderátorovi prvého bloku, doc. JCDr. PaedDr. Róbertovi Brtkovi, CSc., ktorý uviedol doc. JUDr. Pavla Saláka jr., Ph.D., (Masarykova Univerzita v Brne, Právnická fakulta). Pán docent vystúpil s témou „Vojenský testament jako ochrana před tvrdostí práva“. Vo svojom podnetnom príspevku poukázal na to, že opodstatnenosť testamentu vojaka nebola podložená len samotným nebezpečenstvom blízkosti smrti. Keďže sa tento inštitút začal rozvíjať až v období raného principátu, nemalý vplyv na jeho zavedenie malo rodinné zákonodarstvo cisára Augusta, ktoré malo dopad aj na vzťahy vo sfére dedičského práva. Veľkú rolu v tomto rámci zohrávalo aj vytvorenie profesionálnej armády a silné priateľské zväzky medzi kamarátmi vo vojsku, ktorí boli nezriedka určovaní za dediča dotknutého poručiteľa.

Ďalším prednášajúcim bol doc. JUDr. Matúš Nemeč, Ph.D., (Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta), ktorý hlbšie analyzoval tému „Teoreticko-právneho poňatia dišpenzu a jeho uplatňovania v kánonickom práve“. Hneď v úvode poukázal na jeho grécky ekvivalent *oiconomia*, čo v preklade predstavuje „vyvažovanie“. Preto dišpenz možno kvalifikovať ako nástroj miernosti, ktorý má vyvažovať tvrdosť zákona. Následne účastníkov

previedol mimoriadne pútavým výkladom o dejinách a uplatňovaní tohto inštitútu. Upozornil na to, že jeho používanie siaha až do 3. storočia po Kristovi, no rovnako dôkladne vysvetlil prístupy Iva z Chartres (milosrdenstvo pred tvrdosťou), Graciána a Tomáša Akvinského k problematike dišpenzu, čo zakončil poukázaním na učenie II. Vatikánskeho koncilu, ktorý výrazne modifikoval jeho doterajšie chápanie. Následne dišpenz rozdelil do vnútornej a vonkajšej sféry a bližšie charakterizoval tri nosné situácie jeho použitia.

Po zaslúženom potlesku vystúpila JUDr. ICLic. Mgr. Veronika Pétiová (Univerzita Komenského v Bratislave, Rímskokatolícka cyrilometodská teologická fakulta) s bezprostredne nadväzujúcou témou „Milosť rozviazania nesviatostného manželstva *in favorem fidei*“. Vo svojom impresívnom príspevku dôkladne vykreslila procesnoprávnu stránku aplikácie tohto inštitútu pred kúriou diecézneho biskupa i pápežskými inštitúciami. V rámci historickoprávneho exkurzu podotkla, že samotný inštitút predstavuje novum 20. storočia. Veď posvätné officium vydalo k tejto problematike prvú smernicu až v roku 1934, ktorú následne rozpracovala inštrukcia Kongregácie pre náuku viery *Ut unum est*. V ďalšej časti sa venovala samotnému podaniu žiadosti o rozviazanie manželstva, jej náležitosti, vrátane analýzy procesného postupu v rámci Kongregácie pre náuku viery. Svoj príspevok obohatila štatistikou, že Svätá stolica rieši vyše 700 takýchto prípadov ročne, pričom celých 60% z tohto počtu predstavujú veriaci z USA. Bratislavský metropolitný tribunál doteraz riešil celkovo 13 podobných žiadostí.

Po tejto zaujímavej vložke z odbornej praxe nasledoval excelentný a nanajvýš inovatívny príspevok JUDr. Adama Csukása (Univerzita Karlova, Právnická fakulta), ktorý sa zaoberal témou „Právnej flexibility Českobratskej cirkvi evanjelickej“. Prednášajúci vychádzal z hypotézy anglosaských autorov, podľa ktorej právne poriadky všetkých kresťanských cirkví sú založené na rovnakých princípoch. Medzi jeden z nich zaradil aj princíp uvoľňovania noriem (*relaxation of norms*). Autor však konštatoval, že právna flexibilita má v práve výraznejší potenciál ako samotné zmiernovanie tvrdosti jednotlivých inštitútov. Na základe dôkladnej komparácie kánonického a evanjelického práva dospel k presvedčivej klasifikácii, podľa ktorej medzi nástroje právnej flexibility Českobratskej cirkvi patrí jednak flexibilná slovná zásoba (napr. *nisi* – leč; *dumoda* – len keď, *periculum* – v nebezpečenstve), flexibilné právne inštitúty (*favor* – priazeň, *exemptio* – výnimka, *privilegium* – výsada, dišpenzácia) a napokon flexibilný prístup k realizácii práva, ktorý sa však v evanjelickej cirkvi dosiaľ nevyvinuli na rozdiel od kánonickoprávnej epikie.

Na predchádzajúcich rečníkov brilantne a s gráciou nadviazal doc. JCDr. PaedDr. Róbert Brtko, CSc., (Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta), ktorý sa venoval špecifickým problémom kánonického manželského práva v príspevku s názvom „Dišpenz od božieho zákona manželskej nerozlučiteľnosti podľa kánonického práva: hmotnoprávny pohľad“. Vo svojej reči zdôraznil, že dišpenz možno udeliť len voči ľudským, nie božským zákonom. Pápež, ako boží vikár, však môže rozviazať manželstvo v prospech viery (*potestas vicaria*). Pútavo rozobral tri základné druhy manželstiev, ktoré možno rozlúčiť (nekonzumované manželstvo, Pavlovo a Petrovo privilegium). Popri tom zároveň poukázal na stredovekú – univerzitnú – diskusiu, či manželstvo možno pokladať za konsenzuálny kontrakt (uzavretý súhlasom) alebo jeho reálny ekvivalent (uzavretý naplnením).

Po plodnej diskusii k predneseným príspevkom a krátkej prestávke na občerstvenie vystúpil vzácny zahraničný hosť Dr. hab. Łukasz Marzec (Jagellonská univerzita v Krakove, Fakulta práva a verejnej správy) s príspevkom na tému „Prétori ako neformálni

tvorcovia práva a vplyv ich činnosti na anglické právo“, čo bolo o to viac symbolickejšie, že ho predniesol v anglickom jazyku. S nesmiernym zápalom poukázal na viaceré zásahy prétorov v oblasti záväzkového práva, čo následne komparoval s vybranými princípmi anglického práva, osobitne sa usiloval nájsť prvky rímskoprávnej doktríny v známom rozsudku *B. & C. Builders Ltd. v. Rees* z roku 1965.

Po predmetnom vystúpení sa k manželskému kánonickému právu opäť vrátila Mgr. Dominika Veselá (Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta) s relatívne všeobecnou témou „Manželstvo v kánonickom práve“, čo však vôbec nebolo na ťarchu vedeckosti jej vystúpenia. Predstavila nielen veľmi peknú sumarizáciu načrtnutých nuansí, no zároveň ich obohatila o historickoprávny pohľad. Pregnantne komparovala ustanovenia Kódexu kánonického práva z roku 1917 a 1983, pričom sa pokúsila o vyzdvihnutie najpodstatnejších zmien, ktoré inštitút manželstva zaznamenal v oboch kódexoch.

Vysoká vedecká úroveň, živý rečnícky talent a uchvátení poslucháči: to bolo známim, že sa slova ujal JUDr. Jan Šejdl, Ph.D., (Západočeská univerzita v Plzni, Právnická fakulta) na tému „*Servitutes et iudicium per formulas*“. Zameral sa v ňom na spôsoby ochrany služobnosti v legisakčnom a formulovom procese. Pripomenul, že pri služobnostiach nebolo možné uplatniť mechanizmus vindikácie a kontravindikácie, ktorý bol typický pre legisakčný proces, keďže v danom prípade nikto nenamietal skutočnosť, že slúžiaci pozemok nepatrí jeho vlastníčkovi. Ohradzujúc sa autoritou prof. Capogrossiho dospel k záveru, že osoba vlastníka služobného pozemku sa musela zrejme brániť negácii vindikácie služobnosti.

Krátky exkurz do trestného práva podnikli nasledujúce dve príspevky. Prvým z nich predstavovalo vystúpenie JUDr. Martina Gregora (Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta) na tému „Zmierňovania tvrdosti v rímskom trestnom práve so zreteľom na zánik trestnosti a zánik trestov“. Bližšie sa pritom zameral na udeľovanie amnestie a milosti v antickom Ríme. Poukázal na diferencie medzi realizáciou týchto inštitútov v období rímskej republiky a v cisárskej ére. Popri udeľovaní amnestie pred začatím trestného vyšetrovania sa zameral najmä na dôkladnú analýzu inštitútu „návratu do pôvodného stavu“, teda tzv. rehabilitácie osôb, ktoré boli odsúdené na výkon trestu vyhnanstva alebo práci v baniach.

Po ňom si auditorium vypočulo tému z kánonického trestného práva, ktorú prezentoval JCDr. JUDr. Jozef Kemp, Ph.D., (Univerzita Komenského v Bratislave, Rímskokatolícka cyrilometodská teologická fakulta). Názov jeho príspevku znel: „Zmierňovanie tvrdosti práva v trestnom kánonickom práve“. Vo svojom vystúpení dômyselne komparoval viaceré inštitúty trestného práva Katolíckej cirkvi a trestného práva Slovenskej republiky, napríklad okolností vylučujúce trestnú zodpovednosť, vplyv poľahčujúcich okolností, možnosti odkladu výkonu trestu a mnohé ďalšie. Dospel pritom k záveru, že v prípade potrestania páchatel'a trestného činu zo strany svetskej vrchnosti, by z morálneho a pedagogického hľadiska nebolo správne, aby danú osobu zaťažovala aj cirkev svojimi trestami.

Po bohatom obede, ktorý spríjemňovala plynulá diskusia, vystúpil Mgr. Ján Šurkala, Ph.D., (Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta) s témou „Prétorská normotvorba ako nástroj dosiahnutia zrovnoprávnenia subjektov právnych vzťahov“. V rámci svojho prednesu predostrel hypotézu, že prétor sa usiloval predovšetkým o dosiahnutie rovnosti medzi jednotlivými subjektmi, pričom jeho činnosť smerovala k zjednoteniu ich procesného postavenia na spoločnej báze. Tento názor podoprel bohatými odkazmi

na kauzistické príklady z diel rímskych právnikov. Svoje vystúpenie zavŕšil podnetnou úvahou, že kým súčasné právo reaguje na komplexnosť spoločenských vzťahov legislatívnou smršťou, metodologický postup préтора umožňoval odchýliť sa od platného práva v prospech spravodlivosti na menej formálnom základe.

Posledným rečníkom sekcie bol Mgr. Matej Mlkvý, PhD. LL.M., (Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta). Predniesol vynikajúci príspevok o „Prostriedkoch zmierňovania tvrdosti rímskeho práva u glosátorov a komentátorov“. S mimoriadnou erudovanosťou oboznámil poslucháčov s kolíziou medzi požiadavkami aequity a platným právom z hľadiska náuky týchto dvoch právnických škôl. Svoju pozornosť zamerlal na analýzu konštitúcie cisára Konštantína (C. 3, 1, 8), ktorú glosátori pokladali za metodologický základ odvodzovania prednosti aequity pred striktným právom, čo však vystupujúci ihneď konfrontoval s ďalšími fragmentmi z Justiniánskej kodifikácie. Na konci svojho vystúpenia dodal, že každý normatívny systém je v zásade imúnny voči zmenám, čo dáva podnet pre vznik alternatívnej sústavy, ktorá postupne modifikuje a zmierňuje tvrdosť nastoleného formálneho právneho stavu (napr. prétor v Ríme, lord kancelár v Anglicku a pod.).

Týmto príspevkom bolo rokovanie síce zavŕšené, no diskusia nad ďalšími zásadnými otázkami rímskeho práva, ktoré vyplývali z tém načrtnutých v rámci konferencie, pokračovala následne v priestoroch Katedry v neformálnom duchu. Cieľ konferencie, spočívajúci v priateľskej výmene poznatkov, bol naplnený. Viaceré príspevky poukázali na bohatstvo prostriedkov zmierňovania tvrdosti zákona v rímskom a kánonickom práve, pričom dokázali aplikabilitu týchto dejinných skúseností aj na súčasný právny stav.

S potešením možno konštatovať, že sa sekcie zúčastnili aj viacerí pasívni účastníci, konkrétne prof. JUDr. Jozef Klimko, DrSc., (Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta), ktorý sa aktívne zapájal aj do diskusií, ďalej JUDr. Andrej Beleš, PhD., z hosťujúcej inštitúcie a Dominik Macek, pomocná vedecká sila na Katedre právnych dejín Právnickej fakulty Univerzity Karlovy. Jednotlivé príspevky prednesené na konferencii budú publikované v elektronickom zborníku.

Martin Gregor

doi: 10.14712/2464689X.2019.24

Bratislavské právnické fórum 2019 II.

Sekce římského a kanonického práva

V den svátku sv. Valentýna a den následující uspořádala bratislavská Univerzita Komenského mezinárodní vědeckou konferenci „Bratislavské právnické fórum 2019“. Na konferenci, která obsáhla 16 sekcí a přes 250 aktivních účastníků, dostala právní historie tradičně své místo, a to dokonce ve dvou sekcích – právněhistorické s tématem „Rok 1989 ako medzník vo vývoji štátu a práva“ a římskoprávní s tématem „Zmierňovanie tvrdosti práva v rímskom honorárnom práve a v kánonickom práve“.

Konference s ústředním tématem „Nezávislosť a etický rozmer výkonu súdnej moci“ byla zahájena plenárním zasedáním, na kterém se vedle účastníků sešly špičky slovenského a českého právního života. Zúčastnění deklarovali potřebu nezávislé justice a vysokých kvalit soudců, stejně jako zdůraznili potřebu úzké spolupráce mezi teorií a praxí, zvláště při výchově budoucích soudců na právnických fakultách.

Společenský večer, který následoval v reprezentačních prostorách historické budovy Národní rady, zahájil děkan Právnické fakulty Univerzity Komenského doc. JUDr. Eduard Burda, PhD., předsedkyně Nejvyššího soudu SR JUDr. Daniela Švecová a předsedkyně Soudní rady SR JUDr. Lenka Praženková.

Páteční jednání římskoprávní sekce zahájil doc. JUDr. Matuš Nemeč, PhD., úvodním slovem, ve kterém pozitivně zhodnotil aktuální situaci oboru, vyzdvihl dostatek studentů doktorského studia, pozdravil přítomného prof. JUDr. Jozefa Klimka, DrSc., a vyzval účastníky k držení minuty ticha za zesnulou doc. JUDr. Renatu Veselou, Ph.D., z PF MU.

V první části vystoupil doc. JUDr. Pavel Salák, Ph.D., s příspěvkem „Vojenský testament jako ochrana před tvrdostí práva“, ve kterém samotný nástroj vojenského testamentu představil coby institut císařského práva. Tímto institutem byla vojákům pro jejich nezkušenost v knihách odpuštěna řada běžných formalit s uzavřením testamentu spojená. Jako příklad byl uveden římský testament v šiku, kdy byly formality opuštěny pro nadcházející bitvu, nebo byl zmíněn případ poklasický, kdy coby platný testament byl uznán ten, který byl napsán krví na vlastním štítu. Vojenský testament měl tedy chránit vojáky jako zůstavitele, stejně jako dědice, oproti ostatním občanům byli zvýhodněni, a i to mělo lákat římské muže ke vstupu do profesionální armády. Doc. JUDr. Matuš Nemeč, PhD., následoval s příspěvkem „Teoreticko-právné poňatie dišpensu a jeho uplatňovanie v kánonickom práve“. Pojem dispensu se v právu římském nepoužívá hojně, je znám tedy spíše z práva kanonického a podle Kodexu kanonického práva jej lze definovat jako zvláštní úkon církevní autority, individuální právní akt sloužící právě ke zmírnění tvrdosti práva. Přednášející předestřel vývoj dispensu od antiky po současnost, zmínil pojetí středověké,

kdy měl být dispens k dispozici vždy, když bylo třeba chránit dobro a tvrdost měla být zmírněna právě milosrdenstvím. Na toto pojetí navázal Gratianus, který dispens považoval za prostředek výkladu zákona, který má v rukou toliko papež. Závěrem bylo představeno současné pojetí dispensu vycházející z CIC/1983, které se řídí tzv. potridentským přístupem, nelze jej užít v základních otázkách církevního práva, musí pro něj existovat rozumný a oprávněný důvod a musí být udělen kompetentní autoritou.

JUDr. ICLic. Mgr. Veronika Pétiová navázala s příspěvkem „Milosť rozviazania nesviatostného manželstva *in favorem fidei*“, kdy se věnovala manželství platnému, ale nesvatostnému. Tomuto problému nebyla před rokem 1917 věnována sebemenší pozornost, jelikož neexistovala norma, která by rozvázání manželství ve prospěch víry upravovala, úpravu přinesl až CIC/1917. Probrána byla řada procesních otázek, stejně tak otázka rozluky svazku papežem jako udělená milost. JUDr. Adam Csukás vystoupil s příspěvkem „Právní flexibilita v Československé církvi evangelické“. V něm vycházel z několika knih právních filozofů, od kterých pochází tvrzení, že právní řády všech církví se zakládají na společných principech křesťanského práva. Právní flexibilita v tomto případě znamená, že použití obecně závazného pravidla by bylo v rozporu s jeho účelem, tedy se spásou duší a s požadavkem, aby se vše dělo slušně a spořádaně. Dále byly rozebrány jednotlivé případy právní flexibility, zejména v právním jazyku a slovní zásobě, kdy dochází k užití flexibility bez zásahu církevní autority. Byly zmíněny také flexibilní právní instituty, které mohou být užity na základě uvážení církevní autority, jako např. *favor*, *exemptio* nebo *privilegium*. Všechny tyto znaky byly spatřeny i v principech ČCE, na kterou byl příspěvek primárně zaměřen.

Doc. JCDr. PaedDr. Róbert Brtko, CSc., navázal na příspěvek doc. Nemce s již vzpomnutým institutem dispensu, a to v příspěvku s názvem „Dišpens od božieho zákona manželskej nerozlučiteľnosti podľa kánonického práva: hmotnoprávny pohľad“. V něm rozebíral podstatu manželství katolíků coby nerozlučitelného svazku, který se opírá o přirozené právo, přesto jej však může papež coby náměstek Kristův rozloučit, a to právě *in favorem fidei*. Žadatel o takovýto úkon jej prosí o milost, o dispens od zákona manželské nerozlučitelnosti.

Ve druhém bloku se Dr hab. Łukasz Marzec věnoval otázce praetorského práva v příspěvku „Praetores as informal law makers and the influence of their activities on English law“. Mgr. Dominika Veselá navázala příspěvkem o manželství v kanonickém právu, jak jej upravoval CIC/1917 a upravuje CIC/1983. JUDr. Jan Šejdl, Ph.D., se v příspěvku „*Servitudes et iudicium per formulas*“ zabýval otázkou ochrany služebností, která se historicky vyvíjela podle jednotlivých etap římského procesu. V tomto vývoji se zaměřil především na změnu charakteru ochrany služebností v souvislosti se změnou legisakčního řízení na formulové a tím související proměnou služebností jako takových. JUDr. Martin Gregor se zabýval otázkou zmírňování tvrdosti práva v římském právu se zřetelem na zánik trestnosti a trestů. Věnoval se institutu amnestie, vyložil původ a význam řeckého *amnestia*, věnoval se jejím konotacím v díle Ciceronově, který jej ve svých filipikách považoval za „závoj zapomnění na staré konflikty“. Druhý blok pak uzavřel JCDr. JUDr. Jozef Kemp, Ph.D., s příspěvkem o zmírňování tvrdosti práva v trestním právu kanonickém.

Mgr. Ján Šurkala, Ph.D., vystoupil v závěrečné části sekce s příspěvkem „Prétorská normotvorba ako nástroj dosiahnutia zrovnoprávnenia subjektov právnych vzťahov“, a symbolicky ji uzavřel Mgr. Matej Mlkvý, Ph.D., LL.M., s příspěvkem „Prostriedky zmiernenia tvrdosti rímskeho práva u glosátorov a komentátorov“. Poslední zmíněný příspěvek

se věnoval prostředkům nepřímé změny práva prostřednictvím institutu *aequitas* a v menší míře *officium iudicis* u glosátorů, stejně tak odlišnostem pojmů *aequitas* – *iustitia* a *aequitas* – *ius* u glosátorů.

Jak plyne z názvů a obsahů přednesených příspěvků, římské právo se s problémem abstraktnosti právních norem, ze které vyvstávají výkladové problémy, vyrovnalo především pomocí jurisdikce praetora, který pomocí ediktů mohl právo opravit, doplnit či podpořit. Z příspěvků ze soudku kanonického práva vyplynulo, že právo bylo a je možné aplikovat tak, aby nedocházelo k nepřiměřeně tvrdým aplikačním výsledkům, a to především v souladu s principem *aequitas canonica* díky privilegiím a dispensům. Vzhledem ke všemu výše zmíněnému se jistě vyplatí počkat si na recenzovaný sborník z letošního Bratislavského právního fóra, kde byly předneseny nejen velmi podnětné a zajímavé příspěvky, ale také došlo k dalšímu prohloubení vzájemných odborných vztahů mezi členy akademické obce.

Dominik Macek

doi: 10.14712/2464689X.2019.25

Medzinárodná konferencia „Sasko-magdeburgské právo ako kultúrny spojovací medzičlánok medzi právnymi poriadkami východnej a strednej Európy. Stav a perspektívy budúceho vývoja“, Saská akadémia vied v Lipsku, 14.–15. novembra 2018

Keď anhaltský rytier Eike von Reggow spísal v rokoch 1220 až 1235 svoj skromný súkromný počin zbierky saského práva, známy pod v súdobej stredovekej spise obvyklým názvom *Sachsenspiegel – Saské zrkadlo*, netušil, že vytvorí dielo svetového významu. Táto zbierka dovtedy ústne tradovaného lénného a krajinského saského obyčajového práva sa stala, ako je historickému a právnohistorickému odbornému publiku už dávno dobre známe, synonymom pre exportované nemecké právo do oblastí najmä nenemeckých, prevažne osídlených slovanským obyvateľstvom a v tom čase už intenzívne-extenzívne kolonizovaných tiež nemeckými hosťami. O jeho autorite a historickom dedičstve sa popísalo a poreferovalo na rôznych fórach už mnoho a napokon aj predmetná konferencia, konaná v polovici novembra roka 2018 na Saskej akadémii vied v Lipsku, toho bola nesporným príkladom. Predsa však uvedená konferencia má viacero pozitívne vnímaných konotácií.

Konferenciu organizovala Saská akadémia vied v Lipsku ako materská vedecká inštitúcia, ktorá zastrešuje už viac ako 15 rokov trvajúci a sústavne pokračujúci medzinárodný projekt právnohistorického a lingvistického výskumu k významu a transferu sasko-magdeburgského práva a ním vytvoreného rozsiahleho právneho okruhu dcérskych filií a lokalít, ktoré sa ním v stredoveku a novoveku nechali inšpirovať, či rovno sa ním aj spravovali. Projekt zastrešuje uvedená inštitúcia pod vedením prof. H. Lücka ako hlavného koordinátora. Hlavnými spolupracovníkmi na projekte sú toho času Dr. Wieland Carls a Dr. Katalin Göncziiová (obaja pôsobiaci na uvedenej organizátorskej inštitúcii), ktorí reprezentujú aj dve hlavné pracoviská projektu: Lipsko a Magdeburg.

V úvodných príhovoroch prof. H. Lücka, Dr. W. Huschnera a saského krajinského ministra kultúry R. Robru v prvý deň konferencie (14. novembra 2018) sa vyzdvihol doterajší vedecký diskurz k vyššie zmienenej stredovekej právnej zbierke, prízvukovalo sa, že dejiny musia mať svoju identitu, a vyjadrili tak presvedčenie ukotvenia onej zbierky pre budúcnosť Európy, ktorá sa musí zastať a kriticky skúmať jedinečné historické nositeľa duchovných pilierov Európy (kresťanský univerzalizmus vedno s v renesancii nanovo artikulovaným individualizmom), medzi ktoré radia všetci *unisono* túto právnu zbierku.

V predpoludňajšom bloku nasledovali stručné referáty hlavných účastníkov daného projektu a to prof. H. Lücka, Dr. W. Carlsa, Dr. K. Göncziiovej a Dr. M. Lazarovej. V projekte sa doteraz publikovali nasledovné publikácie: vedecký zborník z r. 2008 k téme *Právny a jazykový transfer do strednej a východnej Európy*, dve monografie:

Sasko-magdeburgské právo v Poľsku (autori: W. Carls, K. Gönczi, I. Bily) a *Sasko-magdeburgské právo v Maďarsku a Rumunsku* (autorka: K. Gönczi) a naposledy zborník z vedeckej konferencie v Segedíne z r. 2015 s názvom *Výskum Švábskeho zrkadla v dunajskom priestore*. Referujúci pripomenuli viaceré historické charakteristiky k danému výskumu: viacetapovitosť právneho transferu, jeho geografické smery a míľniky a rozmanitosť a variabilitu jednotlivých jazykových redakcií danej zbierky. V príspevku Právny jazyk ako systematický predmet poznania a smery jeho digitalizovaného výskumu litovskej lingvistiky M. Lazarovej zazneli viaceré podnetné príklady, argumentujú predovšetkým stredovekými prameňmi: napr. českou zbierkou Pražských práv a slovenskou Žilinskou mestskou knihou. Prof. H. Lück sa zaoberal veľmi dôležitými otázkami a kritickými glosami k uvedenému projektu a z jeho referátu možno akcentovať nasledovné zábery a otázky budúceho výskumu: problémy interdisciplinárnych, medzinárodných výskumných tímov a bádateľov a ich vzájomnej spolupráce (efektivita vedeckého managementu a nevyhnutná potreba pevnej siete spolupracujúcich pracovísk), kritické zhodnotenie impozantnej vedeckej spisby k problematike sasko-magdeburgského práva (čo súvisí aj so spracovaním dejín daného výskumu), problém pojmovej definície magdeburgského práva transponovaného a transformovaného v prijímateľských (dcérskych) krajinách, lokalitách, etnikách a societach. Jeho kolega W. Carls potom zdôraznil dnes už nevyhnutnú elektronizáciu celého projektu alebo jeho čiastkových výstupov, (pre)sumovania metadát a pod., náročnosť transkribcie jednotlivých redakcií, a predstavil aktuálne pripravovaný monografický počín transferu sasko-magdeburgského práva v Čechách a na Slovensku (autorkou bude opätovne stabilná pracovníčka saskkej akadémie a daného projektu Dr. Gönczi), na čo sa v našich, slovensko-českých právnohistorických kruhoch budeme len a len tešiť (rovnaké želanie prejavil aj v diskusii prítomný maďarský kolega prof. B. Szabó z Pät'kostolia). Z pléna v diskusii potom zaznela zaujímavá a veľavravná otázka: Či sasko-magdeburgské právo ponúka jednotu v rôznorodosti alebo rôznosť v jednote? K. Gönczi uvedené glosovala potrebou diferenciacie jednotlivých transferov, ktoré mali rôznu hĺbku a kvalitu. Zaznela aj otázka tematizácie medzinárodnej migrácie ľudí a ich myšlienok (resp. právnych ideí).

V ďalšom bloku prvého dňa vystúpil prof. Puhle, ktorý načrtnol umelecké a filozofické reflexie sasko-magdeburgského práva v európskych dejinách, japonský kolega prof. Sato z univerzity v Koite zase pre zmenu v koreferáte ozrejmil publiku jeho záujem o európske právne dejiny a veľmi cenný historický materiál zbierky *Sachsenspiegla*, pričom právny vývoj je veľmi úzko spojený s jazykovým.

Popoludňajší blok sa niesol v znamení prezentácií najnovších výsledkov poľského a litovského výskumu z radov kolegov – právnych historikov: prof. D. Janickej z Toruňa (téma príspevku: *Sasko-magdeburgské právo v súčasnom Poľsku. Základné smery právnohistorického výskumu*), Dr. J. Karpavičiené z Vilnius (téma: *Ženy v litovských mestách sasko-magdeburgského okruhu: výskum a odkrývanie európskej právnej kultúry*), doc. M. Mikuľu z Krakova (téma: *Weichbildvulgata a poľskí glosatori: Mikuláš Jaskier a Paweł Szczerbic – skúmanie novovekých edícií uvedenej zbierky v latinčine a poľštine zo 16. a 18. storočia, pričom ponúkol len prvotné vedecké výsledky*). Všetci traja predstavili iba čiastkové výsledky originálnych výskumov, prof. Janická okrem toho zhodnotila históriu výskumu sasko-magdeburgského práva v Poľsku za ostatných cca 200 rokov.

Druhý deň konferencie (15. novembra) vystúpili ďalší účastníci s už aplikovaným výskumom sasko-magdeburského práva. V prvom, predpoludňajšom bloku si bolo možné tak vypočúť známe mená nemeckej historickej a lingvistickej vedy: Ch. Lübkeho (Od počiatkov mestskej k modernému mestu vo východnej Európe), M. Hardta (Význam sasko-magdeburského práva pre sídliskové osídlenie stredovýchodnej Európy), Ch. Hannicka (Maloruský kódex z roku 1743 vo vývoji východoslovanskej právnej terminológie). Predpoludním ešte vystúpili kolegovia z Poľska a Ukrajiny. Doc. M. Włodarczková predstavila projekt digitalizácie poľskej historickej terminológie v databáze s názvom Electronic Repository od Greater Poland Oaths 1386–1444. Prof. Danylenko následne tematizoval v príspevku s názvom Lokálne jazykové variácie podkarpatskoruskej historickej terminológie, ovplyvnenej moldavsko-valašskou právnou tradíciou príklad dištinktívneho jazykového výskumu miestnych slovanských dialektov v Podkarpatskej Rusi, kde sa vyskytli zo slovenského uhľa pohľadu aj termíny ovplyvnené slovenským jazykom.

V popoludňajšej časti potom zazneli záverečné sumarizujúce príspevky nemeckých kolegov (zväčša hlavných reprezentantov daného projektu), ktoré načrtli nové smery vývoja sasko-magdeburského práva v práve prebiehajúcich výskumoch, ako je výskum sasko-magdeburského práva v činnosti magdeburských stredovekých súdov miestnych prisazných, ktorého historickoprávna analýza stále absentuje (K. Gönczi).

Záverečné slová patrili hlavnému koordinátorovi projektu, prof. H. Lückovi, ktorý zhrnul perspektívy budúceho výskumu sasko-magdeburského práva: sasko-magdeburské právo pre neho predstavuje duchovný most medzi minulosťou, súčasnosťou a predstavuje iste aj akoby „večnú“ tému budúcich výskumov. Samotná spolková krajina Sasko považuje tento výskum za sebe vlastný a veľmi vítaný aj do budúcnosti, preto o pokračovaní tohto projektu niet pochýb. Vyzdvihol najmä dobrú spoluprácu s ďalšími výskumnými pracovníkmi, ako je napr. Inštitút Max Planck für europäische Rechtsgeschichte vo Frankfurte nad Mohanom. Apeloval tiež na rozširovanie medzinárodnej spolupráce s jednotlivými východoeurópskymi vedeckými inštitúciami a verbálne podporil tiež tak prepotrebný dialóg medzi právnymi historikmi a lingvistami i širšiu kooperáciu medzi nimi, resp. medzi ostatnými príbuznými spoločensko-vednými disciplínami.

V záverečnej diskusii potom zazneli veľmi zaujímavé otázky, snád' aj budúceho výskumu (načrtnem len niektoré z nich): Čo urobilo sasko-magdeburské právo s mestskou slobodou, keď vieme, že práve stredoveké mestské právo strednej a východnej, čiže slovanskými obyvateľstvom predovšetkým osídlenej Európy profitovalo z jeho terminologického a právneho teozauru? Aký je zástoj sasko-magdeburského práva ako výrazného predstaviteľa laickej kultúry, alebo jeho vzťah k náboženstvám, k fenoménu zjednocovania (unifikácie) práva? Prof. Janická ešte doplnila inú dimenziu už vykonaného a stále prebiehajúceho výskumu sasko-magdeburského práva a jeho prezentácie v právnej ikonografii a archeológii. Dr. Skřejpková z Univerzity Karlovej v Prahe následne ešte podčiarkla jeho vklad nielen do európskej právnej kultúry, ale, nepochybné, i do svetovej. Prítomná vedec-ká obec sa tak iste zjednotila na záverečnom názore, vnímanom aj ako expozé budúcich výskumov, že sasko-magdeburské právo nemožno chápať monoliticky, ale naopak i ono malo rôzne svoje invarianty, ktoré boli ovplyvnené najmä domácim (lokálnym) vývojom, takým jedinečným ako sama Európa. V konferencii a v doterajšom výskume toľko per-traktovaný a tematizovaný z rôznych uhlov pohľadu právny či iný duchovný transfer mal

svojich otvorených príjemcov aj brániacich sa odporcov. Zostáva veriť, že uvedená stále aktuálna „saská téma“ zostane v centre a nie na periférii vedeckého bádania súčasných humanitných a spoločenských vedcov strednej a východnej Európy.

Adriana Švecová

doi: 10.14712/2464689X.2019.26

PRÁVNICKÁ
FAKULTA
Univerzita Karlova

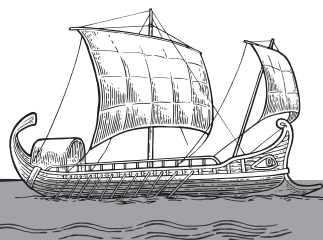
Seminario internazionale
XV. Diritto romano e attualità

ROMA REPUBBLICANA

IMPERIO MEDITERRANEO

Dall'inizi della repubblica fino al Mare nostrum.

Praga, 20. – 22. 11. 2019

R. Brtko (Bratislava)
C. Cascione (Napoli Federico II)
A. Corbino (Catania)
M. F. Cursi (Teramo)
D. Falada (Praga)
J. Fournier (Strasburgo)
E. Jakab (Szegeed)
L. Kofanov (Mosca)
C. Masi Doria (Napoli Federico II)
T. McGinn (Vanderbilt University)

L. Labruna (Napoli Federico II)
M. Rainer (Salisburgo)
N. Rampazzo (Napoli Federico II)
O. Sacchi (Napoli SUN)
B. Santalucia (Firenze)
M. Skřejpek (Praga)
K. Stloukalová (Praga)
J. Šejdl (Praga)
K. Tanev (Sofia)
A. Tarwacka (Varsavia)

Gli sponsor:

ADVOKÁTNÍ KANCELÁŘ KAREL FISCHER

Praga 20 XI 2019 10h

Università di Carlo, Karolinum – Malá Aula
Ovocný trh 5, Praha 1

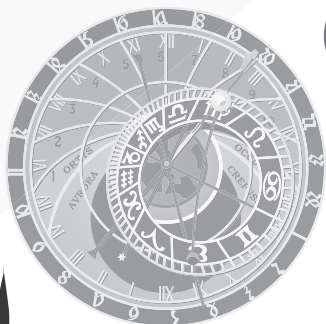
Nel corso del XV seminario internazionale
Diritto romano e attualità

Sotto l'Alto Patronato del Presidente della Repubblica italiana

CCB

Consorzio
Interuniversitario
Gérard Boulvert

XI Premio romanistico Internazionale Gérard Boulvert

LA GIURIA

ALESSANDRO CORBINO, Presidente
COSIMO CASCIONE,
MARIA FLORIANA CURSI
TERESA GIMÉNEZ-CANDELA
FAUSTO GORIA
ÉVA JAKAB
CARLA MASI DORIA
THOMAS A. J. MCGINN
PASCAL PICHONNAZ
J. MICHAEL RAINER
MARTIN SCHERMAIER
LAURENS WINKEL

EMERITI:

JEAN ANDREAU
HANS ANKUM
LUIGI CAPOGROSSI COLOGNESI
MICHEL HUMBERT
ROLF KNÜTEL
LUIGI LABRUNA, Presidente emerito
GUNTER WESENER

AUTORI:

MARIATERESA AMABILE
DARIO ANNUNZIATA
GRZEGORZ JAN Blicharz
NÚRIA COCH
GAETANO COLANTUONO
ANDREA COLORIO
ALESSANDRO CUSMÀ PICCIONE
KIMBERLEY CZAJKOWSKI
ELSEMIKE DAALDER
DOMENICO D'URSI
VANESSA EINHEUSER
MARINA EVANGELISTI
DORIS FORSTER
STEFANIA FUSCO
ANNAROSA GALLO
GIOVANNIBATTISTA GRECO

ALESSIO GUASCO
LISA ISOLA
FRANCOIS LEROUXEL
DAVID MAGALHÃES
SALVATORE MARINO
PAOLO MARRA
DONATELLA MONTEVERDI
MURIEL MOSER
CARMEN MACARENA PALOMO PINEL
JAVIER RODRÍGUEZ DIEZ
IOLANDA RUGGIERO
SEBASTIAN STEPAN
MARIOS TANTALOS
ADOLFO WEGMANN STOCKEBRAND
CONSTANTIN WILLEMS

UNIVERZITA
KARLOVA

CONSORZIO INTERUNIVERSITARIO GÉRARD BOULVERT

801 33 Napoli, via Porta di Massa, 32

www.premioboulvert.unina.it
tel. +390 812 531 019 fax +390 812 534 327
e-mail: boulvert@unina.it

Segreteria scientifica Valeria di Nisio
e-mail: valeria.diniso@unina.it

Gli sponsor:

ADVOKÁTNÍ KANCELÁŘ KAREL FISCHER

„Faszination Stadt“ im Kulturhistorischen Museum Magdeburg

Sachsenspiegel und Magdeburger Stadtrecht entfalteten im Mittelalter eine Strahlkraft, die weit über Sachsen-Anhalt hinausreichte. Über 1000 Orte zwischen Elbe und Dnjepr, zwischen Ostsee und Karpaten wurden zwischen dem 12. und 18. Jahrhundert vom sächsisch-magdeburgischen Recht beeinflusst. Dieses Phänomen nimmt das Kulturhistorische Museum Magdeburg im Jahr 2019 zum Anlass für die große Sonderausstellung „Faszination Stadt. Die Urbanisierung Europas und das Magdeburger Recht“, die an die großen Europarats- und Landesausstellungen der vergangenen Jahre in Magdeburg anknüpft.

Von 1. 9. 2019 bis 2. 2. 2020 wird die Stadt des späten Mittelalters als Zentrum für Kunst und Kultur, als Ort neuer politischer und rechtlicher Strukturen und als Markt für zahlreiche Waren aus ganz Europa im Mittelpunkt dieser Schau stehen. Die Entwicklung vieler großer Metropolen wie Kiew, Krakau, Breslau oder Vilnius basierte unter anderem auf dem Magdeburger Stadtrecht. Die persönliche Freiheit der Bürger, die relative Sicherheit des städtischen Lebens und die Möglichkeit, die eigenen Geschicke selbst zu regeln, waren Grundlagen für den Aufstieg dieser Städte. So wird die Ausstellung immer wieder zeigen, wie das Recht alle Lebensbereiche durchdrang und dort Chancen für Innovationen eröffnete.

Die „Faszination Stadt“ und die Strahlkraft dieser Zentren erfasste Stadtgründer und Zuwanderer in Städte gleichermaßen. Ein Boom der Städte im späten Mittelalter war die Folge. Und dieser Boom ging damit einher, dass man ein erfolgreiches Stadtrecht übernahm und abwandelte, um der eigenen existierenden oder neu zu gründenden Stadt zu vergleichbarer Entwicklung zu verhelfen. Der Wille Lösungen für die Herausforderungen des Zusammenlebens vor Ort zu schaffen, führte zu immer neuen Varianten des Magdeburger Rechts. Das Ergebnis ist ein faszinierendes Netzwerk von Städten, die über die Weitergabe von Rechtstexten und Rechtsweisungen verbunden sind.

Die ersten Städte, die sich am Magdeburger Recht orientierten lagen dabei gar nicht weit von der Elbestadt entfernt. Auch in Sachsen-Anhalt wurden zahlreiche Orte mit diesem Recht oder einer seiner Varianten bewidmet. Und weil bei „Faszination Stadt“ natürlich auch Städte selbst Exponat sein sollen, laden das Kulturhistorische Museum und seine Kooperationspartner dazu ein, unter der Überschrift „Stadt. Land. Recht. Unterwegs auf den Spuren des Magdeburger Rechts“ Orte des sächsisch-magdeburgischen Rechts in Sachsen-Anhalt zu erleben.

Christina Link

1.9.2019 – 2.2.2020
Kulturhistorisches Museum
Magdeburg

FAZINATION
Stadt

Die Urbanisierung Europas
im Mittelalter und
das Magdeburger Recht

KULTURHISTORISCHES
MUSEUM
MAGDEBURG